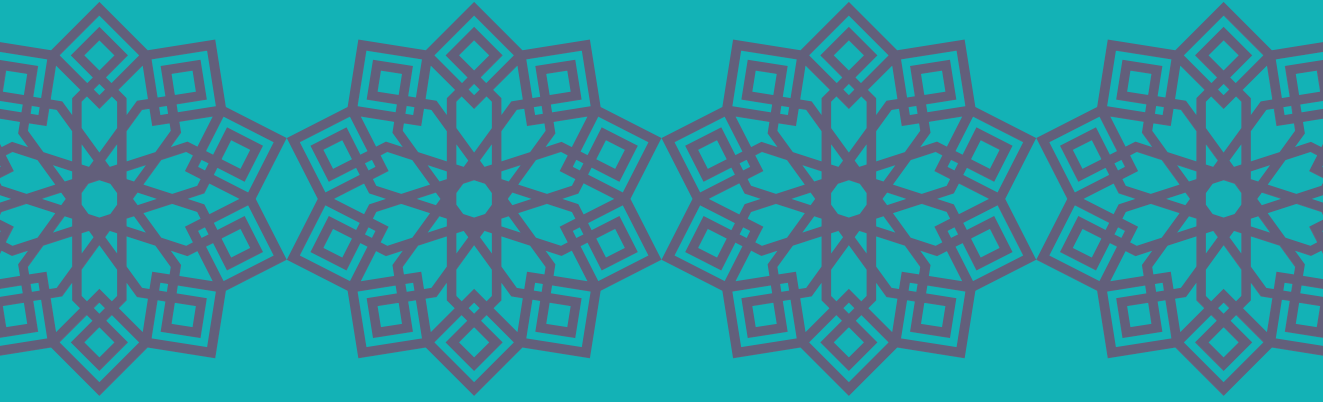

SİYASET, EKONOMİ ve YÖNETİM ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Research Journal of Politics, Economics and Management

Vol. 7 No. 3 June 2019

www.siyasetekonomiyonetim.org

ISSN: 2147-6071

Sakarya Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Siyaset, Ekonomi ve Yönetim
Araştırmaları Dergisi
(SEYAD)

Temmuz / June 2019 Cilt / Volume: 7 Sayı / Issue: 3 p-ISSN: 2147-6071
e-ISSN: 2147-7035

ISSN: 2147-7035

<http://www.siyasetekonomiyonetim.org>

Adres: Sakarya Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Esentepe Kampüsü 54187 Sakarya / Türkiye
E-posta: seyad@sakarya.edu.tr **Tel:** +90 (264) 295 6228 **Fax:** +90 (264) 295 6233

Sakarya University, Faculty of Economics and Administrative Sciences
Research Journal of Politics, Economics and
Management
(RJPEM)

İmtiyaz Sahibi / Published by
Prof. Dr. Salih ŞİMŞEK

Editörler / Editors

Prof. Dr. Fatih SAVAŞAN
Doç. Dr. Temel GÜRDAL
Doç. Dr. Şakir GÖRMÜŞ

Yardımcı Editörler / Co-Editors

Yrd. Doç. Dr. Veli YILANCI
Doç. Dr. Fatih YARDIMCIOĞLU
Araş. Gör. Dr. Hakan YAVUZ

Nisan 2015 Sayısı Editörü
Editor of Issue of January

Doç. Dr. Temel GÜRDAL

Alan Editörleri / Editorial Board

Prof. Dr. Mehmet ASUTAY, Prof. Dr. Muhsin KAR, Prof. Dr. İsa SAĞBAŞ, Prof. Dr. A. Burçin YERELİ, Assist. Prof. İbrahim DEMİR, Prof. Dr. Fuat ERDAL, Prof. Dr. Erdal KARAGÖL, Prof. Dr. Sedat MURAT, Prof. Dr. Feridun YILMAZ, Prof. Dr. Cihangir AKIN, Prof. Dr. Ahmet ULUSOY, Doç. Dr. Abdulkadir PEHLİVAN

SEYAD Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOSIndex), Akademik Dizin, Araştırmaz, RePEc, Index Copernicus, DRJI, Research Bible, JournalTOC, EyeSource, OAJI, UIF, Journal Index, S index, CiteFactor, EBSCO ve SJIF tarafından taranmaktadır.

Sakarya Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları
Dergisi
Research Journal of Politics, Economics and Management

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Mehmet ASUTAY	Durham University, United Kingdom
Prof. Dr. Osman PEHLİVAN	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Birol AKGÜN	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Halis ÇETİN	Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Önder KUTLU	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Murat KARAGÖZ	Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Haluk ALKAN	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Muhittin ATAMAN	Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Hüseyin BAYRAKLI	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet TOSUNER	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Sait AŞKIN	Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet UYSAL	Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Adem ÇAYLAK	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Sakarya Üniversitesi
İktisadi ve İdari bilimler Fakültesi
Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları
Dergisi
Research Journal of Politics, Economics and Management

Hakem heyeti SEYAD Dergisininin son sayısında yer alacaktır.

Bu derginin her türlü yayım ve telif hakkı Siyaset, Ekoomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi'ne aittir. 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu hükümlerine göre, fotokopi, dijital ve benzeri yöntemlerle herhangi bir bölümü veya tamamı Dergi Sahibinin veya Yayın Kurulu Başkanının izni olmadan basılamaz ve çoğaltılamaz. Bilimsel etik kurallarına uygun olmayan alıntı yapılamaz. Dergide yayımlanan makalelerin fikri sorumluluğu yazarlara aittir.

Sakarya Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları
Dergisi
Research Journal of Politics, Economics and Management

Tammuz / June 2019 Cilt / Volume: 7 Sayı / Number: 3 p-ISSN: 2147-6071
e-ISSN: 2147-7035

İÇİNDEKİLER / CONTENT

Danışma Kurulu	<i>Advisory Board</i>	ii
Hakemler	<i>Reviewer List</i>	iii
İçindekiler	<i>Contents</i>	iv
Türkiye’de Sosyal İnovasyon ve Kamu Kurumlarında Sosyal İnovasyonun Bilinirliği		1
<i>Muradiye ATEŞ</i>		
Türkiye Makro-Finansal Görünümüne İlişkin Bir Değerlendirme ve Reel Kur-Geri Dönmeyen Krediler İlişkisine Yönelik Bir Analiz		23
<i>Esra N. KILCI</i>		
İslam Ekonomisinde Uluslararası Ticaretin Yeri ve Katılım Bankalarında Uluslararası Ticaretin Finansmanı		39
<i>Onur CERUZ</i>		
İslam İktisadi Bağlamında Para Politikası		59
<i>Ferda GÜVENİLİR, Ahmet İNCEKARA</i>		
ILO Düzgün İş Hedefinin Gıda Üretimi Yapan Bir Firma Üzerinde Analizi		75
<i>Mustafa ŞİMŞEK</i>		
Gençlerin Mobil Cihazlara Bağımlılıkları Üzerine Bir Araştırma		93
<i>Okan ORAL</i>		
G7 Ülkelerinde Sağlık Harcamaları Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Panel Nedensellik Analizi		107
<i>Tuba İSPİR, Sena TÜRKMEN</i>		
Akhism in the Context of Social Policy		115

Faruk TAŞCI

**Kamu Yatırımlarının Bölgesel Dengesizlik Üzerindeki Etkisi: Türkiye
Örneği**

131

Metin TOPRAK, Yüksel BAYRAKTAR, Ayfer ÖZYILMAZ

SİYASET, EKONOMİ ve YÖNETİM ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

RESEARCH JOURNAL OF
POLITICS, ECONOMICS AND MANAGEMENT

July 2019, Vol:7, Issue:3

Temmuz 2019, Cilt:7, Sayı:3

P-ISSN: 2147-6071

E-ISSN: 2147-7035

Journal homepage: www.siyasetekonomiyonetim.org

Türkiye’de Sosyal İnovasyon ve Kamu Kurumlarında Sosyal İnovasyonun Bilinirliği

Social Innovation in Turkey and Awareness of Social Innovation Concept in Public Institutions

Muradiye ATEŞ

Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Maliye Bölümü,
muradiyeates@konya.edu.tr

DOI: <https://doi.org/10.25272/j.2147-7035.2019.7.3.01>

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Geliş tarihi: 15 Nisan 2019
Revize tarihi: 18 Mayıs 2019
Kabul tarihi: 20 Haziran 2019

Anahtar Kelimeler:

Kamu politikası, politika yapıcılar,
sosyal inovasyon, refah

© 2019 PESA Tüm hakları saklıdır

ÖZET

Günümüzde yaşanan değişim ve dönüşüm pek çok alanda uygun sosyal inovasyon çözümlerini gerektirmektedir. Bu makale Türkiye’de sosyal inovasyonun kavramının kamuda bilinirliğini ve ne şekilde anlaşıldığını araştırmaktadır. Çalışma kapsamında, Türkiye’de kamuda orta ve üst düzey kademelerde çalışan 25 kişi ile yapılan kilit görüşmeler ile sosyal inovasyon kavramının bilinirliği ve kamudaki sosyal inovasyon sayılabilecek uygulamalar gün yüzüne çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu makale ve yapılan alan çalışması neticesince sosyal inovasyon kavramının siyasa yapıcılar ve karar alıcılar tarafından yeterince bilinmediğini ve anlamadığını ortaya koymuştur. Dahası terminolojinin daha çok Avrupa Birliği süreciyle görünür olduğu ve sosyal girişimcilik bağlamında ele alındığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla sosyal inovasyona dönük teorik ve yasal çerçevenin kamu desteği ile/siyasa yapıcılar ve yasa koyucular tarafından belirlenerek ve bu konuda farkındalığın artırılması ve verimli bir ortamın/ekosistemin oluşturulması gerekmektedir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received 15 April 2019
Received in revised form 18 May 2019
Accepted 20 June 2019

Keywords:

public policy, policy makers, social innovation, welfare

© 2019 PESA All rights reserved

ABSTRACT

Worldwide structural transformations and challenges require appropriate social innovations solutions in almost every field. This study investigates the degree to which social innovation concept is known among policymakers and executed by public institutions in Turkey. Within the study, 25 semi-structured interviews have been undertaken and examined. The qualitative analysis of the interviews and investigation of related literature explored that the concept of social innovation is not adequately comprehended although some promising examples are on the place. The study reveals that social innovation approach become visible through European Union accession process and mostly associated with social entrepreneurship. There is a crucial need to increase awareness of social innovation approach and create a fertile environment for it by introducing a conceptual and regulatory framework for social innovation at all levels of government.

GİRİŞ

Kavram olarak yirminci yüzyılda kullanılmaya başlansa da uygulama bakımından insanlık tarihi kadar eski olan inovasyon son yıllarda sivil toplum ve piyasa dâhil kamu politikalarında da ön plana çıkmıştır. Gelişen ve değişen teknolojiler, rekabet edebilirlik, yeni fikirlerin ortaya çıkması ve dış çevre etkilerinin değişip gelişmesi gibi konular inovasyonun tetikleyicileri olarak sıralanabilir (O'Sullivan & Dooley, 2008). Gerek bilimsel tartışmalarda gerekse politik bağlamda bahse konu tetikleyici faktörlerin ortaya çıkardığı ve bireylerin huzur ve refahını destekleyecek yeni ürün ve hizmetler, uygulamalar, metotlar, işbirlikleri bazen adapte edilebilir bazen de tamamen yıkıcı inovasyonları gerektirdiği anlaşılmıştır. Bu bağlamda gelişen ve değişen toplum yapıları ile birlikte ülkeler, ekonomik ve insani açıdan kalkınmak ve refahı sağlamak için çeşitli politikalar geliştirmekte ve uygulamaktadırlar. Ancak ülkelerin uyguladıkları bahse konu politikaların sosyal refah ve esenliği sağlamada artık zayıf kaldığı, sosyal kalkınmanın sürdürülebilir ekonomik kalkınma ile eş zamanlı yürütülemediği görülmüştür. Bu sebeple ülkeler yeni kalkınma modelleri arayışına girmiş, insanı merkeze alan farklı kalkınma modelleri üzerinde tartışmaya ve çalışmaya başlamıştır. Avrupa Birliği ve birçok gelişmiş ülkede hükümetler, sosyal dönüşüme uyum sağlayacak ekonomik, kültürel ve sosyal içerikli yeni fikir, süreç ve modellerin oluşturulması gerektiğini kavramışlardır. Bu çerçevede devletler bir taraftan küresel boyuttaki değişim ve dönüşüme ayak uydurmayı kolaylaştıracak yenilikçi stratejik eylem planları hazırlayarak temel hedefler arasına almakta diğer taraftan da hedeflenen bu stratejileri uygulama alanına taşıyacak yeni politika araçları geliştirme arayışı içerisindeyler.

Günümüzde insanlığın karşı karşıya kaldığı kemikleşmiş problemlerin bir türlü üstesinden gelemeyen klasik politika uygulamaları yerine, bir taraftan mevcut “çözülemeyen” toplumsal sorunların diğer taraftan da günümüzde sosyal dönüşümle birlikte ortaya çıkan ihtiyaçların karşılanmasına katkı sağlayacak yeni yaklaşımlara ve uygulamalara, diğer bir deyişle sosyal inovasyonlara ihtiyacı vardır.

Uluslararası literatüre bakıldığında, önceleri sadece teknolojik ve ekonomik açıdan ele alınan inovasyon kavramının 1990'lı yıllardan itibaren “sosyal” boyutu daha ön plana çıkmış ve “sosyal inovasyon” kavramı ve uygulamaları konusunda çeşitli çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu kapsamda birçok gelişmiş ülkede sosyal inovasyon anlayışı gün geçtikçe hem teorik hem de pratikte daha fazla yer almaya başlamıştır. Bu bağlamda ülkeler sosyal adaleti ve refahı sağlamak ve sağlamlaştırmak adına sosyal inovasyonu bölgesel, ulusal ve uluslararası politikalarına yerleştirmeyi hedeflemektedirler. Literatürde doğası gereği üzerinde fikir birliğine varılmış ortak bir tanımlanmayan sosyal inovasyon (Sİ) en sade şekliyle, merkezine toplumsal çıkarları alan, toplumun karşı karşıya kaldığı problemlere ve dönüşümlere karşı yeni ve etkili fikirlerin, ürünlerin, sistemlerin, süreçlerin ve işbirliklerinin bileşimi olarak tanımlanabilir.

Yakın geçmişte başarılı olmuş ve geniş kitlelere ulaşmış sosyal inovasyon örneklerinden bazıları şunlardır; adil ticaret (*fair trade*), uluslararası çalışma standartları, mikro kredi, charter okullar, toplum merkezli planlama modelleri sosyal sorumluluk yatırımları (Phills, Deiglmeier, & Miller, 2008). Oldukça geniş bir yelpazeyi kapsayan ve eski sorunlara yeni çözümler üretmeyi hedefleyen bahse konu sosyal inovasyon uygulamaların hükümetler tarafından kültürel, ekonomik ve politik boyutta ele alınarak değerlendirilmesi, benimsenerek politika süreçlerine ve uygulamalarına yerleştirilmesi sosyal adaletin sağlanmasına dolayısı ile sosyal refahın gelişmesine etki edebilecek yadsınamaz roller üstlenebileceği düşünülmektedir. Bir başka ifade ile toplumun tüm kesimlerine yarar sağlayacak yenilik, değişiklik ve iyileştirmelerin geliştirilmesi ve uygulanmasını içeren ve doğası gereği tabandan tavana gelişen sosyal inovasyonların top down olarak desteklenmesi için devletlerin rol üstlenmesi önem taşımaktadır.

Kamu politikaları açısından katılımcı ve insan odaklı yeni yaklaşımların oluşması gerekse hâlihazırdaki yaklaşımların yenilenmesi, kemikleşmiş toplumsal sorunların çözümü için önemli bir potansiyel barındıran sosyal inovasyon yaklaşımı ile mümkün görünmektedir. Özellikle merkezi otoritenin güçlü olduğu Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde sosyal inovasyonların yayılmasında katalizör görevi üstlenmesi bir başka ifade ile sosyal inovasyon

kavramın gelişmesi, iyi örneklerin ortaya çıkarılarak bilinirliğinin arttırılması ve yeni fikirlerin desteklenmesinde önayak olması hayati bir öneme sahiptir. Ancak uygulamada yer almasına rağmen sosyal inovasyon kavramı Türkiye’de üniversiteler, özel sektör, karar alıcılar ve politika yapıcılarının gündemine yeni yeni girmeye başlamıştır. Bu kapsamda Türkiye’de sosyal inovasyon alanının henüz emekleme aşamasında olduğu söylenebilir. Kamu politikaları sürecinde sosyal inovatif bakış açısının benimsenmesi de kavramın bilinip bilinmediği ile doğru orantılıdır.

Çalışmanın temel amacı, son yirmi yılda tüm dünyada hızla gelişen sosyal inovasyonun alanının Türkiye’deki gelişimini incelemek, sosyal inovasyonun kamuda bilinirliğini irdelemek ve kamuda sosyal politika bağlamında uygulanan sosyal inovasyon sayılabilecek örnekleri ortaya koymaktır. Böylelikle kamuda sosyal inovasyon sayılabilecek politika uygulamaları ilk defa bilimsel bir makaleye konu olmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma Türkiye’de bilimsel literatürde sosyal inovasyon alanındaki eksikliğe ciddi bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca sosyal inovasyon çalışmalarının hem teoride hem de pratikte artarak daha görünür hale gelmesi, kavramın politika belgelerine ve stratejik planlarda yer almasına zemin hazırlaması bakımından da önemli olduğu değerlendirilmektedir. Zira çok yönlü toplumsal sorunları ele alan, üzerinde kafa yorarak çözüm üreten sosyal inovasyon konsepti uygun politika aracı olarak görülebilir.

1. Metodoloji ve Sosyal İnovasyonun Gelişimi

1.1. Sosyal inovasyonun gelişimi

“Sosyal inovasyon” kavramlaştırmasını ilk olarak kimin kullandığı konusunda net bir bilgi bulunmamaktadır. Bu alanda öncü uygulamalara bakıldığında, kavramın ilk olarak 1970’te Taylor’un toplumsal gelişim dinamiklerini analiz ederken kullandığı iddia edilmekle birlikte (Moulaert, MacCallum, & Hillier, 2013) konseptin Avrupa’da 1960ların sonlarında meydana gelen sosyal isyanlar sırasında kullanılmaya başlandığı görüşündedir. Diğer taraftan sosyal inovasyon ile benzer manada 1900’lü yılların başında Max Weber’in fikir babası olduğu ve Stuart Conger (1970) tarafından geliştirilen “sosyal buluşlar” kavramsallaştırılması, inovasyonun sosyal tarafı, sosyal değişim ve dönüşüm gibi diğer ilintili konseptler farklı zamanlarda birçok araştırmacı tarafından dile getirilmiştir (Moulaert, 2013). Ayrıca yönetim ve kitlesel hareketler bağlamında sosyal inovasyonu tanımlayan (Drucker, 1987), sosyal inovasyon kavramlaştırmasını kullanmasa da toplumun sosyal kurumları arasındaki küçük değişiklikler ile çözüm sunan bir olgu olarak ele alan Benjamin Franklin (Mumford, 2002) ve teknolojik değişimin eşlik ettiği işbölümünün gelişiminde sosyal düzenlemelerin önemine değinen Emile Durkheim (1983) sosyal alanda inovasyonu konu edinmiş düşünürlerdir (Hubert, 2010; Moulaert, 2013; Moulaert & Nussbaumer, 2005). Yukarıdaki düşünürlerin eserlerinde inovasyonun sosyal alanı içermesi fikri var olsa da ilk olarak inovasyon kavramının teknolojik bağlamı dışında kullanan düşünürün “inovasyonun babası” olarak görülen (McCraw, 2009) Avusturyalı iktisatçı ve siyaset bilimci Joseph Schumpeter (1934) olduğu belirtilmektedir (Phills, Deiglmeier, & Miller, 2008).

Görüldüğü üzere birçok disiplinin çalışma alanına giren sosyal inovasyon farklı perspektiflerde çeşitli şekillerde kavramsallaştırılmakta, bu da doğal, belki de haklı olarak literatürde üzerinde mutabık kalınan ortak bir tanımın oluşmasını güçleştirmektedir. Sosyal inovasyonun dinamik ve disiplinler arası bir terim oluşu, literatürde farklı akımların ve tanımlamaların gelişmesine zemin hazırlamıştır (Brandenburg, 2010; Brown & Wyatt, 2010; Christensen vd., 2006; Conger, 2002; Franz vd., 2012; Gillwald, 2000; Goldenberg, 2004; Heiskala, 2007; Hochgerner, 2011; Howaldt & Schwarz, 2010; Kesselring & Leitner, 2008; Mumford, 2002b; Murray vd., 2008; Phills vd., 2008; Zapf, 1989).

Sosyal inovasyon önceleri daha çok kar amacı gütmeyen kuruluşların ilgi alanına girdiği düşünülürken artık sektörler üstü bir anlayış haline dönüşmüş, dolayısı ile sosyal inovasyon uygulamalarının tüm sektörlerde yer alması gerektiği hatta belli başlı konularda birçok sektörün işbirliği yapması gerektiği vurgulanmıştır (Julie Caulier-Grice vd., 2012; Goldenberg, 2004). Bu çerçevede sosyal gerekliliklerin ve ihtiyaçların giderilmesinde inovatif süreçlere

sahip birçok işbirliği ve hibrit oluşumlar ile sektörler farklı boyutlarda sorumluluk olarak sosyal inovasyonların uygulayıcısı ve destekleyicisi konumuna gelmişlerdir.

Amerika'da daha çok sivil toplum üzerinden gidilerek ticari konseptlerin sivil toplum sektöründe kullanılması üzerine çalışılırken Avrupa'da farklı olarak, geliştirilen yenilikçi yaklaşımların kamu hizmetine aktarılması daha çok finansal kuruluşlar ve sosyal girişimler yolu ile gerçekleştirilmektedir. Bahse konu bakış açıları ile gelişen sosyal inovatif faaliyetler, Avrupa ülkeleri ve Amerika toplum yapısındaki önemli farklılıkları yansıtmaması açısından önemlidir. Zira Amerika'da sivil toplum karşılanmamış çevresel ve sosyal ihtiyaçların giderilmesinde ana aktördür ve sektör Avrupa ile karşılaştırıldığında daha güçlü olarak fonlanmaktadır (Volynets, 2015).

Diğer taraftan, kamunun tabandan gelişen sosyal inovasyonların yayılmasına destek olacak sosyal inovatif bir ekosistemin kurulması hususunda kilit rol üstlenmesi gerektiği birçok araştırmacı tarafından zikredilmektedir. Nitekim (Moulaert & Nussbaumer, 2005; Novy, Swiatek, & Moulaert, 2012) gibi yazarlar kamu-sivil toplum-özel sektör arasında sinerji oluşturma potansiyeli göz önünde bulundurularak kamunun sosyal inovasyonun gelişmesinde olumlu etkisine vurgu yapılmaktadırlar. Bazı yaklaşımlara göre ise kamunun, sivil örgütlerin özerkliğine zarar verme veya aktörlerin, fikirlerin ve çözümlerin serbest rekabetini sınırlayıcı olma ihtimali sebebiyle sosyal inovasyon alanında olumsuz etkisine odaklanmaktadır (J. Caulier-Grice, Kahn, Mulgan, Pulford, & Vasconcelos, 2010; MacCallum, 2009).

Bu çalışmada, kamunun sosyal inovasyonun oluşmasından uygulanması ve değerlendirilmesi süreçlerinde etkin bir role sahip olduğu varsayımından hareket edilmiş ve değerlendirmeler bu minvalde yapılmıştır. Zira herkesin yaşamayı arzuladığı içermeci ve sürdürülebilir bir sosyal ekonominin inşası için inovasyon, Avrupa Komisyonu (AP) tarafından sıklıkla tekrarlanan ana stratejilerden biridir (Hubert, 2010). Bu nedenle AP üye ülkelerden sosyal yatırımları incelemesi ve refah devleti modellerini modernize etme çağrısında bulunmakta, bunu da Avrupa Sosyal Fonu aracılığıyla desteklemektedir (Addis, Bowden, & Simpson, 2014). Bu bağlamda AB'nin sosyal inovasyon alanında iki türlü politika izlemesi gerektiği vurgulanmıştır. Bunlardan ilki devlet destekli olması gereken "yalın sosyal inovasyon" uygulamalarını hedeflerken, diğer politika çizgisinin ise "ekonomik açıdan sürdürülebilir sosyal inovasyonlar" yani sosyal girişimlere odaklanması gerektiği belirtilmiştir (Borzaga & Bodini, 2012). AB strateji belgelerinde sosyal inovasyon kavramsal olarak yer almakta sağlanan çeşitli fonlar ile oluşturulan birçok program (TEPSIE, TRANSIT, KATARSIS, SINGACOM, CRESSI, SIMPACT, WILCO, SITRA, ITSSOIN vb.) sosyal inovatif faaliyetlerin neler olabileceği, nasıl desteklenebileceği, geliştirilebileceği ve yayılabileceği gibi hususlarda çalışmalar yürütmektedir.

Sosyal inovasyonun çıkış felsefesi ve alanlarına bakıldığında sosyal politika ile birebir ilişkili olduğu kolaylıkla tespit edilebilir. Zira refah devleti genel manada tanımı gereği refahını artırmayı hedefleyen temel ve sosyal ihtiyaçları ile ilgilenmektedir (Borzaga & Bodini, 2012). Sosyal inovasyon literatürde daha çok sosyal refah devletinin krizi ile ilişkilendirilmektedir. 1990'lardan itibaren gerçekleşen özelleştirme dalgası ile devlet çoğu sosyal refah hizmetlerini piyasaya devretmesi ile bu iki sektörü refah sunumunda ana aktör haline getirmiştir. Ancak zamanla değişen ve gelişen toplum ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalmış bunun sonucu olarak ta toplumun genelinin katılımını sağlayacak ve sorumlulukları paylaşacak, aynı zamanda toplumsal faydayı öncelikli olarak hedef alacak sektörler arası bir yaklaşımın benimsenmesi ihtiyacını ortaya koymuştur. Bu bağlamda toplumsal refah ve esenliği sağlamak için hedeflenen sonuçlara ulaşmada ortaya çıkan tehdit ve eksikliklerin sivil toplumun ürettiği sosyal inovasyon çözümleri ile giderilmesi söz konusudur (Oosterlynck vd., 2013). Bu bağlamda, bir türlü üstesinden gelinemeyen ve kronikleşen toplumsal sorunların ve çözümünde "yeni yollar" olarak tanımlanan sosyal inovasyonun, sosyal politikalar özelinde etkin bir araç olarak görülmesi ve kullanılması gerektiği fikri (Borzaga & Bodini, 2012) her geçen gün önem kazanmaktadır. Özellikle devletin el atmadığı ve piyasanın da ilgisini çekmeyen yalın sosyal inovasyon uygulamaları bu yolla gerçekleşir olmuştur. Böylece klasik kamu- özel sektör dinamiğinin neden olduğu başarısızlığın karşısında ortaya çıkan somut sosyal inovasyonlar bu boşluğu dolduracak potansiyele sahiptir. Dikkatlerden kaçmaması

gereken nokta ise şudur; sosyal politika ister dar ve isterse geniş anlamda ele alınsın, hâlihazırdaki mikro ve makro sorunların çözümünde sosyal inovatif uygulamaları gerekli kılmaktadır. Bu uygulamalar, üretildiği ve uygulandığı ülkelerin ekonomik model ve yaklaşımlarına göre bazen korporatist, neo-liberal, sosyal demokrat bazen de bunların karışımı “ılımlı-reformcu” yaklaşımları benimseyen özellikler taşıyabilmektedir.

Dünyanın birçok yerinde on yıllardır hâkim olan neo-liberal politika ve iktisat anlayışının ciddi değişimlere neden olduğu politikacılar ve bilim adamları tarafından ele alınmaktadır. Bu bağlamda ilişkilerin sivil-toplum devlet arasında aynı zamanda sivil toplumun kendi içinde biçimlendirilmesi ve organize olması için çalışılmıştır. Son on beş yılda ise neo-liberalizmin sınırları ortaya çıkınca, devam eden sorunları çözmek amacıyla yeni ya da yeniden yorumlanmış konseptler üzerinde çalışılmaya başlanmıştır. Sosyal içerme, sosyal uyum, sosyal yatırım ve nihayet sosyal inovasyon kavramları bahse konu çalışmalar sonucunda kullanılan ve sosyal politikaları etkileyen kavramlardır. Gelişen sosyal inovasyonun dünyadaki sosyal etkinliklere yaptığı en büyük katkı, piyasa ilişkilerinin yeniden yapılandırılmasına dönük yeni (inovatif) yolların oluşturulması suretiyle sosyal politika girişimlerini desteklemek olmuştur (Jenson, 2015). Bu durum çok şaşırtıcı değildir zira inovasyonun sosyo-kültürel boyutu 20.yüzyılın başındaki pek çok araştırmacının (De Tarde, 1903; Ogburn, 1922; Kallen, 1932; Schumpeter, 1934) çalışmalarında ele alınmıştır (El-Haddadeh, Irani, Millard, & Schröder, 2014).

Günümüzde sosyal inovasyon- sosyal politika ilişkisinde yeni yaklaşımlar dile getirilmektedir. Bu kapsamda, özellikle yerel bazda gerçekleştirilecek sosyal inovasyonların, bahsi geçen ihtiyaçların giderilmesinde yeni bir paradigma olarak görülmesinin ötesinde, sosyal refah devletinin yerine geçebilecek bir potansiyele sahip olup olmadığı konuları da tartışılmaktadır (Stijn Oosterlync vd., 2015). Bazı araştırmacılar da sosyal inovasyonu sosyal refah devletinin uygulama sahasından geri çekilişini ifade ettiğini, hem kavramsal hem de uygulama olarak sosyal ve ekonomik sorunların yapısal belirleyicilerini gizlediğini iddia etmektedirler (Grisolia & Farragina, 2015).

Bu çalışmada ise, sosyal inovasyonun sosyal politikanın etkili bir aracı olarak ele alınması gerektiği bu ve benzeri yeni yaklaşımların gelecekte sosyal politika sahasına zenginlik katacağı düşünülmektedir. Bunun yolu ise sosyal inovasyonun kamu da gerçekte nasıl bir anlam taşıdığını tespit ederek, bilinirlik düzeyini anlamaktan geçmektedir. Ayrıca toplumsal sorun ve ihtiyaçların giderilmesinde sosyal inovasyon bakış açısı ile devletin öncü rol üstlenerek sosyal politika alanlarına ilişkin gelişen bu trendleri iyi koordine etmesi, denetlemesi ve düzenlemesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bu bağlamda (Borzaga & Bodini, 2012) önerdiği devletin bizzat destekleyeceği “yalın sosyal inovasyonlar” ile “ekonomik açıdan sürdürülebilir sosyal inovasyonlar” olmak üzere ikili bir politika çizgisi takibi Türkiye bağlamında değerlendirilebilir. Böylelikle sosyal inovasyon ekosistemini oluşturacak modellerin üretilmesi ve geliştirilmesi söz konusu olabilir.

Türkiye’de ise sosyal inovasyon çalışmalarının birçok gelişmiş ülkeye nazaran oldukça yeni ve kısıtlı olması sebebiyle kavram, kamu politikaları ve sosyal politika bağlamında henüz ele alınmamıştır. Ayrıca sosyal inovasyon kavramının strateji ve politika belgelerinde yer alması da bazı inovatif politika uygulamalarının (kitlese fonlamaya ilişkin düzenlemeler, sosyal girişimcilik çerçevesi ve tanımı konusundaki adımlar vb.) gelişmekte olduğu değerlendirilmektedir. Bu alanda yapılan çalışmalara sosyal inovasyonun Türkiye’deki gelişimi bahsinde yer verilmiştir.

1.2. Yöntem

Hâlihazırdaki ulusal ve uluslararası yazında sosyal inovasyon uygulamalarının Türkiye’deki durumu ve politikadaki yeri ile ilgili çok az sayıda yayının bulunması ‘keşfedici araştırma (explanatory research)’ yaklaşımı ihtiyacını ortaya koymaktadır. Nitel araştırma yönteminin benimsendiği bu çalışma görece yeni olan, üzerinde çok az sayıda çalışma yapılan ve daha geniş anlamlar yüklenen inovasyon ve sosyal inovasyon çalışmalarına önemli katkılar sunma potansiyeline sahiptir. Sosyal inovasyon alanında yapılan çalışmaların Türkiye’deki mevcut durumunun neredeyse hiç bilinmemesi nedeniyle bu çalışmada derinlemesine araştırma

yapmak üzere nitel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Bir başka ifade ile bu çalışma ile ülkemizde yeni olan bu alanın kamuda bilinirliği ve sosyal olarak inovatif ne tür politikaların yürütüldüğü hususuna ışık tutması hedeflenmiştir. Dahası sosyal inovasyonun Türkiye’de karar alıcılar ve politika yapıcılar tarafından bilinirlik düzeyi ve kamuda uygulanan sosyal inovasyon sayılabilecek politika uygulamaları ilk defa bu çalışma ile gün yüzüne çıkarılmaktadır.

Çalışmada “amaçlı örneklem” esas alınmıştır. Zira amaçlı örneklem araştırma konusunu oluşturan kişi, olay ya da durum hakkında ve belirli bir amaç doğrultusunda derinlemesine bilgi toplamayı hedeflemektedir (Patton, 1987 akt. Yıldırım & Şimşek, 2013). Örneklemde yer alacak üst ve orta düzey yöneticileri inovasyon ve sosyal inovasyon ile ilintili olabilecek bakanlıklar ve alt birimlerinden kartopu tekniği ile belirlenmiştir. Zira farklı sosyal konulardaki bilgi boşluğunu doldurmak için alternatif veya tamamlayıcı olarak görülen bu yöntem (Atkinson & Flint, 2001; Van Meter, 1990) yukarıda da ifade edildiği üzere Türkiye’de henüz emekleme aşamasında olan sosyal inovasyon konusunda bilgi sahibi olabilecek kişilere ulaşmak açısından oldukça faydalı olmuştur. Saha çalışması kapsamında her biri 20 ila 60 dakika arasında değişen toplamda 26 kişi ile yarı yapılandırılmış mülakat gerçekleştirilmiştir. 19’u yüz yüze 7’si ise telefon veya mail yoluyla gerçekleştirilen bu görüşmeler 67 saat sürmüş, ses kayıtları da deşifre edilerek yaklaşık 120 sayfalık bir transkript haline dönüştürülerek analiz edilmiştir.

2.Sosyal İnovasyonun Türkiye’deki Gelişimi

Dünyada sosyal inovasyon alanında akademisyenler, uygulayıcılar, politikacılar arasında özellikle son yirmi yılda popüler olmaya başladığı, buna karşın Türkiye’de sosyal inovasyona ilişkin yapılan çalışmaların oldukça kısıtlı olduğu ifade edilmiştir.

Sosyal inovasyon tanımı incelendiğinde görülecektir ki sosyal inovasyon kavramsal olarak tam bilinmese de uygulamada var oluşu insanlık tarihi kadar eskilere dayanmaktadır. Bir başka ifade ile sosyal inovasyon uygulamada eski kavram ise yenidir. Son zamanlarda inovasyonun sosyal boyutuyla ele alınması gerektiği fikri ile ortaya çıkan “sosyal inovasyon” konsepti, birçok alanda sosyal etki yaratan çok aktörlü inovatif faaliyetleri bir araya getirmek ve onları daha görünür kılarak sosyal alandaki ihtiyaç ve sorunlara sistematik çözümler üretecek bir çatı kavram ihtiyacını karşılama potansiyeline sahiptir. Yazının bulunması ve yayılması, ilk üniversitelerin kurulması kendi dönemlerinde birer sosyal inovasyon örneği olarak ele alınan birçok uygulama günümüzde yerini eskiye oranla daha etkili sonuçlar verecek yeni yöntemlere bırakmaktadır. Kavramın dinamik ve net bir tanımının olmayışı bu açıdan oldukça anlamlı görünmektedir. Bu sayede toplumsal refah ve esenliğin sağlanması ve sağlanlaştırılması sürecinde farklı sektörler (sivil toplum, kamu, akademi ve özel sektör) tarafından uygulama hayatına taşınan başarılı sosyal inovasyonların desteklenmesi, haritalandırılması ve yayılması tüm dünyada farkındalığın artarak kemikleşmiş toplumsal sorunlara ilişkin yeni fikirlerin üretilmesine ilham vermektedir.

Türkiye’de de toplumsal fayda sağlayacak sosyal inovatif uygulamalar çok eskilere dayanmaktadır. 13-15. yüzyıllarda uygulanan yerel düzeyde esnafın birbiri ile dayanışmasını öngören Ahilik sistemi (Demir, 2000) ve buna bağlı olarak kadınların desteklenmesi amacıyla kurulan Bacıyan-ı Rum örgütlenmeleri, özellikle yerel düzeyde katılımcı ve sürdürülebilir sosyo-ekonomik kalkınmanın en güzel örneğini teşkil etmekteydi. Benzer şekilde toplumun huzur ve refahını sağlamada önemli roller üstlenen ve içinde buldukları toplumun ihtiyaçlarına göre tasarlanmış vakıf sistemi bulunduğu bölgelerde dezavantajlı kesimlere karşılıksız hizmet vermekte, böylece özellikle toplumun dezavantajlı kesimlerinin temel ihtiyaçlarını karşılamaktaydı. Toplumun her kesimine hizmet eden vakıflar, külliye çevresine dükkânlar kurarak ekonomik gelir elde edilmesi ve böylece sürdürülebilirliğin sağlanması yine o dönemin yenilikçi bakış açısını ve uygulamalarını yansıtmaktadır. Diğer taraftan vakıfların sürdürülebilir kalkınma bağlamında sadece refah artışını ifade etmediğini, insan odaklı kalkınma anlayışını, ekonominin yanı sıra sosyal boyutlu dayanışmayı, nesiller arası dengenin kurulmasını, tabiata saygıyı ve tabiatın korunmasını öngördüğü belirtilmiştir (Kılıç, 2014). Ancak günümüzde değişen ve gelişen toplum yapıları ile birlikte ortaya çıkan ihtiyaçlar ve mevcut problemler karşısında yenilikçi bakış açısının geliştirilmesi, yeni platformların,

işbirliklerinin kurularak etkili çözüm yollarının bulunması gerekmektedir. Dolayısıyla hem dünyada hem de Türkiye’de sosyal inovasyonun vazgeçilmez bir uygulayıcısı konumunda olan sivil toplum sektörünün rolü oldukça büyüktür. Ancak günümüzde karmaşık sosyal sorunların ve ihtiyaçların bütüncül olarak ele alınarak giderilmesi tek bir kurum ya da sektörün tekelinde değildir. Bir başka deyişle sosyal inovasyonu geliştirmede, uygulamada ve yaymada tek bir sektörün yeterli olamayacağı sosyal inovasyonun başarılı olabilmesinde sektörlerarası işbirliğinin gerekli olduğu (Boelman, Kwan, Lauritzen, Millard, & Schon, 2015) gözden kaçmamalıdır.

Sosyal inovasyon alanı Türkiye bağlamında ele alındığında hem sivil toplum ve özel sektörün hem de üniversite ve kamu sektörünün sosyal inovatif uygulamaları görülmektedir. Sosyal İnovasyon uygulamalarının Türkiye’de özel sektör bağlamında sosyal girişimcilik özelinde tartışılmaya başlanması son on beş yılda gerçekleşmiştir. Dünyanın ilk ve en geniş sosyal girişimci ağı ASHOKA, sosyal inovasyon çözümleri üreten öncelikli hedefi sosyal fayda olan ticari girişimcileri (sosyal girişimleri) bir araya getiren ve destekleyen bir kuruluştur. Dünya çapında 70 ülkeden 3000’e yakın Ashoka Fellow’u insan hakları, kalkınma, çevre, sağlık, eğitim/gençlik ve vatandaş katılımı gibi çeşitli sosyal alanlarda inovatif faaliyetler yürütmektedirler. Türkiye’de 2000 yılından itibaren faaliyet gösteren kuruma şuna kadar kayıtlı 34 sosyal girişimci vardır. Türkiye’de sosyal girişimlerin sayısı elbette bununla sınırlı değildir, muhtelif alanlarda irili ufaklı pek çok inovatif sosyal girişimlere rastlamak mümkündür. Ancak Türkiye’de sosyal girişimcilik tanımı çerçevesinde ele alınan girişimlere dönük herhangi bir istatistiksel verinin olmayışı sosyal etki yaratan girişimlerin ve inovatif diğer faaliyetlerin sayısını tahmin etmeyi güçleştirmektedir. Diğer taraftan, dikkat edilmesi gereken noktalardan biri her sosyal girişimcinin sosyal inovasyon üretmediği her sosyal inovasyonun da bir sosyal girişim olmadığı hususudur. Bu bağlamda birer sosyal girişimci olan ASHOKA üyelerinin tamamını sosyal inovatör olarak nitelendirmek pek yerinde olmayacaktır. Bunun dışında yoksul kadınların ekonomik bağımsızlığına katkı sunacak Maya mikro kredi uygulaması, çocuk ve gençlere bilimi sevdirmek amaçlı kurulan Usturlab Çocuk Atölyeleri Sosyal Girişimi, ihtiyaç arz ve talebini buluşturan ihtiyacharitasi.org platformu gibi girişimler özel sektörde var olan sosyal inovasyon örnekleridir.

Sosyal inovasyon uygulamaları hususunda yapılan bir diğer çalışma ise Sabancı Vakfı’nın yürüttüğü ‘Fark Yaratanlar’ programı birçok yenilikçi sosyal girişimciyi daha görünür hale getiren projelerdendir. Proje kapsamında onlarca proje hem görsel hem de yazılı olarak görünür hale getirildi ve fark yaratmak üzere başkalarına da ilham olmuştur. Nitekim projeye dâhil olanların birçoğu program sayesinde görünürlüklerinin arttığını, kendileriyle işbirliği yapmak için kişi ve kurumların kendileriyle iletişime geçtiklerini belirtmişlerdir (Turkey’s Changemakers, 2013).

Ayrıca, ağırlıklı olarak dijital sosyal inovasyon uygulamalarını (<http://www.ileridonusum.net/>, <http://www.yeryuzukutuphanesi.com/> vb.) Türkiye’ye özgü hale getirerek sunan Bostan Sosyal İnovasyon Enstitüsü, internet alışverişinden yuvarlanarak elde edilen bağışların sivil toplum örgütlerine aktarılmasına katkı veren Yuvarla Sosyal Girişimi, Toplum Gönüllüleri Vakfı katkılarıyla gençlik hibe programı olarak yerel kurumların yürüttüğü bir gençlik çalışması olan GençBank Programı, Down sendromlu bireylerin istihdam edilmesini sağlayan Down Kafe’ler, kültürel öğelerin yaşatılarak aynı zamanda yöre vatandaşına istihdam imkânı sunan farklı bir müze formatındaki Baksı Müzesi yine ilk kez bu çalışma ile Türkiye’de sivil toplum sektöründe var olan sosyal inovasyon uygulamalarına örnek olarak gösterilmiştir.

Özel ve sivil toplum sektörü dışında üniversitelerde de sosyal inovasyonun ve sosyal girişimciliğin bilinmesine, gelişmesine ve yaygınlaştırılmasına dönük çeşitli merkezler, programlar ve uygulamalar bulunmaktadır. Akademyada bu alana olan artan ilginin sebebi, uluslararası literatürde sosyal inovasyon alanının gelişimine paralel olarak hâlihazırda çözülemeyen toplumsal problemlere ve ihtiyaçlara farklı bir düşünce sistematığı ile inovatif çözüm bulma arayışı ve motivasyonudur.

İnovasyonun Türk akademik yazınlarında yer bulması yirmi yılı aşmasına karşın, sosyal inovasyonun daha son birkaç yılda ele alındığı tespit edilmiştir. Bu kapsamda Türkiye’de sosyal

inovasyonu çeşitli boyutları ile ele alan kısıtlı da olsa bazı çalışmalar mevcuttur. Örneğin (Eren, 2010) hazırladığı “Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Yenilikçilik Kapasitelerinin Teknolojik Yenilikçilik Eğilimlerine Etkisini Ölçmeye Yönelik Bir Model Önerisi” adlı doktora tez çalışmasında, sosyal yenilik kavramı incelenmiş, yaratımsal sürecin merkezi olan bireylerin sahip oldu yaratıcı, yenilikçi ve girişimsel özelliklerin çevresel faktörlerin etkisi ile bireylerin sosyal yenilikçilik eğilimleri üzerine etkileri ampirik olarak analiz edilmiştir. Ayrıca sosyal yenilikçiliğin teknolojik yenilikçilik üzerindeki güçlendirici etkileri ile bu etkinin ülkenin teknoloji üretimine sağlayacağı katkıların neler olacağı irdelenmiştir (Eren, 2010).

Sosyal inovasyon konusunda yapılan çalışmalardan bir diğeri ise (Halaç, Eren, & Bulut, 2014) tarafından yazılan “Sosyal Yenilikçilik: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması” adlı makalesidir. Bu çalışma ile bireylerin sahip oldukları ve kullandıkları bilgi, beceri, deneyim ve bu eksikliklerden kaynaklı motivasyonlarıyla oluşan insan sermayesinin düzeyinin tespitinde kullanılması amacıyla bir ölçek geliştirilmiştir. (Oktay, 2010)’ın “Toplumsal sorunlarla mücadelede bir kaldıraç olarak sosyal inovasyon ve sosyal girişimcilik açısından önemi” adlı makalesinde sosyal inovasyonu girişimcilik bağlamında değerlendirmektedir. Yine (Özdemir & Ar, 2015) sosyal yenilikle ilgili unsurların ve sosyal yeniliği etkileyen faktörlerin belirlenmesi için yaptıkları çalışma bu alanda yapılan sayılı çalışmalardandır. Diğer taraftan sosyal inovasyonun alt temalarına ilişkin mikro kredi (Aşçı & Demiryürek, 2008; Baltacı, 2011; Güneş & Seven, 2009; Öz & Çolakoğlu, 2014; Parlakkaya & Çürük, 2016), crowdfunding (Atsan & Erdoğan, 2015) ve sosyal girişimcilik (Besler, 2010; Güler, 2010; Özdevecioğlu & Cingöz, 2009) konularında çeşitli çalışmalar mevcuttur.

Kısaca özetlemek gerekirse, sosyal inovasyon tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de uygulamada önceden beri vardı fakat sosyal inovasyon konsepti çerçevesinde ele alınması başta AB ve Amerika gibi gelişmiş ülkelere kıyasla oldukça yenidir. Ancak son yıllarda sosyal alana ilişkin ihtiyaçlar ve problemler karşısında “yeni yollar bulma” motivasyonu piyasadan sivil toplum aktörlerine, akademyadan kamu yöneticileri ve politikacılara kadar tüm aktörlerin yavaş yavaş gündemine girmeye ve tartışılmaya başlamıştır. Nitekim kamu yöneticileri ile yapılan görüşmelerde, karar alıcı ve siyasa yapıcılarının mevcut sorunların üstesinden gelebilmek için yeni bireyler yapma güdüsü yüksek olduğu ama bunu sistematik bir şekilde nasıl yapılabileceği hususunda eksikliklerin olduğu vurgulanmıştır.

2.1.Sosyal Politika bağlamında Türkiye’de sosyal inovatif uygulamalar

Bilindiği üzere dünyada genel itibariyle refah devleti uygulamalarının finansmanı, yaşanan ekonomik krizler sonucu oldukça zorlaşmıştır. Günümüzde devletin küçültüldüğü, harcamaların rasyonelleştirildiği yeni kamu yönetimini uygulayan birçok ülkede, yeni kamu hizmeti anlayışı çerçevesinde sosyal politikalarda yeni paradigma dönüşümleri yaşanmaktadır. Artık ulus devletler tarafından sosyal harcamaları belli oranda kısararak aynı zamanda “etkin sosyal politikalar sosyal devleti yaşatabilir mi?” gibi sorunlara cevap aranmaktadır (Özer, 2015).

Sosyal politikalardaki paradigma değişikliğinin sorun ve ihtiyaç alanlarını sistematik ve bütüncül bir biçimde ele alması ve buna göre çözüm üretmesi beklenmektedir. Bu doğrultuda uygulanacak sosyal politikanın yaratıcı özelliği sorunun tespitinden, uygulama ve değerlendirme aşamasına kadarki tüm süreçleri kapsaması, bilgi teknolojilerinin de tüm bu süreçlere entegre edilerek etkili bir şekilde kullanılması önem taşımaktadır.

Sosyal politika bağlamında sosyal inovasyon ele alınırken “sosyal inovasyon için politikalar” veya “sosyal inovasyon olarak politikalar” arasındaki ayrıma dikkat çekilmiştir. Sosyal inovasyon için politika sosyal hizmet girişimciliği, sosyal değişim girişimciliği ve sosyal kurum girişimciliğini içermektedir. Sosyal Inovasyon olarak politikaları ise kamu sektöründeki inovasyonları sosyal politika girişimciliği ile hızlandıracak ve yeni yasal düzenlemeler, maliye politikası ve kamu ihaleleri yoluyla sosyal girişimciliği destekleyen adımları kapsamaktadır (Edmiston, 2015). Avrupa Birliği’nin 2020 hedefleri doğrultusunda başta etkin bir yoksullukla mücadele ve sosyal koruma olmak üzere sosyal politika alanlarında oluşturulan fonlar ve gerekli düzenlemeler, AB’nin yenilikçi sosyal politik uygulamalarda sosyal inovasyon devrine geçtiğini işaret etmektedir. Nitekim Avrupa Komisyonu (2013)’nun sosyal inovasyon için kabul

ettiği ortak tanım olan “sosyal ihtiyaçlara cevap verecek yeni fikirlerin (ürün, hizmet ve model) uygulanması ve gelişmesi; yeni sosyal ilişkiler ve işbirliklerinin yaratılmasıdır. Sosyal İnovasyon artan sosyal etkileşim süreçlerine etki eden sosyal taleplere yeni çözümler üretmeyi ve insanlığın refah seviyesini geliştirmeyi hedeflemektedir. Sosyal İnovasyon amaçları ve araçları bakımından sosyal olan yeniliklerdir, dolayısıyla sadece toplum için iyi olan yenilikler değil aynı zamanda bireyin de harekete geçme kapasitesini zenginleştiren bir unsurdur (Regional & Policy, 2013)” ifadesi bu iddiayı destekler niteliktedir.

Çalışmanın sınırlılıkları göz önüne alındığında odaklanılan konu, Türkiye’de kamudaki sosyal inovatif politika uygulamalarını ortaya çıkarmaktır. Alan çalışması kapsamında yapılan mülakatlarda genel eğilim, toplumsal değişim ve dönüşümün bir gereği olarak, sosyal politika uygulamalarında her zaman yenilikçi (inovatif) bakış açısının gerekli olduğu hususudur. Bu alanların başında çevre, yoksulluk, yaşlanma, bilgi yönetimi, gençler, fırsat eşitsizliği, eğitim, sağlık alanlarındaki aksaklıkların giderilmesi gelmektedir. Yine yenilebilir enerji, sürdürülebilir enerji, sürdürülebilir kalkınma, kırsal kalkınma konularının sosyal tarafı ile birlikte ele alınması, susuzluk, küresel ısınma gibi tehlikelerin önlenmesi, terör gibi konularda alternatif çözümlere olan ihtiyaç görüşmeler esnasında birçok kişi tarafından yoğunlukla vurgulanmıştır.

Öte yandan, görüşme yapılan kişilerden Türkiye’de kamu kuruluşları tarafından uygulanan sosyal inovasyon olarak nitelendirilebilecek çalışmalara örnek vermeleri istenmiş, alınan cevaplar doğrultusunda aşağıda belirtilen alanlara ilişkin bazı inovatif uygulama örnekleri ortaya çıkmıştır. Bu uygulamalar sosyal inovasyon için politikalar olabileceği gibi sosyal inovasyon olarak politikalar da olabilmektedir.

2.1.1. Türkiye Grameen Mikrofinans Programı (TGMP), Maya Mikro kredi Uygulaması (Yoksullukla mücadele, kadının güçlendirilmesi, fırsat eşitliği)

Türkiye’de yoksullukla mücadele kapsamında mikro finans uygulamaları ilk olarak Kadın Emegini Değerlendirme Vakfı (KEDV) bünyesinde 2002 yılında kurulan MAYA Mikro Ekonomik Destek İşletmesi tarafından başlatılmıştır (KSGM, 2008). 1999 depreminden en çok etkilenen illerden biri olan Kocaeli dışında, Sakarya ve Eskişehir’de toplamda 12.000’den fazla dar gelirli kadına kredi desteği sağlayan MAYA’nın verdiği kredi miktarı ise 11 milyon TL’yi geçtiği belirtilmiştir (MAYA kişisel görüşme, Mart 2016). Yine 2003’te Türkiye İsrافی Önleme Vakfı, Diyarbakır Valiliği ve Grameen Bankası (Grameen Trust) ile işbirliği ile kurulan Türkiye Grameen Mikrofinans Programı (TGMP), günümüzde 67 ilde 106 şubesi ile ülke genelinde faaliyet göstermektedir. Hâlihazırda 319 çalışanı olan TGMP’ler yedi ana başlık altında (temel kredi, girişimcilik kredisi, sosyal kalkınma kredisi, kısa vadeli hayvancılık kredisi, sözleşmeli kredi, iletişim ve mücadeleci üye kredisi) kredi imkânı sunmaktadır. Kurulduğu günden bu yana toplamda 521 Milyon TL kredi veren bu kuruluşun 2016 tarihi itibari ile 39 bin 978 aktif üyesi (hâlihazırda kredi alıp tahsilâtını yapan üye sayısı) bulunmaktadır. Verilen kredilerin çok küçük bir kısmı geri dönmese de geri ödemelerin % 90’ının üzerinde gerçekleştiği TGMP müdürlüğü yetkilisi tarafından ifade edilmiştir (TGMP yetkilisi, kişisel görüşme, Mayıs 2016).

2.1.2. E-Devlet Hizmetleri (Sivil katılım, fırsat eşitliği)

2006 yılında uygulanmaya başlayan ve başlangıçta oldukça kısıtlı hizmetlere erişim imkânı sunan "e-Devlet Kapısı" uygulaması Şubat 2016 yılı itibari ile 216 kamu kurumunun <https://www.turkiye.gov.tr/> adresi üzerinden kayıtlı 22.546.787 kullanıcıya/vatandaşa toplamda 1411 e-hizmet sunmaktadır. Bu yönüyle kamu kurumlarının kendi kurumsal web siteleri dışında kullanıcıların kamu hizmetlerinden daha etkin ve verimli faydalanmasını sağlayan tek elektronik iletişim noktası olma özelliğine sahiptir. BM 2014 yılı E-devlet Araştırmalarına göre e-devlet hizmetlerinin gelişiminde Türkiye endekste 2012 yılına nazaran 9 sıra yükselerek 193 ülkeden 71. sıraya yükselmiştir. 2016-2019 yıllarını kapsayan "Ulusal E-Devlet Strateji ve Eylem Planı" kapsamında küresel gelişmeler, iyi örnekler ve güncel trendler takip edilerek ilgili aktörlerin (kurum, vatandaş gibi) ihtiyaçlarını bütüncül olarak karşılayacak konuma çıkarılması hedeflenmektedir (2016-2019 Ulusal e-Devlet Stratejisi ve Eylem Planı). Kamu inovasyonu veya kamuda dijital sosyal inovasyon olarak adlandırılabilir bu uygulama, bir yandan kati bürokratik süreçleri azaltarak vatandaşın kamu hizmetlerine

erişimini kolaylaştırırken diğer yandan da zaman, finansal ve insan kaynağı gibi konularda azami tasarruf sağlamaktadırlar. Bu kapsamda 2000’li yıllardan itibaren hızla artan ve ciddi sosyal dönüşümlere neden olan e-Devlet uygulaması ve kullanıcı odaklı sunduğu hizmetler Türkiye’de yenilikçi sosyal içerikli uygulamalara örnek olarak verilmiştir.

2.1.3.Genç Gönüllüler Projesi (Gönüllülük, eğitim, sivil katılım)

Gençlik ve Spor Bakanlığı himayesinde 2015’ten itibaren Türkiye genelinde faaliyet gösteren ve gönüllülük faaliyetlerinde arz-talebi buluşturan gencgonulluler.gov.tr internet platformu, kamu eliyle hayata geçirilen etkin bir sosyal inovasyon örneğidir. Sitem ise çok basit işlemektedir; öncelikle gönüllü faaliyette bulunmak isteyen ve topluma faydalı olacak bir proje fikri olan kurum veya kurumlar siteye ücretsiz kaydın ardından uygulamak istediği projesini bu site üzerinden genç gönüllüler ekibine göndermektedir. Proje veya duyuru, Bakanlık bünyesindeki bu ekip tarafından değerlendirmekte ve sitede yayınlanmaktadır. Diğer taraftan, gönüllülük faaliyetlerinde yer almak isteyen başta gençler olmak üzere üye olan tüm vatandaşlar devletin aracılığı sayesinde istedikleri projelerde yer alma şansını yakalamaktadırlar. Böylelikle gençlerin her dâhil olduğu proje ile oluşturdukları kişisel gönüllülük karneleri, kendi kapasitelerini keşfetmelerini ve iyi bir kariyer planlaması yapabilmelerini kolaylaştırmaktadır. Kurulduğu 2015 yılından buyana kurumlar tarafından ilan edilmiş 1168 ilan bulunmaktadır. Bunlardan Afet ve acil durum başlığı altında 28, eğitim konusunda 305, çevre alanında 258, kültür ve turizm alanında 210, spor kategorisinde 48, sağlık ve sosyal hizmet alanında ise 307 ilan yayınlanmıştır (GSP genç gönüllüler ekibi yetkilisi, kişisel görüşme, Haziran 2016). Haziran 2016 verilerine göre platforma kayıtlı 808 akredite kurum ve bulunmaktadır (GSP genç gönüllüler ekibi yetkilisi, kişisel görüşme, Haziran 2016).

2.1.4.Gönül Elçileri Projesi (Sosyal koruma, sosyal hizmet, çocuk bakımı)

T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (ASPB) himayesinde 2012 yılında başlatılan Toplum Kalkınmasında Gönül Elçileri Projesi’nin ana hedefi kurum bakımındaki çocukların fiziksel doyumu yanında ruhsal doyumlarını sağlayacak aile yanında bakıma yönlendirmektir. Bu misyonla Türkiye geneli tüm illerin en yüksek mercii olan Valilerin eşleri gönül elçileri olarak seçilmiş, her bir ilde mahalle mahalle gezilerek koruyucu aileliğin faziletleri bizzat seçilen bu elçiler yoluyla anlatılmıştır. Nitekim Proje kapsamında Türkiye geneli illerde toplamda 3303 bilgilendirme ve bilinçlendirme toplantısı düzenlenmiş, bu sayede 1654 çocuğun koruyucu ailelerin yanına yerleştirilmesi sağlanmıştır (Yılmaz, 2014). Projesi koruyucu aile hizmeti dışında fırsat eşitliğinin sağlanması, yoksulluğun azaltılması, sağlık, eğitim vb. konularda kırılgan guruplara (kadın, çocuk, yaşlı, yoksullar, şehit ve gazi yakınları vb.) verilecek çeşitli hizmetleri de kapsamaktadır. Proje sayesinde insanları koruyucu aile olmaya özendirme, bu konudaki eksik ve/veya yanlış inanışların giderilmesi ve farkındalığın arttırılmasına yönelik eskisinden daha iyi bir çözüm sunacak gönüllülük esasına dayalı yenilikçi bir yol benimsenmek suretiyle koruyucu aile sayısında artış sağlanmıştır. Zira 2012 yılına kadar yılda ortalama 200 çocuk koruyucu aile yanına yerleştirilirken 2013 yılında bu sayı 2000’e yaklaşmıştır (Yılmaz, 2014).

2.1.5.Sincap Çocuk Tiyatrosu ve Dergisi (Doğayı koruma, eğitim, fırsat eşitliği)

Orman Genel Müdürlüğü oluşturduğu bu gezici tiyatro ekibi ile Türkiye’nin her yerine; doğusundan batısına kuzeyinden güneyine tiyatro oyunu ile orman sevgisi, ormanların nasıl korunması gerektiği, ormanların faydası, ağaç sevgisi, fidan dikmeye teşvik, yangın ihbar hattının aranması gibi konular çocuklara öğretilmektedir. Birden fazla eğlenceli ve eğitici eser sayesinde bölgeye göre farklı oyunlar sergileyen Sincap Orman Çocuk Tiyatrosu yıllık ortalama 150 bin çocuğa gösteri yapmaktadır. Orman ve Su İşleri Bakanlığı, özellikle okul çağındaki çocuklara yönelik hazırladığı eğitim programları ile gelecekte ormanların korunması ve devamlılığı konusunda daha duyarlı bir toplum oluşmasına katkı vermektedir. Bunu yaparken de geleneksel yöntemlerin ötesine geçerek çocukların zihinlerinde yer edecek ve etkili olabilecek tiyatro kahramanları yoluyla çalışmalarını sürdürmektedir. Bunun dışında, 2005 yılından itibaren üç ayda bir yayınlanan Sincap Orman Çocuk Dergisi daha küçük yaşlardan itibaren çocuklara doğaya saygıyı öğretme, sevdirmeye ve doğanın farkına varma konularına yer

vermektedir. Bu kapsamda çocuklara orman, doğa ve çevre bilinci kazandırmaya çalışan Sincap Orman Çocuk Tiyatrosu ve dergisi oldukça inovatif bir proje olarak değerlendirilebilir.

Yukarıda bahse konu eylem planları ve uygulamalar, sosyal inovasyonun bütün özelliklerini taşımasa da devletin inovatif yollar arama ve uygulama çabası olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla, bahse konu hedefler fikir olarak oldukça inovatif, ancak bu hedeflere ulaşmada kullanılacak yöntemlerin, araçların ve kaynakların ne derecede etkili ve yenilikçi özelliklere haiz olacağını zaman gösterecektir. Bu ve benzeri pek çok uygulamanın hem kamuda hem de diğer sektörlerin himayesinde gerçekleştiği ancak bunların pek görünür olmadığı bilinmektedir. Bu tür inovatif uygulamaların daha fazla görünür olması ve yayılabilmesi hususunda neler yapılacağı tartışılmalıdır. Muhtelif bakanlıkların alt birimlerinde yürütülmekte olan bu ve benzeri sosyal yenilikçi uygulamaların bilinmesi, standardize edilmesi ve sistematik bir değişimi getirecek şekilde yaygınlaştırılması hayli önem taşımaktadır.

3. Gelişen bir kavram “Sosyal İnovasyon”: Kamu sektöründe nitel bir araştırma

Türkiye’de internet ortamında ve çeşitli aktivitelerle görünür hâle gelen ve bilinen sosyal inovasyonların sayısı oldukça sınırlıdır. Hâlbuki gerçekte sosyal politik bağlamında eğitim, toplumsal katılım, sağlık, kültür, istihdam vb. alanlarda sosyal inovasyon çerçevesinde ele alınmayan pek çok uygulama bulunmaktadır. Çalışma kapsamında yapılan nitel araştırmada, toplumsal fayda sağlayan ve fark yaratan birçok uygulamanın birer sosyal inovasyon olduğunun bilinmediği anlaşılmaktadır. Bunun en önemli nedeni ise sosyal inovasyonun üzerinde mutabık kalınmış net bir tanımının olması ve kavramın Türkiye’de yeni yeni bilinmeye ve kullanılmaya başlamasıdır.

3.1. Kavramın bilinirliği

Çalışma kapsamında, amaçlı örneklem yoluyla sosyal inovasyon konusunun ile ilgili olabilecek kurumlardan seçilmesine rağmen görüşmecilerden büyük çoğunluğunun kavramı bilmediği, bazıları ise terminolojiyi daha önce duymadıklarını belirtmişlerdir. Görüşme yapılan K1 kişisi bu durumu şöyle ifade etmektedir:

Doğrusunu söylemek gerekirse ben ‘sosyal’ ve ‘inovasyon’ kelimelerini ilk defa yanyana duyuyorum, ancak (şuanda konuşmalarınızdan alladığım) bizde de politikalarımızda sosyal inovasyon sayılabilecek örnekler var... Son dönemlere baktığımız zaman yeni alanlar keşfedip o alanlara yönelip uyguladığımız çok ciddi yeni politika alanları var. Mesela Sosyal Yardım Sistemi (SOYBİS) gibi, eşi vefat etmiş kadınlar veya gönül elçileri projesi gibi. Ya da sosyal hizmet politikalarında çocuk kreşleri ve yuvalarını çocuk evlerine dönüştürme uygulamaları. Daha hizmet odaklı birimler kurmak. Yani bunların hepsi aslında bir nevi yenilikçi, yeni katma değer üreten yeni politika alanlarıdır. (Katılımcı 1, kişisel görüşme, Ekim 2016)

Geri kalanların ise sosyal inovasyon kavramını kısmen bilirse dahi ayrıntılı olarak ne anlam taşıdığının tam olarak kestiremediklerinin altını çizmişlerdir.

Sosyal inovasyon, kavram olarak kamuda yeterli derecede bilinmemektedir. Sosyal inovasyonun kamuda bilinmemesi ve belli bir kavramsal çerçeveye oturtul(a)mamasının önemli bir eksiklik olduğunu düşünüyorum. Çünkü kavramsallaştıramadığımız ve çerçevesini çizemediğimiz bir olguyla alakalı hedef koymanız, çalışma yapmanız veya onu desteklemeniz mümkün olamayacaktır. (Katılımcı 20, kişisel görüşme, Haziran 2016)

Yukarıdaki ifadeyi destekler nitelikte Türkiye’de sosyal inovasyonu tanımlamak ve bu konuda kavramsal bir çerçeve oluşturmak amacıyla kalkınma ajansları çalışanları ile yapılan bir araştırmada, kavram hakkındaki bilgi seviyesinin düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Özdemir & Ar, 2015). Bunu nedeni olarak kavramın sosyal bilimler alanında yeni olduğunu dolayısıyla yenilikçi pek çok faaliyetin bu çerçevede ele alınmadığını belirten K12:

Sosyal bilimler alanında da yeni bir kavram olduğundan kamu kuruluşlarınca çok fazla tanındığını düşünmüyorum. Sosyal girişimcilik kapsamına dâhil edilebilecek birçok proje yürütülmesine yahut desteklenmesine karşın, bu etkinlik ve desteklerin “sosyal inovasyon” başlığı altında sunulmadığını gözlemlemek mümkün. Yani görebildiğim kadarıyla kendisi var olup, ismi konulmamış bir olgu “sosyal inovasyon”. (Katılımcı 12, kişisel görüşme, Mart 2017)

Sosyal inovasyonun aslında uygulamada yeni olmadığı ancak literatürde yeni kullanılmaya başlandığının altını çizen Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı yetkililerinden K4 sosyal inovasyonun Türkiye özelinde tanımlanması, anlaşılması ve somutlaştırılması gerektiğini dile getirmektedir.

Kadim kültürlerde var olan, bizim kültürümüzde de var olan ahilik sistemi vakıf istemi vb. uygulamalar... Yeni olmayan ancak dönemlere ve şartlara göre yeniden tanımlanan, reorganizasyonu yapılan bir kavram olarak görebiliriz sosyal inovasyonu. Yani sosyal inovasyonu birileri icat etmiş biz de onlardan yenilik transferi yapalım, alalım anlayışı ile değil, mantığını görerek fikirden uygulamaya nasıl geçilebileceği konusunda düşünülmesi gerekmektedir. Destekleyici ve tetikleyici çalışmaları buna dâhil edebiliriz. (Katılımcı 4, kişisel görüşme, Temmuz 2015)

1990'lerden itibaren gerçekleşen özelleştirme dalgası ile devlet çoğu sosyal refah hizmetlerini piyasaya devretmesi, bu iki sektörü refah sunumunda ana aktör hâline getirmiştir. Ancak zamanla değişen ve gelişen toplum ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalınmış bunun sonucu olarak da toplumsal faydayı öncelikli olarak hedef alacak sektörler arası bir yaklaşımın benimsenmesi gündeme gelmiştir. Dolayısıyla sosyal inovasyon sosyal politika süreçlerinde ve uygulamalarında etkin bir araç olarak görülmeye başlanmıştır (Borzaga & Bodini, 2012).

Sosyal inovasyon alanında akademik çalışmalar yapan biri olarak, özellikle AB üyesi ülkelerin devlet kurumlarında bu konuda birçok çalışma yapıldığını, raporlar yazıldığını ve farklı uygulamaların hayata geçirildiğini gözlemliyorum. Örneğin İngiltere hükümeti, devlet kurumlarının üreteceği politikalar için vatandaş ile kurumları bir araya getiren PolicyLab adlı birim kurmuş durumda. Bu birimin ana görevi, yapılacak herhangi bir düzenlemenin vatandaş katılımı ile oluşturmak. (Katılımcı 20, kişisel görüşme, Haziran 2016)

Türkiye Avrupa Bakanlığı yetkililerinden K7, yukarıdaki akademisyenin ifadesini destekler nitelikte sosyal inovasyonun Türkçe literatüre AB müktesebatına uyum süreciyle girdiğini ileri sürmektedir.

Sosyal yenilikle ilgili bizim ilk tanışmamız Avrupa Birliği süreciyle oldu, yoksa sosyal inovasyon kavramı, uygulamalar belki var ama Türkiye'de geçmiş olan bir kavram değil. Aslında çerçeve programlarıyla başlayan ve bir önceki çerçeve programında sosyal inovasyonun doğrudan tam desteği verilmemiş olmakla birlikte bu konuda bir takım teşvikler oldu... Ufuk 2020 ile birlikte topluma doğrudan bilimsel veya teknik destek çalışmaları kapsamında yenilikçi yollar, yöntemler daha ağırlık kazandı. (Katılımcı 7, kişisel görüşme, Şubat 2016)

Herkesin yaşamayı arzuladığı içermeci ve sürdürülebilir bir sosyal ekonominin inşası sürecinde inovasyonun, Avrupa Komisyonu tarafından sıklıkla tekrarlanan ana stratejilerden biridir (Hubert, 2010). Bu bağlamda Avrupa Komisyonu, üye ülkelerden sosyal yatırımları incelemesi ve refah devleti modellerini modernize etme çağrısında bulunmakta, bunu da Avrupa Sosyal Fonu aracılığıyla desteklemektedir (Addis, Bowden, & Simpson, 2014). Bu fon aracılığı ile belirlenen öncelikli alanlarda sosyal inovasyonu tanımlamak, yerel ve bölgesel iyi örnekleri ortaya çıkarmak ve yaymak amacıyla çeşitli sektörler arası proje ve programlar yürütülmektedir.

2000 binli yıllardan sonra daha görünür bir şekilde ortaya çıkan ve gelişen bu alanı AB faaliyete geçirdi. Örneğin, EaSI'ye bakıyorsunuz sosyal inovasyon destekleniyor; mesela finansal araçlarında girişimcilik destekleniyor, bir de çok ilginç bir şekilde inovasyonun sosyal sosyal boyutu ortaya çıkıyor. Yani adını koymuşlar, yani sistematik bir şekilde kurumsal bir yapıya büründürme çabası görülmekte. (Katılımcı 9, kişisel görüşme, Şubat 2016)

Kavramın AB ile daha görünür olmasını ve politikaların uyumlaştırılması bağlamında nasıl bir yol izlendiğini şöyle açıklamaktadır:

AB'nin programları şu şekilde uygulanıyor: AB bazı konularda ortak mevzuat hazırlıyor bütünüyle devletler onu uyguluyor bazı konularda ise daha çok devletin uhdesinde kalan yetki alanlarında üye devletin kararları geçerli. Diğer taraftan, bir üye devletin iyi uygulaması diğer üye devletler faydalansın diye bir takım ortak politika düzenleniyor. Bu politika hedeflerinde

çeşitli alanlarda stratejiler benimseniyor ve ortak belgelerin olduğu alanlarda uygulanıyor. Bu süreçte ülke olarak bizi AB bazı alanlarda maddi olarak da destekliyor... Şimdi (kavramın) AB programlarıyla birlikte geliyormuş gibi görünmesinin sebebi bu. (Katılımcı 7, kişisel görüşme, Şubat 2016)

Sosyal inovasyon çalışmalarının Türkiye’de AB süreciyle daha görünür olmaya başlaması ve politikaların uyum süreçleri dışında kavramın nasıl somutlaştırıldığı da önemlidir. Sİ yerine sosyal yenilik demeyi tercih eden akademisyen K24, kavramın toplumun önemli bir kesimi tarafından bilinmediğini ve sosyal girişimciliğin gelişmesine paralel olarak gelişmekte olduğunu belirtmektedir.

Sosyal yenilik, sosyal girişimcilik kavramının gelişmesiyle birlikte paralellik göstermiştir. Sosyal yenilikten kasıt, özellikle dezavantajlı durumda olan kesime yönelik ulaşılabilir, uygun maliyeti olan, ama bunu yaparken kaliteden de ödün vermeyen bir çözüm yoludur. Sosyal yenilik, bir proje olarak düşünülmemelidir. Belli bir zaman dilimi içinde yapılan, sonu olan bir proje olmamalıdır. Bir yaşam şekli olarak sosyal girişimci olarak adlandırabileceğimiz birey ya da grupların devam arz eden düşünce şekli olarak görülmelidir. Türkiye’de kavram toplumun önemli bir kısmı tarafından bilinmemektedir. Bilenler ise zaten bu kavram üzerinde düşünen, sosyal yenilik geliştirme sevdasında olan, yüksek eğitim düzeyine sahip, ülkenin büyük şehirlerinde eğitim gören, toplumsal sorunlara karşı duyarlılık içinde olan bir kesim tarafından bilinmektedir. Özellikle üniversitelerde alandaki dersler, seminerler, konferanslar artış gösterdikçe bu konuya daha duyarlı olan gençler tarafından takip edilmeye başlanmış bir konudur. Kısaca kavram, Türkiye’de henüz emekleme aşamasındadır. (Katılımcı 24, kişisel görüşme, Mayıs 2016)

Görüşmeler esnasında sosyal inovasyon ve sosyal girişimcilik kavramlarının sıklıkla karıştırıldığı gözlemlenmiştir. Bu bile tek başına sosyal inovasyonun tam olarak bilinmemesinin ötesinde çoğunlukla sosyal girişimcilik olarak görülmesi ile ilişkilendirilebilir. Nitekim sosyal inovasyon uygulamalarının Türkiye’de özel sektör bağlamında sosyal girişimcilik özelinde tartışılmaya başlanması son on beş yılda gerçekleşmiştir. Özellikle acil toplumsal sorunlarına etkin ve kalıcı çözümler getiren sosyal girişimcileri tespit ederek onları küresel bir destek ağında buluşturarak potansiyellerini gerçekleştirmelerini ve çözümlerini yaygınlaştırmalarını sağlayan Ashoka başta olmak üzere TÜSEV’in sosyal girişimcilik üzerine yaptığı çalışmalar, Sabancı Vakfı fark yaratanlar projesi ve üniversitelerin bu alandaki girişimleri (sosyal girişimcilik eğitimleri, etki merkezleri, incubasyonlar vb.) yayılmaktadır.

Sosyal inovasyonun tanımı ve çerçevesinden bahsederken onun nasıl ölçüleceği hususu da önem arz etmektedir. Sosyal inovasyonun multidisipliner, dinamik bir kavram oluşunun yanında uygulamalarla ürettiği “sosyal” çıktısı, ölçümünü daha da çetrefilli hâle getirmektedir. Zira sosyal bir inovasyonun normatif etkilerini yalnızca sayılara indirgenerek belirlenmeye çalışılması, onun gerçek değerinin ve etkisinin tam olarak anlamaya yetmemektedir. Örneğin çeşitli refah programlarında hizmet alanların sayısı, iş gücü eğitim programlarına kaç kişinin istifade ettiği, ilkokullara kaydolun öğrencilerin sayısı gibi çıktılarının yanında sunulan refah hizmetlerinin orta ve uzun vadede etkisi, yoksulluğu azaltmadaki başarısı, işgücü eğitimine katılanların kalıcı işler bulma durumları gibi etkilerinin de değerlendirilmesi onun gerçek değerini göstermesi bakımından kıymetlidir.

Ne var ki Türkiye’de yapılan proje çıktılarının değerlendirilmesine yönelik çoğunlukla gerçek bir etki analizinin yapıl(a)madığını belirten K1 kişisi bu durumu şöyle ifade etmiştir:

Biz etki analizinden şunu anlıyoruz: Uyguladığımız bir programa ilişkin, “programdan faydalandınız mı, neden faydalandınız, memnun kaldınız mı, faydalanmayanlara sizde durum nedir” diyoruz bu böyle bir şey değil. Biz etki analizini yapmak istiyorsak mesela yine fatih projesi ele alalım, aynı sosyal ekonomik niteliklere sahip olan iki ilde bunu uygulayıp başlangıç seviyelerindeki başarılarını ölçüp sonra beş yılda elektronik cihazlarla eğitim aldıktan sonra ki başarılarını da uygulananı da uygulanmayı da ölçmeliydik. Biz bunun yerine tableti ya da elektronik tahta kullananlara kullandınız mı, memnun musunuz, neyinden memnunsunuz sorusunu sormanın maalesef etki analizi olduğu düşünülüyor. Hâlbuki gerçek bir etki analizinde, uygulamanın faydasını ölçersiniz, maliyetini ölçersiniz, alternatif maliyetini

ölçersiniz, muhtemel bugün ki etkisini ölçersiniz, muhtemel gelecekteki etkisini ölçersiniz. (Katılımcı 1, kişisel görüşme, Ekim 2016)

Öte yandan neyin ekonomik neyin sosyal olduğu konusundaki çizgi, toplumsal esenliğin ve sosyal refahın belirlenmesinde kullanılan parametrelerin yeniden gözden geçirilmesi sonucunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, refahın sağlanmasında ve geliştirilmesinde yeni parametrelerin ve ölçüm tekniklerinin, ortaya çıkan yeni ihtiyaçlara ve taleplere cevap verecek kapasiteye kavuşması gerekmektedir. Bu bağlamda sosyal etkiyi ölçme, esenliğin hangi kaynakların toplanması ve değerlendirilmesi ile sağlanacağı hususunda yeni bir sosyal refah tanımlaması kilit rol üstlenmektedir. Zira geleneksel olarak devletlerin gelişmesi ve ekonomik performanslarının ölçümünde çok önemli bir role sahip olan makro-ekonomik göstergelerin (GSMH, Büyüme, GSYH) artık tek başına ülkelerin gelişimini ölçmede yeterli olamayacağı görüşü daha yüksek sesle dillendirilmektedir.

Sonuç olarak yapılan görüşmeler sosyal inovasyonun, kamuda büyük ölçüde bilinmediğini; bu nedenle gerçekte sosyal alanda var olan pek çok yeniliğin ve üretilen çözümün sosyal inovasyon çerçevesinde ele alınmadığını göstermektedir. İlgili bakanlıklar ve akademisyenler ile yapılan mülakatlarda, görüşülen 25 kişiden altısının doğrudan ifadesine göre sosyal inovasyonun, daha çok Avrupa Birliği Müzakereleri ile Türkiye’de konuşulmaya başlandığını ve AB müktesebatına uyum sürecinde bu alan ile ilgili bazı programların açılmasının mevzu bahis olduğunu bildirmişlerdir. Diğer görüşmecilerin ifadeleri de sosyal inovasyonun dolaylı olarak AB sürecinde bilinir olduğunu desteklemektedir. Bununla birlikte terminolojinin Türkiye’ye özgü herhangi bir tanım geliştirilmeksizin bir nevi ülkemize “transfer” edildiği bu nedenle de derinlikli yorumlanmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Görüşmelerde ayrıca, sosyal inovasyonun AB’nin tanımladığı şekilde Türkiye’nin ihtiyaçları ve sorunlarının çözümü için uygun olup olmadığı, ülkenin ihtiyaçları ve öncelikli sorun alanlarına ilişkin kavramlaştırılması ihtiyacının da tartışılması gerektiği belirtilmiştir. Diğer taraftan Türkiye’de sosyal inovasyon çalışmaları çoğunlukla sosyal girişimcilik bağlamında ele alındığı değerlendirilmektedir. Nitekim alanda gerçekleşen proje, araştırma ve uygulamalar incelendiğinde kavram “yalın sosyal inovasyon” ile “gelir getirici sosyal inovatif faaliyetler” arasında ayırım yapılmaksızın sosyal girişimcilikle somutlaştırmaktadır.

Türkiye açısından bu durum, sosyal inovasyon kavramsallaştırmasının çatı bir kavram etrafında genel tanımlanması ve stratejik planlarda yer alması, ardından da kurumlar açısından ne ifade ettiği veya edebileceği hususunda spesifik/customized tanımlamalar için çok yönlü çalışma yapılması ihtiyacını ortaya koymaktadır.

2.2.Sosyal inovasyona dönük bir çerçevenin oluşturulması ihtiyacı

Sosyal alanda dünyada ve Türkiye’de inovatif belli başlı çalışmalar yapıyor, peki neden ‘sosyal inovasyon’ kavramına ihtiyaç var? Bu soru, hızla değişen ve dönüşen dünyada yeni ihtiyaç ve sorun alanlarının ortaya çıkması nedeniyle ekonomik, politik ve sosyal alandaki mevcut paradigmalardan yetersizliği ile açıklanabileceği gibi küresel hadlere yaklaşımları ile de ilişkilendirilebilir. Zira günümüzde insanlığın sosyal, kültürel, çevresel ve ekonomik alanları kapsayan büyük dönüşümlerle ve risklerle karşı karşıya olduğu herkes tarafından kabul edilen bir gerçektir. Sosyal inovasyon anlayışının ortaya çıkması ve gelişmesi de ülkelerin uyguladıkları politikaların mevcut problemler karşısında yetersiz kalışı ile yakından ilintili olduğu görülmektedir.

Sosyal problemlere ve ihtiyaçlara yenilikçi çözümler üretme süreci olarak bilinen sosyal inovasyon bakış açısı ve uygulamaları bence çok gerekli. Toplumsal sorunlara o günün çözümleri ile bakılmaya çalışıldığında zaten değişen bir şey olmuyor. O anın sorunlara geleceğin bakış açıları ile bakmak zorundayız. Zaten o anın çözüm açıları ile bakıldığı için çözüme ulaşamıyoruz. Kemikleşmiş bir sorunun bir türlü üstesinden gelinemiyorsa yenilikçi ve ilerici çözümler aramanın tam da zamanı olduğunu düşünüyorum. (Katılımcı 23, kişisel görüşme, Mart 2017)

Küreselleşme, iklim değişikliği, finansal krizler ve ekonomik çıkmazlar, küresel hadlere yaklaşımları, bilgi ve iletişim alanındaki ilerlemeler ülkelerin kalkınmaya dönük mevcut politik yaklaşımlarını değiştirmekte ve şekillendirmektedir. Bu bağlamda, gerekli dönüşümü

sağlamada teknik ilerlemelerin ve uygulamaların yetersiz kaldığı, sosyal inovatif yaklaşımların da örneğin iklim değişikliği ile mücadelede önemli fonksiyonlar icra edebileceği vurgulanmaktadır (Bergman, Markusson, Connor, Middlemiss, & Ricci, 2010; Faaij, Jager, & Kok, 2013). Katılımcı, çevreci ve sürdürülebilir kalkınma gereksinimi, iklim değişikliği, gelir adaletsizliği, nüfus artışı ve doğal kaynakların azalması, tüketim davranışlarındaki değişimler, “Yeni Ekonomi” yaklaşımı, sosyal dönüşüm, sosyo-ekolojik dönüşüm, devlet-birey ilişkilerinin dönüşümü, demokratik katılım talebi olarak adlandırılacak temel dönüşüm dinamikleri; hâlihazırda bahse konu alanları kapsayan politikaların, uygulamaların, süreçlerin, hizmetlerin, ürünlerin, sistemlerin ve konseptlerin yetersiz olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çerçevede ise ülkelerin ekonomik kalkınma ile birlikte insani ve sosyal kalkınmayı sağlayabileceği ve anılan dönüşümlere cevap verebileceği yeni sistemler, süreçler, değerler, hizmetler, kurumlar, ürünler ve politikalar geliştirmesi gerektiği ortaya çıkmıştır. Karşı koyulamaz bu dönüşümleri doğru yönlere kanalize etmek ve yeni fırsatlar oluşturmak için yenilikçi yaklaşımlara, fikirlere ve uygulamalara, bir başka ifadeyle sosyal inovasyonlara olan ihtiyaç ise bugün hiç olmadığı kadar fazladır.

Sosyal inovasyonların dünyadaki dinamikleri ile Türkiye’deki dinamikleri paralellik göstermektedir. Ancak söz konusu yenilikçi faaliyetlerin birçok ülkenin aksine Türkiye’de çerçevesinin henüz oluşmamış olması ve kurumsallaş(a)ması nedeniyle sistematik ve sürdürülebilir sosyal etkinin oluşumunu güçleştirmektedir. Son zamanlarda başta ABD ve AB olmak üzere birçok ülkede sivil toplum, piyasa, akademi ve politika çevrelerinin gündeminde önemli bir yer edinmeye başlayan ve giderek kurumsallaşan sosyal inovasyon alanının Türkiye için de bir gereklilik olduğunu iddia eden K12:

Sİ gereklidir. Çünkü var olan sosyal problemlere sürdürülebilir çözümler bulmak adına yürütülen proje ve desteklerin, önceliklerin belirlenmesi, kaynakların doğru dağıtımı ve planlamaya fırsat verecek bir strateji özelinde devlet tarafından organize yahut koordine edilmesi bu çalışmaların başarısına çok önemli katkılar sağlayacaktır. Toplumsal sorun ve ihtiyaçlara ilişkin en kapsamlı verilere sahip olması ve elindeki denetleme ve kontrol mekanizmaları yoluyla ihtiyaçlara ilişkin bilgiye birinci elden ulaşabilmesi, devletin sosyal girişimlere ilişkin rolünü vazgeçilmez kılmaktadır. (Katılımcı 12, kişisel görüşme, Mart 2017)

Yine aynı görüşmeci demokratik bilincin yaygınlaşması, devlet-birey ilişkilerini derinden etkilediğini ve toplumsal problemlere ilişkin bireylerin kamudan beklenti ve taleplerinin giderek arttığını belirtirken mevcut sorun ve ihtiyaçlara yönelik kamu politikalarının günümüzde daha fazla talep gördüğünü şu şekilde dile getirmektedir:

Küreselleşme çağında, küreselleşen sorunlara karşı koyabilmenin zorluğu ve bu sorunların ancak devlet gibi güçlü aygıtlar yoluyla azaltılıp kontrol altına alınabileceği inancı gitgide yaygınlık kazanmaktadır. Öte yandan toplumsal sorunların birçoğunun bireysel tercih ve eksikliklerden bağımsız, sosyo-ekonomik sistemin ürettiği yapısal problemler olarak görülmesi, bu problemlerin çözümünün de bireysel çabalardan ziyade kamu politikalarında aranmasına sebep olmakta ve bu yöndeki talepleri artırmaktadır. (Katılımcı 12, kişisel görüşme, Mart 2017)

Avrupa Birliği, ABD, İskandinav ülkeleri ve diğer gelişmiş birçok ülkede devletler, yukarıda anılan dönüşümleri doğru yönlere kanalize edebilmek ve dönüşümlerin ortaya çıkardığı sorunların üstesinden gelebilmek için ekonomik, kültürel ve sosyal içerikli yeni fikir, süreç ve modellerin oluşturulması gerektiğini kavramışlardır. Bu bağlamda sosyal inovasyonu özel ve öncelikli bir politika alanı olarak belirlemiş ve çok çeşitli uygulamaları, yöntemleri ve çözümleri uygulamaya sokmuştur (European Commission, Enterprise and Industry Directorate-General, Social Innovation eXchange (SIX), & Euclid Network, 2010; Hubert, 2010).

Türkiye özelinde bakılacak olursa ekonomik kalkınma ile insani kalkınmanın eş zamanlı yürütülemediği görülmektedir. Zira son on beş yılda ekonomik açıdan hızlı bir büyüme performansı göstermesine karşın insani kalkınma konusunda yeterli performansı gösteremediği ve uluslararası kabul gören endekslerde Türkiye’nin hak ettiği sıralamayı elde edemediği bilinmektedir. Yine Türkiye’de gelir dağılımını gösteren Gini katsayısındaki olumlu

yöndeki değişimler (2007 yılında 0,409 iken 2014 ve sonrasında 0,393 olmuştur) halen istenilen ve olması gereken seviyeden çok uzak görünmektedir. Zira bu oran birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede 0,30'un altındadır, OECD ülkeleri ortalaması ise 0,318'dir (OECD Income Inequality Update, 2016).

Görüşme yapılan akademisyenlerden K21 ülkelerin sahip oldukları mevcut sistemlerin toplumsal sorunların çözmede zayıf kaldığı bu noktada ise sosyal inovasyonların önemli bir rol üstlenebileceği görüşündedir.

Dinamik yapılar içinde iktisatta hesaplamaların yapılabilmesi için kullanılan ceterus paribus (diğer tüm durumlar sabitken) tanımı coğu zaman geçerli olamamaktadır. Çünkü her şey farklı etkenlere bağlı olarak sürekli değişmektedir. Kontrol edilebilirliği de zayıftır. Bu nedenle GSMH odaklı çalışmalar tek başına yeterli olamamaktadır. Yeterli olsaydı (halen üstesinden gelemediğimiz sorunlarımızı) tartışıyor olmazdık sanırım. Sosyal inovasyon çalışmaları belirlenen sorunların çözümü için bir alternatiftir. (Katılımcı 21, kişisel görüşme, Nisan 2016)

O zamanın şartlarına göre ülkeler arası ekonomik kalkınmışlığı ölçmeye ve karşılaştırmaya yarayan materyal ekonomik refaha dayanan büyüme modelinin günümüz koşullarında ülkelerin gelişmesini ve insani kalkınmayı ele almada yetersiz kaldığı ileri sürülmektedir (Ateş, Ateş, & Yülek, 2015). Bu nedenle, kalkınmaya sosyal ve insani gelişmişlik kıstaslarını da getiren yeni yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bunlardan "Beyond GDP" tartışmaları (Bartelemus, 2014; Cobb, Halstead, & Rowe, 1995; Dasgupta, 2014), degrowth yaklaşımı (Latouche, 2007), yeni ekonomi (new economy) düzeni (Fullerton, 2015a; Jacobs, 1961; Latouche, 2007; Meadows vd., 1972; Piketty, 2014; Ernst Friedrich Schumacher, 1985) gibi yaklaşımlar mevcut iktisadi düzenin radikal bir biçimde yeniden yapılandırılması ve önceliklerinin de buna paralel olarak tekrar belirlenmesi gerektiğini vurgulamaktadırlar. Benzer şekilde ülkelerin kalkınmışlığını izah eden sayısal makro göstergelerin zaman zaman yanıltıcı olabileceğinin altını çizen K4, mikro ekonomik çalışmaların sağlıklı sosyal yapılarla mümkün olduğunu belirtmektedir.

Makro göstergeleri bir çerçeve ise mikro ekonomik çalışmalar arı kovanındaki içindeki balın oluşturulmasıdır. Gelirin yeniden dağılımı (gini katsayısı vb.), refahın bölüşümü konuları pek tabi yakından ilgilendiren bir şey bu. Makro göstergelerin yanıltıcı tarafı olabilir, örneğin Yunanistan, İspanya vb. ülkelerin sadece bu göstergelerine bakıldığında yanıltıcı tarafını ortaya koyuyor aslında. Yunanistan millî geliri Türkiye'nin çok üzerinde ama kâğıt üzerinde toplumun neredeyse yarısı sefil bir durumda... Dolayısıyla Makro göstergelerin yakından bakıldığında bunların yanıltıcı olduğu görülüyor. Bunun doğru olmadığı gerçeği ortaya çıkıyor. Sosyal tarafları ve unsurları ilgilendiren detayda sağlıklı bir yapı varsa sürdürülebilir, bölüşülebilir veya toplumsal refaha kaynak teşkil edebilir, aksi takdirde bunun rehabilite edilmesi, sürdürülmesi ve hatta yerine göre tespiti de zorlaşıyor. (Katılımcı 4, kişisel görüşme, Temmuz 2015)

Türkiye'nin AB üyeliğine adaylığı kapsamında kullanılan katılım öncesi mali yardım aracı olan Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığına bağlı IPA (Katılım Öncesi Mali Destek) fonlarının insan kaynaklarını geliştirilmesi operasyonunu yürüten birimin yetkilisi bu fonu açıklarken aynı zamanda özellikle eğitim, istihdam ve diğer sosyal politika alanlarında benimsenen klasik yöntemlerin ötesine geçen bir anlayışın benimsendiğini dile getiriyor.

IPA fonlarının insan kaynaklarını geliştirilmesi operasyonunu yürüten biziz. Bu programın üçayağı var: Eğitim, istihdam ve sosyal politika. Yani sizin bahsettiğiniz sosyal inovasyon sosyal politika ayağının içinde olan bir unsur. Bizim kişisel olarak bu konuda söylediklerimiz kurumsal anlamda makrodan çok mikro programlarına evrilmesi ile ilgili bir konu. EaSI (Employment and Social Innovation) her ne kadar bağımsız bir program olarak görülse de toplumun dinamizmini tazeleme anlamında, alışlagelmiş yolların dışına çıkan ve kalıpları kırarak harekete geçiren bir anlayışa sahip olduğunu düşünüyorum. Dolayısıyla günün şartlarına göre çeşitlendirmeyi, şekillendirme ve yeni yollar denemenin önünü açan bir yaklaşım olarak görüyoruz sosyal inovasyonu. (Katılımcı 5, kişisel görüşme, Temmuz 2015)

Bahsedilen çalışmalarda benimsenen yol, sosyal inovatif bakış açıları ile sorun ve ihtiyaç alanlarına dönük yeni çözümler getirmektir. Bunun devlet eli veya desteği ile yapılması sosyal inovasyonun özellikle sosyal politikalarda etkin bir araç olarak görülebileceği hususunu ön

plana çıkarmaktadır. Hangi refah modelinde uygulanırsa uygulansın bireyden öte toplumun refah ve esenliğini hedefleyen sosyal inovasyon çözümleri alana çok farklı bir bakış açısı getirmesi bakımından önemlidir.

Sosyal inovasyon devletin erişemediği noktalarda toplumun duruma el koyması ve kendi hayat şartlarını düzenleyeceği girişimler yapması olarak özetlenebilir ve çok çok gerekli. Bence gelişen bir trend. Özellikle toplumdaki engelli bireyler için yapılan sosyal girişimler çok ses getirdi diye düşünüyorum (görme engelliler-karanlıkta yemek yemek; down sendromluların kafesi vs.). PR aktiviteleri çok etkili oluyor, bilinçlendirme ve bilinirliği artırmada. (Katılımcı 23, kişisel görüşme, Mart 2017)

Alan çalışması kapsamında gerçekleştirilen görüşmeler insani ve sosyal gelişmişliği artırıcı ve sürdürülebilir kılan yaklaşımların hayata geçirilmesinde sosyal inovasyonun önemli bir rol icra edebileceğini ortaya koymaktadır. Zira kamuda üst ve orta düzeyde görev yapan görüşmecilerin sosyal alana dair yapmak istediklerinin bir kısmını sosyal inovasyon çerçevesinde ele almanın mümkün olduğu görülmüştür. Bunun gerçekleşebilmesi için ise ciddi bir paradigma değişikliğine gidilerek sistematik bir değişimin gerçekleşmesine zemin hazırlayacak yenilikçi bakış açılarına ve sistemlerine geçilmesinin insani, sosyal ve ekonomik gelişim açısından kaçınılmaz olduğu ifade edilmiştir (K10, K11, K13, K18, K21).

Öz olarak, yapılan saha çalışması iki temel sonucu ortaya koymaktadır; birincisi sosyal inovasyon kamuda uygulamada olmasına rağmen çerçevesinin yeterince bilinmediğidir. Ayrıca sosyal inovasyonların AB üyelik sürecinde görünür olmaya başladığı ve çoğunlukla sosyal girişimcilik bağlamında ele alındığı sonucuna ulaşılmıştır. İkinci olarak ise pek çok ülkede olduğu gibi devlet tarafından sosyal inovasyona dönük olarak ülkenin toplumsal sorunlarını yenilikçi yollarla çözüme etkili olabilecek bir çerçevenin oluşturulması gerekliliği hususudur. Bunlar daha önce de ifade edildiği üzere “sosyal inovasyon olarak politikalar” olabileceği gibi “sosyal inovasyon olarak politikalar” da olabilir. Yine “yalın sosyal inovasyonlar” ile “ekonomik açıdan sürdürülebilir inovasyonlar” ayrımı da bu çerçevenin oluşmasında kullanılabilir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Uygulama da insanlık tarihi kadar eski olan sosyal inovasyon kavramı olarak son otuz yılda kullanılmaya başlanmış ve bilimsel pek çok makaleye konu olmuştur. Son zamanlarda pratikte de kamu dâhil birçok sektörün ilgi alanına girmeye başlayan sosyal inovasyonu uygulamada ‘eski’ kavram olarak ise ‘yeni’ olarak görmek mümkündür. Günümüzde toplumsal etki yaratacak yeni ürünlerden hizmetlere, çok sektörlü işbirliklerinden online platformlara, yasal düzenlemeler ve politika adımlarına kadar hem süreç hem de çıktı olabilecek birçok sosyal inovasyon uygulamaları bulunmaktadır. Nitekim başta AB ve diğer gelişmiş ülkeler, karşı karşıya kalınan karmaşık problemler karşısında mevcut uygulamaların artık yetmediğini görmüş, refah ve esenliğin artırılmasında yeni paradigmlar üzerinde düşünmeye ve yenilikçi birçok uygulamanın gelişmesine önayak olmaktadır.

“Sosyal inovasyon” konsepti yoksullukla mücadele, fırsat eşitliği, sosyo-ekolojik sorunlar, vatandaş katılımı, eğitim ve sağlık gibi pek çok alanda sosyal etki yaratan çok aktörlü inovatif faaliyetleri bir araya getirmek ve onları daha görünür kılarak sosyal alandaki ihtiyaç ve sorunlara sistematik çözümler üretecek bir çatı kavram ihtiyacını karşılama potansiyeline sahiptir. Tüm dünyada gelişen ve kavramsallaştırılarak çeşitli kurumsal inisiyatiflere dönüştürülen bu kavram Türkiye için de önemli bir alan olarak karşımızda durmaktadır.

Türkiye’nin tarihsel geçmişi; cami, medrese, aş evi, ticarethane, kütüphane vb. yapıları bir araya getiren külliyeler ve ahilik teşkilatı gibi kurumlar, kavramsal olarak bilinmese de sosyal inovasyon geçmişinin oldukça geriye gittiğini göstermektedir. Zamanında yenilikçi bir şekilde sosyal fayda sunan bu ve benzeri girişimlerin mevcut teknolojik, sosyal ve ekolojik gelişmelere cevap verecek şekilde dönüştürülmesi, iktisadi, sosyal, çevresel ve kültürel alanları kapsayacak şekilde farklı mecralara yayılması; yeni kurumlar, ürünler, süreçler ve değerler olarak Türkiye’nin insani kalkınmada, sosyal refah ve esenliği sağlamada hak ettiği seviyeye ulaşmasına katkı sağlayacaktır. Bu hedeflere ulaşmak için kim tarafından yapılırsa yapılsın sosyal inovatif tüm faaliyetlerin çatı bir kavram yani sosyal inovasyon konsepti şemsiyesi

altında toplamak ve sektörler arası sinerji oluşturabilecek bir araç olma potansiyelinin farkında olmak önem taşımaktadır.

Çalışma kapsamında yapılan alan araştırması, Türkiye’de sosyal inovasyon örneği olarak addedilebilecek birçok çalışmanın hem STK, hem akademya hem de özel ve kamu sektörleri tarafından gerçekleştirildiği gözlemlenmiştir. Ayrıca çalışma, bahse konu örneklerin kamuda varlığına ilk defa işaret etmiştir. Daha önce de ifade edildiği gibi kamuda sosyal inovasyon uygulamaları (Gönül Elçileri Projesi, Genç Gönüllüler Platformu, Kayıp Alarmı Projesi, E-devlet uygulamaları, Sincap Çocuk Tiyatroları vb.) var olsa da kavram bilinmediği için daha önce bu kategoride değerlendirilmemiştir. Bir başka ifade ile kamunun sosyal inovasyonu desteklemesi konusunda bahse konu örnekler rağmen böylesi bir sınıflandırmaya ilişkin herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Yukarıda anılan dönüşümlerin ortaya koyduğu gereklilikler ile sosyal ve insani kalkınma açısından sosyal inovasyonun Türkiye açısından potansiyeli ve önemi, buna mukabil olarak Türkiye’de bu konudaki yazınların ve araştırmaların oldukça yetersiz olması çalışmanın ana motivasyonunu oluşturmuştur. Zira Türkiye’de “inovasyon” kavramı çerçevesinde yürütülen çalışmaların ve ortaya koyulan bulguların çoğu teknoloji, ticaret ve işletme alanlarını kapsamakta ve sosyal boyutunun yeterince ele alınmadığı görülmektedir.

Sosyal inovasyonun kamuda bilinirliğini nitel yöntemle araştıran bu çalışmada ortaya çıkan dört ana bulgu şu şekilde özetlenebilir;

- **Genel itibari ile Türkiye’de kamuda sosyal inovasyon kavramı bilinmemektedir, ancak uygulamada sosyal inovasyon sayılabilecek pek çok örneğe ve politika uygulamalarına rastlamak mümkündür.** Bunlardan Gençlik ve Spor Bakanlığı’nın Türkiye genelinde yürüttüğü ve gönüllülük faaliyetleri ile gönüllü olmak isteyen gençleri buluşturan Genç Gönüllüler Projesi, Orman ve Su İşleri Bakanlığı’nın çocuklara doğa ve orman sevgisini aşılama amaçlayan Sincap Çocuk Tiyatrosu ve Sincap Çocuk Dergisi, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı bünyesinde özellikle koruyucu aile olmaya özendirme konusunda farkındalık çalışmaları yürüten Gönül Elçileri Projesi ilk defa bu tez ile sosyal inovasyon kapsamında ele alınmış ve kamuda sosyal inovasyonun var olduğunun kanıtlamıştır. Kaybolan çocuğun resminin SMS ve MMS yoluyla paylaşarak vatandaş katılımı ile kolaylaştıran ve ivedilikle bulmayı sağlayan kayıp alarmı projesi, 22,5 milyon kullanıcıya/vatandaşa toplamda 1411 e-hizmet sunan e-devlet uygulaması yine bu kapsamda ele alınan diğer örneklerdir.
- **Sosyal inovasyon kavramı olarak Türkiye’ye Avrupa Birliği süreci ile girmiştir.** Kavramın AB süreci ile Türkiye’de görünür hale gelmiş, bu konuda çeşitli programların oluşturulması ve hayata geçirilmesi ile tüm sektörlerin dikkatini yavaş yavaş çekmeye başlamıştır. Ote yandan/however, terminolojinin Türkiye’ye özgü herhangi bir tanım geliştirilmeksizin bu surecte ülkemize “transfer” edildiği ve derinlikli yorumlanmadığı mulakatlar esnasında dile getirilmiştir. Bu nedenle sosyal inovasyonun AB’nin tanımladığı şekilde Türkiye’nin ihtiyaçlarını karşılaması ve sorunlarının çözümü için uygun olup olmadığı, ülkenin ihtiyaçları ve öncelikli sorun alanlarına ilişkin kavramlaştırılması ihtiyacının da tartışılması gerektiği düşünülmektedir.
- **Türkiye’de Sosyal inovasyon çoğunlukla sosyal girişimcilik bağlamında ele alınmaktadır.** Zira çoğu inovatif sosyal girişim yani birer sosyal inovasyon sayılabilecek girişimcileri destekleyen ASHOKA, sosyal etki yaratan uygulamaların yayılmasına ve desteklenmesine önyak olmaktadır. Özellikle ÇSGB ve AB Bakanlığı ile yapılan görüşmeler sosyal inovatif faaliyetleri genel anlamda sosyal girişimcilik ile bağdaştırılarak anlaşıldığını göstermektedir. Dolayısıyla AB süreciyle oluşturulan programlar ile sosyal girişimciliğin yayılması konusunda yapılan çalışmalar sosyal inovasyon ile birlikte sosyal girişimcilik alanının yeni yeni bilinmeye başladığına işaret etmektedir.
- **Kamu politikaları bağlamında sosyal inovasyona dönük bir çerçevenin oluşturulması ihtiyacı bulunmaktadır.** Günümüzde sürdürülebilir ekonomik ve

sosyal refahı sağlamak gittikçe zorlaştığı, bu duruma sebep olarak ta küreselleşme, iklim değişikliği, finansal krizler ve ekonomik çıkmazlar, bilgi ve iletişim alanındaki ilerlemeler, küresel hadlere yaklaşılması gibi genel bazı sorunların ve dönüşümlerin önemli rol oynadıkları göze çarpmaktadır. Temel dönüştürücü bu unsurların da birçok alanda sosyal inovatif yaklaşımları gerektiren dinamikleri ortaya çıkardığı düşünülmektedir. Türkiye açısından yukarıda bahsi geçen dinamiklerin ortaya çıkardığı ihtiyaç ve gereksinimleri farklı bir düşünce sistematığı ile ele alarak yenilikçi çözümler üretme ihtiyacı bulunmaktadır. Dolayısıyla Türkiye’de henüz kuluçka döneminde olarak nitelendirilebilecek sosyal inovasyon faaliyetlerinin sürdürülebilir olmasında ve ülke genelinde tabana yayılmasında “sosyal inovasyon” kavramının bilinirliğinin artması gerekmektedir. Hem teoride hem de pratikte sosyal inovasyon alanına ilişkin uluslararası gelişmelerin takip edilmesi, sosyal inovasyon konseptine kurumsal olarak daha fazla önem atfedilmesi, iyi örneklerin araştırılması ve bunların gelecekteki sosyal inovatif çözümlere ilham vermesi için desteklenmesine ihtiyaç vardır. Zira doğası gereği *bottom up* oluşmaya başlayan sosyal inovasyon ekosisteminin ihtiyaçlarına destek olacak, yolunu açacak *top down* desteklere; cesitli yasal düzenlemelere ve politikalara ihtiyaç vardır.

Bu araştırma, Türkiye’de sosyal refahın sağlanmasında ve insani kalkınmada sosyal inovasyonun önemli bir rol üstlenebileceğine odaklanmaktadır. Buradaki en önemli husus, mevcut paradigmanın karmaşık problemleri çözmede eksik kaldığından hareketle, toplumsal refah ve esenliğin artırılmasında yeni bir bakış açısının ortaya konulması gerektiği, bunun da sosyal inovasyon yaklaşımı ile mümkün olduğu savıdır. Türkiye’nin de tıpkı AB ülkelerinde olduğu gibi sosyal inovasyonu ön plana çıkararak desteklemesi, böylelikle insani kalkınmayı istenilen düzeye çıkarması ve sürdürülebilirliğini sağlaması gerekmektedir. Ancak bunu yaparken (Moore, Westley, Tjornbo, & Holroyd, 2012; Westley, 2008, 2013) gibi araştırmacıların altını çizdiği rezilyans teorisi bağlamında, inovasyonun sonsuz bir döngü içerisinde sürekli yenilenen bir yaklaşım olduğu bilinmelidir. Zira rezilyans teorisi kamu sektörü politika destekleri de dahil inovasyonların gelişmesi ve başarılı olmalarına imkan verecek şartların daha iyi anlaşılmasını sağlayacak kayda değer bir bakış açısı sunmaktadır (Westley vd., 2009). Bir başka ifade ile tüm başarılı yenilikler “muazzam bir yıkıcı başlangıç”tan “yeni normal” olan olgunluk aşamasına doğru hareket etmektedirler (Manzini, 2016). Bu yaklaşım gereğince uygulamaya konulan bir yenilik belli bir zaman sonra normalleşmekte; değişen ve gelişen yapılarla birlikte bir başka yeniliğe ihtiyaç hissedilmektedir. Örneğin yüzyıllar önce kurulan ilk üniversiteler zamanının sosyal inovasyonu iken artık normal görülmekte ve mekândan zamandan bağımsız yeni öğrenme metotları geliştirilmektedir. Ezio Manzini’nin bu bakış açısı rezilyans teorisinin ve adaptif döngünün temelinde yatan sossuzluk döngüsü fikri ile birebir örtüşmekte olduğu görülmektedir. Dolayısıyla sosyal inovasyon kavramının dinamik bir kavram oluşu, bugünün yıkıcı veya artımsal inovasyonunun belli bir aşamadan sonra değişen ve gelişen yapılarla birlikte işlevselliğini yitirerek yarının yeniden düşünülmesi gereken bir olguya dönüşebileceği gözden kaçırılmamalıdır.

Kısaca bu çalışma, dünyada yaklaşık 30 yıldır üzerinde çalışılan ve tartışılan sosyal inovasyon konusuna Türkiye’de ne üniversiteler, ne de özel sektör ve kamu tarafından gereken önemin atfedilmediğini ortaya koymuştur. Ancak son zamanlarda Türkiye için yeni olan sosyal inovasyon kavramı, başta sosyal girişim ve girişimcilik alanı olmak üzere hem sivil toplumun, hem de özel sektör, akademinin ve kamunun daha fazla dikkatini çekmeye başlamıştır. Bundan sonraki süreçte de sosyal inovasyon bütün sektörlerin dâhil olacağı şekilde toplumsal sorunların çözümünde kilit rol üstleneceği sosyal değişim ve dönüşüme katkı sunacağı öngörülmektedir/düşünülmektedir.

Sınırlılıklar ve Gelecek Perspektifi

Yukarıda da ifade edildiği üzere bu çalışmada henüz emekleme aşamasında olan sosyal inovasyonun Türkiye’deki durumu ve bilinirliği genel olarak tartışılmış, kamudaki yönetim kademesinde çalışan kişilerle görüşülerek bazı sonuçlar ortaya konulmuştur. Ancak sosyal

inovasyon kavramının daha spesifik politika alanları veya kamu kurumları bağlamında tartışma olanağı sağlanamamıştır.

Sosyal inovasyonun gelişmesinde ve yayılmasında tüm sektörler tarafından üzerinde daha fazla düşünülmesi hususunda neler yapılacağı daha spesifik alan ve konular üzerinden tartışılmalıdır. Ayrıca sosyal inovasyon örneklerinin arttırılarak ülkelerin kendilerine uygun yol ve yöntemlerle hangi inovatif uygulamaları üretip uygulama alanına taşıyacakları önem taşımaktadır. Özellikle kamunun sosyal inovasyonu destekleyecek hangi mekanizmaları oluşturması gerektiği ve bu alanda ne tür adımların atılabileceği sorularına cevap aranması sosyal inovasyon ekosisteminin oluşturulmasının ve inovatif uygulamaların artmasının önündeki engellerin aşılması bakımından gereklidir.

KAYNAKÇA

- Aşçı, Z. V. K. D., & Demiryürek, K. (2008). Kırsal yoksullukla mücadelede yeni adım: Mikro kredi. *Hr. Ü. ZF Dergisi*, 12(4), 73–79.
- Ateş, S. A., Ateş, M., & Yülek, M. (2015). Going Beyond GDP: The role of social innovation in building a new welfare state.
- Atsan, N., & Erdoğan, E. O. (2015). Girişimciler için alternatif bir finansman yöntemi: Kitlese fonlama (Crowdfunding).
- Baltacı, N. (2011). Kadınları güçlendirme mekanizması olarak mikro kredi. *Ankara: TC Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü*.
- Bartelemus, P. (2014). What's beyond GDP? *Dimensions*, 8–13.
- Besler, S. (2010). Sosyal girişimcilik. *İçinde S. Besler (Der.) Sosyal girişimcilik*, 3–28.
- Boelman, V., Kwan, A., Lauritzen, J. R., Millard, J., & Schon, R. (2015). *Growing social innovation, A guide for policy makers* (FP7-project No. TEPSIE (290771)). Brussels. Erişim Tarihi: 10.06.2016 http://youngfoundation.org/wp-content/uploads/2015/04/YOFJ2786_Growing_Social_Innovation_16.01.15_WEB.pdf
- Borzaga, C., & Bodini, R. (2012). What to make of social innovation? Towards a framework for policy development. *Unpublished working paper. European Research Institute on Cooperative and Social Enterprises*. Tarihinde adresinden erişildi http://euricse.eu/sites/euricse.eu/files/db_uploads/documents/1338304696_n2082.pdf
- Brandenburg, M. (2010). Making the case for social metrics and impact investing. *Community Development Investment Review*, 6(1), 47–49.
- Brown, T., & Wyatt, J. (2010). Design thinking for social innovation. *Stanford Social Innovation Review*, 8(1), 30–35.
- Christensen, C. M., Baumann, H., Ruggles, R., & Sadtler, T. M. (2006). Disruptive innovation for social change. *Harvard business review*, 84(12), 94.
- Cobb, C., Halstead, T., & Rowe, J. (1995). If the GDP is up, why is America down? *ATLANTIC-BOSTON-*, 276, 59–79.
- Conger, S. (2002). Social inventions. *The Innovation Journal: The Public Sector Innovation Journal*, Volume 14(2). 09 Nisan 2015 tarihinde erişilmiştir. http://www.innovation.cc/books/conger_social_inventions1_09232009min.pdf
- Dasgupta, P. (2014). Measuring the wealth of nations. *Annu. Rev. Resour. Econ.*, 6(1), 17–31.
- Demir, G. (2000). *Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ve Ahilik*. Ahi Kültürünü Araştırma ve Eğitim Vakfı Yayınları.
- Drucker, P. F. (2002). The discipline of innovation. 1985. *Harvard business review*, 80(8), 95–100, 102, 148.
- European Commission, Enterprise and Industry Directorate-General, Social Innovation eXchange (SIX), & Euclid Network. (2010). *This is European social innovation*. Luxembourg: EUR-OP.
- Franz, H.-W., Hochgerner, J., & Howaldt, J. (2012). Challenge social innovation: An introduction. İçinde H.-W. Franz, J. Hochgerner, & J. Howaldt (Ed.), *Challenge Social Innovation* (ss. 1–16). Berlin, Heidelberg: Springer Berlin Heidelberg.

- Fullerton, J. (2015). Regenerative capitalism - how universal principles and patterns will shape our new economy. *Greenwich: Capital Insitute*. 01 Ocak 2016 tarihinde erişilmiştir. <http://capitalinstitute.org/wp-content/uploads/2015/04/2015-Regenerative-Capitalism-4-20-15-final.pdf>
- Gillwald, K. (2000). *Konzepte sozialer Innovation*. WZB Discussion Paper.
- Goldenberg, M. (2004). Social innovation in Canada. *How the non-profit sector serves Canadians... and how it can serve them better*. 02 Ocak 2016 tarihinde erişilmiştir. <http://envision.ca/pdf/SocialEconomy/SocialInnovation.pdf>
- Güler, B. K. (2010). *Sosyal girişimcilik*. Efil Yayınevi.
- Güneş, S., & Seven, H. (2009). *Yoksullukla mücadelede mikro kredi uygulamaları ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü proje destekleri*. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü.
- Heiskala, R. (2007). Social innovations: structural and power perspectives. *Social innovations, institutional change and economic performance. Making sense of structural adjustment processes in industrial sectors, regions and societies*, 52–79.
- Hochgerner, J. (2011). The analysis of social innovations as social practice. *Bridges*, 30. 11 Mayıs 2015 tarihinde erişilmiştir. <http://www.socialinnovation2011.eu/wp-content/uploads/2011/04/The-Analysis-of-Social-Innovations-as-Social-Practice.pdf>
- Howaldt, J., & Schwarz, M. (2010). Social innovation: Concepts. *Research Fields and International Trends, Sozialforschungsstelle, Dortmund: Sozialforschungsstelle Dortmund*. 20 Mart 2016 tarihinde erişilmiştir.
- Hubert, A. (2010). Empowering people, driving change: Social innovation in the European Union. *Bureau of European Policy Advisors (BEPA)*. Available online: http://ec.europa.eu/bepa/pdf/publications_pdf/social_innovation.pdf.
- Jacobs, J. (1961). *The death and life of great American cities*. Vintage.
- Kesselring, A., & Leitner, M. (2008). Soziale innovationen in Unternehmen. *Study, compiled by order of the Unruhe Stiftung. Vienna. Download from: ZSI (http://www.zsi.at/attach/Soziale_Innovation_in_Unterne_hmen_ENDBERICHT.pdf, 27/01/2010)*.
- Latouche, S. (2007). De-growth: an electoral stake? *The international journal of inclusive democracy*, 3(1), 14–18.
- Manzini, E. (2016). The sharing movement in its maturity – towards a ‘disruptive normality’. [Web log comment]. 15 Ekim 2016 tarihinde erişilmiştir. <http://magazine.ouishare.net/2016/06/the-sharing-movement-in-its-maturity-towards-a-disruptive-normality>
- McCraw, T. K. (2009). *Prophet of innovation*. Harvard university press.
- Meadows, D. H., Meadows, D. L., Randers, J., & Behrens, W. W. (1972). *The limits to growth*. New York, 102.
- Moore, M.-L., Westley, F. R., Tjornbo, O., & Holroyd, C. (2012). The loop, the lens, and the lesson: using resilience theory to examine public policy and social innovation. *İçinde Social innovation* (ss. 89–113). Springer.
- Moulaert, F. (2013). *The international handbook on social innovation: collective action, social learning and transdisciplinary research*. Edward Elgar Publishing.
- Moulaert, F., MacCallum, D., & Hillier, J. (2013). Social innovation: intuition, precept, concept. *The International Handbook on Social Innovation: collective action, social learning and transdisciplinary research*, 13.
- Moulaert, F., & Nussbaumer, J. (2005). The social region beyond the territorial dynamics of the learning economy. *European urban and regional studies*, 12(1), 45–64.
- Mumford, M. D. (2002). Social innovation: ten cases from Benjamin Franklin. *Creativity research journal*, 14(2), 253–266.
- Murray, R., Mulgan, G., & Caulier-Grice, J. (2008). How to innovate: The tools for social innovation. Work in progress–circulated for comment. 3 Mart 2015 tarihinde erişilmiştir. http://www.youngfoundation.org/files/images/publications/Generating_Social_Innovation_o.pdf
- OECD, 2016. Income inequality update. Retrieved from <http://www.oecd.org/social/OECD2016-Income-Inequality-Update.pdf>, 10.01.2016.

- Öz, C. S., & Çolakoğlu, C. (2014). Türkiye’de mikro kredi uygulamasının Sakarya ili özelinde incelenmesi. *Çalışma ve Toplum*, (4).
- Özdemir, F., & Ar, İ. M. (2015). Sosyal Yenilik üzerine bir alan araştırması. *Girişimcilik ve İnovasyon Yönetimi Dergisi*, 4(1), 17–43.
- Özdevecioğlu, M., & Cingöz, A. (2009). Sosyal girişimcilik ve sosyal girişimciler: Teorik çerçeve. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32(82), 81–95.
- Parlakkaya, R., & Çürük, S. A. (2016). Bir yoksullukla mücadele aracı olarak islami mikrofinans ve Türkiye’de uygulanabilirliği. *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, 1(2).
- Phills, J. A., Deiglmeier, K., & Miller, D. T. (2008). Rediscovering social innovation. *Stanford Social Innovation Review*, 6(4), 34–43.
- Piketty, T. (2014). *Capital in the 21st Century*. Cambridge: Harvard Uni.
- Pol, E., & Ville, S. (2009). Social innovation: Buzz word or enduring term? *The Journal of Socio-Economics*, 38(6), 878–885.
- Schumacher, E. F. (1985). *Small is beautiful*. Rowohlt Taschenbuch Verlag.
- Westley, F. (2008). The social innovation dynamic. *Frances Westley, SiG@ Waterloo*. Tarihinde adresinden erişildi
<http://www.sosyalinovasyonmerkezi.com.tr/yayin/1020080009.pdf>
- Westley, F. (2013). *Social innovation and resilience: How one enhances the other*. Stanford Social Innovation Review.
- Zapf, W. (1989). Über soziale innovationen. *Soziale Welt*, 170–183.

SİYASET, EKONOMİ ve YÖNETİM ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

RESEARCH JOURNAL OF
POLITICS, ECONOMICS AND MANAGEMENT

July 2019, Vol:7, Issue:3

Temmuz 2019, Cilt:7, Sayı:3

P-ISSN: 2147-6071

E-ISSN: 2147-7035

Journal homepage: www.siyasetekonomiyonetim.org

Türkiye Makro-Finansal Görünümüne İlişkin Bir Değerlendirme ve Reel Kur-Geri Dönmeyen Krediler İlişkisine Yönelik Bir Analiz¹

A Study on Turkey Macro-Financial Outlook and An Analysis of the Relationship between Real Effective Rate and Non-Performing Loans Ratio

Dr. Öğr. Üyesi Esra N. KILCI

İstanbul Arel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, UTF Bölümü, esrakilci@arel.edu.tr

MAKALE BİLGİSİ

ÖZET

Makale Geçmişi:

Geliş tarihi: 15 Nisan 2019
Revize tarihi: 18 Mayıs 2019
Kabul tarihi: 20 Haziran 2019

Anahtar Kelimeler:

döviz kuru, geri dönmeyen krediler,
bankacılık sektörü

© 2019 PESA Tüm hakları saklıdır

Son birkaç yıllık dönemde, küresel olumsuz koşullar, jeopolitik riskler ve yurtiçinde özellikle politik riskteki artış nedeniyle, yabancı para birimlerinde Türk lirası aleyhine bir değerlenme süreci yaşanmıştır. Türk bankacılık sektöründe, karlılık ve sermaye yeterliliği açısından sıkıntılı bir görünüm olmamasına rağmen, takipteki kredilerin toplam krediler içerisindeki oranının kademel bir artış gösterdiği gözlenmektedir. Bu çalışmada, öncelikle, dünyada ve Türkiye’de ekonomik görünüme ilişkin kısa bir değerlendirme yapılmakta, izleyen aşamada ise, 2008:01-2008:12 döneminde, reel efektif döviz kuru ve takibe dönüşüm oranı arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı, Banerjee ve diğ.(2017) tarafından geliştirilen Fourier ADL eşbütünleşme testi kullanılarak araştırılmaktadır. Çalışma sonuçları, reel efektif döviz kuru ile geri dönmeyen krediler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğuna işaret etmektedir.

ARTICLE INFO

ABSTRACT

Article History:

Received 15 April 2019
Received in revised form 18 May 2019
Accepted 20 June 2019

Keywords:

foreign exchange rate, non-performing loans, banking sector

© 2019 PESA All rights reserved

There has been appreciation in foreign exchange rates against Turkish lira in the last period due to global adverse conditions, the rise in geopolitical risks in the world and political risk in Turkey. Although the Turkish banking sector does not have a problematic outlook in terms of profitability and capital adequacy, it is observed that the non-performing loans ratio has been increasing gradually. In this study, after a brief review of macro-financial outlook in both world and Turkish economy, we try to analyze the long-run relationship between real effective exchange rate and non-performing loans ratio by employing Banerjee et al.(2017) Fourier ADL cointegration test in the period of 2008:01-2018:12. The results indicate that the real effective exchange rate does have impact on non-performing loans ratio in the relevant period.

¹ Bu çalışma, 28-30 Haziran 2018 tarihinde Venedik’te düzenlenen “International Congress on Politic, Economic and Social Studies” isimli kongrede sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

GİRİŞ

Geçtiğimiz on yıllık dönemde dünya ekonomisinde, özellikle A.B.D ve Avrupa-Bölgesi kökenli finansal dalgalanmalar, ekonomik büyümenin belirgin şekilde yavaşlamasına yol açmış; uluslararası entegrasyonun yüksek olması ve yayılma etkisiyle, Türkiye'nin de dahil olduğu birçok ülke ekonomisi olumsuz yönde etkilenmiştir. Diğer yandan, Türk bankacılık sektörünün, 2000-2001 Krizleri sonrasında gerçekleştirilen finansal reformlar ve yapısal dönüşüm süreci sayesinde, krizlerden çok olumsuz etkilenmediği, aksine, bankacılık sektöründe karlılık ve sermaye yeterlilik oranlarının yüksek olduğu görülmüştür. Bununla beraber, son iki yıllık dönemde, yurtdışı ve yurtiçinde politik ve ekonomik anlamda belirsizlik yaratan birtakım gelişmelerin yaşanması ve özellikle 2018 yılında dövizde yaşanan aşırı değerlenme süreci, Türkiye ekonomisi açısından, 2019 yılı ile ilgili birtakım endişeleri beraberinde getirmektedir. Bankacılık sektöründe ise takipteki kredilerin toplam krediler içerisindeki ağırlığının artması, finansal açıdan endişeleri arttıran önemli bir gelişmedir.

2000 Kasım ve 2001 Şubat aylarında yaşanan Bankacılık ve Para Krizleri, Türkiye ekonomisi açısından son derece yıkıcı sonuçlar doğurmuş olup; krizlerin zararlarının telafi edilebilmesi oldukça uzun bir süre almıştır. Krizler sonrasında, finansal sektör özellikle bankacılık sektörü açısından yapısal bir dönüşüm gerçekleştirilmiş, önemli bir reform süreci yaşanmıştır. 2006 yılında Amerika'da başlayan sub-prime mortgage krizi ve akabinde 158 yıllık bir geçmişe sahip olan Lehman Brothers'ın iflası ile 2008-2009 yıllarında global hale gelen ve tüm dünyaya yayılan finansal kriz, 2010-2014 yıllarında süregelen ve halen kısmi olarak etkileri devam eden Avrupa'da yaşanan finansal kargaşa, ülkemiz ekonomisini olumsuz etkilese de, Türk bankacılık sektörünün, gerçekleştirilen finansal reformlar sayesinde, krizlerden çok olumsuz etkilenmediği, aksine, 2008-2017 döneminde karlılık oranlarının yüksek trendini koruduğu görülmektedir (TBB; 2017a ve 2017b). 2002 sonrası dönemde, finansal sektör özellikle bankacılık sektöründe yapılan regülasyonlar ve uygulanan mali disiplin, 2000'li yıllarda yaşanan finansal türbülanslardan, ülke ekonomisinin büyük zarar görmesini önlemiş ve krizlere karşı dayanıklılığını önemli ölçüde arttırmıştır. Ancak, özellikle son yıllarda, makroekonomik göstergelerin yanı sıra, finansal göstergelerde kısmen alarm verici bir görünüm ortaya çıkmıştır. Global anlamda yaşanan kötüleşmenin yanı sıra, ülke iç dinamiklerindeki bozulma ve politik anlamda yaşanan belirsizlik, bu duruma yol açan önemli faktörlerdir. Özellikle 2019 yılının, ülkemiz ekonomisi açısından zor bir yıl olacağı sıklıkla dile getirilmektedir. 2015 yılındaki değeriyle karşılaştırıldığında Türk lirasının yabancı para birimlerine karşı yüksek oranda değer kaybettiği görülmektedir. Ayrıca, bankacılık sektörünün performansına ilişkin göstergelerden biri olan takipteki krediler oranında da yukarı yönlü bir ivmelenme yaşanmıştır.

Bu çalışmanın amacı, takipteki krediler ile reel efektif kur arasındaki ilişkinin, 2008:01-2018:12 dönemi verileri esas alınarak ve Fourier ADF birim kök (Enders ve Lee, 2012) ve Fourier ADL kointegrasyon (Banerjee ve diğ., 2017) testlerinin kullanılmasıyla çok sayıda yapısal kırılmanın etkisinin dikkate alınarak analiz edilmesidir. Fourier ADF birim kök testi, birden fazla yapısal değişimin düşük frekanslı Fourier fonksiyonlarıyla tahmin edilmesine olanak sağlamaktadır. Diğer birçok yöntemin aksine, yapısal değişimin sayı ve konumunu bilmek zorunluluğu ortadan kalkmaktadır. Değişkenler arasındaki ilişkinin varlığının test edilmesi amacıyla kullanılan Fourier ADL eşbütünleşme testi ise, yapısal değişimlerin formuna ve sayısına karşın güçlü sonuçlar üretmektedir. Bu testlerin kullanılmasıyla, analiz sonuçlarının güvenilirliği artırılmaya çalışılmaktadır.

Çalışmanın izleyen bölümleri aşağıdaki şekildedir; 2. bölümde Türkiye 2000-2001 Krizleri'ne yer verilmekte, 3. bölümde dünya ekonomik görünümüne ilişkin kısa bir değerlendirmenin yapılmasını takiben 4. bölümde Türkiye makro-finansal göstergelerindeki değişimle ilgili bilgi verilmektedir. 5. bölümde Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB) elektronik veri dağıtım sistemi ve Hazine ve Maliye Bakanlığı istatistik veri tabanından sağlanan aylık verilerle, takipteki krediler ile reel efektif kur arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı test edilmekte ve analiz sonuçlarına yer verilmektedir. 6. bölümde yer alan sonuç kısmı ile konuya ilişkin genel bir değerlendirme yapılmaktadır.

1. Türkiye 2000-2001 Krizleri

Küresel sermaye hareketlerinin hız kazandığı 1980-2000 döneminde, Türkiye ekonomisi oluşum sıklığı ve şiddeti artan krizlere maruz kalmıştır. Ayrıca, uygulamaya konulan istikrar programlarının sürdürülememesi, ekonomideki sıkıntıların artmasına yol açmıştır. 2000 yılının üçüncü çeyreği itibariyle, zayıf büyüme performansı, sürdürülemez kamu kesimi dengesizlikleri, sürdürülemez iç borçlanma ile yüksek ve dalgalı enflasyon sonucu oluşan makroekonomik istikrarsızlık ve bankacılık sektöründeki yapısal sorunlar, cari işlemler açığının finansmanı konusundaki kaygılarla birleşince, 2000 yılı Kasım ayında Türkiye, büyük ölçekli bir likidite krizi yaşamıştır. 2000 yılının Kasım ayının ikinci yarısında faiz oranları belirgin bir şekilde yükselmiş, yurtdışına hızlı sermaye çıkışları yaşanmış, hisse senedi fiyatlarında keskin bir düşüş gözlenmiş ve Demirbank'ın iflasıyla krizin şiddeti artmıştır. Yaşanan bankacılık krizinin daha da derinleşmesine engel olmak amacıyla alınan önlemlerle ve Aralık ayında Uluslararası Para Fonu (IMF)'nden gelen fon desteğiyle, piyasalarda kısmi bir iyileşme sağlanmıştır. Ancak, 2001 yılı Şubat ayında programa olan güven tamamen kaybolmuş; Türk lirasına karşı spekülasyon bir saldırı meydana gelmiş ve çok kısa bir zaman dilimi içerisinde ikinci bir kriz yaşanmıştır (BDDK, 2010: 9).

Söz konusu krizler, ülke ekonomisine büyük zarar vermiştir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK, 2018)'ten alınan verilere göre; GSYİH %9,4 ve kişi başına GSYİH %6,5 azalmıştır. Sanayi sektöründeki üretim yıllık bazda %7,5 oranında gerilemiş, ithalat %25 azalmış, enflasyon %70'leri görürken, işsizlik oranı %10'un üzerine çıkmıştır. Finansal liberalizasyon sürecinin başladığı 80'li yıllardan bu yana, finansal istikrarsızlığın en şiddetli olduğu dönem olarak 2000-2001 Krizleri'nin yaşandığı dönem gösterilmektedir. 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri, mali ve finansal açıdan çok yıkıcı sonuçlar doğurmasının yanı sıra, ülkenin orta vadeli perspektifini değiştiren çok boyutlu yeni koşulları da beraberinde getirmiştir (Celasun, 2002: 1).

Mevcut problemlerin giderilebilmesi, bankacılık sektörünün güçlendirilmesi ve sektöre olan güvenin tesis edilebilmesi amacıyla, Şubat Krizi'nden üç ay sonra Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı uygulamaya konulmuştur. Programın amaçları arasında, kamu bankalarının yeniden yapılandırılması, Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF)'na devredilen bankaların tasfiye edilmesi, özel bankacılık sisteminin iyileştirilmesi, gözetim ve denetim çerçevesinin güçlendirilmesi ile bankacılık sektöründeki rekabet ve etkinliğin artırılması yer almaktadır (BDDK, 2003). Bu ve ilerleyen dönemlerde yapılan benzeri düzenlemeler büyük ölçüde başarılı olmuş ve bankacılık sektörü, özellikle 2008 yılından itibaren yaşanan finansal dalgalanmalardan zarar görmemiş; finansal açıdan sağlamlığını sürdürmüştür.

2. Dünya Ekonomisinde 2017-2018 Döneminde Yaşanan Gelişmeler

Gelişmiş ülkelerde büyümenin önceki dönemlere göre hızlanması ve gelişmekte olan ülkelere ise kısmi bir iyileşme yaşanması neticesinde, 2017 yılında global anlamda ekonomik bir toparlanma yaşanmıştır. Ortadoğu'da yaşanan sıkıntılı süreç, mülteci sorunu, Brexit referandumu gibi faktörler sonucu özellikle 2016 yılından itibaren artan jeopolitik risklere rağmen, finans piyasalarında, uluslararası ticarete ve yatırımlarda yaşanan canlanma, ekonomik performansa olumlu katkı yapmıştır. 2017 yılında, global kırılma risklerinin mevcudiyetini koruduğu görülmekle birlikte; 2016 ikinci yarısından itibaren ekonomik aktivitede görülen yukarı yönlü hareket devam etmiştir. Almanya, Japonya, Kore ve A.B.D gibi gelişmiş ekonomilerde 2017 yılına ilişkin büyüme oranı, tahminlerin üstünde gerçekleşmiştir. Brezilya, Çin, Güney Afrika gibi gelişmekte olan ekonomiler de, yine beklentilerin üstünde bir performans sergilemişlerdir. Özellikle, gelişmiş ekonomilerde yatırımlardaki toparlanma ve Asya'da üretim faaliyetlerindeki hızlanma ile birlikte dünya ticaretinde güçlü bir artış yaşanmıştır. 2017 yılında gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere hisse senedi piyasaları oldukça iyi bir performans yakalamış olup; gelişmekte olan ülke ekonomilerine, yerleşik olmayan yatırımcıların portföy yatırımları neticesinde yüksek sermaye akımları gerçekleşmiştir (IMF, 2018: 2).

2018 yılı ise, 2017 yılının aksine, hem gelişmiş ülke hem gelişmekte olan ülke ekonomileri açısından zor bir yıl olmuştur. Küresel finansal koşullarda sıkılaştırma devam etmiş; A.B.D Merkez Bankası (FED)'nin faiz artırımı sürecine paralel olarak, uzun dönem faiz oranlarında yukarı yönlü bir trend hakim olmuştur. Gelişmekte olan ülkelerde risk priminin artması, sermaye çıkışlarının hızlanmasına ve bu ülkelerin para birimlerinde değer kayıplarına yol açmıştır. Global kırılmalıkların ve ekonomik belirsizliğin arttığı görülmüştür. Ekonomik performans açısından olumsuz gelişmeleri teşvik edecek faktörlerin önümüzdeki dönemde de varlığını sürdüreceği tahmin edilmektedir. Geçtiğimiz yıllarda, gelişmiş ülkelerde, düşük enflasyon oranlarının varlığı, faiz indirimleri ve varlık alım programları gibi genişleyici para politikalarının sürdürülmesine ve büyümenin desteklenmesine yol açarken, son dönemde enflasyonist endişelerin ortaya çıkması, ki petrol fiyatlarındaki yukarı yönlü hareketler de gelişmiş ülkelerde enflasyonist eğilimleri arttırmaya başlayan faktörlerdendir, FED'in 2018 yılında gerçekleştirdiği ve 2019 yılında sürdüreceği faiz artırımları, özellikle gelişmekte olan ülkeler finans ve döviz piyasalarında volatilitenin artmasına ve sermaye akımlarında olumsuz hareketlere yol açmaktadır. Ayrıca, A.B.D tarafından izlenen korumacı politikaların ihracata dayalı büyüme sergileyen Japonya ve Çin gibi ülkelere zarar vereceği ve ekonomik büyümeyi sektöre uğratacağı düşünülmektedir. Avrupa Birliği'nde ise işgücü piyasasını iyileştirici ve ihracatı arttırıcı önlemler alınmasına rağmen, Brexit referandumu sonucu artan politik belirsizliğin, genişleyici para ve maliye politikalarının yumuşatıcı etkisine rağmen, yatırımlara zarar vermesi ve ekonomik aktivitenin daralmasına yol açması beklenmektedir. Bununla beraber, A.B.D ve A.B Merkez Bankaları'nın 2018 yılında bilançolarını küçültmek ve para politikalarını sıkılaştırmak konusundaki adımlarının yanı sıra bahsedilen politik ve jeopolitik belirsizliklerin varlığı izleyen dönemde beklentilerin kötüleşmesine yol açmaktadır (Dünya Bankası, 2018: 17).

2018 yılında, global anlamda ekonomik aktivitede kısmi yavaşlama görülmüş, Avrupa-Bölgesi ve İngiltere'de ticaret hacmi ve sanayi üretimi gerilemiştir. Türkiye, Arjantin ve Brezilya'da yatırımcı algısındaki bozulma sermaye çıkışlarını hızlandırmış, döviz kurlarındaki aşırı oynaklık, döviz kuru aktarım mekanizması aracılığıyla, enflasyonun yükselmesine katkıda bulunmuştur. İzleyen dönemde, A.B.D tarafından izlenen korumacı politikaların ihracata dayalı büyüme sergileyen Japonya ve Çin gibi ülkelere zarar vereceği ve ekonomik büyümeyi sektöre uğratacağı düşünülmektedir. Avrupa Birliği'nde ise işgücü piyasasını iyileştirici ve ihracatı arttırıcı önlemler alınmasına rağmen, Brexit referandumu sonucu artan politik belirsizliğin, genişleyici para ve maliye politikalarının yumuşatıcı etkisine rağmen, yatırımlara zarar vermesi ve ekonomik aktivitenin daralmasına yol açması beklenmektedir (Dünya Bankası, 2018: 17). IMF (2018) Ekim Ayı Raporu'na göre, küresel büyümeyi negatif yönde etkileyecek risklerde görülen artış nedeniyle, büyüme tahmini % 3,7 seviyesine aşağı yönlü revize edilmiştir. A.B.D tarafından özellikle Çin'e yönelik tarifelerin arttırılmasını da içeren ticaret önlemlerinin olumsuz etkileriyle, Avrupa Birliği'nde olası sıkıntıların büyümeyi aşağı yönlü etkileyeceği öngörülmektedir. Aynı zamanda, Arjantin, Brezilya, İran ve Türkiye'nin içinde bulunduğu gelişmekte olan ülkelerde, ülkeye özgü dinamiklerdeki bozulma, finansal koşullardaki sıkılaştırma, jeopolitik gerilimdeki artış gibi faktörler nedeniyle, büyümeye ilişkin beklentiler aşağı yönlü revize edilmiştir. Buna göre, gelişmiş ülkelerdeki finansal sıkılaştırma, finansal kırılmalığı artan bu ülkelere olan portföy yatırımlarında azalmaya, döviz kurlarında aşırı dalgalanmalara ve sermaye çıkışlarına yol açabilecektir.

3. Türkiye'de 2017-2018 Döneminde Makro-Finansal Göstergelere İlişkin Kısa Bir Değerlendirme

Son yıllarda bazı ekonomik göstergelerde yaşanan bozulmaya rağmen, genel anlamda bir kriz yaşanacağı endişesi piyasalara hakim olmamıştır. Bununla beraber, özellikle 2016 yılı ikinci yarısından itibaren, döviz kurunda yaşanan aşırı değerlenme, enflasyon başta olmak üzere birçok makroekonomik göstergelyi etkilemiş; aynı zamanda, döviz cinsinden borçların bilançolardaki payının yüksek olması nedeniyle, banka bilançolarının görünümünü bozmuştur. Aşağıda, Türkiye'de 2017-2018 yılında yaşanan finansal ve ekonomik gelişmelere yer verilmekte; döviz kurundaki yükseliş, yatırımcı ve tüketici güvenindeki azalma, sermaye akımlarındaki hareketler, enflasyon ve işsizlik oranındaki gelişmeler, ithalat-ihracattaki

değişimler, bankacılık sektörü bilançolarındaki bozulmalar ve inşaat sektöründeki gelişmeler kısaca incelenmektedir.

3.1 Döviz Kurundaki Yükseliş

2001 yılı Şubat ayında ortaya çıkan döviz krizinde, Türk lirasında şiddetli bir değer kaybı yaşanmıştı. Ancak, Türkiye’de uygulanan kur rejimi o dönem sabit benzeri bir kur sistemiydi ve bu politika, 1999 yılı sonunda başlatılan IMF destekli dezenflasyon programının ana unsurlarından biriydi. 2000 yılı Kasım ayında, Türkiye çok ciddi bir bankacılık krizini atlattı, ancak ekonomi ve finansal piyasalardaki sorunlar şiddetini arttırmıştı. Şubat ayında yaşanan politik istikrarsızlığı takiben, yoğun sermaye çıkışları ve aşırı artan faiz oranları karşısında, TCMB sabit kur sistemini terk etmek zorunda kalmış, Türk lirasını yabancı paralar karşılığında dalgalanmaya bırakmıştı. 2001 Krizi’nin ardından, Türkiye’de uygulanmakta olan kur rejimi dalgalı kur rejimi olup, döviz kuru, makroekonomik temeller, uygulanan para ve maliye politikaları, küresel gelişmeler ve beklentiler tarafından belirlenmektedir. Fiyat istikrarı ve finansal istikrarın sağlanması açısından TCMB gerekli gördüğü durumlarda kura birtakım işlemlerle müdahale edebilmekte ve Türk lirasında yaşanan aşırı değerlenme veya değer kaybına karşı para politikası araçlarını kullanarak stabilizasyonu sağlamaya çalışmaktadır.

Döviz kurlarında 2014 yılı sonrasında yukarı yönlü bir trend başlamış olup, hem uluslararası gelişmeler hem de yurtiçinde yaşanan birtakım gelişmeler neticesinde, özellikle 2016 yılından itibaren belirgin hareketler yaşanmıştır. 2015 yılında 1 USD=2,30 TL seviyelerindeyken, 2016 yılında belirgin bir yükseliş kaydeden döviz kuru, 2017 yılı Aralık ayında 1 USD=3,80 TL değerini ve 2018 yılı Aralık ayında ise 1 USD=5,29 TL değerini almıştır (TCMB Döviz Kurları Sayfası, 2018b).

Özel sektörün, özellikle bankacılık sektörünün döviz cinsinden borçlarındaki belirgin artış ve dış borçlanma yoluyla sağlanan fonların inşaat sektörünü finanse etmesi, banka bilançolarında döviz cinsinden yükümlülüklerin artarken, döviz cinsinden varlıkların sabit kalması, bankalar açısından kısmen, reel sektör açısından ise ciddi anlamda döviz kuru uyumsuzluğu problemini beraberinde getirmektedir. Türk lirasında yaşanan aşırı değer kaybıyla birlikte makroekonomik görünümdeki bozulma, yabancı bankaların sendikasyon kredilerini yenilemek konusundaki endişelerini büyük ölçüde arttırmıştır. Dış borcun sürdürülebilirliği konusundaki kaygılar, döviz cinsinden yükümlülüklerdeki artışla birleştiğinde önemli bir endişe kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bununla beraber, 2017-2018 döneminde yaşanan küresel ve jeopolitik şokların ardından, döviz kurlarında yaşanan volatiliteye cevap olarak, Merkez Bankası, parasal sıkılaştırma yapmış; gecelik vadede ve Geç Likidite Penceresi uygulaması çerçevesinde borç verme faiz oranlarını yükseltmiş; aynı zamanda, likidite tedbirleri almıştır. Yabancı para zorunluk karşılık oranlarının arttırılması, rezerv opsiyon mekanizması kapsamında döviz imkanına ilişkin üst sınırın indirilmesi, kısa vadeli reeskont kredilerinin geri ödemesinin TL cinsinden yapılabilmesine imkan tanınması gibi adımlar atılmıştır (TCMB, 2017a: 3-4). Ayrıca, Eylül ayında TCMB tarafından gerçekleştirilen 625 baz puanlık artırım vb. önlemler ile kurlardaki dalgalanmanın önüne büyük ölçüde geçilmiştir (TCMB, 2018c: 72)

3.2 Yatırımcı ve Tüketici Güvenindeki Değişimler

Yatırımcı güvenindeki azalma, risk algısıyla doğrudan ilişkilidir ve hem yurtiçi hem de uluslararası yatırımcıların aksiyonlarında belirleyici rol oynamaktadır. Özellikle 2016 yılında yatırımcı güvenindeki azalmaya paralel olarak risk algısında belirgin bir yükseliş olduğu ve özellikle yabancı yatırımcıların güveninin azalmasıdaki temel faktörün ekonomik performanstaki bozulmaya ilişkin olduğu görülmektedir. Ayrıca, 2016-2018 döneminde politik ve jeopolitik belirsizliğin artmasına yol açan gelişmeler risk birikimini hızlandırmış; yatırımcı güveninde azalmaya yol açmıştır.

Tüketici güveninde de benzer bir negatif trend söz konusudur. TÜİK’ten alınan verilere göre, tüketici güveni endeksi 2016 Aralık ayında 63,40 değerini almış olup bu değer, 2015 yılı Eylül ayındaki 58,5 ve Ekim ayındaki 62,8 değerinden sonra aldığı üçüncü düşük değerdir. Söz konusu endeks, 2004-2016 periyodundaki en yüksek değeri Şubat 2004’te 98,70 ile ve en

düşük değeri Kasım 2008'te 55,70 ile almıştır. 2017 yılı ve 2018 yılı Aralık ayında ise sırasıyla 65,1 değerini ve 58,2 değerini almıştır (TÜİK, 2018).

2008-09 döneminde A.B.D'de başlayan ve kısa süre içerisinde global hale gelen finansal krizle birlikte Amerika Merkez Bankası (FED) tarafından uygulanan niceliksel genişleme programı neticesinde, gelişmekte olan ülkelere akan özellikle portföy yatırımları şeklindeki fonlar, Türkiye'de ekonomik büyüme oranlarının yükselmesinde olumlu rol oynamış ve 2012-2016 periyodundaki ortalama %5 (Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2018) civarında seyreden büyüme oranlarında belirleyici faktörlerden biri olmuştur. Yüksek cari açığın sıcak para formundaki fonlarla finanse edildiği göz önüne alındığında, sermaye akımlarındaki olumsuz hareketler, Türkiye'yi finansal bir dalgalanmanın eşğine hızlı bir şekilde götürebilecektir.

3.3 Sermaye Akımlarındaki Hareketler

Gelişmekte olan ülke piyasalarında makroekonomik temellerdeki bozulmaya rağmen, politik anlamda istikrarlı bir ortamın var olması ve yatırımcılar nezdinde reform sürecinin devam edeceği algısının devam etmesi durumunda, risk iştahında belirgin bir azalma meydana gelmemekte, hatta, yüksek getiri elde etmek düşüncesiyle, aşırı risk alımı davranışı şeklinde bir eğilim olabilmekte, sermaye akımlarındaki olumlu trend sürebilmektedir. Ancak politik istikrarsızlıktaki şiddetli bir artışla birlikte yatırımcı algısında yaşanacak belirgin bir bozulma, sermaye akımlarını negatif yönde etkileyebilmektedir. Nitekim Türkiye'de de durum bu şekilde gelişmiştir. 2015 yılıyla karşılaştırıldığında, 2016 yılında doğrudan yatırımlarda belirgin bir düşüş (2015-12.074 milyon USD, 2016-6.888 milyon USD) (TÜRMOB, 2017: 4) yaşanmış; düşük seviyelerde ve yatay seyretmekte olan doğrudan sermaye yatırımlarının bu trendi 2017 yılında da devam etmiştir (TCMB, 2017: 5). Bununla beraber, 2017 yılı ikinci çeyreğinden itibaren, küresel risk iştahındaki artışa paralel olarak, portföy yatırımları şeklindeki sermaye akımları hızlanmıştır. Dolayısıyla, 2017 yılı geneli itibariyle, doğrudan yatırımlar ve portföy yatırımları açısından tehlike arz eden bir görünüm mevcut olmamıştır.

Ancak, KPMG (2019: 5) tarafından Ocak ayında yayınlanan Bakış: Türkiye ve Dünya Ekonomisinde Makro Gelişmeler raporuna göre, 2018 yılında, korumacı politikalar ve jeopolitik belirsizlikler, dünya ticaretinin zayıflamasına yol açarken, sermaye akımlarında da dalgalı bir seyri beraberinde getirmiştir. Ekonomik aktivitedeki yavaşlama sinyalleri, küresel piyasalarda risk iştahını zayıflatırken, Türkiye'nin de içinde bulunduğu gelişmekte olan ekonomilerin finansal varlıklarında dalgalanmalara neden olmuştur. Buna göre, mevcut ticaret savaşları ve politik-jeopolitik belirsizlikler, 2019 yılı için görece olumsuz beklentilere işaret etmektedir. Dünya ekonomik büyüme oranında gerileme beklenirken, FED faiz artırımlarını yavaşlatsa bile sermaye akımlarında çıkışın süreceği tahmin edilmektedir.

3.4 Enflasyon ve İşsizlik Verileri

2000 yılı öncesi dönemde makroekonomik temellerde çok ciddi bir bozulma hakimdi. Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü (2018)'den alınan verilere göre, 1999 yılında %4'e yakın gerileyen bir ekonominin yanı sıra, 1990'larda %80 seviyelerindeki yüksek enflasyon, kısa vadeli sermaye girişleriyle finanse edilen yüksek cari açık ve bütçe açıkları ile yüksek kamu borçluluğu göze çarpmaktaydı. 1999 yılsonunda IMF desteğiyle başlatılan ve sabit benzeri bir kur sistemine dayanan programla 2000 yılı içerisinde enflasyonda önemli bir başarı elde edilmiş ve enflasyon oranı %39 seviyesine gerilemiş ve bütçede kısmi bir iyileşme görülmüştü. Ancak, 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri sonrasında ülke ekonomisi çok büyük zarar görmüş, neredeyse tüm indikatörlerde ciddi bir bozulma yaşanmıştır. İlerleyen yıllarda uygulanan politikalar ve mali disiplin neticesinde enflasyon tek haneli rakamlara düşürülebilmüş; aynı zamanda, kamu borçluluğunun ve bütçe açıklarının belirgin şekilde azalması sağlanabilmiştir.

TCMB tarafından açıklanan verilere göre, 2017 yılsonu enflasyon oranı %11,92 seviyesinde gerçekleşmiş olup; söz konusu oranın 2016 yılsonunda aldığı değerin %8,53 olduğu dikkate alındığında, kısmi bir artış yaşandığı anlaşılmaktadır. İthalatın ekonomi içerisindeki ağırlığı göz önüne alındığında, kur artışının ithal enflasyonunun artmasına önemli ölçüde katkıda bulunduğu ve petrol başta olmak üzere enerji fiyatlarında global anlamda yaşanan hafif yükselişle beraber kurdaki artışın, Türkiye ciddi anlamda enerji ithal eden bir ülke olduğu için, yine enflasyona yukarı yönde etki yaptığı düşünülmektedir. 2018 yılında döviz kurlarında Türk

lirası aleyhine yaşanan aşırı değerlenme, enflasyon görünümüm bozulmasına yol açmış; 2018 yılı enflasyon oranı ise %20,30 seviyesinde gerçekleşmiştir (TCMB, 2018a).

Hazine ve Maliye Bakanlığı Temel Ekonomik Göstergeler Raporu'ndan alınan verilere göre, tarım dışı işsizlik oranı 2015 yılsonundaki %12,4'lük değerinden, 2016 yılsonunda %13 seviyesine yükselmiş; 2017 yılı Kasım ayında ise %12,2 değerini almıştır (Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2017: 8). 2018 yılında ise, TÜİK tarafından açıklanan İşgücü Endeksi Raporu'na göre, tarım dışı işsizlik oranı, %15,6 seviyesinde gerçekleşmiştir. İşsizlik oranındaki artışın arkasında, yatırım ve özel tüketim harcamalarındaki azalmanın olduğu düşünülmektedir. Önümüzdeki dönemde, ekonomik büyüme oranındaki yavaşlamanın işsizlik oranını arttırması beklenmektedir. Bu arada, %10 civarında seyreden genel işsizlik oranının kimi gelişmiş Avrupa ülkeleriyle karşılaştırıldığında daha düşük olduğu argümanı doğru görünmekle beraber, işgücüne katılma oranları dikkate alındığında, toplamda %52-54, kadınlarda ise %32-33 olan işgücüne katılma oranları, istihdam kaleminde asıl alarm veren kısım olarak öne çıkmaktadır ve yaklaşık 58,5 milyon kişi olan, 15 ve yukarı yaştaki çalışabilir nüfusun neredeyse yarısından fazlası, işgücü piyasasında hiç yer almamaktadır (TMB, 2016: 13).

3.5 İthalat-İhracattaki Değişim

Döviz kurlarında yaşanan artışın, genellikle, ihracat lehine olumlu bir ivme yaratması ve ithalat üzerinde kısmen azaltıcı bir etkiye sahip olması beklenmektedir. TÜİK'ten alınan Haber Bülteni (Ekim, 2018)'ne göre, 2017 Eylül ayı ihracat değerinin 2016 Eylül ayına göre %8,7 artış; 2017 Eylül ayı ithalat değerinin ise 2016 Eylül ayı verilerine göre %30,6 artış gösterdiği görülmektedir. İhracatın ithalatı karşılama oranı 2016 Eylül ayında %71,3 iken, 2017 Eylül ayında %59,3'e düşmüştür. 2014 yılı verileriyle karşılaştırıldığında, 2015 ve 2016 yıllarında hem ithalat hem ihracatta bir gerileme yaşandığı görülmektedir (Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, 2018). Yurtdışı piyasalarda yaşanan durgunluk nedeniyle uluslararası ticarete yaşanan daralma, hizmet ticaretinde önemli yeri olan turizm sektöründe yaşanan gerileme ve Avrupa-Bölgesi'ndeki problemler, söz konusu dönemde ihracat gelirlerini azaltan önemli bir faktördür. Cari açığındaki gerileme, 2015-2016 yılında olumlu sayılabilecek bir gelişme olmasına rağmen, 2017 yılında cari işlemler hesabındaki bozulma görülmektedir (Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2018: 138). 2017 yılında dünyada genel anlamda yaşanan toparlanma ve uluslararası ticarete yaşanan artış, 2017 yılında Türkiye'nin dış ticaretinin artmasına olumlu katkıda bulunmuştur.

KPMG (2019) Ocak ayı raporuna göre, ihracat 2018 genelinde bir önceki yıla göre %7,1 artarken ithalat %4,6 oranında azalmıştır. Böylece, ihracatın ithalatı karşılama oranı 2017 yılındaki %67,1'den 2018'de %75,3'e yükselirken, dış ticaret açığı 76,8 milyar dolardan %28,4 daralma ile 55 milyar dolar seviyesine gerilemiştir. İç talepteki yavaşlamanın yanında petrol fiyatlarındaki gerileme sonucunda, ithalattaki daralma devam etmektedir. Bununla birlikte, ticaret ortağı ülkelerdeki yavaşlamaya rağmen, Türk lirasında yaşanan değer kaybı, Türkiye'nin ihracattaki rekabetçi konumunu sürdürmesini ve ihracatın artmaya devam etmesini sağlamaktadır. Sonuç olarak, zayıflayan iç talep ve turizm gelirlerindeki artışın cari açık üzerinde olumlu etki yaptığı görülmektedir. Söz konusu raporda, cari açığındaki iyileşmenin bir süre daha devam edebileceği öngörülmekle birlikte, iyileşmenin boyutu ve kalıcılığının döviz kurlarının ve dış talebin seyrine bağlı kalacağı düşünülmektedir (KPMG, 2019: 11-16).

3.6 Bankacılık Sektörü Görünümü

Finansal sektör özellikle bankacılık sektörü bilançolarındaki zayıflıklar ve kırılganlıkların artması, bir ülke ekonomisinin krize karşı hassasiyetini önemli ölçüde arttırmaktadır. Bilançolardaki zayıflıklar, ülkelerin özellikle kısa vadeli döviz cinsinden borçlarının belirgin şekilde arttığı ve döviz rezervlerinin yetersiz kaldığı durumda krizlerde tetikleyici rol üstlenebilmektedir. Döviz kurlarındaki ulusal para aleyhine yaşanacak dalgalanmalar ve faiz oranlarındaki olası artışlar, finansal sektörün borçlanma maliyetlerinin artmasına yol açmakta, döviz cinsinden yükümlülüklerin ulusal para karşılığı artmakta ve aynı zamanda sendikasyon kredileri gibi kredilerin yenilenmesi konusunda problemlerle karşılaşmaktadır. Döviz cinsinden yükümlülüklerin döviz cinsinden varlıklara oranının belirgin biçimde yükselmesi, aktif kalitesinin bozulması, vade ve döviz kuru uyumsuzlukları, sermaye yeterlilik

rasyolarındaki bozulma ve likidite sıkıntıları, bankacılık sektörü bilançolarında kötüleşmeye işaret eden unsurlardır.

Ayrıca, bir ekonomide bilançoların bağlantılı olması, bir riskin başka bir riske dönüşmesine yol açabilmektedir. Bankacılık sektörü, reel sektördeki şirketlere döviz cinsinden krediler vererek, döviz cinsinden mevduatlar nedeniyle oluşacak döviz kuru uyumsuzluğunu azaltmaya çalışmaktadır. Bununla beraber, bu kredileri kullanan şirketler, ihracat gelirleri gibi doğal hedge araçlarına sahip değilse, bankacılık sektörünün döviz kuru riski, kolaylıkla kredi riskine dönüşebilecektir. Yine, bilanço dışı işlemler de, maruz kalınan riskleri büyük ölçüde etkileyebilmekte; türev işlemde altta yatan pozisyonun hedge edilip edilmemesine veya türev piyasalarda spekülasyon pozisyonları alınıp alınmamasına göre, bilançoların kırılabilirliğini arttırabilmekte veya azaltabilmektedir (Ghosh, 2006: 15-16).

Politik istikrarsızlık, Türkiye'nin uzun dönemli ekonomik performansını olumsuz etkilemekte ve bankacılık sektörünün aktif kalitesinin bozulmasına yol açmaktadır. Uluslararası derecelendirme kuruluşlarından Fitch tarafından yayınlanan raporda, politik istikrar ve faaliyet ortamına ilişkin artan risklerin bankacılık sektörüne baskı yaptığı, aynı zamanda döviz ve faiz oranı risklerinin arttığına işaret edilmiştir. Döviz cinsinden borçların toplam kredilerin neredeyse üçte birini oluşturduğu ve Türk lirasındaki aşırı değer kaybı göz önünde bulundurulduğunda, risk birikiminin arttığı görülmektedir. Yüksek kısa vadeli döviz cinsinden borçlar, bankacılık sektörünün refinansman sıkıntıları yaşamamasına neden olmakta ve yatırımcı algısını çok olumsuz etkilemektedir. Ayrıca, KOBİ'lere verilen krediler banka bilançoları içerisinde önemli bir paya sahiptir ve ekonomik görünümdeki bozulmaya karşı oldukça hassastır (Fitch Ratings' Report, 2017).

Hazine ve Maliye Bakanlığı, 16.01.2017 tarihli Ekonomik Göstergeler Raporu'ndan (s. 220) alınan verilere göre, 2006 yılında ABD'de başlayan sub-prime mortgage krizi ve 2008-09 yıllarında global hale gelen finansal krize rağmen, söz konusu dönemde Türk bankacılık sektöründe yüksek sermaye yeterliliği ve öz kaynak karlılığı dikkati çekmektedir. İlerleyen yıllarda sermaye yeterlilik oranlarında azalma görülmesine rağmen, oranlar birçok gelişmiş ülke ekonomisi bankacılık sektörü oranları ile karşılaştırıldığında, halen oldukça yüksek görünmektedir. Bununla beraber, 2006-09 döneminde öz kaynak karlılığı açısından bakıldığında, bankacılık sektörünün oldukça tatmin edici sonuçlar elde ettiği ve 2010-2016 döneminde ise söz konusu oranın aşağı yönlü bir trende sahip olduğu anlaşılmaktadır.

KPMG Bankacılık Sektörel Bakış Raporu (2018)'na göre, bankaların karlılık oranları, yüksek faiz oranları nedeniyle tartışmalı bir konu olarak gündemdeki yerini korumaktadır. Mevduat faizlerinde artış gerçekleşmesine rağmen bankacılık sektöründe kredilerin, mevduattan hızlı artmaya devam etmesinin kredi mevduat oranının yüksek olması sonucunu beraberinde getirmesi, söz konusu oran risk faktörlerinden bir olduğu için, riskli görünümün varlığını göstermektedir. Sermaye yeterliliği ve karlılığa ilişkin oranların 2017 yılındaki artış trendinde, ekonomi yönetimi ve düzenleyici kurumların bankaların üzerindeki yükleri hafifletmesi ve hükümetin büyümeyi destekleyici yönde aldığı teşvik paketlerinin etkili olduğunu belirtilmektedir. Ayrıca, 2016 yılında oluşan yüzde %3,24'lük dönüşüm oranı, takipteki kredilerin 2010 yılından itibaren ulaştığı en yüksek seviyeyi temsil etmekte idi; Eylül 2017 itibarıyla bu oran yüzde %3,05'e düşmüştür. Raporda (s. 17), Türk Bankacılık Sektörünün zayıf yönlerine ilişkin aşağıdaki değerlendirme yapılmaktadır. Düşük yurtiçi tasarrufları, yüksek meblağlı kısa dönemli dış borçlar ve az gelişmiş borç piyasası nedeniyle agresif fonlama pozisyonları, ticari kredilerin yüksek oluşu ve döviz hareketleriyle oluşan dolaylı kredi riskleri, kaynak ve aracılık maliyetlerinin yüksek oluşu, bankacılık sektörünü olumsuz etkileyebilecektir.

KPMG Ocak ayı (2019: 27-28) raporunda da, piyasa faiz oranlarında yaşanan yükselişin, kredi talebini yavaşlattığı belirtilmektedir. Kredilerdeki bu yavaşlamaya karşın, ekonomik büyümedeki yavaşlamaya bağlı olarak, takipteki alacakların artmaya devam ettiği vurgulanmaktadır. Buna göre, 2018 üçüncü çeyrekte %3,4 olan takipteki alacakların kredilere oranı, 2018 yılsonunda %4'e ulaşmıştır. Bankacılık Düzenleme Denetleme Kurulu, Türk Bankacılık Sektörü Temel Göstergeleri Eylül ayı raporuna göre, Türk bankacılık sektörünün öz kaynak karlılığı 2017 yılının aynı dönemine göre kamu ve yerli özel banka gruplarında düşüş

gösterirken, yabancı banka grubunda artış göstermiş ve Türk bankacılık sektörünün Eylül 2018 dönemi aktif kârlılığı geçen yılın aynı dönemine göre azalmıştır (BDDK, 2018: 9).

3.7 İnşaat Sektörüne İlişkin Bazı Göstergeler

2016-18 yılı verilerine baktığımızda, özellikle inşaat sektöründe bazı verilerin alarm verdiği görülmektedir. Örneğin, genel konjonktürden ve özellikle ana pazarlardaki gelişmelerden ağır etkilenen sektörlerden birisi olan yurtdışı müteahhitlik sektörü 2016 ve 2017 yılı verileri, negatif bir trende işaret etmektedir. Türk inşaat firmalarının yurtdışında imzalanan yıllık sözleşme proje tutarı, son yıllarda geçmiş döneme oranla belirgin bir şekilde gerileme göstermiştir. Türk firmalarının yurtdışında üstlendikleri yıllık yeni proje tutarı, 2012-2015 döneminde 25-30 milyar ABD Doları bandına oturmuş durumdayken, 2016-2017 döneminde yurtdışında üstlenilen yeni proje tutarı 14-15 milyar ABD Doları bandına gerilemiştir (TMB, 2018: 20). 2018 yılı incelendiğinde ise, Türk müteahhitlik firmalarının 54 ülkede, toplam tutarı yaklaşık 20 milyar ABD Doları olan 283 proje üstlenmiş oldukları görülmektedir (TMB, 2019a: 12).

Türkiye Müteahhitler Birliği tarafından hazırlanan raporda (2016: 15), ekonomik beklentilere ilişkin artan riskler, artma eğiliminde olan kur düzeyi ve enflasyondaki yükseliş beklentisi doğrultusunda reel faizlerin yönünü yukarı çevirmesi sonucu, konut gibi büyük tutarlı alımların erteleneceği; konut piyasasına yönelik önlem paketine karşın, 2016 yıllık toplamının 2015 yılının altında kalabileceği belirtilmiş ve bu doğrultuda, 2017 yılında konut satışlarında negatif trend beklendiği vurgulanmıştı. 2017 yılında, konut almında vadelerin 20 yıla kadar uzatılacağına ilişkin açıklama, KDV muafiyetleri ve tapu harcı muafiyetleri gibi düzenlemeler, konut satışlarına olumlu katkı yapmış ve 2017 yılında belirli aylarda talepte canlanma görülmüştür. Ancak, yurt içinde yükselen enflasyonun, faiz oranlarındaki artışın ve döviz kurlarındaki hareketin, konuta olan talebi 2017 yılında olduğu gibi, 2018 yılında sınırlayacağı belirtilmiştir (TMB, 2018: 19).

Hazır Beton Endeksi, Türkiye Hazır Beton Birliği tarafından aylık olarak hazırlanmakta olup; bu endeks ile inşaat sektöründeki faaliyetler, sektöre duyulan güven ve sektörle ilişkin gelecekteki beklentiler ölçülmeye çalışılmaktadır. T.H.B.B tarafından 2016 yılı Kasım ayında hazırlanan rapora göre, endekste düşüş sürmektedir ve endeks değeri eşik değer olan 100'ün altında kalarak 98,96 seviyesine gerilemiştir. Hazır Beton Endeksi alt bileşenleri olan güven, faaliyet ve beklenti endekslerinde görülen düşüş inşaat sektöründeki kısmi daralmaya işaret etmektedir. Döviz kurundaki dalgalanmanın endekste düşüşte etkili olduğu düşünülmektedir (Business News, 2017: 29). T.H.B.B tarafından hazırlanan Ocak 2018 tarihli Hazır Beton Endeksi Raporu'na göre, faaliyet endeksinin eşik değerinin altında devam etmesi, inşaat faaliyetlerindeki yavaşlamaya işaret etmektedir.

2017 yılının ilk dokuz ayında ekonomi %7,3, inşaat sektörü %9,6 büyümüştür. 2018'in aynı döneminde ise ekonomi %4,7 büyürken, inşaat sektöründeki büyüme %0,8 düzeyinde kalmıştır. Bu veriler, inşaat sektöründe keskin bir daralmanın başladığını ortaya koymuştur. 2018 yılı üçüncü çeyrek rakamları üretim yöntemine göre incelendiğinde; inşaat sektörünün 2015 yılından bu yana ilk defa ve bir önceki çeyreğe oranla belirgin biçimde daraldığı gözlenmiş; sektör bu dönemde ekonomideki büyümeyi %0,4 puan aşağıya çekmiştir. Bu süreçte girdi maliyetlerindeki ciddi artışın yanı sıra finansman maliyetlerinde izlenen artışlar, sektör bazında nakit akışını olumsuz etkilemiş; inşaat sektörü istihdamındaki gerileme sürmüştür. Sektördeki daralmanın 2018 yılının son çeyreği ve 2019 başında da devam etmesi beklenmektedir. TÜİK tarafından açıklanan ve sektörel güvendedeki seyri göstermesi açısından önem taşımakta olan inşaat sektörü güven endeksinde 2018 yılı Ağustos ve Eylül aylarındaki sert düşüşün ardından gerilemenin yılsonuna kadar sürdüğü gözlenmektedir. TMB 2019 yılı İnşaat Sektörü Analizi Raporu'na göre, inşaat sektörü güven endeksi, 55.4 değerine gerilemiştir (TMB, 2019a: 20). Döviz kurundaki artışla mücadele edebilmek ve istikrarı sağlayabilmek için, TCMB'nin yaptığı faiz artışlarının, emlak ve konut piyasasında kredi maliyetlerini artırıcı bir unsur olarak, iç talebi azaltıcı etkiye sahip olacağı belirtilmektedir.

4. Literatür İncelemesi

Takipteki krediler/toplam krediler oranının yükselmesi, kredi riskinin arttığını gösteren önemli indikatörlerden birisidir ve literatürde takipteki kredilerin artmasına yol açan faktörlerle ilgili çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Literatürde yapılan çalışmalar, GSYİH, enflasyon, para arzı, cari açık, faiz oranları gibi makroekonomik faktörlerin ve kredi arzı, etkinlik ve sermaye yeterliliği gibi bankaya özgü faktörlerin kredi riski üzerinde etkilere sahip olduğunu göstermektedir.

Ranjan ve Dhal (2003), Hindistan'da ticari bankacılık sektöründe geri dönmeyen kredileri etkileyen faktörleri analiz etmişler; makroekonomik şoklar, banka büyüklüğü bazlı risk tercihleri ve kredi koşulları şeklinde üç ana grup ekonomik ve finansal faktörün, takibe düşen kredileri nasıl etkilediğini araştırmışlardır. Panel regresyon analizini kullanarak yaptıkları çalışmaları sonucunda kredi koşullarının, makroekonomik şoklar ve banka büyüklüğü bazlı risk tercihlerinin varlığı durumunda, takibe düşen kredi üzerinde anlamlı ve önemli bir etkisinin olduğunu tespit etmişlerdir. Podpiera ve Weill (2008), Çek Cumhuriyeti bankacılık sektörü için, 1994-2005 dönemini kapsayan çalışmalarında, geri dönmeyen krediler ve etkinlik arasındaki ilişkiyi incelemişler; çalışma sonuçları "kötü yönetim" hipotezini desteklemiş; maliyet etkinliğindeki bozulmaların geri dönmeyen krediler üzerinde artışa neden olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Boudriga ve diğ. (2009), 59 ülkenin makroekonomik ve finansal verilerini kullanarak, 2002-2006 döneminde, geri dönmeyen kredileri etkileyen faktörleri ve düzenleyici unsurların potansiyel etkisini araştırmışlar; bankaya özgü faktörler ve geri dönmeyen krediler arasında güçlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Özellikle, yüksek sermaye yeterliliği rasyolarının geri dönmeyen kredileri azalttığını; diğer yandan piyasa disiplini ve düzenleyici ve denetleyici mekanizmaların, geri dönmeyen krediler üzerinde etkili olmadığını tespit etmişlerdir. Yüksel (2011), ekonominin genel görünümü, büyüme oranı, döviz kuru, faiz oranı, şirketlerin borçluluk durumu, sanayi üretim endeksi ve BİST-100 endeksinin takibe düşen krediler üzerindeki etkisini analiz etmiştir. Çalışma sonuçları, takibe düşen krediler üzerinde özellikle faiz oranı, enflasyon, kredilerin GSYİH içindeki payı ve büyüme gibi makroekonomik değişkenlerin önemli etkisi olduğunu göstermiştir. Ayrıca, stres testleri sonucunda, sistemin 2008-09 Küresel Finansal Krizi ile birlikte biraz daha dayanıksız ve duyarlı hale geldiği sonucuna ulaşılmıştır.

Castro (2012), 1997-2011 yılları arasında Yunanistan, İrlanda, Portekiz, İspanya ve İtalya bankacılık sektörü için, makroekonomik gelişmeler ve banka kredi riski arasındaki ilişkinin varlığını analiz etmiştir. Dinamik panel veri yaklaşımını kullanarak yaptığı çalışmada, banka kredi riskinin belirgin şekilde makroekonomik görünümünden etkilendiğini; GSYİH'daki artış, konut fiyat endeksleri, işsizlik oranı, faiz oranı, reel döviz kuru gibi faktörlerin kredi riskinde değişimlere yol açtığını ve ayrıca, son finansal kriz döneminde kredi riskinin önemli ölçüde arttığını tespit etmiştir. Mileris (2012), bankaların kredi portföy riskinde önemli değişimlere yol açan makroekonomik determinantları tespit etmeyi ve geri dönmeyen kredilerin payının tahmin edilmesine yönelik istatistiksel bir model geliştirmeyi amaçlamıştır. 2008-2011 dönemi için, bir grup Avrupa bankasının verileri ve yirmi bağımsız değişken kullanılarak yapılan çalışmada, bankalardaki şüpheli ve takipteki kredilerin miktarının ülke makroekonomik faktörlerinden yüksek oranda etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır.

Louzis ve diğ. (2012), dinamik panel veri yöntemlerini kullanarak, Yunanistan bankacılık sektörü için geri dönmeyen kredileri belirleyen faktörleri araştırmışlar; GSYİH büyüme oranı, işsizlik oranı, faiz oranları ve kamu borcu gibi makroekonomik faktörlerin yanı sıra yönetim kalitesi gibi bankalara özgü faktörlerin geri dönmeyen krediler üzerinde belirleyici olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca, kredi kategorilerinin geri dönmeyen krediler üzerinde etkili olduğunu, özellikle tüketici kredilerinin reel GSYİH ve borçlanma oranlarına karşı oldukça hassas olduğunu belirtmişlerdir. Macit (2012), Türk bankacılık sektörü için 2005-2010 dönemi verilerini kullanarak, geri dönmeyen kredileri etkileyen makroekonomik ve bankaya özgü değişkenleri araştırmış; yüksek sermaye rasyosu ve net faiz marjına sahip bankalarda geri dönmeyen kredilerin oranının arttığı; diğer yandan, net kredi oranındaki artışın geri

dönmeyen kredi oranını azalttığı sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca, kamu bankaları ve yabancı bankaların daha yüksek bir geri dönmeyen kredi oranına sahip olduklarını belirtmiştir.

Beck ve diğ. (2013), 2000-2010 dönemi için, 75 ülkenin bankacılık sektörü verilerini kullanarak, geri dönmeyen kredileri etkileyen makroekonomik değişkenleri araştırmışlar; dinamik panel veri yönetimini kullandıkları çalışmalarında, reel GSYİH, hisse senedi fiyatları, döviz kuru oranı, borçlanma faiz oranları gibi değişkenlerin geri dönmeyen krediler üzerinde anlamlı etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Klein (2013), Orta-Doğu ve Güneydoğu Avrupa ülkeleri için 1998-2011 dönemi için geri dönmeyen kredileri etkileyen faktörleri araştırmış; GSYİH büyüme oranı, işsizlik oranı, enflasyon oranı gibi makroekonomik koşullar ve bankaya özgü faktörlerin, geri dönmeyen krediler üzerinde etkili olduğunu bulmuştur. Örneğin, banka yönetim kalitesi, ahlaki risk olgusu, aşırı risk alımı gibi bankaya özgü faktörler, kriz öncesi ve kriz sonrası dönemde anlamlı etkiye sahiptir.

Vatansever ve Hepşen, (2013), Ocak 2007-Mart 2013 döneminde Türk bankacılık sektörü için, makroekonomik değişkenler ve bankaya özgü faktörler ile geri dönmeyen krediler arasındaki ilişkinin varlığını lineer regresyon modeli ve eşbütünleşme testi ile araştırmışlar; borç oranı, kredi/toplam varlık oranı, reel sektör güven endeksi, tüketici fiyat endeksi, Euro/TL paritesi, USD/TL paritesi, para arzındaki değişimler, faiz oranı, Türkiye ve Avrupa-Bölgesi GSYİH büyüme oranları ve Standard&Poor's 500 borsa endeksi değerlerinin geri dönmeyen kredileri açıklamak konusunda önemli bir etkiye sahip olmadığını tespit etmişlerdir. Diğer yandan, sanayi üretim endeksi, BİST-100 endeksi ve tüm bankaların verimsizlik oranlarının geri dönmeyen kredileri negatif; işsizlik oranı, öz kaynak karlılığı ve sermaye yeterliliği oranının ise geri dönmeyen kredileri pozitif bir şekilde etkilediğini tespit etmişlerdir. San ve diğ. (2015), Malezya bankacılık sektörü için, Ocak 2005-Aralık 2009 döneminde, makroekonomik faktörlerin geri dönmeyen krediler üzerindeki etkisini araştırmışlar; borçlanma faiz oranları, işsizlik oranı, enflasyon oranı ve döviz kuru değişkenleri ile geri dönmeyen krediler arasında ilişki olduğunu sonucuna ulaşmışlardır.

Us (2016), Türk bankacılık sektöründe kriz öncesi ve kriz sonrası dönem için geri dönmeyen kredileri etkileyen, GSYİH büyüme oranı, enflasyon, döviz kuru ve politika faiz oranı gibi makroekonomik faktörler ve sermaye yeterliliği, kredi arzı, karlılık ve banka büyüklüğü gibi bankaya özgü faktörleri incelemiştir. Analiz sonuçları, kriz sonrası dönemde geri dönmeyen kredileri etkileyen faktörlerin değişim gösterdiğini göstermiştir. Buna göre, kriz öncesi dönemde bankaya özgü faktörler geri dönmeyen kredileri büyük ölçüde etkilerken, kriz sonrası dönemde söz konusu faktörlerin etkisi azalmaktadır. Us, bu değişim nedenini ise kriz sonrası dönemde finansal koşulların küresel faktörler tarafından şekillendiği sonucuna bağlamaktadır. Kjöseviski ve Petkovski (2017), Baltik ülkelerinde faaliyet gösteren 24 banka için, 2005-2014 döneminde geri dönmeyen kredileri etkileyen makroekonomik ve bankaya özgü faktörleri araştırmışlardır. Analiz sonuçları, GSYİH büyüme oranı, enflasyon ve yurtiçi kredilerin oranı gibi makroekonomik faktörlerin yanı sıra, sermaye/varlık oranı, aktif karlılığı ve öz kaynak karlılığı ve toplam krediler gibi bankaya özgü faktörlerin geri dönmeyen krediler üzerinde belirleyici öneme sahip olduğunu göstermiştir.

5. Ampirik Uygulama

5.1 Veri ve Yöntem

Bu bölümde, Türk bankacılık sektöründe reel döviz kuru ile geri dönmeyen krediler arasındaki ilişki incelenmektedir. 2016 yılından itibaren, özellikle, 2018 yılının ikinci yarısında, Türk lirası yabancı para birimleri karşısında önemli bir değer kaybı yaşamıştır. Bu nedenle çalışmada bağımsız değişken olarak, reel döviz kuru kullanılmaktadır. Bağımlı değişken olarak ise, kredilerin takibe dönüşüm oranı analize dahil edilmektedir. Analizde, söz konusu değişkenlerin 2008:01-2018:12 dönemine ilişkin aylık değerleri dikkate alınarak, Fourier ADF birim kök ve Fourier ADL eşbütünleşme testleri uygulanmaktadır. Veriler TCMB elektronik veri dağıtım sistemi ve Hazine ve Maliye Bakanlığı istatistik veri tabanından yararlanılarak elde edilmiştir.

Aşağıdaki tabloda, analizde kullanılan bağımlı-bağımsız değişkenlere ve söz konusu değişkenlerin kısaltmaları ile değişkenler arasında beklenen ilişkiye yer verilmiştir.

Tablo 1: Değişkenler ve Beklenen İlişki

	Değişkenler	Kısaltma	Beklenen İlişki
Bağımlı Değişken	Takibe Dönüşüm Oranı	NPL	(+)
Bağımsız Değişken	Reel Efektif Kur	RER	(+)

Öncelikle, serilerdeki entegrasyonun düzeyini belirlemek amacıyla birim kök testi yapılmaktadır. Ekonomik zaman serilerinin durağanlığının test edilmesi büyük öneme sahiptir. Bu nedenle, öncelikle, ADF ve Fourier ADF birim kök testi yardımıyla serilerin durağanlığı test edilmektedir. Çalışmada Fourier ADF birim kök testi kullanılmasının amacı, bu yöntemin birden fazla yapısal değişimin düşük frekanslı Fourier fonksiyonlarıyla tahmin edilmesine olanak sağlamasıdır. Diğer birçok yöntemin aksine, yapısal değişimin sayı ve konumunu bilmek zorunluluğu ortadan kalkmaktadır. İzleyen aşamada ise, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığını test etmek amacıyla Fourier ADL eşbütünlük testi kullanılmaktadır. Banerjee ve diğ. (2017) tarafından, ADL modeline Fourier fonksiyonlarının eklenmesiyle elde edilen FADL modeli, yapısal değişimlerin formuna ve sayısına karşın güçlü sonuçlar üretmekte ve çok sayıda yapısal kırılmanın analizde dikkate alınmasına olanak sağlamaktadır.

5.2 Analiz ve Sonuçlar

Enders ve Lee (2012), çalışmalarında, bir veya daha fazla yapısal değişimin düşük frekanslı Fourier fonksiyonlarıyla tahmin edilebileceğini belirtmektedirler. Bu testin uygulanması sırasında, yapısal değişimin konum ve sayısından ziyade, Fourier fonksiyonunun uygun frekans sayısının bilinmesi önem taşımaktadır.

Testin ilk aşamasında aşağıdaki model tahmin edilmektedir;

$$\Delta y_t = \rho y_{t-1} + \beta_1 + \beta_2 \text{trend} + \beta_3 \sin(2\pi kt/T) + \beta_4 \cos(2\pi kt/T) + u_t \quad (1)$$

Burada t ; trend, T ise örneklem sayısını ve $\pi = 3.1416$ 'yı ifade etmekte olup; k 'nın optimal değerini bulabilmek için, k yerine 1-5 aralığındaki değerler kullanılıp model tahmin edilmekte ve en küçük KKT'yi veren k 'ya ulaşılmaya çalışılmaktadır. Uygun olduğu tespit edilen k 'nın olduğu modelde, otokorelasyon sorunu olması halinde, bağımlı değişkenin gecikmeli değerleri modele dahil edilmektedir. Trigonometrik terimlerin anlamlılığını sınamak için F testi kullanılacaktır. Uygun kritik değerler, Enders ve Lee (2012) makalesinde yer almaktadır.

$$\beta_3 = \beta_4 = 0 \quad (2)$$

Tablo 2: ADF ve Fourier ADF Birimkök Test Sonuçları(T=132)

Seriler	Frekans (k)	MinKKT	Fourier ADF test istatistiği	ADF t-istatistiği	F-istatistiği
NPL	3	1,426120	-1,11	-2,30	9,18
Fark NPL	3	1,415062	-9,26***	-3,18**	8,07**
RER	5	892,0741	-1,87	-1,83	2,73
Fark RER	5	893,1320	-9,14***	-8,91***	1,76

Not: Fourier ADF test istatistiği kritik değerleri, $k=3$ ve $T=132$ ve $k=5$ ve $T=132$ için, %1, %5 ve %10 istatistikî anlamlılık düzeylerinde sırasıyla, -3,74, -3,06, -2,72 ve -3,55, -2,94, -2,62'dir. F-istatistiği değerleri, $T=132$ için, %1, %5 ve %10 istatistikî anlamlılık düzeylerinde sırasıyla, -10,02, 7,41 ve 6,25'tir. ADF t-istatistiği kritik değerleri ise sırasıyla, -3,62, -2,94 ve -2,61'dir.

Tablo 2’de, Fourier ADF ve ADF birim kök test sonuçları yer almaktadır. Buna göre, her iki değişkenin birim köklü olduğu anlaşılmış olup; seriler farkları alındıktan sonra durağan hale gelmektedir. Farkları alındığında durağan hale gelen seriler için trigonometrik değerlerin anlamlılığı sınanmış; trigonometrik değerlerin ilk değişken için anlamlı; ikinci değişken için ise anlamlı olmadığı görülmüştür. ADF testi uygulanmış ve tüm değişkenler ilk düzeyde birim köklü iken, farkları alındığında durağan hale gelmiştir.

İkinci aşamada, Fourier ADL eşbütünleşme testi uygulanmaktadır. Banerjee ve diğ. (2017) tarafından, ADL modeline Fourier fonksiyonlarının eklenmesiyle elde edilen FADL modeli aşağıda gösterilmektedir;

$$\Delta y_t = d(t) + \beta_1 y_{t-1} + \gamma_1 x_{t-1} + \phi' \Delta x_t + u_t \quad (3)$$

Modelde yer alan d(t) aşağıdaki şekilde tanımlanmaktadır;

$$d(t) = \alpha_0 + \gamma_1 \sin(2\pi kt/T) + \gamma_2 \cos(2\pi kt/T) \quad (4)$$

Burada yer alan, t trendi, T örneklem sayısını ve k Fourier frekans değerini göstermektedir. Aşağıda yer alan ve eşbütünleşme olmadığını gösteren temel hipotez, t anlamlılık testiyle sınanabilmektedir;

$$H_0: \beta_1 = 0 \quad (5)$$

Uygun kritik değerler, Banerjee ve diğ. (2017) tarafından yapılan çalışmada yer almaktadır. Fourier ADL eşbütünleşme testi sonuçları aşağıda gösterilmektedir.

Tablo 3: Fourier ADL Eşbütünleşme Test Sonuçları

Seriler	Frekans	Fourier ADL t-istatistiği	Sonuç
FNPL↔ FRER	3	-3,26*	Eşbütünleşme vardır.

Not: Kritik değerler, %1, %5 ve %10 istatistikî anlam düzeyleri için sırasıyla, -4,13, -3,48 ve -3,14’tür. ***, ** ve *, %1, %5 ve %10 istatistikî anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Tablo 3’te, Fourier ADL eşbütünleşme testi sonuçları yer almaktadır. Analiz sonucunda elde edilen test istatistiği, Banerjee ve diğ. (2017) tarafından yapılan çalışmada yer alan kritik değerlerle karşılaştırılmış ve anlamlı bulunmuştur. Dolayısıyla, 2008:01-2018:12 döneminde, reel efektif kur ile takibe dönüşüm oranı arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

SONUÇ

Uluslararası olumsuz gelişmeler ve artan jeopolitik riskler, Türkiye ekonomisini ve finansal piyasalarını olumsuz etkilemektedir. 2016 yılından itibaren döviz kurlarında Türk lirası aleyhine yaşanan belirgin bir değerlenme süreci hakimdir ve aynı zamanda enflasyon ve işsizlik oranları gibi makroekonomik göstergelerdeki bozulmaların yanı sıra kredilerin takibe dönüşüm oranında hafif bir artış gözlenmektedir. 2017 yılı ve özellikle 2018 yılı içerisinde enflasyonun atmasında ana nedenlerden biri olan döviz kurundaki yükselişlerin, enflasyonu gelecek dönemde de olumsuz yönde etkilemesi beklenmektedir. Türk bankacılık sektörü, 2002 sonrası dönemde gerçekleştirilen yapısal dönüşüm ve reform süreci sayesinde, eskisine göre çok daha güçlü görünmektedir ve bankacılık sektöründe yaşanacak bir kriz olasılığının düşük olduğu belirtilmektedir. Bununla beraber, sermaye yeterliliği ve karlılığa ilişkin göstergelerin olumlu seyrini sürdürmesine rağmen, takipteki krediler oranında son yıllarda görülen artış trendi, bankacılık sektörü açısından finansal görünümün kötüleşmesine yol açmaktadır. Diğer yandan, siyasi ve parasal otoriteler tarafından ekonomik gidişatı iyileştirmeye yönelik adımlar atıldığı ve olası ekonomik bir krize olan dayanıklılığın artırılmaya çalışıldığı görülmektedir.

Bu çalışmada, dünyada ve Türkiye’de son dönemde yaşanan ekonomik ve finansal gelişmelere değinilmiş; aynı zamanda, döviz kurunda yaşanan değerlenme ve geri dönmeyen kredilerdeki artış trendinden hareketle, 2008:01-2018:12 dönemi aylık verileri kullanılarak, reel efektif döviz kuru ile takibe dönüşüm oranı arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı, Fourier ADL eşbütünleşme testi yardımıyla araştırılmıştır. Analiz sonuçları, söz konusu değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığına işaret etmektedir. Buna göre, döviz kurunda Türk lirası aleyhine süregelen değerlenmenin, 2019 yılı içerisinde devam etmesi halinde, geri dönmeyen kredilerde yukarı yönlü hareketin devam edeceği beklenilebilir. Bu durumun da, bankacılık sektörü bilançolarında stres yaratarak, ilerleyen dönemde aktif-pasif kalitesinde bozulmaya yol açacağı söylenilebilir. Dolayısıyla, önümüzdeki dönemde, bankacılık sektörü bilançolarının güçlendirilmesine yönelik adımların atılması, finansal şoklara karşı dayanıklılığın artırılması açısından büyük önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- BDDK, (Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu), (2001), *Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı*, Mayıs 2001.
- BDDK, (Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu), (2003), *Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı*, Gelişme Raporu-VII, Ekim 2003.
- BDDK, (Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu), (2010), *Krizden İstikrara Türkiye Tecrübesi*, Çalışma Tebliği, 14-85, Eylül 2010.
- BDDK, (Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu), (2018). *Türk Bankacılık Sektörü Temel Göstergeleri*, Eylül 2018.
- Beck, R., Jakubik, P. and Piloju, A. (2013), “Non-performing Loans: What Matters in addition to the Economic Cycle?”, *ECB Working Paper Series*, No: 1515.
- Banerjee, P., Arcabic, V. and Lee, H. (2017), “Fourier ADL cointegration test to approximate smooth breaks with new evidence from Crude Oil Market”, *Economic Modelling*, Elsevier, 67(C), 114-124.
- Boudriga, A., Taktak, N. B. and Jellouli, S. (2009), “Banking Supervision and Non-performing Loans: a Cross-Country Analysis”, *Journal of Financial Economic Policy*, 1(4), 286-318.
- Business News İş Dünyası Dergisi (2017), Erişim adresi: www.businessnewstr.com, Ocak 2017, 12.09.2018
- Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, (2018), *Ekonomik Göstergeler, 1950-2018*. Erişim adresi: <http://www.bumko.gov.tr/TR,7045/ekonomik-gostergeler-1950-2018.html>, 02.03.2019.
- Castro, V. (2012), “Macroeconomic Determinants of the Credit Risk in the Banking System: The Case of the GIPSI”, *Economic Modelling*, 31, 672-683.
- Celasun, M. (2002), “2001 Krizi, Öncesi ve Sonrası: Makroekonomik Bir Değerlendirme”, University of Utah, 1-56.
- Dünya Bankası, (2018), *Global Economic Prospects, Broad-Based Upturn, but for How-long?*, January 2008.
- Enders, W. and Lee, J. (2012), “The Flexible Fourier Form and the Dickey-Fuller Type Unit Root Tests”, *Economics Letters*, 117, 196-199.
- Fitch Ratings’ Report, (2017), *2017 Outlook: Turkish Banks*
- Ghosh, A. (2006), “Capital Account Crises: Lessons for Crisis Prevention”, IMF, Paper Prepared for the High Level Seminar on Crisis Prevention, Singapore, July 10-11, 1-24.
- Hazine ve Maliye Bakanlığı, (2018), İstatistikler, *Aylık Ekonomik Göstergeler*, Mart 2018. Erişim adresi: <https://www.hazine.gov.tr/File/Index?id=3D459789-815C-41C7-ACEA-8B4525ECBC81>, 25.12.2018
- Hazine ve Maliye Bakanlığı, (2018), *HMB Veri Dağıtım Sistemi*. Erişim adresi: <https://hmvds.hazine.gov.tr>, 25.12.2018.
- Hazine ve Maliye Bakanlığı, (2019), *HMB Ekonomik Göstergeler*: Erişim adresi: <https://www.hmb.gov.tr/ekonomik-gostergeler>, 05.03.2019.

- IMF, (International Monetary Fund), (2017), *World Economic Outlook: A Shifting Global Economic Landscape*, 2017.
- IMF, (International Monetary Fund), (2018), “World Economic Outlook”, 2018.
- Kjosevski, J. and Petkovski, M. (2017), “Non-performing Loans in Baltic States: Determinants and Macroeconomic Effects”, *Baltic Journal of Economics*, 17(1), 25-44.
- Klein, N. (2013), “Non-Performing Loans in CESEE: Determinants and Impact on Macroeconomic Performance”, *IMF Working Paper*, No: 13/72.
- KPMG, (2018), *Bankacılık Sektörel Bakış Raporu*. Erişim adresi: <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/tr/pdf/2018/01/sectorel-bakis-2018-bankacilik.pdf>, 20.12.2018.
- KPMG, (2019), *Bakış. Türkiye ve Dünya Ekonomisinde Makro Gelişmeler*. Ocak Ayı Raporu. Erişim adresi: <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/tr/pdf/2019/01/bakis-13.pdf>, 05.02.2019.
- Louzis, D., Vouldis, A. and Metaxas, V. L. (2012), “Macroeconomic and Bank-specific Determinants of Non-performing Loans in Greece: A Comparative Study of Mortgage, Business and Consumer Loan Portfolios”, *Journal of Banking & Finance*, 36(4), 1012-1027.
- Macit, F. (2012), “What Determines the Non-Performing Loans Ratio: Evidence From Turkish Commercial Banks”, *Journal Articles*, 33-39.
- Mileris, R. (2012), “Macroeconomic Determinants of Loan Portfolio Credit Risk in Banks”, *Engineering Economics*, 23(5), 496-504.
- Podpiera, J. and Weill, L. (2008), “Bad Luck or Bad Management? Emerging Banking Market Experience”, *Journal of Financial Stability*, 4(2), 135-148.
- Ranjan, R. and Dhal, S. C. (2003), “Non-performing Loans and Terms of Credit of Public Sector Banks in India: An Empirical Assessment”. *Reserve Bank of India Occasional Papers*, 24(3), 81-121.
- San, C. Y., Yee, C. S., Sin, L. B., Yong, L. C. and Yi, T. S. (2015), “Macroeconomic Variables on Banks’ non-performing Loans In Malaysia”, A Research Project, Universiti tunku Abdul Rahman.
- TBB, (Türkiye Bankalar Birliği), (2017a), *Uluslararası Karşılaştırmalar İtibariyle Bankacılık Sektörü*, Ocak 2017
- TBB, (Türkiye Bankalar Birliği), (2017b), *Türkiye’de Bankacılık Sektörü, 2011-2016 Eylül*, Ocak 2017
- TCMB, (Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası), (2017a), *2018 Yılı Para ve Kur Politikası*, 5 Aralık 2017
- TCMB, (Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası), (2017b), *Ödemeler Dengesi ve Uluslararası Yatırım Raporu*, 2017, III. Çeyrek.
- TCMB, (Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası), (2018a), *Tüketici Enflasyonu Verileri*. Erişim adresi: <http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Enflasyon+Verileri/>, 25.12.2018
- TCMB, (Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası), (2018b), *Döviz Kurları Sayfası*. Erişim adresi: https://www.tcmb.gov.tr/kurlar/kurlar_tr.html, 25.12.2018.
- TCMB, (Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası), (2018c), *Enflasyon Raporu, IV Çeyrek*. Erişim adresi: https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/201343bb-67ed-4daf-bfdd-819fod2cce6c/5b18_4.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-201343bb-67ed-4daf-bfdd-819fod2cce6c-mr9cnBS, 25.12.2018.

SİYASET, EKONOMİ ve YÖNETİM ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

RESEARCH JOURNAL OF
POLITICS, ECONOMICS AND MANAGEMENT

July 2019, Vol:7, Issue:3

Temmuz 2019, Cilt:7, Sayı:3

P-ISSN: 2147-6071

E-ISSN: 2147-7035

Journal homepage: www.siyasetekonomiyonetim.org

İslam Ekonomisinde Uluslararası Ticaretin Yeri ve Katılım Bankalarında Uluslararası Ticaretin Finansmanı¹

The Place of International Trade in Islamic Economy and Financing of International Trade in Participation Banks

Onur CERUZ

İslam Ekonomisi ve Finansı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, onur.ceruz@ogr.sakarya.edu.tr

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Geliş 15 Aralık 2018
Düzeltilme 18 Ocak 2019
Kabul 20 Şubat 2019

Anahtar Kelimeler:

© 2019 PESA Tüm hakları saklıdır

ÖZET

Uluslararası ticaret, İslam ekonomisi tarihinde ve uygulamalarında çok önemli bir yere sahiptir. İslam'ın geniş coğrafyalara kadar yayılmasında, Müslüman tüccarların uluslararası ticaret yolu ile yaptığı seyahatlerin etkili olduğu bilinmektedir.

Bu çalışmada, İslam toplumlarındaki uluslararası ticaret uygulamaları ve teorileri açıklanarak, İslam ekonomisinin uluslararası ticaretle olan ilişkisi ortaya konmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte İslam ekonomisi ilkelerinin uygulayıcısı olarak değerlendirebileceğimiz katılım bankalarının, uluslararası ticaretin finansmanında kullanılan ürünleri, tanımları ve süreçleri ile birlikte açıklanmış ve bu ürünlerin büyüme performansları yıllar itibari ile karşılaştırılmıştır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received 15 December 2018
Received in revised form 18 January 2019
Accepted 20 February 2019

Keywords:

© 2019 PESA All rights reserved

ABSTRACT

International trade has an important place in Islamic economy history and its applications. It is known that Muslim traders' travels on international trade routes were effective for spreading Islam in wide geographies.

In this study, international trade applications and theories in Islamic societies were explained and relation between Islamic economy and international trade is explained. However, we can consider participation banks (Islamic banks) as implementers of the principles of the Islamic economy. Participation banks' products used in financing of international trade, their definitions and processes were explained together and these products' growth performance were compared by years.

¹ Çalışmanın bazı bölümleri "Katılım Bankalarında Dış Ticaretin Finansmanı Ve Türk Eximbank Kredileri" isimli yüksek lisans tezinden alınmıştır.

GİRİŞ

Uluslararası ticaret alanında yazılan günümüz eserlerinde teorik altyapı ve uygulamalar hakkındaki bilgiler, 15. yy. Batı Avrupası'na kadar giderken, dönemin Avrupalı düşünürlerinin uluslararası ticaret alanında ortaya koyduğu teoriler de alanın teorik zemininin belirleyicisi olarak kabul edilmektedir. Uluslararası ticaret kavramının tarihsel ve teorik zeminini ortaya koyarken İslam medeniyeti uygulama ve düşüncelerini tasnif dışında bırakmak belki modern ekonomi dünyası için talihsiz bir kayıp olarak görülebilir. Ancak bunun yanında özellikle son yıllarda ülkemizde İslam ekonomisi alanında ortaya konulan bazı eserlerdeki tespitleri saymazsak, genel anlamda İslam ekonomisi alanında yapılan çalışmalarda da uluslararası ticaret kavramı hak ettiği ilgiyi henüz görememiştir.

Katılım bankaları ile ilgili yapılan çalışmalarda da katılım bankalarının finansman ürünleri ve faaliyet alanları belirtilirken, dış ticaret alanındaki finansman ürünleri ve faaliyetleri hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Katılım bankalarının uluslararası ticaret alanında her geçen yıl yeni ürünler geliştirerek, dış ticaret işlemlerindeki payını arttırması ile bu alana olan ilginin artabileceği düşünülmektedir.

Bu çalışma İslam'ın ilk dönemlerinden bugüne kadar Müslüman tüccarlar için önemli bir yere sahip olan uluslararası ticaret kavramının, günümüz İslam ekonomisi ve katılım bankaları ile ilgili yapılan çalışmalarda yeteri kadar yer bulmadığı düşüncesi ile ortaya çıkmış olup, ancak bu alanda belki çok ufak sayılabilecek bir adım olarak görülmelidir.

1.İslam'ın İlk Dönemlerinde Uluslararası Ticaret

İslam iktisadı ile uluslararası ticaret arasındaki ilişki İslam'ın ilk yıllarından itibaren başlamış ve sonraki İslam medeniyetlerinde de önemli bir seviyede devam edegelmiştir. İslam'ın doğduğu Mekke'de yaşayan toplumun o dönemdeki geçim kaynağını ticaretin oluşturması, İslam'ın ilke ve kurallarının ticaret alanında hızlıca uygulanabilmesine imkân tanımış ve İslam'ın kısa sürede geniş coğrafyalara kadar yayılmasında, Müslüman tüccarların üstün ahlak ve örnek ticari uygulamaları çok önemli bir rol oynamıştır.

Mekke'nin coğrafi yapısı itibari ile tarım üretimi ve hayvancılığın yetiştirilmesi noktasında uygun bir bölge özelliği barındırmaması dolayısıyla, dönemin Mekke halkı geçimlerini sağlayabilmek ve ihtiyaç duyduğu ürünleri tedarik edebilmek için ticaret yapmak zorunda kalmışlardır. Bu zorunlulukla birlikte bölgenin bulunduğu güzergâh, Mekke'yi uluslararası bir ticaret merkezi haline getirmiştir. (Yıldırım, 2014)

Peygamberlik dönemi öncesinde Mekke; Doğu-Batı kervan ticareti yollarında, Çin-Hint ve Akdeniz-Avrupa güzergâhları arasında, bununla birlikte Batı Arabistan'da da çok önemli bir ticaret merkeziydi. (Özel, 2018)

Mekke, yukarıda belirtildiği üzere dönemin en önemli güzergahları ortasında yer alan bir ticari merkez konumunda olmasına karşın, uzun bir dönem Mekkeli tüccarlar sadece dışarıdan kendi bölgelerine gelen kervanlarla ticaret yapmak durumunda kalmışlardır. Mekkeli tüccarlar, Hz. Muhammed'in dedesi olan Haşimi'nin girişimleri ile birlikte hicaz dışına çıkmaya başlamış, kervanların uğradığı bir merkezinde ötesine geçerek uluslararası pazarlara katılmak üzere kervan hazırlayan bir toplum haline gelmişlerdir. Kervanların hicaz dışına çıkarak yeni pazarlara açılması, Mekkelilerin ticaret hacminin artmasına neden olmuş, bu durum ilave sermaye ihtiyacını doğurmuştur. Mekkelilerin kendi aralarında ortaklıklar kurarak sermaye ihtiyaçlarını temin etme girişimleri ile mudaraba ortaklığının da temelleri atılmıştır. (Özel, 2018)

Mekkeli tüccarlar kervan ticaretleri ile yeni bölgelere açılmaya devam etmişler, kışın Yemen, yazın Şam bölgelerine yolculuk yapmışlardır. Uluslararası ticaretin gelişmesi ve ticaret güzergahlarının genişlemesi, kervan ticareti için bazı güvenlik tehditlerini de beraberinde getirmiştir. Kervanlar farklı kabilelerin yer aldığı bölgelerden geçtikleri için güvenlik tehdidi ile karşı karşıya kalmıştır. O dönemde uluslararası ticaretin taşıdığı risklerin giderilmesi adına ilk girişimlerden biri olarak kabul edilebilecek bir kurum olarak ilaf kurumu adında bir kurum

kurulmuştur. Bu kurum içerisinde, kervanların geçtiği bölgelerde bulunan kabileler yer almış ve ortak bir mutabakat anlaşması yapılmıştır. Bu anlaşmaya göre kervanların geçtiği bölgede yer alan kabileler, kervanların güvenliğini temin etmekle yükümlü olacak, Mekke tüccarlarında bu kabilelerin ürünlerini farklı bölgelerde satarak kazançlarını yine bu kabilelere vereceklerdi. Mekke'den yola çıkan kervanlar ilaf kurumu ile birlikte, sadece kendi ürünleri satmakla kalmayıp diğer kabilelerinde ürünlerinin satışlarına aracılık etmiş ve dönemin Mekke halkının ticaret hacmi gittikçe genişlemiştir. Bu gelişmelerle Mekke ekonomisi de güçlenmeye başlamış, Mekke tacirleri karayolu ticaretinin yanında kiraladıkları gemilerle Kızıldeniz ve ötesine kadar gitmeyi de başarmışlardır. (Özel, 2018)

Hız. Muhammed tüccar bir ailede yetişmiş, çok küçük yaşlarda ticari kervanlara katılım sağlamış ve genç yaşlarında da büyük kervanların sorumluluğu üstlenecek bir konuma gelmiştir. Peygamberlik dönemi öncesinde de Mekke toplumu Hız. Muhammed'in sosyal hayatı ile birlikte ticari hayatında sergilediği üstün kişilik örneği ile onu güvenilir bir insan olarak tanımıştır. Hız. Muhammed ve yaşadığı toplumun bu boyutlarda ticaretin içerisinde yer alması sayesinde, İslam hükümlerinin ticari alandaki düzenlemelerinin hayata uygulanabilirliği daha kolay bir şekilde gerçekleşebilmiştir. (Yıldırım, 2014)

Müslümanlar, Mekke'den Medine'ye hicret ile birlikte iktisadi bir sistem kurulması yönünde daha etkin olmuşlardır. Hız. Muhammed Medine'de, ticarete İslam'ın ilkelerinin uygulanacağı bir iktisadi düzenin kurulması ve Müslümanların iktisadi bir güç kazanması amacı ile Medine'deki Müslüman olmayanların pazarlarına alternatif olarak bir İslam pazarı kurulmasını sağlamıştır. (Özel, 2018)

Kurulan Medine pazarında Hız. Muhammed İslam'ın iktisadi alandaki düzenlemelerini uygulamaya geçirmiş, pazarda Müslümanların gösterdiği yüksek ticari ahlak örneği ve ilkeler İslam ekonomisi ilkelerinin temelini oluşturmuştur.

Medine pazarında ortaya konulan kurallar şu şekilde sıralanabilir;

- Medine pazarında vergi alınmamaktadır.
- Medine pazarında hiçbir tüccara sabit bir yer imkânı tanınmamıştır.
- Faizin her çeşidi ve karaborsacılık yasaklanmıştır.
- Şehirlinin köylünün daha pazara girmeden mallarını satın alması ve komisyonculuk yasaklanmıştır.
- Piyasaya negatif yönde etki edecek her türlü müdahale engellenmeye çalışılmış bununla birlikte fiyatlara müdahalede narh tasvip edilmemiştir.
- Pazar'da sürekli çalışan bir denetim mekanizması kurulmuştur. (Kartal, 2018)

Medine pazarında ortaya konan kurallardan biri olan, devletin piyasaya müdahalesi konusu, iktisadi düşünceler silsilesinde önemli bir yer tutmaktadır. Sonraki yüzyıllarda da hem İslam coğrafyalarında hem de Batı medeniyetlerinde devletin piyasalara müdahalesi ile ilgili çok sayıda farklı teori ve uygulama yürütülmüştür. Hız. Muhammed, devletin piyasaya müdahale ederek piyasadaki fiyatları belirleyici bir unsur olmasına izin vermemiş ve devletin müdahalesini yasaklamıştır. Devletin piyasaya müdahale ederek fiyatların üst ve alt sınırlarının belirlenmesinin satıcıların karlarına müdahale anlamına gelebileceği ve bununda satıcı tarafında mağduriyetlere sebep olabileceği ilkesi ortaya konulmuş ve hem alıcının hem de satıcının mağdur edilmediği, iki tarafında haklarının korunduğu bir pazar tesis edilmiştir. (Affane, 2017)

Hız. Muhammed, Medine döneminde köylülerin kendi ürettikleri ürünleri satmak için pazara getirdikleri sırada yolda onları karşılayarak pazara girmeden önce mallarının satın alınmasını yasaklamıştır. Köylülerin ve tüm tüccarların pazardaki fiyatları öğrenmeleri ve mallarını ona göre satmaları hakkına sahip olmaları gerektiğini belirterek, bunun önüne geçen engelleri kaldırmıştır. (Aktepe, İshak Emin, 2018)

İslam'ın ticari alanda ortaya koyduğu en önemli düzenlemelerden biri de hem satıcı hem alıcının adaletle ticarete taraf olması, iki tarafında hakkının gözetilmesi ve tarafların birbirlerini aldatmaması gerekliliği üzerine olmuştur. Müslümanların ölçüde, tartıda, kalitede hassas davranmaları ve ticareti münasebetlerde aldatmamaları gerekliliği çok keskin ifadelerle belirtilmiştir. (Çapra, 1993)

Nitekim Kur'anı Kerim'de Şuara Suresi'nin 181. ayetinde; "Ölçeği tam ölçün eksiltenden olmayın. Doğru terazi ile tartın. İnsanların hakkından bir şeyi kısmayın. Yeryüzünde fesatçılar olarak bozgunculuk etmeyin." buyurulmuştur.

Hız Muhammed de bir hadisinde; "Aldatan bizden değildir." diyerek Müslüman tüccarın ticari işlemlerinde dayanacağı en temel ilkeyi belirlemiştir. İşte o dönem ve sonrasında yetişen Müslüman tüccarlar, Hız Muhammed'den aldıkları bu ticari ahlak kaidelerini hayatlarındaki tüm alanlarda olduğu gibi ticari ilişkilerinde de uygulamışlardır. Önce kendi çevrelerine örnek olmuşlar, iç pazarlarda aranan emin tüccarlar olarak tanınmışlar, sonrada ticaret için gittikleri uzak coğrafyalara bu ahlaki öğretileri ve kendi örnek yaşamlarını götürerek uluslararası ticaretle birlikte İslam'ın geniş coğrafyalara yayılmasına vesile olmuşlardır. (Affane, 2017)

2. Osmanlı Devleti Döneminde Uluslararası Ticaret

Osmanlı Devleti'nin ekonomik sistemi incelendiğinde, halkın refahının sağlanmasını amaçlayan, toplumsal menfaatlerin öne çıkartıldığı bir sistemin olduğu görülmektedir. Bireysel servetin egemen olduğu bir yapı engellenmeye çalışılmış, servetin toplum geneline yayılması özendirilmiştir. Osmanlı ekonomisi aynı dönem Batı ekonomik yapısından, servetin belirli ellerde toplanması konusu bağlamında büyük bir farklılık arz ediyordu. Osmanlı Devleti'nde Batı'da olduğu üzere bireysel servet sahibi olarak burjuva sınıfının oluşması engellenmiş, ahilik teşkilatı ile servetin tabana yayılması ve toplumun genel refahının sağlanması ilke edinilmiştir. (Tabakoğlu, 2005)

Mehmet Genç, Osmanlı Devleti'ndeki iktisadi hayatı tanımlarken; "iktisadi sistemin beslediği ilkelerden birinin iase ilkesi" olduğunu belirtmektedir. İase ilkesi; iktisadın temel görevinin, toplumun ihtiyaçlarını karşılamak olduğu anlayışından hareketle üretilen mal ve hizmetlerin piyasada bol miktarda bulunmasını ve halkın tüm mallara kolay ve ucuz bir şekilde ulaşabilmesini sağlamayı amaçlamaktadır. Osmanlı Devleti iase ilkesini iktisadi hayata uygulamış, mal arzını bollaştırmak, ürünlerin kalitesini yükseltmek ve düşük fiyatı sağlayabilmek adına gerekli düzenlemeleri yerine getirmiştir. (Genç, 2014)

Osmanlı Devleti'nin piyasadaki mal bolluğunu sağlamak adına arz yönlü bir ekonomik sistem uyguladığı görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin dış ticaret politikalarında da aynı ilke etkilerini göstermiş ve aynı dönemde Batı dünyasında uygulanan; ithalatın engellenip, ihracatın teşvik edildiği bir anlayışın tersine, kendi sınırları içerisindeki mal bolluğunu sağlamak adına, ithalatı özendirici ve bazı stratejik ürünler noktasında da ihracata sınırlandırmalar getiren uygulamalar görülmektedir. (Genç, 2014)

Osmanlı dönemi dış ticaret uygulamalarında, devlet toprakları içerisindeki mal arzını bol tutabilmek adına ithalat özendirilmiş, ancak ithalatın aksadığı ve iç pazarda ithal edilen ürünün tedarik edilememesinden dolayı bir kıtlık oluşacağı varsayıldığında, ithal ürünün ikamesi de düşünülerek iç piyasada da tedbirlerinin alındığı, nihayetinde ithalatın özendirildiği buna karşın tam anlamıyla dış ülkelere bağımlı olmayan bir politika izlenmiştir. (Genç, 2014)

İthalattaki sınırlandırmalar, diğer ülkelere göre düşük seviyelerde tutulurken, ihracatta ise sıkı bir kontrol rejimi uygulanmıştır. Özellikle iç pazarda ihtiyacı karşılayamayan şekilde yeterli olmayan hiçbir ürünün ihracatına izin verilmemiştir. Bu politika ile, iç pazarda hammadde bolluğunun yaşanması ve yerli sanayinin gelişimi sağlanabilmiştir. (Genç, 2014)

Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu topraklar, dünya ticaretinin vazgeçilmez merkezleri olması nedeni ile her dönem uluslararası ticaretin en önemli ticari güzergahlarından biri olmuştur. Özellikle Akdeniz bölgesindeki hakimiyet sonucunda, Hindistan ve Arap ülkeleri ile olan baharat ticaretleri, Osmanlı Devleti'nin denetimi altına girmiştir. Osmanlı Devleti, öteden beri

gelen Anadolu'nun transit ticaret bölgesi olması vasfını güçlendirmek istemiş, gümrük vergilerini düşük oranlarda tutmayı tercih etmiştir. (Tabakoğlu, 2005)

Osmanlı Devleti'nin dış ticaret anlayışının, döneminin diğer ülkelerinin ekonomik uygulamalarından farklı konumlandığı belirtilmektedir. Öyle ki Avrupa'da yeni doğmakta olan merkantilist dönemin modern ulus devletlerinde, dış ticaret politikasında egemen anlayış korumacılık üzerine olup, değerli maden stokunun artırılması hedeflenmiştir. Bu nedenle ilke olarak ihracatın artırılması amaçlanmış ve bu yönde politikalar benimsenmiştir. Osmanlı Devleti'nde ise Avrupa'daki dış politikanın tersine, provizyonist bir anlayışla, ihracatın değil ithalatın kolaylaştırıldığı bir politika izlenmiştir. (Özvar, 2005)

Osmanlı Devleti dış ticaret politikası olarak, içerideki mal bolluğunun ve kalitesinin artırılması amacı ile ithalatı özendirilen bir tutum sergilerken, yeni teknoloji ve kaliteli işgücü tedariği içinde, kalifiyeli işgücüne sahip ülkelere işgücü ve yeni teknolojiler ithal etmiştir. (Tabakoğlu, 2005)

3.İslam Düşünürlerinin Uluslararası Ticaret ve İktisat alanındaki görüşleri

Uluslararası ticaret, iktisat bilminde ayrı bir alan olarak kabul edilirken, bu alanda yazılan kaynaklar uluslararası ticaret kavramını oluşturan teorileri 15. yy. 'da Batı Avrupa'da ortaya çıkan merkantilizm ile başlatılıp sonrasında da diğer Avrupalı iktisatçıların görüşleri ile tasniflemeyi sonlandırmışlardır. Bu kaynaklarda dış ticaret teorilerinin dayandığı kavramsal alt yapı olarak genellikle ülkelerinin buldukları coğrafya ve sahip oldukları kaynaklar nedenleri ile birbirlerinden farklı üstünlüklere sahip olduğu ve birbirleri arasında yapılan iş bölümü ile uluslararası ticaret kavramının ortaya çıktığı görüşü ortaya atılmaktadır.

Oysa 15. yy. öncesinde hem uluslararası ticaret üzerine hem de iş bölümü kavramı ile ilgili olarak İslam dünyasındaki düşünürlerin ortaya koyduğu fikir ve teorilerin var olduğu son dönemde İslam ekonomisi üzerine yapılan çalışmalarda ortaya konulmaktadır. Bu bölümde, İslam düşünürlerinden Ebu Yusuf, İmam Gazali ve İbn Haldun'un iktisadi alandaki düşünceleri ve görüşleri bağlamında uluslararası teorilere zemin hazırlayan görüşlerine de yer verilmiştir.

3.1.Ebu Yusuf'un İktisadi Alandaki Görüşleri

Ebu Yusuf'un dönemin iktisadi meselelerini ele aldığı önemli eseri Kitabül Harac; kamu maliyesi üzerine yazılmış bir eser niteliğinde olup, İslam iktisadi literatüründe önemli bir yere sahiptir. Kitabül Harac; Abbasiler döneminde yazılmıştır ve Abbasi Halifesi Harunreşid'in talebi üzerine hazırlandığı ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. (Kallek, 2015)

Ebu Yusuf, iktisadi alanlardaki düşüncelerini genel olarak toplumsal faydanın temin edilmesi yönünde toplamaktadır. Ebu Yusuf, modern iktisadi düşüncenin bireysel haklar kavramını sınırlı düzeyde ele alarak kamu hukuku ile bireysel hukukun çatışacağı bir zeminde kamu tarafının tercih edilmesi gerekliliğini vurgulamaktadır. (Kallek, 2015)

Bununla birlikte Ebu Yusuf; arz yönlü bir ekonomik düzeni tercih etmektedir. Ebu Yusuf'un bu görüşleri Osmanlı iktisadi yapısı içinde bir zemin hazırlamıştır. Ürünün piyasada bol olmasını, bollaşan ürünün fiyatlarının düşeceğini ve halkın ihtiyacı olan ürünlere daha kolay ulaşabileceğini belirtmektedir. (Kallek, 2015)

Ebu Yusuf, dış ticaret ilişkilerinde de toplum menfaatinin ön planda tutulması gerekliliğini benimsemiş ve özellikle milli güvenlik açısından risk unsuru teşkil edebilecek at, silah gibi askeri malzemelerin ihraç edilmesine karşı çıkmıştır. Ebu Yusuf'un Kitabul Harac'ında ki dış ticaretteki ana kaygı, ihracat-ithalat dengesinin korunması, karlılıkların artırılmasından ziyade, ülkenin güvenliğinin temini ve toplumun temel ihtiyaçlarının karşılanabilmesi gerekliliği ile ümmetin menfaatinin korunması ilkeleri olmuştur. (Kallek, 2015)

3.2.Gazali'nin İktisadi Alandaki Görüşleri

Gazali, iktisadi ve beşerî ilişkiler alanlarında birçok konuda düşüncelerini dile getirmiş ve genel anlamda iktisadi olaylara yaklaşımını maslahat kavramı başlığı altında, toplumun refahının sağlanması amacının ilke edinilmesi üzerine bina etmiştir. (Erdem, 2017) Görüşleri,

St. Thomas gibi Batılı düşünürleri de etkisi altında bırakmış, ticaret ve piyasa ile ilgili tespitleri sonraki dönemlerde kaynak olarak kullanılmıştır. (Ersoy, 2012)

Gazali insanın bu hayattaki ana gayesinin; Allah'ı bilmek ve ona ibadet etmek üzerine olması gerektiğini ifade etmiştir. Fakat bu gaye için hayatını ve geçimini sağlayabileceği şartların yerine getirilmesi gerektiği gerçeğini de ortaya koyarak, "insanın hem bu dünya hem de ahireti için dengeli bir şekilde çalışması" gerektiğini ifade etmektedir. (Orman, 2010)

Gazali insanın, dünya hayatında yalnız başına yaşamak üzere yaratılmadığını ve toplum içinde yaşamını devam ettirebilmesi için diğer kişilerle bir iş bölümü ortamının tesis edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Gazali bireylerin iş bölümü kurmaları sonucunda mübadele mekanizmasının ortaya çıkacağını ifade etmektedir. Çünkü iş bölümü sayesinde bireyler kendi ihtiyaçlarından fazla ürün üretecek ve bunlarla üretmedikleri diğer ihtiyacı olan ürünleri mübadele edebilecektir. (Orman, 2010) Gazali iş bölümü kavramını, aileden topluma, toplumdaki devletlere götürerek nihayetinde uluslararası ticaretin ortaya çıkacağını ifade etmektedir. (Erdem, 2017)

Gazali iş bölümü ile her bireyin üstlendiği işte, bilgi ve deneyim sahibi olması gerektiğini de belirtmektedir. Gazali İhya isimli eserinde; "toplumun işinin yoluna girmesi, herkesin buna katkıda bulunmasıyla mümkündür. Bu da iş bölümü yapmayı gerekli kılar. Çünkü herkes aynı mesleğe yönelirse, diğer meslekler ihmal edilmiş olur ki bu da insanları sefaletе götürür." demektedir. (Çağrı, 2013)

Gazali, Hz. Ömer'e ait olduğu ifade edilen; "Ticaret ilmini öğrenin. Bilmeden faize bulaşır, başkalarına haksızlık edersiniz." sözünü hatırlatarak, Müslüman tüccarlara ticaret ilmini öğrenmelerinin zorunlu olduğunu belirtmiştir. (Ersoy, 2012)

Piyasa fiyatlarına müdahale edilmemesi gerektiği görüşünü savunan Gazali, pazarların herhangi bir kısıtlamaya tabi tutulmadan, herkesin kolaylıkla ulaşım sağlayabileceği, fiyatların serbestçe dolaşabileceği bir piyasadaki bahsetmektedir. Ona göre; piyasa fiyatını, malın miktarı ve mala olan talep belirlemelidir. (Ersoy, 2012) Gazali sonraki yıllarda Batı kaynaklı iktisadi teorilerde sıkça karşımıza çıkacak olan arz talep ve fiyat kavramları ile ilgili olarak da tespitlerde bulunmuştur.

3.3. İbn'i Haldun'un İktisadi Alandaki Görüşleri

İbn'i Haldun, modern tarih felsefesi ve sosyolojinin öncüsü olarak kabul edilen bir İslam düşünürü olup, iktisadi alanda da sistematik tanımlamalar geliştirmiştir. (Erdem, 2017) Ana akım iktisadi kaynaklarda, modern iktisadın kurucusu olarak kabul edilen Adam Smith'ten 300 yıl kadar önce yaşamış olan İbn'i Haldun'un, iktisadi alandaki bazı görüşlerinin daha tutarlı olduğu ifadelerine rastlanmaktadır. (Ersoy, 2012)

İbn'i Haldun da Gazali gibi, insanın tek başına tüm ihtiyaçlarını karşılayamayacağı tezine dayanarak, iş bölümünün önemini ortaya koyan açıklamalarda bulunmaktadır. Düşünür, emek-değer konusundaki yaklaşımları ile Adam Smith ve Ricardo'dan daha önce bu alanda bir görüş ortaya sunmuş, malın değerinin belirlenmesinde, insan emeğinin temel faktör olması gerektiğini ileri sürmüştür. (Ersoy, 2012)

İbn'i Haldun, dış ticaret teorilerinde rastladığımız gümrük vergilendirmesi konusunda da görüşlerini dile getirmiş, talep ve maliyet enflasyonu ile artan fiyatların devlet maliyesi üzerinde baskı yapması sonucu, devletin yeni vergi koyma ya da vergileri arttırma yoluna gideceğini belirtmiş ve bunun sonucunda, tüccarların bu gümrük vergilerinden dolayı ortaya çıkan farklılığı fiyatlarına ekleyeceğini ve nihayetinde vergilerdeki artışın tüketiciye yansıtılacağını ifade etmiştir. Ancak düşünür, vergi yüklerindeki artışın piyasalara daraltıcı etki yapabileceğini de belirtmektedir. Tüccarların ağır vergi yüklerinden dolayı, sermayelerini daha düşük vergiler belirleyen ülkelere doğru kaydırabileceğini ve bununla devletlerin uluslararası ticaretteki faaliyetlerini azaltacağını belirtmiştir. (Erdem, 2017)

4.Katılım Bankalarında Uluslararası Ticaretin Finansmanında Kullanılan Ürünler

Ülkemizde faaliyet gösteren katılım bankaları, müşterilerinin iç pazardaki taleplerini İslami bankacılık prensipleri dâhilinde ortaya çıkardıkları finansman ürünleri ile gerçekleştirirken, dış ticaret yapan müşterilerin ihracat ya da ithalat işlemleri ile ilgili taleplerini de dış ticaret ürünleri ile gerçekleştirmektedir. Bu bölümde; katılım bankalarında dış ticaretin finansmanında kullanılan ürünler açıklanmış, işleyiş süreçleri hakkında bilgiler verilmiştir.

4.1.Peşin İthalatın Murabaha Yolu ile Finansmanı

İç piyasada üretim yapan üreticiler ihtiyacı olan hammaddeyi, fiyat avantajı, kalite, iç piyasadan tedarik edememe gibi nedenlerden dolayı yurtdışından temin etmek isteyebilir. Bununla birlikte üretici olmayan şirketler yurtdışında üretilen ürünleri satın alarak iç piyasada ya da farklı ülkelerde satmak isteyebilirler. Firmaların yurtdışından yapacağı satın alma işlemleri; ithalat işlemi kapsamında değerlendirilmektedir.

Yurtdışındaki bazı ihracatçı firmalar uluslararası ticaretin taşıdığı risklerden dolayı ürünlerini vadeli satmaktan kaçınırlar ya da ithalat yapacak olan yerli firmalar peşin alımdaki fiyat avantajından faydalanmayı tercih ederek peşin ödeme yapmak isteyebilirler. Bu koşulla gerçekleşecek bir dış ticaret işleminde yurtdışından satın alma yapacak olan ithalatçı, peşin ithalat ödeme şeklini kullanmak durumunda kalacaktır.

Peşin ithalat işleminde, finansman ihtiyacı bulunan ithalatçı müşteri katılım bankaları üzerinden, peşin ithalatın murabahası işlemi ile ithalatı peşin olarak yapabilmekte ve katılım bankasına belirlediği vadelerde ödeyebilmektedir.

Peşin İthalat işleminin murabaha yolu ile finansmanında süreç şu şekilde işlemektedir;

- 1) Yurtdışından ürün satın almak isteyen ve peşin ithalat ödeme şeklini kullanacak olan müşteri katılım bankasına müracaat eder,
- 2) Yurtdışındaki üretici firmadan ithal edilecek ürünün özelliklerinin yer aldığı proforma fatura talep edilir,
- 3) Proformada ürünün niteliği, ağırlığı, birim fiyatı gibi bilgiler net bir şekilde belirtilmiş olmalıdır
- 4) Katılım bankası müşterisine vekalet verir ve ödemeyi peşin ithalat şekli ile ihracatçı firmanın banka hesaplarına gönderir
- 5) Katılım bankası müşteriye vekalet ile satın aldığı ürünü müşterisine tekrar vadeli olarak satar,
- 6) İhracatçı ödemeyi alması ile birlikte, ithalatçının gümrükten malları çekebilmesi için mal ile ilgili vesaiki direk ithalatçıya ulaştırır,
- 7) İthalatçı ilgili vesaik ve diğer belgelerle gümrükten malı çeker,
- 8) Peşin ithalatta ödeme mallar gümrükten çekilmeden önce yapılması gerektiğinden dolayı avans ödeme olarak gerçekleşir, projelerinin kapanması için gümrük beyannamesi ve ithalat evraklarındaki bilgiler ile faturada yer alan bilgilerin, proje öncesinde gönderilen proforma faturadaki bilgilerle aynı olması gerekmektedir.

Faizsiz Finans Standartlarında Murabahanın tanımı şu şekilde yapılmaktadır; “Bir kimsenin satın almış olduğu mal, alış bedeli üzerine üzerinde anlaşılan miktarda belirli bir kâr koyarak satmasıdır. Anlaşılan kâr miktarı, mal bedelinin belirli bir yüzdesi olabileceği gibi maktu bir tutar da olabilir. Eğer murabaha akdi, daha önce taraflar arasında herhangi bir vaat işlemi söz konusu olmaksızın gerçekleştirilirse normal/klasik murabahadan söz edilir. Ancak faizsiz finans kurumu aracılığıyla mal almak isteyen müşterilerle daha önceden taraflar arasında vaat işlemi gerçekleştirilerek murabaha sözleşmesi akdedilirse finansal/çağdaş murabahadan söz edilir. Murabaha akdi, malın alış fiyatı veya örfen eklenebilir masraflar dâhil edildikten sonra ortaya çıkan maliyeti açıklanarak gerçekleştirilen güvene dayalı satış türlerinden (büyü ‘u’l-emâne) birisidir.” (AAOIFI)

4.2. Akreditif ve Akreditifin Murabaha Yolu ile Finansmanı

Akreditif, uluslararası ticarete en sık kullanılan ödeme şekillerinden biridir. Katılım bankaları belirledikleri hükümler dahilinde olmak üzere müşterilerinden gelen akreditif işlemleri taleplerini karşılayabilmektedir. Burada akreditife konu olan malın katılım bankacılığı prensipleri içerisinde yer alan mal grubunda olması gerekmektedir.

AAOF Faizsiz Finans Standartlarında Akreditifin tanımı şu şekilde yapılmıştır;

“Akreditif: Bankanın (amir banka) müşterinin (amir) talebi üzerine onun talimatlarına uygun şekilde satıcıya (lehtar) verdiği ya da bankanın kendisi için asaleten açtığı, malları temsil eden vesaikin talimatlara mutabık olarak teslim edilmesi şartıyla, akreditifin gereğini yapmayı (yani nakdi ödemeyi, kambiyo senetlerinin kabulü ve iskontosunu yapmayı) hedefleyen, muayyen bir zaman aralığı için belirli bir meblağ dahilinde yazılı bir taahhüttür.” (AAOIFI)

Akreditif ile ilgili fıkhi hükümlerin dayanakları ise yine AAOF Faizsiz finans standartlarında şu şekilde belirtilmiştir;

“Dönülemez akreditifin meşruiyet dayanağı: bunun kefalet, vekalet, borç (karz) ve teminatlandırma için rehin gibi meşru akitlerin birleşmesinden oluşmasıdır. Ödeme garantisi verilerek kefalet, akreditifin tebliği, bağlantıların kurulması, takiplerin yapılması ve vesaikin incelenmesi gibi akreditif ile ilgili işlemler yapılarak vekalet, tamamen ya da kısmen karşılıksız akreditiflerin ödemesi yapılarak borç ilişkisi ortaya çıkmaktadır.

Dönülebilir akreditifin meşruiyeti: bunun fıkhen caiz olan vekalet sözleşmesi sayılmasıdır. Eğer buna bir başkasının hakkı ilişirse o takdirde akreditif bağlayıcı (lazım) hale gelmektedir. Bu da akreditife binaen bir kabul ya da ödemenin gerçekleşmesi halinde ortaya çıkmaktadır. Bu akreditif kefalet sayılmaz. Zira kefalet gerektirdiği şeylere (mukteza) aykırıdır ve kefalette muhayyerlik şartı koşmak caiz değildir.

Teyit bankasının veya akreditif açılmasına ya da teyidine ortak bankalar gibi aynı hükme tabi diğer bankaların taahhütleri caizdir. Çünkü burada kefile kefalet söz konusudur. Kefile kefalet ise meşrudur.

Dönülemez akreditifteki kefaletin, vesaikin şartlara uygun düzenlenmesi koşuluna bağlanmasının dayanağı, kefaletin kayıtlandırılabilmesi konusunda fakihlerin verdiği kararlardır.

Uluslararası alım satım sözleşmeleri yapmanın ve bunu akreditifle teminat altına almanın caiz oluşunun dayanağına gelince akreditifle teminatlandırılmış uluslararası alım satım sözleşmelerine baktığımızda şu problemle karşılaşmaktayız: acaba burada fıkhen meşru sayılmayan iki bedelin de vadeli oluşu gerçekleşmekte midir? Heyet üyelerinin bazıları arz edilen sebebe dayanarak bunu yasak kapsamında sayarken bazıları ise- ki bunlar çoğunluğu teşkil etmektedirler- bunu meşru saymışlardır. Meşru sayanlar ise buradaki durumun yorumunda aşağıdaki farklı kanaatleri serdetmişlerdir;

- a) Bu sözleşmeler -emtiyanın belirginleştirilmesinden önce- iki bedelin de vadeli olduğu akit sayılmazlar. Bunlar yalnızca vaatleşmek anlamına gelmektedir. Bu da alım satım yapmak üzere gerçekleşen bir akit vaadi/prensip anlaşması niteliğinde olup alım satım sözleşmesi değildir.*
- b) Sözleşmenin kurulması açısından akit meclisi emtiyanın belirginleştirilmesine kadar uzamakta ve akit bu aşamada kurulmaktadır.*
- c) Burada iki bedelin de vadeli olması söz konusudur. Ancak bu, genel ve yaygın bir ihtiyaç haline geldiği için caizdir.*
- d) Burada vadeli bedeller üzerine akit (ibdidau'd-deyn bi'd-deyn) söz konusudur ki bu da fıkhen caizdir.*
- e) Akreditif açılmadan önce yapılan alım satım sözleşmesi, akreditif açılması şartına bağlanmış (ta'liki şart) bir sözleşmedir.*
- f) Bu sözleşmeler iki bedelin de vadeli olduğu akit sayılmazlar. Çünkü bunlar vade şartıyla ortaya çıkmaktadırlar. Burada vade şartı bulunmamaktadır.”* (AAOIFI)

Katılım bankalarında akreditif işlemlerinde süreç şu şekilde işlemektedir;

- 1) İthalatçı ithal etmek istediği ürün ile ilgili özelliklerin, ödeme, teslim şekillerinin bulunduğu proformayı ihracatçıdan temin eder,
- 2) İthalatçı, bankasına proformaya uygun olarak akreditif açtırma talimatı verir,
- 3) Banka ithalatçıdan çalışma koşullarına göre gerekli teminatları alarak akreditif küşat metnini hazırlar,
- 4) İthalatçının bankası hazırlamış olduğu akreditif taslağını ihracatçının bankasına gönderir,
- 5) Eğer akreditif teyitli ise ithalatçının bankası teyit bankasından teyit talebinde bulunur,
- 6) Teyit bankası, incelediği akreditif metnine teyit vermeyi kabul ederse bunu ihracatçının bankasına bildirir,
- 7) İhracatçının bankası, akreditifte yer alan şartları ihracatçıya bildirir
- 8) İhracatçı akreditif metnine uygunluk verince, malları hazırlar ve yükleme vadesinde sevkiyatını gerçekleştirir,
- 9) Malı sevk etmesiyle birlikte ihracatçı gerekli vesaikleri de hazırlar ve bankasına ibraz eder, ihracatçı bankası vesaikleri ithalatçının bankasına gönderir,
- 10) İthalatçının bankası gelen vesaikleri inceler, akreditif şartlarına göre vesaikleri ithalatçıya teslim eder,
- 11) Akreditif *sight* (görüldüğünde ödemeli) akreditif ise vesaik tesliminden önce ihracatçıya mal bedeli gönderilir, eğer akreditif vadeli akreditif olarak açılmışsa ödeme için belirtilen vade beklenir,
- 12) Vesaiki alan ithalatçı malları gümrükten çeker. (Kuveyt Türk, 2010)

Katılım bankaları akreditif işlemi ile ithalatçı adına kefil olarak bir garantörlük üstlenmektedir. Bu işlem için yapılan hizmet ve kefaletlerinden kaynaklı olarak ithalatçı müşteriden bir komisyon alınabileceği ifade edilmektedir. (Aktepe, 2013)

4.2.1. Akreditif Yoluyla Murabaha

Akreditif işlemleri bir ödeme yükümlülüğünü içerdiği için, akreditif ile ithal edilen malların finansmanı murabaha yöntemi ile katılım bankaları tarafından karşılanabilmektedir. AAOF Faizsiz Finans Standartlarında “Akreditif Yoluyla Murabaha” işlemleri şu şekilde tanımlanmaktadır; “Müşterinin ithal edilen emtiayı akreditif yoluyla murabaha yaparak faizsiz finans kurumundan satın almayı talep etmesi durumunda aşağıdaki hususlara riayet etmek gerekmektedir:

- a) Akreditifin açılmasından evvel amir ile lehtar (satıcı) arasında alım satım akdi gerçekleştirilmemiş olmalıdır. Amirin alım satım sözleşmesinin konusu olan emtiayı teslim almış olup olmaması bu noktada önemsizdir.
- b) Faizsiz finans kurumu murabaha hakkındaki açıklanan ilgili hükümlere uygun olarak İhracatçıdan malı satın alan ve sonra bu malı müşteriye murabaha yönetimiyle satan satıcı konumunda olmalıdır. “

“Akreditif yoluyla ithal edilen emtiaya faizsiz finans kurumu ile müşterinin ortak olması:

Akreditif açılmadan ve müşteri ile ihracatçı arasında akit gerçekleştirilmeden önce emtianın satın alımı konusunda faizsiz finans kurumu ile müşterinin ortak olması halinde akreditif ortaklığın iki tarafından herhangi birinin adıyla açılabilir. Faizsiz finans kurumunun emtianın teslim alınmasının ardından hissesini üçüncü bir tarafa ya da ortağına peşin ya da vadeli olarak murabaha yoluyla satması caizdir. Ortağa satımının bağlayıcı bir vaade taahhüde ya da ortaklık sözleşmesindeki bir koşula bağlı olmaması şarttır. Faizsiz finans kurumunun, müşterinin kendisi için satın aldığı bir emtiaya, hissesini müşterisine vadeli satmamak kaydıyla ortak olması caizdir.” (AAOIFI)

Akreditif yolu ile murabaha işleminde süreç şu şekilde işlemektedir;

- 1) İthalatçı firma akreditif açılışı için katılım bankasına müracaat eder, katılım bankası şartlı vekalet ile müşteriye vekil tayin eder,
- 2) Sonraki akreditif açılış süreçleri yukarıda belirtildiği gibi ilerler,

- 3) Akreditif sight akreditif ise vesaikler katılım bankasına ulaştığında vesaiklerin ithalatçıya teslimi için, sözleşmede belirtilen tutarın ihracatçı hesaplarına ödenmesi gerekmektedir,
- 4) Burada ithalatçı ödemeyi katılım bankası ürünlerinden murabaha yöntemini kullanarak yapabilmektedir,
- 5) Akreditifin başında katılım bankasının ithalatçıya vermiş olduğu şartlı vekalet ile malların alımı için sipariş vermiş olmaktadır,
- 6) Katılım bankası akreditif bedelinin ödemesini de şartlı vekaletle istinaden ihracatçının banka hesabına yapmaktadır,
- 7) İthalatçı müşterisi ile anlaşılan kâr payı oranları ve finansman vadesinde ithalatçıya vadeli olarak satış yapılmaktadır,
- 8) Vadeli akreditifler de ise, akreditif şartlarında yer alan vadelerde yine katılım bankası ihracatçı firma hesabına belirlenen ödemeyi yapmakta ve ithalatçı müşterisini taksitlendirmektedir,
- 9) Ödemeler sonrasında vesaikler ithalatçı müşteriye teslim edilir ve mal gümrükten çekilmektedir.

Katılım bankaları tarafından ithalatçı ile ihracatçı arasında alım satım sözleşmesi yapılmadan önce şartlı vekalet yolu ile vekalet verilmemiş ve akreditif açılmış ise katılım bankaları bu akreditifin finansmanını sağlayamamaktadır. (Aktepe, 2013)

4.3.İthalatın Leasing Yolu İle Finansmanı

Yurtdışından finansal kiralama ürününe konu olabilecek, makine, teçhizat ve ekipman ithal etmek isteyen müşteriler katılım bankalarının leasing finansman ürününü kullanarak, yurtdışından ithal edilecek olan makinayı kiralama yolu ile temin edebilmektedirler.

İthalatın leasing yolu ile finansmanı işleminde süreçler, ihracatçı ile ithalatçının üzerinde anlaştığı ödeme şekilleri ve koşullarına göre farklılık gösterebilmektedir. Eğer peşin ithalat üzerine anlaşma yapıldı ise direk proforma üzerindeki bedel ihracatçı firmanın hesabına geçilirken, akreditifli işlemlerde akreditifin ödeme şartlarının tamamlanması gerekmektedir.

Katılım bankalarında ithalatın leasing yolu ile finansmanında süreç şu şekilde işlemektedir;

- 1) Yurtdışından makine, teçhizat ya da ekipmanı leasing yolu ile almak isteyen müşteri katılım bankasına müracaat eder,
- 2) Katılım bankası ihracatçı firmanın koşullarının yer aldığı proforma faturayı inceleyerek, ödemenin koşulları hakkında müşteriyi bilgilendirir,
- 3) Eğer ithalat işleminde sözleşmede akreditif şartı aranıyorsa, leasing işleminde malın sahibi katılım bankası olacağı için akreditif katılım bankası adına açılır,
- 4) Eğer akreditifi daha önceden müşteri adına açılmışsa bu ürünün leasing yolu ile finansmanının sağlanması mümkün değildir,
- 5) Akreditifteki ödeme şartlarına göre katılım bankası ödemeyi ithalatçı firma hesabına geçmektedir.
- 6) Burada hem proformada hem de akreditif sözleşmesinde yer alan taşıma şekillerine göre makinanın taşıma sigortası taraflarca yaptırılır, makine yurtiçine gelir gelmez yine taşıma ve makine sigortaları yaptırılmak durumundadır,
- 7) Makine ya da teçhizatın ithalatı tamamlanıp yurtiçine alındığında katılım bankası ile müşteri aranda leasing sözleşmesine istinaden bir kiralama akti gerçekleştirilmektedir, bu akit ihracatçıya yapılan ödeme ile birlikte kesinleşmekte ve kira bedeli ile vadeler belli olmaktadır,
- 8) Kiralama sözleşmesinde belirlenen vade sonunda ise, leasing sözleşmesi kuralları gereği malın sahipliği kiralayan müşteri üzerine devredilmektedir.

4.4.İthalatın Kabul / Aval Krediler Yolu ile Finansmanı

Katılım bankaları ithalatçı müşterilerinin vadeli ithalat taleplerini, kabul-aval kredileri ile karşılayabilmektedirler. Kabul-aval kredilerinde ithalatçı ve ihracatçı arasında anlaşmaya varılan ödeme tarihinin belirtildiği bir poliçe bulunmakta ve katılım bankaları da bu poliçeye ilişkin ödeme yapılacağını ihracatçı firmaya garanti etmektedir. (Kuveyt Türk, 009.01)

Açılan kabul kredileri ile ithalatçılar katılım bankasının garantörlüğü ile ithalat işlemlerinde daha esnek ve güvenilir davranma imkanına sahip olmaktadır. Bununla birlikte ithalatçılar yurtdışından ithal edecekleri ürün için kendi sermayelerini harcamayarak, ürünlerin eksiksiz ve poliçede belirtilen şartlara uygun bir şekilde elde edeceğinin garantisini sağlarlar. (Kuveyt Türk, 009.01)

4.5.İthalatın SEP Programı Finansmanı

Sep (Suudi Export Program) Suudi İhracat Programı, Suudi Arabistan'ın resmi ihracat kredi kuruluşu olarak faaliyet gösteren Suudi Kalkınma Fonu (SFD)'nin bünyesinde kurulmuş olup, Suudi Arabistan'dan ham petrol dışında ithalat yapan firmaların finansman ve sigorta işlemlerinde düşük maliyetli finansman imkânı sağlanabilmektedir. (Kuveyt Türk, 002.02)

Sep kredilerinde süreç şu şekilde işlemektedir;

- 1) Katılım bankası ile Suudi Kalkınma Fonu (SFD) arasında bir protokol imzalanır,
- 2) Katılım bankası bu protokolle Suudi Kalkınma Fonu (SFD) vekili hüviyeti kazanmaktadır,
- 3) Katılım bankası, SEP Programı şartlarına uygun olarak Suudi Arabistan üzerinden yapılacak olan ithalat için Suudi Kalkınma Fonu (SFD) kaynaklarından finansman sağlanmasını müşterisine taahhüt eder,
- 4) İşlemlerde Suudi Arabistan'a ithalat akreditifi açılır, akreditif öncesinde katılım bankası, akreditif finansmanının SEP programı kapsamında olması için Suudi Kalkınma Fonu'ndan onay alır,
- 5) Onay sürecinden sonra ithalatçı müşteri ile katılım bankası arasında satım anlaşması düzenlenmektedir,
- 6) Bu anlaşmaya istinaden Suudi Arabistan'da bir bankaya teyitli akreditif açılır,
- 7) Akreditif metninde işlemin Suudi Kalkınma Fonu tarafından finanse edileceği belirtilmektedir,
- 8) Akreditifin açıldığı banka, akreditif bedelini Swift mesajı kanalı ile Suudi Kalkınma Fonu'na iletir, bununla birlikte gerekli evrak ve yükleme belgelerinin kopyasını da incelenmesi üzere Suudi Kalkınma Fonu'na iletir,
- 9) Suudi Kalkınma Fonu süreçlerle ilgili onay verdikten sonra, akreditif açılan bankaya ödeme yapar,
- 10) Ödeme onayı sonrasında katılım bankası müşterisine malın gümrükten çekilmesi için gerekli olan vesaik evraklarını teslim eder. (Karakuş, 2016)

4.6.İthalatın ITFC Programı ile Finansmanı

Uluslararası İslami Ticaret Finansmanı Kurumu ITFC (İslamic Trade Finance Corporation); İslam ülkelerinin ekonomik durumlarını iyileştirmek amacı ile ticaretin geliştirilmesi adına İslam Kalkınma Bankası Grubu (IDB) bünyesinde kurulmuş bir finansman kuruluşudur.

Katılım bankaları, İslam Kalkınma Bankası ile yaptıkları karşılıklı protokol sonucunda ithalatçı firmaların işletme sermayesi ihtiyaçlarının karşılanması amacı ile ikili murabaha yöntemi kullanarak dış kaynaklı bir finansman ürünü sağlamaktadırlar. Önce katılım bankası ile İslam Kalkınma Bankası arasında bir murabaha işlemi söz konusu olur, katılım bankası borçlu sıfatı ile döviz finansmanını sağlamış olur ve yurt içine henüz sokmadan doğrudan ithalatçı müşteri adına ihracatçı hesabına ödeme yapılmaktadır. (Karakuş, 2016)

ITFC protokolü sürekli açık olan bir ürün olarak kullanılmamaktadır, dönem dönem katılım bankalarının talepleri ya da İslam Kalkınma Bankasının anlaşma istekleri sonucunda belirli rakamsal büyüklükte bir fon ile sağlanmaktadır.

4.7.Aval Poliçe ile Vadeli İhracat Finansmanı

Aval poliçe ile vadeli ihracatın finansmanı murabaha yöntemi ile vadeli ihracat işlemlerinin finansmanında kullanılan bir üründür. Bu ürün sadece aval poliçeli vesaik mukabili işlemlerde uygulanmaktadır. Bu üründe katılım bankaları, finansman için verilecek olan teklifin ihraç edilecek ürünün yüklemesinden önce yapılmasını zorunlu tutmaktadır.

Aval poliçe vadeli ihracat finansmanı ürününün kullanım süreci şu şekilde işlemektedir;

- Vadeli ihracat yapan ve bu satıştan dolayı aval poliçe alan ihracatçı yükleme yapılmadan önce katılım bankasına müracaat etmektedir,
- İhracatçıya katılım bankası tarafından vekalet verilir ve fiyat teklifinde anlaşma sağlanır,
- İhracatçı ihraç ürünlerinin yüklemesini tamamlar, ilgili vesaikler katılım bankasına gelir.
- İthalatçının bankasından ilgili poliçe için aval ihracatçının bankası olan katılım bankasına gelir ve anlaşılan peşin tutar ihracatçının hesabına ödenir,
- Poliçe vadesinin sonunda ithalatçının bankasından gelen bedel katılım bankası tarafından tahsil edilmektedir. (Kuveyt Türk, 019.01)

4.8.Akreditif ile Vadeli İhracat Finansmanı

Katılım bankaları, ihracat yapan müşterilerinin vadeli ihracatlarında, ithalatçıların ihracatçı firmaya açtıkları akreditifler dâhilinde, akreditifin ödeme vadesi gelmeden finansman sağlayabilmektedirler.

Vadeli ihracatın finansmanı işleminde süreç şu şekilde işlemektedir;

- İhracatçı yurtdışındaki müşterisi ile henüz bir sözleşme yapmadan katılım bankasına müracaat eder,
- Katılım bankası tarafından ihracatçı müşteriye şartlı vekalet verilir. Bu vekalet kapsamında ihracatçıyı, tüm ihracat işlemleri için anlaşma yapması adına vekil tayin etmiş olmaktadır,
- İhracatçı yurtdışında bir müşteri bulması ve satış anlaşması yapması durumunda, yurtdışındaki alıcının bankası ihracatçının katılım bankasına akreditif açar,
- İhracatçı malın yüklemesini gerçekleştirir ve yükleme vesaiklerini katılım bankasına teslim eder,
- Vesaiklerin kontrolünün sağlanması sonrasında katılım bankası tarafından anlaşılan fiyat üzerinden ilgili ihracat bedeli ihracatçı müşteri hesabına geçilir,
- Akreditif vadesi geldiğinde, ithalatçının bankası tarafından gelen tutar, ihracatçı müşteri ile yapılan anlaşma çerçevesinde katılım bankası tarafından tahsil edilmektedir. (Kuveyt Türk, 2016)

4.9.Harici Garantiler (Yurt Dışı Teminat Mektupları) ve Kontrgarantiler

Yurtdışında ihaleye açılan projelerde proje sahipleri, ihaleyi kazanan ve kendisiyle ihaleye konu olan işi bitirme taahhüdü altında bir sözleşmeye imza atacak olan tarafların, işi sözleşmede belirtilen süre içerisinde ve sözleşme şartlarına uygun olarak yerine getirmeme riskine karşılık güvence olarak, borçlunun yani işi bitirme taahhüdü altına giren tarafın bankasınca verilecek bir garanti mektubu talep edebilmektedir. (Kuveyt Türk, 007.01)

Harici garantiler; *“bankaların yurt içinde ve yurt dışında bulunan gerçek ve tüzel kişiler lehine, bir malın teslim edilmesi, bir işin ya da projenin tamamlanması veya bir borcun ödenmesi ve benzer konularda muhatap kuruluşa hitaben verdikleri ve söz konusu yüklemine yerine getirilmemesi durumunda mektup tutarının şartlı veya şartsız ödenmesi taahhüdünü içeren garanti sözleşmeleridir.”* (Kuveyt Türk, 007.01)

Yurtdışı işlemlerde harici garanti mektupları yanında kontrgarantilerde kullanılmaktadır. Kontrgaranti; *“kontrgarantör ile garantör banka arasındaki sözleşmedir. Lehdarın bankasının bir başka bankaya garanti vermesi ve bu bankanın da yararlanana teminat mektubu vermesi şeklinde işlev görmektedir. Lehdar bankasının teminat mektubunu düzenleyecek bankaya verdiği garanti kontrgaranti karşı bankanın muhataba verdiği garanti ise teminat-garanti mektubu hükmündedir.”* (Kuveyt Türk, 007.01)

4.10.Türk Eximbank Programları ile Finansman

Türk Eximbank, 31 Mart 1987 tarih ve 3332 sayılı Kanunun Bakanlar Kurulu'na verdiği, Devlet Yatırım Bankası'nın yeniden düzenlenmesine ait yetkiye istinaden, 87/11914 sayılı Kararname'de belirtilen esaslar dahilinde, Devlet Yatırım Bankası'nın özel hukuk hükümlerine tabi bir Anonim Şirket haline getirilmesi ile kurulan, uluslararası sınıflandırma kapsamında

resmi destekli bir ihracat finansman kuruluşudur. Banka sermayesinin tamamı Hazine'ye aittir. Banka 1980'li yılların başından itibaren başlayan ithal ikameci politikalara karşı dışa açık politikaların izlenmesinde ihracatın desteklenmesi amacı ile 1987 yılında faaliyete geçmiş ve 1988 yılında kredi programlarını uygulamaya başlamıştır. (Türk Eximbank, 2017)

Kuruluş esaslarında Türkiye İhracat Kredi Bankası'nın amacı şu şekilde ifade edilmektedir *“Bankanın amacı; ihracatın geliştirilmesi, ihraç edilen mal ve hizmetlerin çeşitlendirilmesi, ihraç mallarına yeni pazarlar kazandırılması, ihracatçıların uluslararası ticarete paylarının artırılması, girişimlerinde gerekli desteğin sağlanması, ihracatçılar ve yurt dışında faaliyet gösteren müteahhitler ve yatırımcılara uluslararası piyasalarda rekabet gücü ve güvence sağlanması, yurt dışında yapılacak yatırımlar ile ihracat maksadına yönelik yatırım malları üretim ve satışının desteklenerek teşvik edilmesidir.”*

Türk Eximbank kredi programlarını doğrudan ihracatçı müşterilerine uyguladığı gibi ticari bankalar üzerinde de açtığı programlarla ticari bankaların ihracatçı müşterilerine hizmet vermektedir. Katılım bankaları 2014 yılına kadar Türk Eximbank'a sadece teminat mektubu vererek ihracatçı müşterilerinin Eximbank'tan kullandıkları kredilere bir teminat fonksiyonu sağlıyorlardı. Bununla birlikte verilen teminat mektubu ile ilgili olarak danışma kurullarının uygunluk vermemesinden dolayı bazı katılım bankaları teminat mektubu da vermemekteydiler.

2014 yılı içerisinde katılım bankaları, Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB) ve Türk Eximbank'ın ortak çalışmaları ile Türk Eximbank'ın kredi programları arasında yer alan Sevk Öncesi İhracat Kredisi programı katılım bankaları prensipleri dahilinde düzenlenerek katılım bankalarının kullanımına açılmıştır. (Türk Eximbank, 2014) Türk Eximbank, katılım bankacılığı prensipleri dâhilinde yurtdışında faizsiz çalışan Körfez bankalarından ve İslam Kalkınma Bankasından kaynak sağlamış ve bu kaynağı katılım bankaları müşterilerine *Katılım Bankaları Sevk Öncesi İhracat Kredisi* ürünü adı ile kullanıma açmıştır. (Sabah, 2014)

4.10.1.Katılım Bankaları Sevk Öncesi İhracat Kredisi (SÖİK)

Türk Eximbank ve katılım bankaları uyum programı çerçevesinde 2014 yılı sonunda *Katılım Bankaları Sevk Öncesi İhracat Kredisi* toplam kullanım rakamı 31,1 milyon USD olarak gerçekleşmiştir. 2015 yılında İslam Kalkınma Bankası (IDB)'nin bir kuruluşu olan ITFC'nin koordinatörlüğünde oluşan konsorsiyumdan 350 milyon USD, 2016 yılında yine ITFC nin koordinatörlüğünde oluşan konsorsiyumdan 473 milyon USD kaynak sağlanmıştır. İslam Kalkınma Bankası ve ITFC nin oluşturduğu konsorsiyumdan sağlanan kaynağın, İslam Kalkınma Bankası (IDB)'nin belirlediği İslam finans modeline uygun projelerde kullanılmak üzere uyum çalışmaları düzenlenmiştir. İlk yıllarda sadece TL olarak kullanılan katılım bankaları SÖİK kredisi, sonraki yıllarda Euro ve USD cinsinden kredilerle de kullanılmaya başlanmıştır. (Türk Eximbank, 2014-2015)

Türk Eximbank Sevk Öncesi İhracat Kredisi uygulama esaslarında, *Katılım Bankaları Sevk Öncesi İhracat Kredisi*'nin tanımı şu şekilde yapılmıştır;

“ihracatçı, imalatçı-ihracatçı ve ihraç kaydıyla nihai mal üretimi yapan ve ihracatçı aracılığı ile bu malını ihraç eden imalatçı firmalar ile döviz kazandırıcı hizmet ihraç eden firmalara katılım bankaları aracılığı ile TL veya döviz bazında kullanılan kredi programıdır.” (Türk Eximbank, Uygulama Esasları)

Katılım Bankaları Sevk öncesi İhracat Kredisi kullandırımı için katılım bankalarının, Türk Eximbank bünyesinde banka limitleri bulunması gerekmektedir. TL krediler için TL bazında, döviz kredileri için Amerikan Doları bazında limitler açılmaktadır.

Türk Eximbank kredilerinde kredi talepleri katılım bankalarının şubelerince Türk Eximbank'a iletilmektedir. Türk Eximbank her bir kredi talebi için katılım bankaları şubelerinden bazı evraklar talep etmektedir. İstenen evraklar ve kredi müracaat süreçleri ilgili uygulama esaslarında şu şekilde belirtilmiştir;

“Aracı banka tarafından her bir kredi talebi için aşağıdaki belgelerle birlikte Türk Eximbank'a müracaat edilmesi şarttır. Bu belgeler;

- a) *Kredi Talep Formu* (Kuveyt Türk, 2017)
- b) *Firma Bilgi Formu*
- c) *Firma Taahhütnamesi*
- d) *Muvafakatname' dir.*

Türk Eximbank'a gönderilecek kredi müracaat belgelerinden, Kredi Talep formu, Firma Bilgi Formu, Firma Taahhütnamesi, Muvafakatname fotokopi veya suretinin aracı bankanın muhatap şubesi tarafından tasdik edilmesi gerekir. İhracata konu malı imal ile ihraç eden firmaların farklı olması ve imalatçı firmanın kredi talebinde bulunması halinde, imalatçı firma ihracatçı firmadan muvafakatname almak zorundadır.

İlk defa kredi kullanacak olan firmaların kapasite raporu, firma unvanının yer aldığı ilgili Ticaret Sicil Gazetesi'nin son sayısının fotokopilerini ibraz etmeleri gerekir. Türk Eximbank'ın, kredi talebine konu olan taahhüdün ve firmanın özel durumuna göre gerekli görülecek her türlü bilgi ve belgeyi talep etme hakkı saklıdır. “ (Türk Eximbank, Uygulama Esasları)

4.10.2. Türk Eximbank İhracat Alacak Sigortası

Eximbank'ın ihracatçılar için sağladığı ürünlerden biri de ihracatçıların ihracat alacaklarının sigortalanması işlemidir. İhracat Kredi Sigortası ile ihracatçıların ihracat alacakları, karşı karşıya kaldıkları ticari ve politik risklere karşı belirli limitler dahilinde güvence altına alınmaktadır.

Güvence altına alınan risklerin kapsamı iki kategoride değerlendirilmiştir, bunlar; ticari riskler ve politik riskler olarak ayrılmıştır. Ticari riskler kapsamına; alıcının iflas etmesi durumu, alıcı hakkında konkordato kararının alınması, alıcının borçlarının ödeyememesi hali nedeni ile tasfiye kararı alınması, mal bedelinin ödenmemesi ve malın ihracatçının sorumluluğunda olmayan nedenlerden dolayı kabul edilmemesi durumları girerken politik riskler kapsamına ise; savaş hali, ihtilal, iç savaş, isyan, ayaklanma, alıcının ülkesinin ithal yasağı, alıcının ithal izninin iptali, alıcı bir devlet ya da devlet garantisine haiz bir kuruluş ise ödeme yükümlülüğünü yerine getirememesi ve transfer güçlüğü durumları girmektedir. (Türk Eximbank, Döküman 01)

Eximbank ihracat kredi sigortası programı ile; *“ihracatçıların,*

- a) *Daha uzun vadeli ve daha riskli ödeme şekilleri ile (vesaik mukabili, mal mukabili, açık hesap gibi) ihracat yapılmasına olanak sağlamak,*
- b) *Gelişen yeni piyasalara güvenle açılmalarını temin etmek*
- c) *Mevcut pazarlardaki paylarının artırılması ve kâhçılıklarının sağlanmasına olanak sağlamayı “amaçlamaktadır. (Türk Eximbank, Döküman 01)*

Sigortalanan ihracat alacağının yukarıda belirtilen risklerin gerçekleşmesi halinde tazmin durumunda ihracatçının sigorta sözleşmesi gereğince yükümlülüklerini yerine getirip getirmediği önem arz etmektedir. İhracatçının sözleşmede geçen yükümlülüklerini yerine getirmemesi durumunda Türk Eximbank'ın sözleşmeyi tek taraflı olarak feshetme hakkı bulunmaktadır. Bununla birlikte ihracatçı firmanın da herhangi bir tarihte o tarihe kadarki olan sözleşmedeki yükümlülüklerini yerine getirmesi durumunda sigorta sözleşmesinin iptalini isteyebilme hakkı da bulunmaktadır.

İhracat kredi sigortası programı süreci ise şu şekilde işlemektedir;

- a) Kısa vadeli ihracat kredi sigortası programından yararlanmak isteyen ihracatçı firma teklifnameyi doldurup istenilen diğer evrak ve formlarla birlikte Türk Eximbank'a gönderir.
- b) Teklifname ve ekler Türk Eximbank yetkililerince incelenir ve belirlenen genel ve özel şartlar dahilinde bir genel poliçe düzenlenir. Bu poliçe ihracatçının onayına sunulur, ihracatçı söz konusu şartları kabul etmesi halinde poliçenin ilgili yerlerine kabul onayı beyanında bulunarak Eximbank'a gönderir.
- c) Sigorta poliçesinin uygulanabilmesi için sevkiyatın gerçekleştirileceği her bir alıcının Türk Eximbank bünyesinde alıcı limiti bulunması gerekmektedir. Alıcı limitleri yurt

dışında Eximbank'ın anlaşmalı olduğu kurumlardan sağlanan enformasyon raporları ile belirlenmektedir.

- d) Sigorta poliçesinin düzenlenmesi sonrasında ihracatçı firma her ay düzenli olarak, yaptığı yurtdışı sevkiyatlarının bilgisini ilgili belgeler dahilinde Eximbank'a bildirmektedir.
- e) Bildirilen sevkiyatlardan poliçedeki sigorta koşullarını sağlayan sevkiyatlar için prim tahakkuku gerçekleştirilir. (Türk Eximbank, Döküman 01)

İhracatçı firmalar Eximbank alacak sigortası ile ihracat alacaklarını yukarıda belirtilen riskler karşısında güvence altına alırken aynı zamanda bu sigorta poliçelerini bankalara teminat olarak da gösterebilmektedirler. Katılım Bankaları da 2019 yılı itibari ile müşterilerinin Eximbank alacak sigortaları poliçelerini teminat olarak kabul etmeye başlamışlardır. İç piyasada özellikle vadeli satışlar karşısında müşteri çeki ya da senedi alan firmalar bu çek ya da senetleri teminat olarak kullanabilmekte iken ihracatçı firmalar yaptıkları vadeli ihracat satışları karşısında teminat üretmekte zorlanmakta ve finansman imkanlarına daha kısıtlı olarak erişebilmektedir. Eximbank ihracat alacağının sigortası poliçelerinin teminata alınarak finansman kullanma imkânının sağlanması ile ihracatçı firmalar ihracat alacaklarının vadesi ile uyumlu olarak, üretimleri için gerekli olan hammadde, mamul ya da teçhizat gereksinimlerini katılım bankaları ürünleri ile tedarik edebileceklerdir. (Kuveyt Türk, 2017)

Katılım bankalarında ihracatın sigortası poliçelerinin teminata alınma işlem süreçleri şu şekilde işlemektedir;

- a) Katılım bankalarının ihracat yapan müşterileri Eximbank ihracatın alacağı sigortası poliçesi ile birlikte ihracat taahhütname, limit onay formu, temlikname ve ibraname ile teminata alınma başvuru işlemleri başlatılır,
- b) Sigorta poliçesindeki sözleşme bilgileri sisteme girilir ve Eximbank'tan teyit alınır
- c) Eximbank tarafından da onay alınması durumunda sigorta poliçesi teminat olarak tanımlanır ve ihracatçı müşterinin katılım bankalarından kullanacağı bir finansman ürününde teminat olarak gösterilebilir. (Kuveyt Türk, 2017)

4.10.1. Katılım Bankalarında Dış Ticaret Kredilerinin Yıllık Performanslarının Karşılaştırılması

Bu bölümde katılım bankalarının 2013-2018 yılları arasındaki ihracat ve ithalat kredilerinin oluşturduğu dış ticaret kredi rakamlarının, toplam kredi büyüklüklerinin içerisinde ne kadarlık bir pay aldığı ve yıllara ait performansları karşılaştırılmıştır. Bununla birlikte tüm bankacılık sektörünün de 2013-2018 yılları arasındaki dış ticaret kredilerinin toplam kredi büyüklüklerinin içerisindeki payı ve yıllara ait gelişimleri ortaya konularak, katılım bankalarının dış ticaret kredilerindeki performansları ile bankacılık sektörünün performansı karşılaştırılarak analiz edilmiştir.

Tablo 1: Katılım Bankaları Dış Ticaret Kredileri, (BDDK, Milyon TL)

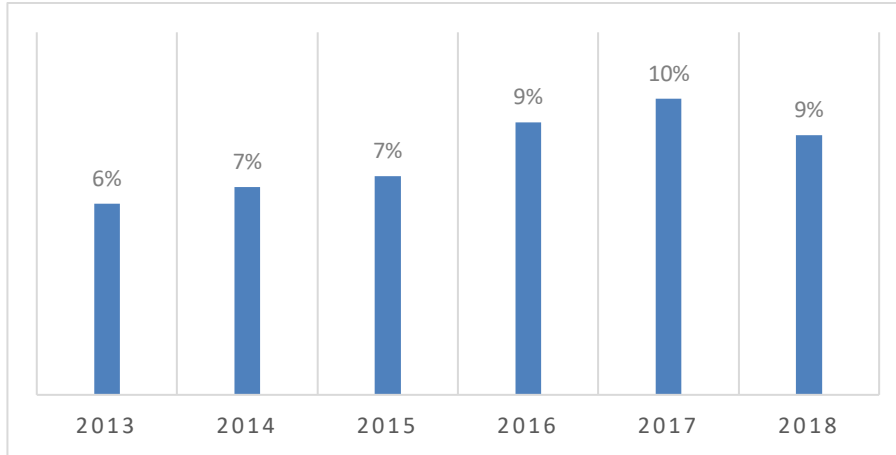
	2013	2014	2015	2016	2017	2018
İhracat kredileri	1.378	1.650	2.675	3.933	5.572	5.302
İthalat Kredileri	2.548	2.755	2.546	2.917	3.990	4.376
Toplam Dış Ticaret Kredileri	3.926	4.405	5.221	6.850	9.562	9.678
Toplam Kredi	62.029	64.065	72.038	75.896	97.615	112.475

Kaynak: BDDK verilerindeki rakamlardan derlenerek hazırlanmıştır.

Tablo 1'de katılım bankalarının 2013-2018 yılları arasında kullandıkları kredi rakamları ve bu kredi rakamlarının içerisinde yer alan dış ticaret kredilerinin rakamları yer almaktadır.

Tablodaki veriler incelendiğinde katılım bankalarının toplam kredi rakamlarının yıllar boyunca artarak devam ettiği görülmektedir. 2014 yılında bir önceki döneme göre krediler toplamında %3'lük bir büyüme gerçekleştiren katılım bankaları, 2015 yılı kredilerinde %11'lik bir büyüme yakalamış, 2016 yılında %5 büyümüş, 2017 yılında ise %29'luk bir büyüme gerçekleştirmiş ve 2018 yılında da bir önceki yıla göre toplam kredilerde %15'lik büyüme gerçekleştirerek 112,4 milyar TL'lik kredi büyüklüğüne ulaşmıştır.

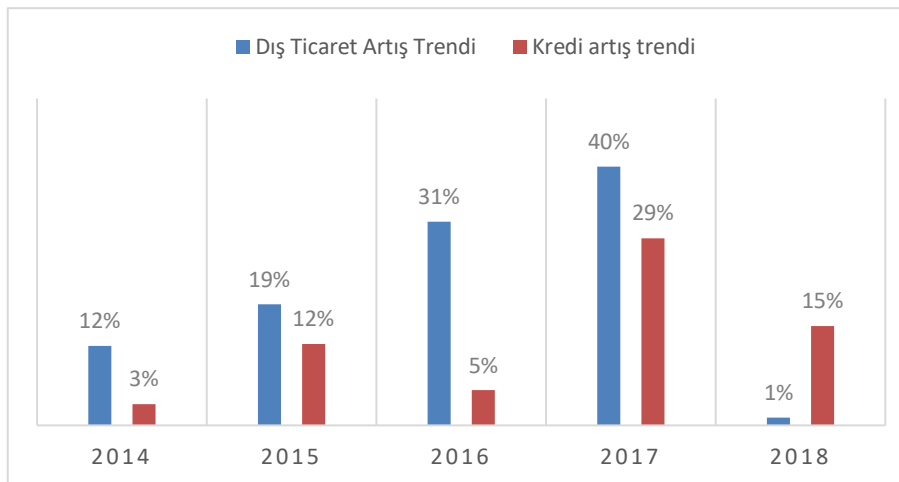
Tablo 2: Katılım Bankaları Dış Ticaret Kredileri Toplam Kredi İçindeki Payı

Kaynak: BDDK verilerindeki rakamlardan derlenerek hazırlanmıştır.

Tablo 2'de, bir önceki tabloda yer alan veriler içerisinde katılım bankalarının toplam dış ticaret kredilerinin, toplam kredi büyüklükleri içerisindeki payı yıllar itibari ile yüzdelik olarak çıkartılmış ve karşılaştırılmıştır. Katılım bankalarının ihracat ve ithalat kredilerinin toplamından oluşan toplam dış ticaret kredilerinin, tüm krediler içerisindeki payı 2013 yılında, %6, 2014 ve 2015 yıllarında %7, 2016 yılında %9, 2017 yılında %10 ve 2018 yılında %9 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 3: Dış Ticaret Kredilerinin Artış Trendi ile Toplam Kredi Artış Trendi Karşılaştırması (BDDK)

Kaynak: BDDK verilerindeki rakamlardan derlenerek hazırlanmıştır.

Tablo 3'te katılım bankalarının dış ticaret konulu kredilerinin, yıllar itibari ile artış trendi ile toplam kredi büyüklüğünün artış trendi karşılaştırılmıştır. Bu tabloda özellikle 2014, 2016 ve 2017 yıllarında dış ticaret konulu kredilerdeki bir önceki döneme göre artış, toplam kredilerin bir önceki dönemine göre ki artış oranlarından çok daha yüksek seviyelerde gerçekleştiği görülmektedir. 2014 yılında katılım bankaları toplam kredileri bir önceki yıla göre %3 büyürken, dış ticaret konulu kredileri %12 büyümüş, 2015 yılında toplam krediler %12

büyürken, dış ticaret konulu krediler yine toplam büyümenin üzerinde bir artışla %19 büyümüş, 2016 yılında katılım bankaları toplam kredilerinde %5'lik bir büyüme yaşanırken, dış ticaret konulu krediler de %31'lik bir artış yaşanmış, 2017 yılında katılım bankalarının toplam kredilerinde %29'luk bir artış gerçekleşirken, dış ticaret konulu kredilerde %40'lık bir artış sağlanmıştır. 2018 yılı verilerinde ise bir önceki yıl verilerine çok yakın rakamlar yer almaktadır.

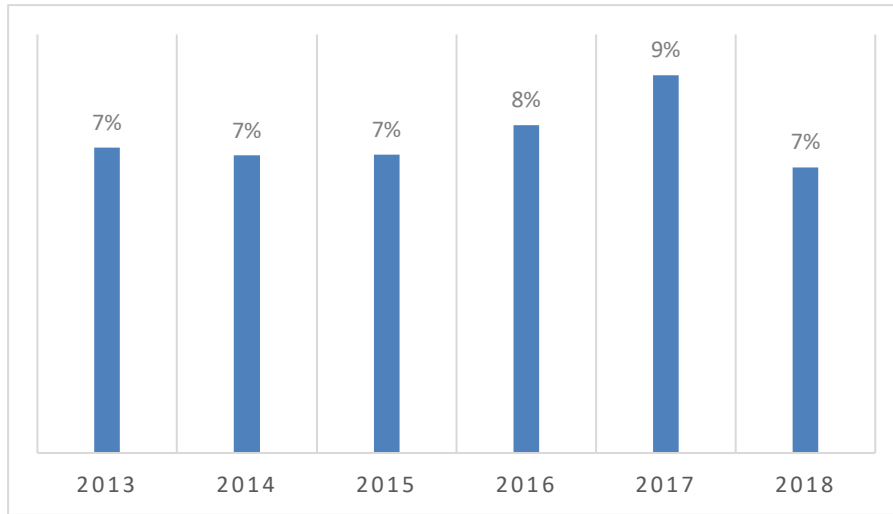
Tablo 4: Tüm Bankacılık Sektörü Dış Ticaret Kredileri, (BDDK, Milyon TL)

	2013	2014	2015	2016	2017	2018
İhracat Kredileri	51.041	59.075	70.645	84.438	101.922	137.372
İthalat Kredileri	2.770	2.881	2.632	2.957	4.059	4.436
Toplam Dış Ticaret K.	53.811	61.956	73.277	87.395	105.981	141.808
Toplam Kredi	1.047.000	1.240.000	1.484.000	1.733.000	2.097.000	2.393.000

Kaynak: BDDK verilerindeki rakamlardan derlenerek hazırlanmıştır.

Tablo 4'de katılım bankalarının da rakamlarının dahil olduğu tüm bankacılık sektörünün kredi rakamları ve toplam kredi rakamlarının içerisinde dış ticaret kredileri rakamları 2013-2018 yılları arasındaki dönemsel gelişmeleri yer almaktadır. Bu rakamlar dahilinde tüm bankacılık sektöründe dış ticaret kredilerinin toplam kredi rakamı içerisindeki büyüklüğünün yıllar boyunca %5 seviyelerinde süregeldiği görülmektedir.

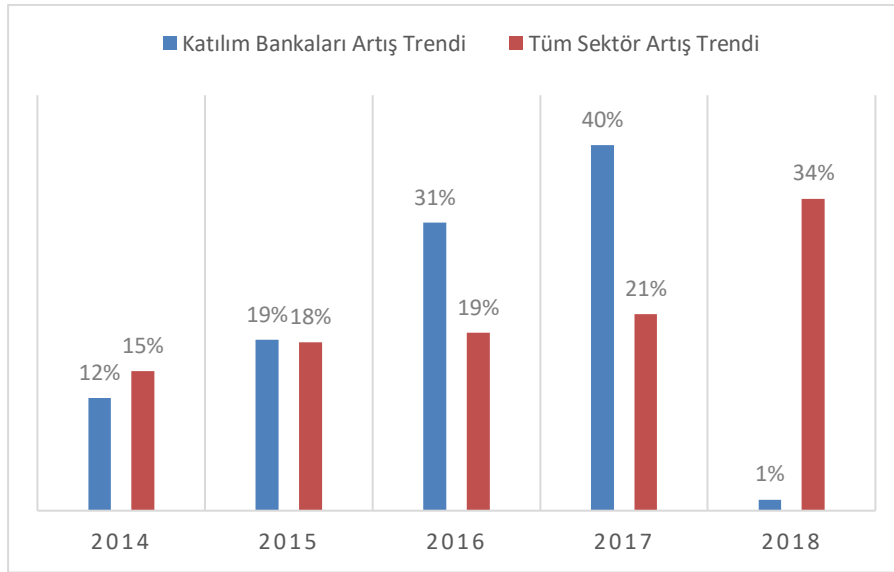
Tablo 5: Katılım Bankaları Dış Ticaret Kredilerinin Tüm Sektör Dış Ticaret Kredileri Toplamındaki Payı (BDDK)

Kaynak: BDDK verilerindeki rakamlardan derlenerek hazırlanmıştır.

Tablo 5'de katılım bankalarının toplam dış ticaret kredi rakamlarının, tüm sektör toplam dış ticaret kredi rakamlarının içerisinde aldığı payın, yıllar boyunca olan oranı gösterilmektedir. Tablo incelendiğinde bu payın 2016 yılında %8 olarak gerçekleşirken, 2017 yılında %9'a yükseldiği, diğer yıllarda ise %7 seviyelerinde seyrettiği görülmektedir.

Tablo 6: Katılım Bankaları Dış Ticaret Kredi Artış Trendi ile Toplam Bankacılık Dış Ticaret Kredi Artış Trendi Karşılaştırması

Kaynak: BDDK verilerindeki rakamlardan derlenerek hazırlanmıştır.

Tablo 6' da katılım bankalarının dış ticaret kredi toplamının yıllar boyunca gerçekleştiği artış rakamı ile tüm bankacılık sektörünün dış ticaret kredi toplamının yıllar boyunca gerçekleştirdiği artış trendi karşılaştırılmıştır. Bu tabloya göre 2014 ve 2015 yıllarında katılım bankalarının dış ticaret kredilerindeki yıllık artış performansı, toplam sektör artış oranının yakınlarında seyrederken, 2016 ve 2017 yıllarında ciddi oranda farklılaştığı görülmektedir. 2016 yılında bankacılık sektör dış ticaret kredileri bir önceki döneme göre %19'luk bir artış gösterirken, katılım bankaları dış ticaret krediler toplamı bir önceki yıla göre %31 civarında büyümüştür, 2017 yılında ise tüm bankacılık sektöründe artış oranı %21 olarak gerçekleşmişken, katılım bankalarındaki büyüme %40 seviyelerine ulaşmıştır. 2018 yılında BDDK verileri dahilinde tüm sektör artış rakamı %34 olarak gerçekleşmişken katılım bankaları artışı %1 oranında kalmıştır.

SONUÇ

Çalışmada ilk olarak İslam ekonomisinin uluslararası ticaret alanındaki ilişkisi tarihsel perspektifte incelenerek, İslam toplumlarında uluslararası ticaret alanındaki uygulama ve örneklerle yer verilmiştir. Tarihsel tecrübeler anlamında uluslararası ticaretin İslam medeniyetlerinin her döneminde, ticari hayatın önemli bir parçası olduğu görülmektedir. Çalışmada İslam düşünürlerinin uluslararası ticaret alanındaki görüş ve iktisadi tespitleri de yer almış, İslam ekonomisinin uluslararası ticaretle ilişkisi teorik anlamda da ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın beslendiği kaynaklar; tarih boyunca İslam ekonomisi ile uluslararası ticaret alanı arasında hem pratik hem de teorik olarak yakın bir ilişki bulunduğunu göstermektedir.

Çalışmanın son bölümünde İslam ekonomisi ilkelerinin kurumsal yapıda bir uygulayıcısı olarak kabul edebileceğimiz katılım bankalarının uluslararası ticaretin finansmanında kullanılan ürünleri açıklanarak ortaya konulmuştur. Katılım bankalarının uluslararası ticaretin finansmanı alanında, dış ticaretle uğraşan müşterilerinin finansman taleplerini, faizsiz bankacılık prensipleri dahilinde karşılayabilecekleri geniş bir ürün yelpazesine sahip olduğu tespiti yapılabilir. Bununla birlikte katılım bankalarının her geçen yıl bu alanda yeni ürünler geliştirerek, ürün çeşitliliğini arttırmaya çalıştığı da gözlemlenmektedir.

Katılım bankalarının uluslararası ticaretin finansmanında son dönemlerde uygulamaya koyduğu en yeni ürünlerinden biri olan *Sevk Öncesi İhracat Kredisi*; Türk Eximbank ve katılım bankalarının uyum süreçleri sonrasında, katılım bankalarının ihracat yapan ve finansman ihtiyaçlarını faizsiz bankacılık prensipleri doğrultusunda gerçekleştirmek isteyen müşterileri için maliyet noktasında fırsat doğuran bir ürün konumuna gelmiştir.

Katılım bankalarının dış ticaret kredilerinin büyüme performansları incelendiğinde, son yıllardaki bu alandaki yenilikçi ürünlerin ve Türk Eximbank kredilerinin, büyüme rakamlarına büyük oranda olumlu etki yaptığı verilerle oluşturulan tablolarda görülmektedir.

Bununla birlikte;

- Türk Eximbank kredi programlarının katılım bankacılığı prensipleri dahilinde geliştirilerek, ihracatçıların düşük maliyetlerle ulaştığı bu finansman programlarının sayısı ve çeşitliliğinin artırılması,
- Katılım bankaları şube, pazarlama ve operasyon birimlerindeki personellerinin, dış ticaret alanında uzmanlaşması için eğitimlerin artırılması ve bu alandaki güncel düzenleme ve gelişmelerin paylaşarak personelin bu alana ilgisinin artırılması,
- İslam ülkeleri ile karşılıklı iş birliği programları dahilinde bankacılık hizmetlerinin uluslararası boyuta taşınması ve iş birliği yapılan ülkelere ihracat ve ithalat fırsatlarının artırılmasına yönelik çalışmalar yapılması,
- Dış ticaret ile ilgili faaliyet gösteren birlik ve topluluklarla yakın temaslar sağlanması,
- Yurtdışı fuarlara katılarak, ihracatçı müşterilerle temasa geçilmesi,
- Uluslararası ticaretin finansmanındaki ürünlerinin tanıtımının daha etkin yapılması,

önerileri ile katılım bankalarının uluslararası ticaret alanındaki büyüme ve pazar artışı performanslarının artarak devam edeceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

AAOIFI, Faizsiz Finans Standartları. TKBB Yayınları.

Affane, Hüsameddin (2017), “Fıkhi ve Ahlaki Yönleriyle İslam'da Ticaret”, Karınca-Polen, İstanbul.

Aktepe, İshak Emin (2013), “Sorularla Katılım Bankacılığı” TKKB Yayınları, İstanbul.

Aktepe, İshak Emin (2018), “Katılım Finans” TKKB Yayınları, İstanbul.

Çağrı, Mustafa (2013), “Gazali'ye Göre İslam Ahlakı, Teori ve Pratik”, Ensar, İstanbul.

Çapra, Ömer (1993), “İslam'da İktisadi Nizam”, Sebil Yayınları, İstanbul.

Erdem, Burhan (2017), “İktisadi Düşünceler Tarihi”, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir.

Ersoy, Arif. (2012), “İktisadi Düşünceler Tarihi”, Nobel, Ankara.

Genç, Mehmet (2014), “Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi”., Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Kallek, Cengiz (2015), “İslam İktisat Düşüncesi Tarihi”, Klasik, İstanbul.

Karakuş, Aslıhan (2016), “Katılım Bankacılığında Dış Ticaretin Finansmanı ve Ürünleri” İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Kartal, Mehmet Abidin (2018), “Medine Vesikası'ndan Medine Pazarına Dersler”, Köprü, 71-8, İstanbul.

Kuveyt Türk (2010), Dış Ticaret ve Uygulamalı Dış Ticaret İşlemleri. Eğitim Notları.

Kuveyt Türk (2016), Vadeli İhracat Finansmanı Ürün Kataloğu.

Kuveyt Türk (2017), Eximbank İhracat sigortası Teminata Alma Konsept Analizi.

Kuveyt Türk 002.02, SEP Kredisiz Uygulama Esasları.

Kuveyt Türk 007.01, Harici Garantiler Ürün Hizmet Kataloğu.

Kuveyt Türk 009.01, Kabul Aval Kredileri Ürün Hizmet Kataloğu.

Kuveyt Türk 019.01, Aval Poliçe Vadeli ihracat Finansmanı Hizmet Kataloğu.

Orman, Sabri (2010), “İktisat Tarihi ve Toplum”, Küre, İstanbul.

- Özel, Mustafa (2018 , Temmuz), “Din ve Girişimcilik”, Nihayet Dergisi, s. 4-8.
- Özvar, Erol (2005). Osmanlı'da Gümrükler ve Kervanlar. Osmanlı Medeniyeti, Siyaset, İktisat, Sanat” içinde (s. 110), Klasik: İstanbul.
- Sabah. (2014, 04 28), Sabah Gazetesi.
- Tabakoğlu, Ahmet (2005), “İktisat Tarihi Toplu Makaleler”, Kitabevi, İstanbul.
- Türk Eximbank, 2014-2015, Faaliyet Raporları.
- Türk Eximbank, Döküman 01. “İhracat Kredi Sigortası Uygulamaları”
- Türk Eximbank, Uygulama Esasları, “Sevk Öncesi İhracat Kredileri Uygulama Esasları”
- Türk Eximbank. (2014), Faaliyet Raporu.
- Türk Eximbank. (2017), Faaliyet Raporu.
- Yıldırım, Muhammed Emin (2014), “Asr-ı Saadet'te Ticaret ve Tüccar Sahabiler”, Siyer, İstanbul.

SİYASET, EKONOMİ ve YÖNETİM ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

RESEARCH JOURNAL OF
POLITICS, ECONOMICS AND MANAGEMENT

July 2019, Vol:7, Issue:3

Temmuz 2019, Cilt:7, Sayı:3

P-ISSN: 2147-6071

E-ISSN: 2147-7035

Journal homepage: www.siyasetekonomiyonetim.org

İslam İktisadı Bağlamında Para Politikası Monetary Policy in the Context of Islamic Economics

Ferda GÜVENİLİR

İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü, ferdaguvenilir@gmail.com

Prof. Dr. Ahmet İNCEKARA

İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü, incekara@istanbul.edu.tr

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Geliş tarihi: 15 Nisan 2019
Revize tarihi: 18 Mayıs 2019
Kabul tarihi: 20 Haziran 2019

Anahtar Kelimeler:

İslami Finans, Para Politikası,
Merkez Bankası

© 2019 PESA Tüm hakları
saklıdır

ÖZET

Günümüz para politikalarının faiz politikası etrafında yoğunlaşması nedeniyle İslam iktisat anlayışı gibi faizin yasak olduğu bir sistem için para politikası çalışmaları dikkat çekicidir. Geniş kitleler tarafından kabul gören ve alana dair çalışma yapanların üzerinde mutabakata vardığı bir para politikası mevcut değildir. Bununla birlikte alanın uzmanlarının samimiyetle modern ekonomik sistemin ihtiyaçlarına çözüm yolu arayışıyla yaptıkları çalışmalar görülmektedir. Bu çalışma daha çok para politikasına dair İslam iktisatçıların teorik çalışmalarını, fikirlerini ortaya koyarak durumun analizini yapmaktadır. İslami finans da epeyce yol kat edilmişken para politikasına dair uygulamaların olabirliği sorgulanmaktadır. Nitekim İslami bankacılık sektörünün faaliyet gösterdiği ülkelerde Merkez bankalarıyla ilişkiler bir anlamda para politikasının uygulanmasına kapı açmaktadır. Hali hazırda İslami finans kurumları ile Merkez bankalarının her ülkenin kendi koşullarına göre uygulamaları mevcuttur. Bununla birlikte ekonomi politik içerisinde tüm para politikasının İslam iktisat prensipleri çerçevesinde uygulanması için daha yol kat edilmesi gerektiği açıktır. Uygun finansal ürünlerin geliştirilmesi ve tabana yayılması gerekliliklerin öncülerindedir. Yanı sıra finansal ürünlerde belli bir standardın yakalanarak tek düzeliğin sağlanması gereklidir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received 15 April 2019
Received in revised form 18 May
2019
Accepted 20 June 2019

Keywords:

Islamic Finance, Monetary Policy,
Central Bank

© 2019 PESA All rights
reserved

ABSTRACT

Due to the fact that today's monetary policies are concentrated around interest rate policy, monetary policy studies for a system where interest is prohibited such as Islamic economic understanding are remarkable. There is no monetary policy accepted by the broad masses and agreed upon by those who work on the field. However, it is seen that the experts of the field are sincerely looking for solutions to the needs of the modern economic system. This study mainly focuses on the theoretical studies and ideas of Islamic economists on monetary policy and analyzes the situation. While Islamic finance has gone a long way, the possibility of monetary policy practices is questioned. As a matter of fact, the relations with the central banks in the countries where the Islamic banking sector operates, in a sense, open the door to the implementation of monetary policy. There are already operating Islamic financial institutions and central banks in each country according to their own conditions. However, it is clear that all monetary policy within the economic policy needs to be further developed in order to implement it within the framework of Islamic economic principles. The development and dissemination of appropriate financial products is a pioneer of requirements. In addition, it is seen that a certain standard in financial products can be achieved and the uniformity required to achieve uniformity can provide the acceptance of the products by large masses.

GİRİŞ

En genel tanımı ile para politikası para arzının ve talebinin; fiyat istikrarı ve tam istihdam, ödemeler dengesi, ekonomik büyüme ve gelir dağılımı hedefleri çerçevesinde değerinin ayarlamasıdır(Tabakoğlu, 2013: 426). İslam iktisadı perspektifinde merkez bankası; para politikasını, istikrarlı fiyatlar ve diğer sosyo-ekonomik hedefler çerçevesinde orta ve uzun vadede üretimin potansiyel büyümesini finanse etmek için yeterli para arzı büyümesini sağlamalıdır. (Chapra, 1985: 187).

Konvansiyonel iktisadın ve İslam iktisadının farkı amaçlara ve yapılara sahip olmasının yanı sıra para politikasına verilen önem aynıdır. Para politikası bağlamında konvansiyonel iktisat sistemin kilit değişkeni olan faizin yasak olması farklılıkların en çarpıcısıdır(Chapra, 1983: 28). Günümüzde para politikası Merkez bankasının faiz oranı yönetimi olarak görülmektedir.

Para politikasının hedefler doğrultusunda stratejisinin oluşturulması ve uygun araçlarının kullanımı her ekonominin kendine has düzenlenmesi gerekliliğinin yanı sıra konvansiyonel sistemin İslam iktisat prensibine uyan uygulamalarından da faydalanılabileceği açıktır. Bu çalışmada para politikasına dair geniş bir literatür taraması ve analizi yapılarak İslam İktisadı bağlamında para politikasının olabirlik sorunsalı teorik ve kısmi uygulamalarıyla cevaplanmaktadır. Çalışma kapsamlı ve neredeyse eksiksiz literatür taraması ile konunun analiz edilebilmesi için önemli katkı sağlamaktadır.

1.İslam İktisadı Bağlamında Para Politikası

İslam iktisadı perspektifinde para politikası hedefleri olarak konvansiyonel sistemdekine benzer şekilde; 1)Geniş tabanlı ekonomik refah ile tam istihdam ve optimum ekonomik büyüme oranı 2)Sosyo-ekonomik adalet ve eşit gelir dağılımı 3)Fiyat istikrarı-değişim aracının güvenilir bir hesap birimi olabilmesi, vadeli ödemelerde adaletsizlik olmaması ve istikrarlı bir değer saklama aracı olabilmesi 4)Ekonomik kalkınma için tasarrufların adil bir şekilde aktarılması ve yatırıma geçirilmesi 5)Bankacılık sisteminden beklenen tüm hizmetlerin etkin bir şekilde oluşturulması amaçlanmaktadır(Chapra, 1985: 33).

Konvansiyonel sistemle paralel olmak üzere fiyat istikrarı hedefine ayrıca vurgu yapılmaktadır. Çünkü İslam'ın tüm insan ilişkilerinde dürüstlük ve adalet üzerindeki vurgusu, paranın değerinde istikrarın sağlanmasını zorunlu kılmaktadır. "Ölçü ve tartıyı tam adaletle yapın." (Kur'an-ı Kerim, 6:152) Ölçü birimi olarak paranın değerindeki istikrarsızlık şüphesiz iktisadi hayatta adaletsizliğin temeli olmaktadır(Chapra, 1985: 36).

Bir anlamda enflasyon, paranın adil ve güvenilir bir hesap birimi olarak işlevini yerine getiremediği anlamına gelmektedir. "İslam ekonomisi, reel ekonomi anlayışının gereği olarak istikrarlı ve reel para sistemini savunur. Bu bir noktada bilinmezlik(cehl) ve belirsizlikten(garar) giderilmesi ilkesinin tabii sonucudur"(Tabakoğlu, 2013: 94). Enflasyon paranın değer kaybetmesine neden olduğundan hak kaybını telafisi adına faiz alınmasının meşrulaşmasına da zemin hazırlamaktadır. Bu nedenlerden dolayı fiyat istikrarı hedefinin para politikası hedefleri arasında bir adım daha önde olduğunu görülmektedir.

2.Alana Dair Çalışmalar

1980li yılların başlarından itibaren İslam iktisatçıları, İslam iktisat görüşünün hızla gelişmesi ve geniş kitleler tarafından tanınır hale gelmesi için belli konulara odaklanmışlardır. İslam ülkelerinin içerisinde buldukları durumun etkisi ile ilk odaklanılan konular; ekonomik kalkınma, gelir dağılımı, yoksulluk ve makroekonomik politikalar olmuştur. Müslüman ülkeler için bu konuların ele alınması günün sorunlarına pratik çözümler üretilmesi adına önem taşımaktadır. Kalkınma gibi konular ile göreceli daha az ehemmiyet taşıyan para politikasının ilk odaklanılan konular arasında olması ilgi çekicidir. Zaman içerisinde finansal alanda kaydedilen gelişmeye oranla para politikası alanında yapılan çalışmalar hem akademik anlamda hem de uygulama alanında geride kalmış olsa da İslam iktisat görüşünün ortaya konulmaya başlandığı ilk yıllarda gündeme gelmeyi başarmıştır. 1978 yılında Cidde'de ve 1981 yılında İslamabad'da gerçekleştirilen uluslararası İslam ekonomisi konferanslarında İslam iktisadı perspektifinde para politikası ele alınmıştır. Burada gerçekleştirilen çalışmalar Ariff(1982), Uzair(1982) modern anlamda para politikası adına yapılan ilk çalışma özelliğini

taşımaktadır. Başka ilgi çekici bir nokta ise bugün İslam iktisadının para politikası perspektifi bu çalışmaları temel alarak gelişmektedir(Tahir, 2011: 1). Literatürde faizsiz iktisadi sistemde para politikası ve amaçları noktasında temel kabul edilen bir diğer çalışmada Chapra(1985) Towards a Just Monetary Policy çalışmasıdır(Tahir, 2011: 2).

3. Para Politikası Hedefleri ve Stratejisinin Belirlenmesi

Para politikası kapsamında, para arzının büyümesi ve düzenlenmesi oldukça önemli kabul edilmektedir. Ancak bu tamamen monetarist bir yaklaşım olarak ele alınmamaktadır. Monetarist yaklaşımda olduğu gibi para arzındaki büyüme uygun bir şekilde düzenlenerek tek başına, ekonomideki piyasa güçlerinin kalıcı ve enflasyonist olmayan büyümeye, işsizliğin ortadan kaldırılmasına, dış dengesizliklerin azaltılmasına ve arzulanan diğer hedeflerin gerçekleştirilmesine yardımcı olacağı varsayımları yoktur. Maliye politikaları para politikalarının ile uyumluluk göstermesi vazgeçilmez bir ihtiyaçtır(Chapra, 1985: 187).

Konvansiyonel sistemde para politikası stratejisi paranın miktarı yani parasal büyüklükler veya paranın maliyeti olarak tanımlanan faiz oranları temelinde kurgulanarak nihai hedeflere ulaşmaya çalışılmaktadır. Çoğu merkez bankasının para politikası amacı enflasyonu düşük ve istikrarlı bir halde tutmaktır ancak günümüzdeki gibi piyasa odaklı ekonomilerde merkez bankasının enflasyonu direkt olarak kontrol etmesi mümkün değildir. Bu yüzden merkez bankaları ekonomiye etkileri net bir biçimde belli olmayan faiz oranları gibi enstrümanları kullanmaktadırlar. Merkez bankaları enflasyon hedefine ulaşmak için faiz oranlarını kullanmaları durumunda faizin ekonomiye etkileri hakkında eksik bilgilere güvenmek zorunda kalmaktadırlar. Bu sebeple bazı merkez bankaları politika kararlarını yönlendirmek için para büyümesini veya döviz kurunu ara hedefler olarak kullanmaktadır (Hoggart, 1996: 5).

İslam iktisadı bağlamında para politikası stratejisi oluşturulurken ara hedef veya operasyonel hedef anlamında faiz oranlarının kullanılmasının mümkün olmadığı açıktır. Para politikası stratejisi oluşturulurken tek aşamalı veya iki aşamalı uygulama ele alınmaktadır. Tek aşamalı para politikası stratejisine doğrudan enflasyon hedeflemesini örnek verebiliriz. Tek aşamalı para politikası stratejisinin belirlenmesinde nihai hedefe ulaşmada ara hedefler konulmazken iki aşamalı para politikası stratejisinde nihai hedefe ulaşmada ara hedefler belirlenmektedir. Ara hedef olarak parasal büyüklükler ele alınır ve nihai hedef olan fiyat istikrarı sağlanmaya çalışılır (Orakçı, 2009: 31). Bu noktada İslam iktisadında kesin veya belirgin bir para politikası stratejisi ortaya konulmamakla birlikte parasal büyüme üzerinde durulmaktadır. Belirtmek gerekir ki, literatürde İslam iktisadının konuya dair görüşleri arasında ara hedefleme yolu ile enflasyon hedeflemesi veya doğrudan enflasyon hedeflemesi gibi bir yaklaşım da ortaya konulmamıştır. Bununla birlikte son yıllarda yapılan çalışmalarda parasal hedeflemenin yanı sıra faiz oranlarına alternatif değişken olarak risk ve kâr zarar paylaşımına dayanan getiri oranları üzerinde durulmaktadır. Getiri oranlarına dair çalışmalarda ise GSYİH oranlarına ayrıca önem verilmektedir. GSYİH oranlarının referans noktası olarak kabul edilebileceğine dair görüşler dikkat çekmektedir.

3.1. Parasal Hedefleme

Faizin ekonomide yer almaması sonucunda spekülasyon sebebiyle para talebinden söz konusu olmayacağından daha istikrarlı bir para talebi yapısı savunulmaktadır. Literatürde para talebinin daha istikrarlı ve parasal büyüklüklerin daha kontrol edilebilirliğine dair çalışmalar da görülmektedir¹.

İslam iktisadı bağlamında merkez bankası ile bankacılık sistemi arasındaki ilişki risk ve zarar paylaşımı temelinde şekillenmektedir. Bu durumun parasal büyüklüklerin kontrol edilmesinde Merkez bankasının kabiliyetini güçlendirmesi öngörülmektedir. Ticari bankalar

¹ Darrat (2000) kısa dönemde İran da para talebinin istikrarlı olduğuna dair amprik bir analiz yapmıştır. Darrat (2002) hem İran için hem de Pakistan için para talebini istikrarlı bulmuştur. Darrat (2003), politika değişkeni olarak parasal toplamaların etkinliğini başarılı bulmuştur. (Yousefi& Abizadeh &McCormick, 1997) paranın dolanım hızındaki istikrarın parasal büyüklüklerin kullanımını efektif bulmuşlardır.

spekülatif verimsiz amaçlara yönelik finansman sağlama konusunda daha ihtiyatlı davranmak zorunda kalmaktadırlar(Uddin ve Halim, 2015: 9).

Merkez bankası hedeflenen parasal büyüme ile fiili parasal büyüme arasında uyumu yakalamak üzere mevduatlar, para tabanının önemli bir bölümünü oluşturduğundan, toplam mevduatlarda düzenleme yapılmadan para arzını düzenlemek mümkün olmayabilir. Bu nedenle sağlıklı bir analiz yapabilmek adına mevduatlar iki kısma ayrılabilir: 1) birincil mevduatlar; bankacılık sistemine Mo'nun önemli bir bölümünü sağlayan mevduatlar veya yüksek güçlü para, 2) türev mevduatlar: fraksiyonel rezerv sistemi gereğince kredi genişleme sürecinde bankalar tarafından üretilen mevduatlar. Mo, dolaşımdaki para artı bankaların kasalarındaki para artı merkez bankasındaki mevduatlardan meydana gelmektedir. Tasarruflar ne kadar yüksek olursa, birincil mevduatların toplam mevduat içindeki payı o kadar artabilir ve türev mevduatın genişletilmesi ihtiyacı o kadar düşük olabilir. Türev mevduattaki büyümenin genellikle M_0 ya da yüksek güçlü para birimi ile yakından ilişkili olduğu kabul edildiğinden, merkez bankasında M_0 'daki büyümeyi yakından takip etmekten başka seçeneği yoktur (Uddin ve Halim, 2015: 10).

3.2.Faiz Oranlarına Alternatif Olarak “Getiri Oranı”

Para politikasının risk paylaşımına dayanan kar zarar ortaklığı temelli öz-sermaye tabanlı kâğıtlarla veya hisse senetleriyle, katılım belgeleriyle, menkul kıymetleştirilmiş varlıklarla, uygun sukuk türleriyle gerçekleştirilmesi öngörülmektedir(Sari, Othman, Alhabshi, Mirakhor, 2015: 17).

Merkez Bankasının para politikası uygulamaları için menkul kıymet portföyünü kullanması önerilmektedir. Bu durumda kontrol değişkeni gerçek ekonomik faaliyetlerin dönüş oranı olmaktadır. Devlet kâğıtlarının² getiri oranları piyasa için sinyal görevi üstlenmektedir. Dolayısıyla merkez bankası finansal sektör için fon maliyetini, varlık portföyünde bulunan risk paylaşımına dayalı devlet kâğıtlarının getiri oranları açık piyasa işlemleri ile dolaylı olarak etkilemektedir. Devlet kâğıtlarının, Merkez bankasının varlık portföyündeki hacmi para politikası anlamında etkili müdahaleye izin verecek büyüklükte olmalıdır. Devlet kağıtları için ne kadar büyüklükte bir portföy hacmine ihtiyaç duyulduğu, konvansiyonel sistemdeki borç tabanlı enstrümanların hacmi ile kıyaslanarak elde edilebilir(Sari ve Mirakhor, 2012:16).

Merkez bankası, risk paylaşımını menkul kıymetler alıp satarak, özel sektör-hane halkı ve firmalarının finansal portföyünü doğrudan etkiler ve dolayısıyla bankaların varlıklarını ve sermaye piyasalarındaki koşulları etkileyerek reel ekonomik aktiviteyi etkiler. Hane halkının ve firmaların kararları gerçek getiri oranını etkilemesi ekonomik faaliyetleri etkilerken; Merkez bankası politikaları yoluyla, sermaye ve finansal piyasalara ilettiği sinyaller ile yatırım için gerekli kaynaklara ulaşılmasını etkilemektedir. Para politikası için kullanılan risk ve zarar paylaşımına dayalı devlet katılım kâğıtları veya merkez bankası katılım kâğıtları gibi enstrümanlar, kaynakların kamu sektöründeki reel üretim için kullanılması bütçeyi faiz ödemesinden kurtararak devletin borç yükünü azalmasına neden olacağı savunulmaktadır(Askari, Iqbal ve Mirakhor, 2014: 126-128).

Devlet veya merkez bankaları tarafından ihraç edilen risk paylaşımına dayalı finansal araçların ikincil piyasalarda işlem görmesine olanak sağlanarak sadece kurumsal yatırımcılar tarafından değil sıradan vatandaşlar tarafından da ulaşılabilir olması öngörülmektedir. Böylelikle tasarruf sahipleri reel sektöre dayalı getiri oranları ile daha yüksek getiri elde etmiş olacaktırlar. Para politikasını yürütmede kullanılması ile aracılıktan kaynaklanan sızıntılar minimuma inmiş olmaktadır. Yani para politikası sinyallerinin bankacılık sistemi tarafından filtrelenmeden özel sektöre ulaşmaktadır. Bu araçların getiri oranı, bir yönüyle ekonominin reel sektöründeki geri dönüş oranına atıfta bulunmaktadır. Oran, borsa ya da menkul kıymetleştirilen varlıkların ortalama getiri oranına karşı kıyaslanabilir ve genellikle ekonomideki faiz oranından daha yüksektir. Dolayısıyla bu durum, yatırımcıların faiz getirisinden daha iyi bir getiri elde etmesini sağlamaktadır. Bu kâğıtlardaki getiri oranının ekonominin reel sektöründeki getiri

² Konunun hassasiyeti nedeniyle “Government securities” devlet tahvili olarak değil devlet kağıtları olarak çevrilmesi tercih edilmiştir.

oranlarıyla kıyaslanması sonucunda tasarruflar daha yüksek bir getiri oranı için ekonomide üretken kullanıma yönlendirilmektedir. Sermaye tabanlı devlet veya merkez bankası kâğıtlarının para politikası aracı olarak kullanılmasının sonucunda sadece konvansiyonel ekonomiye kıyasla daha güçlü bir para politikası etkisi yaratmak değil, aynı zamanda toplumun tüm üyelerine daha iyi erişim sağlayarak gelir dağılımının iyileştirilmesi için hizmet vermektedir(Askari, Iqbal ve Mirakhor, 2014:128). Sermaye tabanlı devlet veya merkez bankası kâğıtlarının ikincil piyasada açık bir şekilde işlem görmesi sonucunda, kâğıt sahipleri geçerli pazar fiyatına satarak itfa edebilmekte veya tasfiye edebilmektedir. Bu, bankalar gibi kurumsal yatırımcıların varlık portföylerini yönetmek amacıyla bu enstrümana erişebilmek için piyasa fiyatını ödemek zorunda kalacağı anlamına gelir. Bu şekilde, aynı ekonomik fırsatı herkese eşit derecede erişilebilir hale getirecek ve mali açıdan mümkün olanlarla sınırlı kalmayacak. Para politikası aracı olarak bu kâğıtların kullanılması sebebiyle hükümet risk paylaşım araçlarına yaptıkları yatırımlarla ilgili olarak halka daha fazla hesap vermek durumundadır. Hükümetin harcamaları iştirak hisseleri yolu ile finanse etmesinde dolayı borç tabanlı enstrümanların maliyeti olan faiz ödemelerinden daha fazla bir yük getirmemekle birlikte kamu projelerine de fon sağlanmış olmaktadır. Aynı zamanda atıl fonların değerlendirilmesi ile birlikte de ekonomik büyümeye katkı sağlanmaktadır(Askari, Iqbal ve Mirakhor, 2014: 128-129). Dolayısıyla merkez bankası finansal sektör için fon maliyetini, varlık portföyünde bulunan risk paylaşımına dayalı devlet kâğıtlarının getiri oranlarındaki değişimler açık piyasa işlemleri ile dolaylı olarak etkilemektedir.

Faiz oranının para politikasının bir aracı olarak kullanılması finans sektörü ile reel sektör arasındaki bağı koparabilmektedir. Örneğin faiz oranlarının artışı ile birlikte fon akışından dolayı finansal piyasalarda bir canlanma yaşanırken faiz oranlarının döviz kurları üzerindeki etkisi ile birlikte reel sektörde bir durgunluğun yaşanması muhtemeldir(Oktar, Tokucu ve Kaya, 2013: 54). Risk paylaşım araçları bu sorunu önleyebilir. Hükümet, faaliyetlerini finanse etmek için çıkarılan ve para otoritesi tarafından özel sektörün portföy ayarlamasını etkilemek üzere kullanılan bu araçlar, ekonominin şoklara karşı daha fazla direncini arttırırken para politikasının hedeflerine ulaşması sağlanabilir(Askari, Iqbal ve Mirakhor, 2014: 126).

Merkez bankalarının ara hedef veya operasyonel hedef olarak faiz oranlarını kullanmasında politikanın etkinliği merkez bankasının bağımsızlığının derecesine bağlı olmaktadır. Merkez bankasının siyasi baskılara maruz kalması durumunda açık bir faiz politikası yürütmesi zorlaşmaktadır aynı zamanda faiz oranları hedef değişken olarak etkisini ve gücünü yitirmektedir. Aynı zamanda faiz oranları monetarist iktisatçıların belirttiği gibi dışsal etkilere açık ve oynaklığı fazla olması nedeni ile hedef değişken olarak belirlenmesinde ciddi sorunlar oluşmaktadır(Kapız, 2010: 59-60). İslam iktisadı bağlamında kullanılan risk ve kar-zarar paylaşımına dayalı enstrümanların getiri oranları özel sektör karlılık oranlarına göre her ülkenin kendine mahsus şekilde oluşturabileceği endeksleme yöntemleri ile elde edilmektedir. Reel sektör bağı yüksek getiri oranları hem piyasanın kendi koşulları altında belirlendiğinden ekonomiyi şoklara karşı sağlam kılmakta hem de faiz oranları gibi oynaklığı yüksek olmamaktadır. Bu yönleri ile getiri oranları para politikası anlamında faiz oranlarından daha etkin kullanılabilir olduğu savunulmaktadır.

Merkez bankası risk ve kar-zarar paylaşımına dayalı ihraç etmekte olduğu kâğıtlar için getiri oranı olarak reel sektör karlılık oranlarını veya Merkez bankası bütçe fazlasını veya bir çok değişkenden oluşturulan endeksler kullanmakta olduğu gibi gösterge oranı olarak GSYİH oranını kullanması da son yıllarda savunulan bir fikir olarak sunulmaktadır (Sari ve diğerleri, 2015: 17-18). Bu önerinin iki dayanak nedeni vardır: bunlardan birincisi; İslam iktisat görüşünün temelini reel üretim oluşturmaktadır ve GSYİH bir yıl içerisinde ekonomide üretilen mal ve hizmetlere dayanan bir orandır, ikincisi ise; yapılan araştırmalarda görülmüştür ki ortalama nominal GSYİH oranları ile nominal faiz oranları birlikte hareket etmektedirler(Hanif ve Sheikh, 2009: 5).

4.Para Politikası Araçları

Para politikasının uygulanmasında İslam iktisadına mahsus araçlar kullanılabilir olduğu gibi konvansiyonel sistemin aykırı olmayan araçları da kullanılabilir olduğu savunulmaktadır.

4.1.Rezerv Oranı

İslam iktisadı bağlamında zorunlu karşılık oranları ele alındığı zaman para politikasında faiz oranlarının olmaması ve açık piyasa işlemlerinin sermaye tabanlı risk ve kar-zarar paylaşımına dayalı finansal enstrümanlarla yapılması durumunda zorunlu karşılık oranlarının etkinliği bir parça daha artmaktadır. Rezerv karşılık oranları İslam iktisadı anlamında ele alındığı zaman literatürde iki temel eğilim ile karşılaşılmaktadır:%100 zorunlu karşılık oranı ve kısmi karşılık oranı.

Yüzde 100 zorunlu karşılık oranının bankacılık sektörü açısından istenilen bir uygulama olmadığı açıksa da uygulanması mümkündür. Böylesi bir durumda bankacılık sisteminin para yaratma yeteneği son bulur ve bankalar yatırım fonu sağlayan kurumlara benzer. Yüzde 100 zorunlu karşılık oranını savunan İslam iktisatçıları olduğu gibi birçok batılı iktisatçı da vardır: Fisher (1935), Simon (1948) ve Friedman (1969) (Zanegeh ve Salam, 1993: 29). Yüzde 100 zorunlu karşılık oranının uygulanmasının sistemi daha verimli hale getireceği savunulmaktadır(Khan ve Mirakhor, 1994: 17):

1)Kısmi karşılık oranı bankacılık kesimine para yaratma kabiliyeti vermektedir ve bunun sonucunda da istikrarsızlık meydana gelmektedir. Yüzde 100 karşılık oranı para yaratma sonucu meydana gelen istikrarsızlığı engellemektedir. Para arzı, yüksek güçlü para ile mevduattan oluşmakta ve para arzındaki değişiklik sadece yüksek güçlü para ve mevduat arasındaki kompozisyon farklılığı olmaktadır.

2) Kısmi zorunlu karşılık oranının uygulanması ile bankacılık kesimi tarafından sistemde meydana getirilen para yaratımının sonucunda para arzının kontrolü daha maliyetlidir.

3)Kısmi zorunlu karşılık oranı sebebiyle oluşan para yaratımından toplumun hepsi değil belli bir kesimi fayda sağlamaktadır. Yüzde 100 karşılık oranı ile toplumun hepsi fayda sağlamaktadır çünkü ekonomik ve finansal sistemde istikrar elde edilmektedir.

Yüzde 100 zorunlu karşılık oranı geçmişte kalan bir öneri değildir, 1980li yıllarda ABD’de meydana gelen banka iflasları sonucu tekrar gündeme gelmiştir. Kindleberger (1985), Karecken (1985), ve Golembe ve Mingo (1985) yüzde 100 zorunlu karşılık oranını savunmuşlardır. Bunun yanı sıra zorunlu karşılık oranının tamamen kaldırılmasını savunan ve uzun yıllardır İsviçre 1988’den beri ve Kanada 1990’dan beri gibi uygulayan ülkelerde bulunmaktadır(Zanegeh ve Salam, 1993: 30).

İslam iktisatçıları arasında % 100 zorunlu karşılık oranını hatta metal standardını savunan iktisatçılar mevcutsa da kısmi zorunlu karşılık oranları ve kaydi para ile İslami kurallar doğrultusunda para politikasının uygulanabilirliğini savunan iktisatçıların sayısının oldukça fazla olduğu görülmektedir. Ayrıca İslami kurallar bağlamında zorunlu karşılık oranının sıfır olması veya % 100 olması gibi bir çıkarım yapmanın mümkün olmadığı açıktır(Zanegeh ve Salam, 1993: 30).

Hangi tür mevduata ne kadar zorunlu karşılık ayrılması gerektiği ve zorunlu karşılığın niteliği değişkendir. Zorunlu karşılık oranına para yaratımına etken olan mevduatlar konu olabileceği gibi para yaratımı noktasında soru işaretleri barındıran yatırım mevduatları da konu olabilmektedir. Merkez bankalarının para politikası gereğince para arzını ne kadar kontrol etmek istediğine ve bankacılık sektörünün ne kadar güvenli olduğuna da bağlıdır(Zanegeh ve Salam, 1993: 30).

Hangi tür mevduatlara ne oranda zorunlu karşılığın merkez bankasına yatırılmasının gerekliliği noktasında İslam iktisatçıları arasında net olmayan noktalar bulunmaktadır. İslami kurallar çerçevesinde bankacılık hizmeti veren kurumlar genel olarak iki türde hesap oluşturmaktadırlar: bunlardan birincisi konvansiyonel sistemdeki vadesiz mevduat türünden cari hesap, diğeri ise katılım hesaplarıdır. Cari hesaplara ilişkin zorunlu karşılık oranları ile ilgili konvansiyonel sistemdeki vadesiz mevduatlara ilişkin zorunlu karşılık oranları arasında konuya ilişkin bir farklılık söz konusu değildir. Katılım hesapları noktasında ise konuya ilişkin İslam iktisatçıları arasında farklı görüşler söz konusudur. Katılım hesapları mudaraba hesapları ise yani kar zarar ortaklığına dayanan hesaplar ise farklı muameleye tabi tutulmasının gerekliliği savunulmaktadır.

Kâr getirisinin garanti olmamasına rağmen İslami bankacılıktaki yatırım hesapları konvansiyonel bankacılıktaki tasarruf ve vadeli mevduat hesaplarına benzemektedir. Bu nedenle de vadeli mevduatlara uygulanan zorunlu karşılık oranı İslami bankalardaki yatırım hesaplarına da uygulanmaktadır. Bazı İslami bankalar yatırım hesapları sahiplerine, 3 gün veya daha önceden bildirmek koşuluyla ve parayı çektikleri tarihin muhasebe periyodundaki kârdan mahrum olmaları koşuluyla paralarını geri çekme imkânı sunulmaktadır. Bu nedenle de yatırım hesapları konvansiyonel sistemdeki vadeli mevduat hesapları gibi aynı anda hem sahibi tarafından hem de banka tarafından kullanılabilir duruma gelmektedirler. Faiz getirisini dışarda bırakırsak vadeli mevduatlar gibi yatırım hesapları da para yaratma işlevine sahip olmaktadır. Ancak eğer yatırım hesaplarından para çekilmesine izin verilmemekte ise, bu hesaplara dair zorunlu karşılık uygulaması gereksizdir ve İslam bankalar için sorun oluşturmaktadır. Yatırım hesaplarına yatırılan fonlar mudaraba yöntemi ile kar elde etmek için yatırımlara kanalize edilmektedir ve hesap sahipleri paralarını geri çekememektedirler(Sıddıqı, 1992: 41). Hesap sahipleri bankanın sermaye ortakları konumundadırlar dolayısıyla yatırım/mudaraba hesapları bankanın öz sermayesidir. Bankanın öz sermayesi için merkez bankasında zorunlu karşılık bulundurmasına gerek yoktur(Awad, 2015: 28). Aynı zamanda eğer yatırım/mudaraba hesabından parayı geri çekmek mümkün değilse para yaratımı da söz konusu değildir. Para yaratımı ancak paranın yatırımda kullanılarak ek değer üretmesi ile gerçekleşmektedir(Sıddıqı, 1992: 41). İslami bankacılık kesimi açısından yatırım/mudaraba hesaplarına zorunlu karşılık uygulamasının olması, bu hesapları daha az karlı hale getirerek farklı fon toplama hesaplarına kaymalar gerçekleşecektir. Müşterilerin paralarını geri çekmek istemeleri durumunda bankacılık sisteminde herhangi bir sorun yaşanmaması adına zorunlu karşılık oranı uygulaması yapılmakta ise de İslami bankacılıktaki hesaplara uygun denetimlerin getirilmesi gerekmektedir (Chapra, 1996: 21).

Zorunlu karşılık oranları piyasadan aşırı likiditenin çekilmesini sağlayan merkez bankası ve bankaların yükümlülükleri ile ilgilidir. Unutulmamalıdır ki, likiditenin piyasa aktörleri arasında eşit dağılmadığı veya ciddi farklılıkların olduğu durumlarda etkin bir politika aracı değildir(Koçyiğit, 2009: 8). Bu bağlamda hem İslami bankacılığın hem konvansiyonel bankacılığın uygulandığı sistemlerde İslami bankalar için sorun teşkil etmektedir. Çünkü hem İslami bankacılığın hem konvansiyonel bankacılığın uygulandığı sistemlerde genellikle İslami bankalar sektörün küçük bir kısmını oluşturmaktadır. Zorunlu karşılık oranının yüksek olması bankacılık sektörünün küçük bir bölümünü oluşturan İslami bankaları konvansiyonel bankalara göre daha fazla etkileyerek İslami bankaların rekabet gücünü düşürmektedir.

4.2.Kâr Zarar Paylaşım Oranı

Kâr zarar paylaşım oranı konvansiyonel sistemde var olmayan İslam iktisadı bağlamında kullanılabilen para politikası aracıdır. Faizsiz bankacılık sisteminde müşteriler tarafından bankaya yatırılan tasarruflar yatırımlarda değerlendirildikten sonra müşteriler, banka ve bankanın tasarrufları yönlendirdiği girişimciler arasında kâr zarar paylaşımı gerçekleştirilmektedir. Para politikası kapsamında kâr zarar paylaşım oranının merkez bankaları tarafından belirlenmesinin ve düzenlenmesinin ekonomide tasarrufların sisteme dâhil olmasında ve yönünün belirlenmesinde etkin olabilmektedir. Merkez bankasının yatırım kârlarının paylaşım oranını ve mevduat sahiplerinin paylaşım oranını belirlemesi önerilmektedir(Zanegeh ve Salam, 1993: 30).

Yatırım kârlarının paylaşım oranının düzenlenmesi ile ekonomideki reel sektör faaliyetlerinin seviyesinin etkilenmesi amaçlanırken, mevduat sahiplerinin paylaşım oranının düzenlenmesi ile para arzının etkilenmesi amaçlanmaktadır. Merkez bankası bankaların uygulamasını istediği oranları bir aralık halinde belirlemesi hem bankaların rekabet edebileceği bir alan oluşturmakta hem de bankacılık kesimine bir düzen sağlanmış olmaktadır.

Kâr paylaşım oranları konvansiyonel sistemde bulunmayan politika araçlarıdır. Ortalama kazanılan kar oranını m olarak tanımlarsak bu kar oranı tasarruf sahibi sermayedarlar S_m^* ve girişimciler $(1 - S_m)^*$ arasında pay edilmektedir. Merkez bankası ekonomi içerisinde gelişmesini istediği alanları veya özel ilgi ve fon ihtiyacı olan alanlara iş dünyasını yönlendirmek için S_m^* oranını düşürebilir. Böylece bankacılık kesiminin elde ettiği kâr payı azalırken girişimcilerin elde ettiği kâr payı artar bunun sonucunda da fon sağlanılmasının ve

gelişmesinin istenildiği ekonomik alan kalkınmış olmaktadır. Kâr paylaşım oranları, piyasadaki kredi koşullarını belirlemeye yarayan bir politika aracı olarak kalkınma için oldukça etkin bir biçimde kullanılabilir(Zanegeh ve Salam, 1993: 30).

4.3. Selektif Kontrol Araçları

İslami kurallar çerçevesinde para politikasının uygulanmasında konvansiyonel sistemdeki bazı araçların kullanılamaz olması nedeniyle selektif kontrollerin önemi artmaktadır(Zanegeh ve Salam, 1993: 31). Para politikasının yürütülmesinin amaçlandığı finansal enstrümanların piyasalar tarafından kabulünün ve İslami kurallara uygun para piyasalarının gelişmesinin zaman isteyen bir süreç olması sonucunda merkez bankası tarafında ekonomide ki tasarrufların yönlendirilmesinde uygulanan kontrollerin varlığı önem kazanmaktadır.

Konvansiyonel sistemde Merkez bankası bankaların ekonomik birimlere sundukları kredilerin sektörler göre miktar, vade ve faiz oranları açısından farklılaşmasını mümkün kılabilir. Gelişmesi istenen sektörler uzun vadeli düşük faiz oranlı yüksek kredi hacmi sağlanması istenilerek ekonomide ki fon akışı yönlendirilmiş olmaktadır. Aynı şekilde gelişmesi diğer bir sektöre zarar veren veya uygulanan politika gereği ekonomiye olumsuz etki eden bir sektörün gelişmesi önlenir veya sınırlandırılabilir. Bu tür politika araçlarının kullanımı ile paranın spekülasyon amaçlı kullanılmasını önüne geçilmesi mümkün olarak ekonomideki fon akışının yönü tayin edilmektedir (Parasız, 2012: 85). Benzer şekilde desteklenmesi istenen sektörlerin hisse senetleri alınabilir ve Merkez bankası İslami bankacılık sistemini bu yönde teşvik edebilir yönlendirebilir. Gelişmesi istenilen sektörler fon akışının sağlanması için sektöre ait kâr zarar oranları değiştirilebilir.

Bu minvalde Merkez bankaları finansal kurumların portföylerini düzenleyebilir ve kredi tavanlarından faydalanabilir. Portföy düzenlemesi ve kredi tavanları uygulamaları ile özellikle geliştirilmesi istenilen İnterbank piyasası araçlarına ve hükümet ve merkez bankası tarafından çıkarılan sermaye tabanlı kâğıtlara piyasa derinliği kazanması için bankalar tarafından alınması adına yaptırımlar uygulanması önerilmektedir. Ayrıca portföy düzenlemesi hem birincil piyasaların hem de ikincil piyasaların gelişiminde etkinliğe sahip olabilir.

4.3.1. Merkez Bankası ve Ticari Banka Ortaklıkları

Günümüzde Merkez bankalarının likidite yaratabilme özelliklerinden dolayı üzerinde fikir birliğine varılan görevlerinden biri de son kredi başvuru mercii olmasıdır. Merkez bankası finansal sistemde bir nakit sıkışıklığının meydana gelmesi durumunda veya bankaların likidite ihtiyaçları doğrultusunda bankalara teminat karşılığında likidite sağlamaktadırlar (Ay, Güvenek, Saçık, 2009: 118). Merkez bankalarının ticari bankalara borç verme nedenleri genellikle likidite sıkışıklığını gidermek yahut mevduat kredi oranını artırmaktır. Merkez bankalarının bu görevi yerine getirirken ticari bankalar veya işletmeler gibi kar etme düşüncesi var mıdır sorusunun yanıtına göre İslam iktisadi bağlamında merkez bankacılığı konusuna öneri geliştirilmektedir. Merkez bankaları kar elde etme amacı olmayan kurumlar ise son kredi başvuru mercii görevi gereği finansal kuruluşlara likidite sağlarken faiz talep etme zorunluluğu içerisinde olmamalıdır. Eğer merkez bankalarından kar elde etmeleri yönünde hükümetler tarafından bir beklenti söz konusu ise borç karşılığı faiz geliri dışında, son kredi başvuru mercii görevlerini de yerine getirebilmelerine olanak sağlayan alternatif yollar da oluşturmak mümkündür. Bu bağlamda, merkez bankasının ve ticari bankaların yönetimine ilişkin mevzuatta gerekli düzenlemeler yapılarak, merkez bankasının ülkede faaliyet gösteren tüm ticari bankaların sermaye stokunun yüzde 25'ine veya herhangi bir önerilen başka yüzde oranınca sahip olması sağlanabilir. Kendi yetki alanı içerisinde faaliyet gösteren ticari bankaların sahip oldukları paylar sayesinde, merkez bankası ticari bankalardan alınan temettü ile kalıcı bir gelir ve kar kaynağı elde eder(Uzair, 1978: 213-214). Bu sayede merkez bankası ile ticari bankalar arasında borç veren ve alacaklı ilişkisi yerine ortaklık ilişkisi söz konusu olmakta ve Merkez bankası son kredi başvuru mercii görevini İslam iktisadi bağlamında sorunsuz yerine getirebilmesi temin edilmektedir.

Merkez bankasının ticari bankalara ortaklık katılımı bugün oldukça yabancı bir kavram olarak algılanıyor olsa da Merkez bankacılığının tarihine baktığımız zaman durumun öyle olmadığı görülmektedir. 1913' te Amerika Birleşik Devletler Başkanı Woodrow Wilson'un öncülüğünde

benzer bir sistemle üye bankalar merkez bankasının doğuşuna neden olmuşlardır. Ülkenin değişik bölgelerinden 12 ticari banka-Federal Reserves Banks- Amerikan merkez bankasının hissedarlarıdır diğer bir deyişle FED ticari bankaların sahipliği altında kurulmuştur. Merkez bankası ile ticari bankalar arasında hisse tutma ilişkisi, fikir ve yürütme anlamında emsalleri olan bir öneridir. Aradaki fark ise Amerika da ticari bankalar merkez bankasının sermaye stokunu tutarak hissedarları konumunda iken öneriye göre merkez bankası ticari bankaların belli bir yüzde hisselerini tutarak hissedarları konumunda olmalarıdır. Merkez bankasının bağımsızlığı noktasında öneri, Amerika örneğinden daha ileridedir(Uzair, 1978: 214).

Merkez bankasının ticari bankaların belli bir oranda hisse sahibi olması önerisi, düzenleyici kurum ile özel bankacılık kurumu arasında çıkar çatışmasına neden olabileceği düşüncesi ile eleştirilmektedir(Shaikh, 2010: 8). Ancak Merkez bankasının ticari bankaların belli oranda hisselerine sahip olması bazı avantajlar sağlamaktadır(Uzair, 1978: 214):

1) Ticari bankaların merkez bankasına borçlanmaları nedeniyle merkez bankasına faiz ödemelerine ihtiyaç duyulmayacaktır çünkü merkez bankası hisse senedi payı nedeniyle, otomatik olarak ticari bankaların kârlarının bir kısmını temettü şeklinde alacaktır.

2) Merkez bankasına, ticari bankaları genel ulusal çıkarlara uygun olarak faaliyetlerini denetleme ve düzenleme anlamında ilave bir manivela sağlayacaktır. Hissedar olmaları neticesinde merkez bankasının yetkilileri, ticari bankalar ister özel mülk olsun ya da devlet mülkiyetinde olsunlar yönetim kurullarında söz hakkına sahip olacaklardır. Merkez bankasının ticari bankalarda yönetiminde varlıklarının bulunması merkez bankasının talimatlarına uyulmasında artı etki sağlayacaktır.

3) Merkez bankasına ticari bankaların başarısı ve sağlıklı gelişimi konusunda yetki verecektir. Faizsiz bankacılık sisteminin sağlıklı bir şekilde büyümesinin sağlanması için merkez bankası ile ticaret bankaları arasında böyle bir yakın bağlantı kurulması daha da önemli olacaktır. Ticari bankalar geçiş döneminde yeni denemeler yüzünden herhangi bir problemle karşı karşıya kalmaları durumunda Merkez bankası da zarara uğrama ihtimali neticesinden dolayı ticari bankalar Merkez bankaları yolu ile bir nevi devlet garantisi temin etmiş olacaklardır.

4.3.2.Vadesiz Mevduatlardan Kamuya Pay Ayrımı

Konvansiyonel sistemde bulunmayan fakat İslam iktisadı bağlamında para politikası için bankaların portföylerine ve bilançolarına dair düzenlemeler ve yaptırımlar önerilmektedir. Kâr paylaşımının mümkün olmadığı ya da arzu edilemeyeceği sosyal yararlı projeleri finanse edebilmek için, İslami ticaret bankalarının vadesiz mevduatlarının belli bir oranı, örneğin % 25'ini hükümetin yönlendirmesi önerilmektedir. Bu önerinin tabanındaki mantık ise, bankaların bireylerin ve firmaların ellerinde bulunan varlıkları ekonomiye dahil etmesini sağlamak, bankalar zaten vadesiz mevduatlara bir getiri ödememektedirler ve mevduatların devlet tarafından tamamen sigortalı olması durumunda bir risk söz konusu değildir. Bu öneriyle birlikte toplumun elinde bulunan atıl fonların yararlı sosyal projelerde kullanılması temin edilmektedir. Getirisi az veya uzun dönemde olan sosyal projelerin bu öneri ile finansmanı sayesinde bütçe denkliliğine katkı sağlanması hedeflenmektedir ve bu finansmandan dolayı bir faiz ödemesi gerçekleşmemektedir. Daha önce de belirtildiği gibi, hükümet vadesiz mevduatın harekete geçirilmesi için toplam maliyetin orantılı bir kısmını karşılamalı ve mevduat sahiplerine bu hizmetlerle ilgili tüm hizmetleri sunmalı ve mevduat sigortası planını finanse etmelidir. Burada belirtilen %25 oranı en üst limit olarak belirtilmektedir. Eğer piyasadaki likiditeyi azaltmak gibi bir niyet söz konusu değilse bu oran %25'ten küçüktür(Chapra, 1985: 195).

4.4.Açık Piyasa İşlemleri

İslam iktisatçıları ve finans uzmanları özellikle son 20-30 yıldır İslami bankacılık ve finansın oldukça gelişmesiyle birlikte hem açık piyasa işlemleri için uygun yapıya sahip hem de İslami kurallara uygun finansal enstrümanlar geliştirmeye çalışmaktadırlar. İslami finansal hizmetler kurulu (IFSB) İslami finans sektöründe faaliyet gösteren bankaların likidite yönetimlerinin etkinliğini artırmak ve İslam iktisat kurallarına uygun para piyasasının inşası ve geliştirilmesi

yol haritası bağlamında parasal otoritenin öncelikli yapması gerekenleri şu şekilde listelemiştir (IFSB, 2008: 1):

- 1) İslami kurallara uygun para piyasasının ve devlet finansman enstrümanlarının dizayn edilmesi ve geliştirilmesi aynı zamanda geliştirilen bu enstrümanların işlevi açısından gerekli olan diğer enstrümanlara göre daha az riskli, basit bir yapıda dizayn edilmiş, düzenli olarak piyasaya sürülen, yaygın olarak talep gören ve sağlam ödeme ve ödeme sistemine sahip olması,
- 2) İslam iktisadına uygun devletin finansman araçlarının bütün kamu borcunun ve finansman programının ayrılmaz bir parçası olması sebebiyle devlet finansman enstrümanlarının piyasasının gelişiminin teşvik edilmesi. Egemen sukuk ihraç programı ile varlık üretimi, varlık edinimi ve hükümet harcamalarının birbirlerine bağlı olması nedeni ile sistematik bir perspektifte yaklaşılmasının gerekliliği,
- 3) İslami kurallara uygun finansal enstrümanların Merkez bankası tarafından likidite yönetimi için aktif olarak para piyasasında kullanılması. Bu sayede para politikası yürütmede konvansiyonel sistem ile İslami bankacılık sistemi arasında tekdüze bir yapı oluşturulması yoluyla kolaylaştırılması,
- 4) İslami kurallara uygun para piyasası ve devlet finansman enstrümanları için etkin ticaret düzenlemeleri ve buna bağlı piyasa mikro yapısının geliştirilmesi ve döviz piyasalarının paralel gelişmesi,
- 5) IIFS tarafından etkin likidite riski ve varlık yükümlülüğü yönetimi için denetim rehberliği ve teşvikleri sağlanması ve özel olarak ihraç edilen İslami kurallara uygun para piyasası enstrümanlarının paralel olarak desteklemesi.

Açık piyasa işlemlerinin etkin bir biçimde yürütülebilmesi için birçok öneri ortaya konularak İslami bankacılık ve finans sektörünün bulunduğu farklı ülkeler tarafından ihtiyaca uygun farklı finansal enstrümanlar geliştirilmektedir.

4.4.1. Bankalar Arası Piyasa (İnterbank Piyasası)

Günümüzde Merkez bankaları açık piyasa işlemlerini bankalararası para piyasası üzerinden gerçekleştirmektedirler. Finansal sistemin gelişmişlik düzeyine göre Bankalararası para piyasasının çalışma sistemi ve katılımcıları değişmektedir. Bankalararası para piyasasının kuruluş amacı fon fazlası olan banka veya finansal kuruluşla fon ihtiyacı olan bankayı bir araya getirmektir. Finansal derinliği görece daha gelişmemiş veya gelişmekte olan piyasalarda Merkez bankası piyasanın yöneticisi ve yürütücüsü konumda iken gelişmiş finansal derinliğe sahip ülkelerde bankalar kendi aralarında organize olarak ihtiyaca göre fon akışı gerçekleştirmektedir. Bankaların ve finansal hizmet veren kuruluşlar Bankalararası para piyasası vasıtasıyla bilanço aktif ve pasiflerini düzenleyebilmektedir. Anlaşılacağı üzere bankalar için sağlıklı bir bankalararası para piyasası likidite yönetimi için oldukça önemlidir.

Konvansiyonel sistemde Bankalararası para piyasası borç tabanlı faizli enstrümanlardan oluşmaktadır. Bu nedenle İslami kurallara uygun hizmet veren finansal kuruluşlar için Bankalararası Para piyasası vasıtasıyla likidite yönetimi yapma imkânı yoktur. Konvansiyonel sistemin hâkim olduğu ülkelerde İslami bankalar yüksek oranda likidite tutarak veya uluslararası piyasalar yolu ile İslam kurallarına uygun enstrümanlarla likidite yönetimi gerçekleştirmektedirler.

İslami kurallar perspektifinden bakıldığı zaman, sözleşme özgürlüğü ilkesi temelinde para politikası için sayısız enstrüman geliştirmek mümkündür. Ve fakat konvansiyonel sistemden farklı olarak geliştirilen enstrümanların gerçek varlık ve projelerle bağlantısı olması gerekmektedir. Diğer taraftan konvansiyonel sistemde parasal genişleme veya daralmayı sağlamak amacı ile yürütülen parasal operasyonların direkt olarak gerçek projelerle veya iş faaliyetleri ile bağlantılı olmaları gerekliliğinden söz edilmemektedir (İsmal, 2011: 51). İslami finans endüstrisinin hızlı gelişmesiyle birlikte endüstriyi kontrol etmek ve İslami bankaların zamanla oluşan ihtiyaçlarını karşılamak üzere İslami kurallara uygun para politikası aracı olabilecek nitelikte enstrümanlar geliştirilmeye başlanılmıştır. İslami bankaların kısa vadeli likidite ihtiyaçlarını karşılamak amacı ile yapılandırılması gerekli para piyasası için alternatif öneriler sunulmaktadır (Abdul Majid, 2002: 4):

- İlk olarak, konvansiyonel sistemde de olduğu gibi bankalar kendi aralarında kar zarar paylaşımına dayalı finansal faaliyetlerde karşılıklı olarak birbirlerine fon sağlamada anlaşma yapabilirler.
- İkinci olarak, Bankalararası kooperatif bir yapı oluşturularak ve belli bir süre bankaların birbirlerinin imkânlarının kullanılmasına izin verilebilir.
- Üçüncü olarak, merkez bankası bünyesinde ortak bir havuz oluşturularak bankaların karşılıklı fon temini buradan sağlanması önerilmektedir.

Teoride önerilen yukarıda bahsedildiği gibi olsa da öncelikli olarak likidite yönetimi probleminin üstesinden gelmek için daha fazla çabaya ihtiyaç vardır. İslami finansla ilgili sıkça kritik edilen noktalardan birisi İslami bankacılık kesiminin likidite fazlasıyla çalışıyor olmasıdır. İslami kurallara uygun finansal varlıkların üretildiği fakat yeterli piyasa derinliğine ulaşmamasından veya piyasa derinliğine sahip konvansiyonel sistem finansal varlıklarının İslami bankalar tarafından kullanılmamasından dolayı bankacılık sisteminin likidite fazlasına pratik bir çözüm bulunamadığı yönünde eleştiriler mevcuttur(El Hamiani Khatat, 20016: 24).

Likidite yönetimi için İslami kurallara uygun kısa vadeli ve uzun vadeli borçlanma enstrümanlarının oluşturulmasına odaklanılmaktadır. Bu minvalde İslami finans sektörünün öncüsü konumundaki Malezya 1994 yılında gelişen sektörün ihtiyaçları doğrultusunda dünyadaki ilk İslami Bankalararası Para Piyasası'nın (IIMM) kurulması ile İslami finans ile para politikası yönetimine öncülük etmiştir. İslami Bankalararası Para Piyasası (IIMM) aracılığıyla İslami bankaların aktif ve pasif dengesizliklerinden kaynaklanan fonlama gereksinimlerini etkin ve verimli bir şekilde eşleştirmelerine imkân sağlanmıştır. İlk kurulumundan bu yana, çeşitli yatırımcıların gereksinim ve ihtiyaçlarına göre piyasaya birçok farklı ürün sunulduğu görülmektedir. (Dusuki, 2008: 11).

Sadece Malezya da değil İslami finansın faaliyet gösterdiği bütün ülkelerde para piyasası odaklı birçok ürün geliştirilmiştir. Para piyasası için ülkeler kendi ihtiyaçlarına göre epey ürün geliştirmiş olsalar da Bankalararası para piyasası için öne çıkan ürünler şunlardır:

- Bankalararası Mudaraba Yatırımları
- Bankalararası Emtia (Commodity) Murabahası
- Bankalararası Vekâlet Yatırımları
- Devlet Yatırım Sertifikaları

4.4.1.1.Devlet Yatırım Sertifikaları

İslam iktisadı bağlamında para politikası uygulayıcısı bütün ülkelerde (İran, Bangladeş, Sudan, Malezya, Pakistan, Kuveyt, Suudi Arabistan vd.) kısmi farklılıklara sahip ve fakat ortak temel üzerine inşa edilmiş devlet yatırım sertifikaları olduğu görülmektedir. Bu kısımda ele alınan Malezya'da Ocak 1994'de (Islamic Interbank Money Market)IIMM'in kurulmasından önce İslami Finans kuruluşlarının likidite yönetimi için kullandıkları hükümet yatırım sertifikalarıdır. İslami Finans kuruluşlarının likidite yönetimini sağlayabilmeleri için çıkarılmış ilk ve 1994 öncesi tek kısa vadeli İslami kurallara uygun enstrümandır.

Devlet yatırım sertifikaları karz'el hasen prensibine dayanmaktadır bunun sonucunda ikincil piyasası mevcut değildir. İkincil piyasasının olmaması ve tek enstrüman olması İslami finans kuruluşları açısından likidite yönetimi için oldukça güçlüğe sebep olmaktadır. İslami finans kuruluşları fon fazlası olduğu zaman sertifika satın alarak yatırım yapmaktadır. Likiditeye ihtiyaç duydukları zaman ise ya vadesinin dolmasını beklemektedirler yahut ikincil piyasası olmadığından Merkez bankasına satmaktadırlar. Sertifikalar faiz ödemesine değil temettü getirisine sahiptirler. Temettü getirileri ex-ante değil ex-post olarak belirlenmektedir(Omar, Abduh ve Sukmana, 2009: 60).

İkincil piyasasının olmaması nedeniyle ihtiyacı karşılamada yetersiz kaldığı açıktır ancak para piyasasının ilk ürünü olması ve kısmide olsa ihtiyacı karşılaması sebebiyle oldukça önemlidir. İslami para piyasası oluşumu adına başlangıç olması açısından ayrıca önemli bir adımdır.

4.4.1.2.Bankalararası Emtia Murabahası (Commodity Murabahah)

Körfez bölgesinde özellikle Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirliklerinde kısa vadeli likiditeyi yönetmek için kullanılan en popüler tekniklerden biri emtia murabahadır. Genellikle Londra Metal Borsası'ndan (LME) tamamını peşin ödeyerek emtia satın alınarak üçüncü bir tarafa vadeli olarak maliyet artı kar payı ile satılmasını temel alan finansman türüdür. Malların teslimatı hemen yapıp üçüncü tarafa satışı hemen gerçekleştirilirken ödeme altı aya kadar vadeli yapılabilmektedir. Malezya Emtia Murabaha Programı(CMP) kapsamında alışverişe konu olan LME'den alınan metal yerine kendi kurduğu Ham Palm Yağı borsasında palm yağı bazlı sözleşmeler gerçekleştirmektedir. Emtia Murabahasına dayanan Bankalararası likidite yönetimi şu şekilde yapılmaktadır(Dusuki, 2012: 12-14):

- 1) Fon fazlası olan banka likidite yönetimi için Broker A vasıtasıyla emtia borsasından likidite fazlasını vererek peşin olarak emtiayı satın alır.
- 2) Fon fazlasıyla emtiayı satın alan banka emtiayı Merkez bankasına vadeli olarak maliyet artı kar payı ile (peşin fiyat artı murabaha karı) satar.
- 3) Merkez bankası Broker B vasıtasıyla bankanın satın aldığı fiyattan emtiayı borsada satar.

Fon ihtiyacı duyan bankalara veya Merkez bankası nihai kredi mercii konumu itibari ile geç likidite penceresinden emtia murabahası işlemi yapabilmektedir. Bu durumda ise emtia murabahası işlemi şu şekilde gerçekleşmektedir(Dusuki, 2012: 15):

- 1) Fon açığı olan banka Merkez bankasına başvurur. Merkez bankası peşin fiyatla broker A vasıtasıyla borsadan emtiayı satın alır. (Merkez bankası bankayı kendi yerine vekil tayin ederek emtiayı borsadan kendi adına alım da yaptırabilir)
- 2) Merkez bankası satın aldığı fiyata kar payı ekleyerek vadeli olarak emtiayı bankaya satar.
- 3) Banka aldığı emtiayı peşin fiyatla broker B'ye satar ve ihtiyaç duyduğu fonu temin eder.

Vadesi geldiğinde banka peşin fiyat artı kar payını Merkez bankasına öder.Bankalar arası emtia murabahası hemen hemen İslami finans hizmeti verdiği bütün ülkeler tarafından kullanılan bir yöntem olduğu karşımıza çıkmaktadır. Bahreyn, Suudi Arabistan, Katar, Malezya, Pakistan, Kuveyt ve Birleşik Arap Emirliklerinde kullanılmaktadır(IFSB, 2008: 17)

4.4.1.3.Bankalararası Mudaraba Yatırımı

Bankalararası Mudaraba Yatırımı başta Malezya Merkez Bankası (Bank Negara Malasia) olmak üzere İslami finansın Merkez bankası nezdinde uygulandığı birçok ülkede uygulanan bir likidite yönetim biçimidir. Bu likidite yönetim biçimi mudaraba yatırım temelinde fon fazlası olan banka ile fon açığı olan banka arasında gerçekleşmektedir. Fon açığı olan banka girişimci (mudarib) sıfatıyla fon fazlası olan sermayedar(rabbü'l mal) sıfatıyla önceden belirlenmiş kar zarar paylaşım oranı çerçevesinde yatırımı gerçekleştirmektedirler. Mudaraba yatırım prensiplerine uygun olarak herhangi bir kasıtlı ihmal veya eksik tespit edilmediği durumda olası bir zarar sermayedar konumunda olan fon fazlası olan bankaya ait olmaktadır(Ismail ve Ridzwan, 2006: 193).

Uygulama Malezya İnterbank piyasasında ilk uygulandığı dönemde fon açığı olan bankanın ödeyeceği getiri oranı önceden belirlenmiş kar zarar paylaşım oranı ve bankanın bir yıllık brüt kar oranına göre belirlenmekteydi. Brüt kar oranının bankalarca deklare edilmesinde yeterince şeffaf bir veri olmaması sonucunda uygulamaya Merkez bankası tarafından düzenlemeler getirilmiştir. Bankaların düzenli periyodlarla 15 günde bir karlılık oranlarını ilan etmeleri zorunlu kılınmıştır. İnterbank piyasasının ilk finansal enstrümanı olan hükümet yatırım sertifikasının önde gelen getiri oranı artı %0,5 getiri oranı taban olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla düzenlemeye göre %0,5 getiri garantisi getirilmiş olmaktadır(Omar, Abduh ve Sukmana, 2009: 54).

Bankalar arası Mudaraba yatırımı vade yapısı olarak gecelikten 12 aylığa kadar geniş bir yatırım yelpazesi sunmaktadır. Kısa vadeli gecelik olması atıl rezerv oranını düşürerek etkin likidite yönetimi için bankalar açısından oldukça önemlidir. Nitekim İslami finansın en çok kritik edildiği noktalardan biri İslami kurallara uygun hizmet veren bankaların fazlasıyla atıl

rezerv bulundurmalarıdır. Böylelikle bankalar hem atıl fonlarını değerlendirebilecek bir imkân bulabilmektedirler hem de İslami finans sektörünün gelişimine katkı sağlanılmaktadır. Bankalar arası mudaraba yatırımı temel alınarak farklı türev enstrümanlar üretilmesinin önü açıktır. Yukarıda anlatılan haliyle Malezya, Endonezya ve Bangladeş te uygulanmaktadır (IFSB, 2008: 17).

4.4.1.4. Bankalararası Vekâlet Yatırımı

İslam iktisadı bağlamında vekâlet sözleşmesine dayanan Bankalararası vekâlet yatırımında fon fazlası olan banka müvekkil konumunda fon açığı olan banka vekil konumundadır. Fon fazlası olan müvekkil banka, fon açığı olan bankayı fonu kullanmaya vekil kılmakta ve aralarında vekâlet sözleşmesi imzalamaktadır. Vekil olan banka vereceği yatırım hizmetlerine dayalı olarak vekâlet ücreti almaktadır. İmzalan vekâlet sözleşmesinde vekâlet ücreti ve fonun işletilmesinden elde edilecek getiri oranı belirlenmektedir. Fonun işletilmesinde sözleşmede belirtilen kar oranından daha fazla kar oranı elde edilmesi durumunda fon işletilmesinde vekil banka kar fazlasını teşvik primi olarak almaktadır. Yatırımda fon işletmecisi vekil bankanın kasti kusur ve ihmali olmaması durumunda zarar müvekkil yatırımcı bankaya ait olmaktadır(Omar, Abduh ve Sukmana, 2009: 54).

SONUÇ

Faizsiz bir iktisadi sistem mümkün olduğu gibi para politikası da elbette mümkündür. İslam iktisadının bugünkü ekonominin modern kavramlarının içini doldurabilecek nitelikte olduğu açıktır. Günümüz para politikası tamamen faiz üzerine kurulduğu için alternatif yollar üzerine daha fazla çalışmak gerekliliği doğmaktadır. Aslında bugün İslam iktisat anlayışının uygulama alanının sınırlı kalmasına rağmen kısmi uygulamalarla gelişerek varlığını sürdürmesi modern iktisadın ihtiyaçlarına cevap verebildiğinin önemli göstergelerinden biri de para politikasına dair yapılan çalışmalar ve uygulamalardır. Nitekim ülkeden ülkeye farklılıklar göstermekle birlikte İslami bankacılık kurumları Merkez bankalarıyla ilişkilerini bu minvalde yürütmektedirler. Kısmi uygulamalar çalışmaları diri tuttuğu gibi gelişmenin önünde engel olduğu durumlara da neden olmaktadır. İslami finans kurumları farklı yapıya sahip oldukları durumlarda konvansiyonel bankacılık uygulamalarına maruz kaldıkları kimi durumlarda zarar görmektedirler. Geri çekilmesine izin verilmeyen yatırım hesabına vadeli hesapta olduğu gibi rezerv karşılık oranı uygulaması bunun örneklerinden biridir.

İslami merkez bankacılığının ve para politikasının uygulama alanı bulduğu ülkelerin çoğunluğu gelişmekte olan ülkelerdir. Bu nedenle açık piyasa işlemleri gibi dolaylı yolla piyasayı etkilemeye çalışan para politikası araçlarının kullanımı gelişimini tamamlamamış birincil ve ikincil piyasalarda hem zor hem de etkinliği düşüktür. Bu nedenle sisteme doğrudan müdahale eden politikalardan daha fazla yararlanılmaya çalışılmaktadır. Bankaların portföylerine müdahale ve selektif kredi uygulamaları konvansiyel sisteme göre daha fazla bahsedilmektedir. Yeterli piyasa derinliğine sahip finansal enstrümanların geliştirilebilmesi ve birincil ve ikincil piyasaların gelişimi hayati önem taşımaktadır. Bu yönde Merkez bankalarının öncülük ederek bu ürünlerin alım satımına dair teşvikler ve yaptırımlar yapması önerilmektedir.

Getiri oranı ve kar zarar paylaşımı oranı gibi İslam iktisadına has politika araçları üzerine daha çalışmaya ihtiyaç olduğu bir başka gerçekliktir. Çünkü bu öneriler daha çok teori de kalarak uygulama alanı bulamamış ancak dikkat çekici araçlardır. Bununla birlikte İslami finansın ilham verici gelişimi göz önünde bulundurulduğunda zaman içerisinde daha da iyi olmaması için hiçbir neden yoktur.

KAYNAKÇA

- Ariff, Mohammad. **Monetary Policy In An Interest- Free Islamic Economy- Nature And Scope**, presentation, International Seminar on the Monetary and Fiscal Economics, Jeddah, Saudi Arabia, October: 7-12,1978.
- Askari, Hossein, Zamir Iqbal, Abbas Mirakhor: **Challenges In Economic And Financial Policy Formulation An Islamic Perspective**, Palgrave Macmillan, India, 2014.

- Awad, Ibrahim. **Conducting Monetary Policy Under A Fully- Fledged Islamic Financial System**, Journal of Economics, Banking and Finance, Vol.11, No.1 , Jan-March, 2015.
- Awad, Ibrahim L. , Soliman, M. Alaa. **The Stability of The Demand For Money Function In Islamic and Non-Islamic Monetary Policy Regimes**, Economic Issues, Vol.21, No.1, 2016, ss.67-85.
- Ay, Ahmet, Burcu Güvenek, Sinem Yapar Saçık. **IMF ve Merkez Bankalarının Borç Veren Son Merci Olarak Ekonomik Krizler Üzerinde Etkinliği**, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi KMU İİBF Dergisi, Yıl.11, Sayı.17, ss 113-123, Aralık/2009.
- Chapra, Muhammad Umer. **Monetary Management in An Islamic Economy**, Islamic Economic Studies, Vol.4, No.1, ss. 1-35, 1996.
- Chapra, Muhammad Umer. **Towards A Just Monetary System**, The Islamic Foundation, London, 1985.
- Darrat, A. and Kia, A. Modeling Money Demand under the Profit-sharing Banking Scheme: Evidence on policy Invariance and Long-run Stability,2003.
- Dusuki, Asyraf Wajdi. **Commodity Murabahah Programme (CMP): An Innovative Approach to Liquidity Management**, Journal of Islamic Economics, Banking and Finance, ss.1-23, 2008.
- El Hamiani Khatat, Mariam. **Monetary Policy in The Presence Of Islamic Banking**, IMF Working Paper, 2016.
- Hanif, Nadim M. , Salman Sheikh. **Central Banking And Monetary Management in Islamic Financial Environment**, MPRA Paper, No. 23548, June, 2010.
- Hoggarth, Glenn. **Introduction to Monetary Policy**, Bank of England Handbooks in Central Banking, England.(1996).
- Ismail, Rifki. **Central Bank Islamic Monetary Instruments: A Theoretical Approach**, Studies in Economics And Finance, Vol. 28, No. 1, ss.51-67.
- Islamic Financial Services Board (IFBS). **Technical Note On Issues in Strengthening Liquidity Management of Institutions Offering Islamic Financial Services: The Development of Islamic Money Markets**, 2008.
- Kapız, Serap. **Para Politikasının Yürütülmesinde Sinyal Kalitesi ve İletişim**, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla, 2010.
- Khan, Mohsin S. , Abbas Mirakhor. **Monetary Management in An Islamic Economy**, Journal of King Abdulaziz University Islamic Economy, Vol.6, ss.3-21.
- Khan, Mohsin S. , Abbas Mirakhor. **The Finansal System and Monetary Policy in An Islamic Economy**, Journal of King Abdulaziz University Islamic Economy, Vol.1, ss.39-57.
- Koçyiğit, Dilek. **Olağan ve Olağan Dışı Durumlarda Kullanılan Para Politikası Araçları ve Likidite Yönetim Stratejileri**, Yayınlanmış Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Piyasalar Genel Müdürlüğü, Ankara, 2009.
- Nuradli Ridzwan, Shan Mohd Dali, Abdul Ghaffar Ismail. **Malaysia: Islamic Money Market Instruments”** ,The Business Review, Cambridge, Vol.6, No.1, ss,193-200, 2006.
- Parasız, İlker. **Para Teorisi ve Politikası**, Ezgi Kitapevi, 3. Baskı, İstanbul, 2012.
- Rais, Abdul, Abdul Majid. **Developing A vibrant and Progressive International Islamic Financial Market**, presentation, 3rd Developing A Vibrant and Progressive International Islamic Money Market, Kuala Lumpur, Malaysia, November, 2002.
- Omar, Mohd Azmi, Muhamad Abduh, Raditya Sukmana. **Fundamentals of Islamic Money and Capital Markets**, Jony Wiley and Sons, India, 2009
- Orakçı, Celal Alper.(2009). **Para Politikası Stratejisi Olarak Enflasyon Hedeflemesi: Dünya ve Türkiye Uygulaması**, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Sari, Norhanim Mat, Abbas Mirakhor. **Islamic Monetary Policy in Malaysia A Conceptual Framework**, presentation, 2nd Islamic Finance in A Challenging Economy: Moving Forward (ISRA), Malaysia, 27th November, 2012.

- Sari, Norhanim Mat, Azura Othman, Syed Othman Alhabshi, Abbas Mirakhor.(2015). **Islamic Financial Reform and Macroeconomic Policies: A Case of Malaysia**, presentation, 10th International Conference on Islamic Economics and Finance (ICIEF), Doha, Katar, March:23-25.
- Siddiqi, Muhammed Nejatullah. **Impact of Islamic Modes of Finance On Monetary Expansion**, Journal of King Abdulaziz University Islamic Economy, Vol.4, ss. 37-46,1992.
- Shaikh, Salman. **Monetary Policy and Monetary Regime in An Interest Free Economy: An Alternate Approach in Monetary Economics Amidst Great Recession**, MPRA Paper, No. 20029, January, 2010.
- Tabakoğlu, Ahmet. **İslâm İktisadına Giriş**, Dergâh Yayınları, 3. Basım, İstanbul,2013.
- Tahir, Sayyid. **Fiscal and Monetary Policies in İslamic Economics: Contours of An Institutional Framework** ,presentation, 8th International Conference on Islamic Economics and Finance (ICIEF), Doha, Katar, December:19-21,2011.
- Uddin, Akther, Asyraf Halim. **Islamic Monetary Policy: Is There An Alternative of Interest Rate?**, 4th International Centre for Education in Islamic Finance (INCEIF), Kuala Lumpur, Malaysia, February, 2015
- Uzair, Mohammed: Ed. Mohammad Ariff. **Central Banking Operations In An Interest-Free Banking System**, presentation, International Seminar on the Monetary and Fiscal Economics, Jeddah, Saudi Arabia, October: 7-12, 1978.
- Yousefi, M, Abizadeh, S. and McCormick, K (1997) Monetary Stability and Interst free Banking : the Case of Iran, Applied Economics, 29, 869-876
- Zangeneh, Hamid, Ahmad Salam. **Central Banking in An Interest- Free Banking System**, Journal of King Abdulaziz University Islamic Economy, Vol.5, ss.25-36.

SİYASET, EKONOMİ ve YÖNETİM ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

RESEARCH JOURNAL OF POLITICS, ECONOMICS AND MANAGEMENT

July 2019, Vol:7, Issue:3

Temmuz 2019, Cilt:7, Sayı:3

P-ISSN: 2147-6071

E-ISSN: 2147-7035

Journal homepage: www.siyasetekonomiyonetim.org

ILO Düzgün İş Hedefinin Gıda Üretimi Yapan Bir Firma Üzerinde Analizi ILO Proper Business Goal Analysis on a Food Producing Company

Mustafa ŞİMŞEK

Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İnsan Kaynakları Yönetimi, asimsimsek@hotmail.com

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Geliş 15 Aralık 2018
Düzeltilme 18 Ocak 2019
Kabul 20 Şubat 2019

Anahtar Kelimeler:

İlo, Düzgün İş, Düzgün İş Göstergeleri, Sosyal Adalet, Düzgün İş Analizi

© 2019 PESA Tüm hakları saklıdır

ÖZET

Bu çalışmada ILO'nun Düzgün İş fikri eşitlik, güvenlik, özgürlük, Saygınlık, üretkenlik boyutlarıyla ve istihdam, çalışma hakları, sosyal güvenlik, sosyal diyalog temelleriyle ele alınmıştır. Ayrıca Düzgün İş kavramını ortaya koyan ILO tarihsel olarak incelenmiş, misyonu, vizyonu, olaylara bakış açısı çizilmiştir. Düzgün İş çok ayrıntılı bir şekilde boyutları ve bileşenleriyle tanımlansa da bu düşünce hayata uygulanabilir bir somutluğa sahip değildir. ILO sadece düşünce ve plan üreten bir organizasyon olmaktan öte emek piyasasını şekillendiren, standartlar koyan ve bunu denetlemek isteyen bir örgüttür. Bunun için düşünceyi somutlaştırma işlemine ihtiyaç vardır. Bu somutlaştırma işlemi; Düzgün İş Göstergeleri yapar. Bu göstergelerin herbiri Düzgün İş'in emek piyasasındaki eli ve ayağı olur. Bu göstergeler yardımıyla Sakarya ilinde gıda üretimi yapan ve perakende satış zinciri bulunan bir firma biçimsel mülakat yöntemi ile veri toplanarak analiz edilmiştir.

Bu çalışmanın amacı Ilo düzgün iş düşüncesi ve göstergeleri hakkında bilgi vermek, her ne kadar bazı göstergeler sadece ulusal düzeyde ölçümlere izin versede, ekonominin temel taşları olan şirketlerin Ilo göstergeleri ile analiz edilebileceğini göstermektir. Sosyal adalet, kalıcı barış ve sürdürülebilirlik amaçları için tabandan iyileştirme şarttır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received 15 December 2018
Received in revised form 18 January 2019
Accepted 20 February 2019

Keywords:

Ilo, Decent Work, Decent Work Indicators, Social Justice, Decent Work Analysis

© 2019 PESA All rights reserved

ABSTRACT

In this study, the ILO's idea of Decent Work which has dimensions of equality, security, freedom, dignity and is based on employment, labor rights, social security and dialogue is examined. In addition, the ILO, which sets out the concept of Decent work, has been examined historically and its mission, vision and perspective on the events have been drawn. Even though it is defined in a very detailed way with its dimensions and components, this idea does not have a feasibility to apply to life. ILO is not only an organization that produces thoughts and plans, it is an organization that shapes the labor market, sets standards and wants to supervise it.

Concretize the idea, The process is needed. Indicators provides applicability of the idea of decent work. Each of these indicators becomes very useful tool in the labor market. With the help of these indicators, a company that produces cookie and which has a retail chain in retail business in the province of Sakarya is analyzed.

The purpose of this study is to provide information about Ilo's Decent Work and indicators, and to show that, Even if only some of the indicators allow measurements at national level, companies that are the cornerstones of the economy can be analyzed with Ilo indicators. Baseline improvement is essential for social justice, lasting peace and sustainability.

GİRİŞ

ILO, 20 yüzyılın başlarında versay anlaşması sonunda 1919 yılında kurulmuş başlangıçta sadece 9 ülkenin üye olduğu , sanayi devriminin etkisiyle toplumun işçi ve işveren sınıflarının oluştuğu bir dönemde oluşan üçlü yapıya sahip bir örgüttür. Sanayi devrimi ile yeniden şekillenen toplumun özellikle işçi sınıfı ciddi sıkıntılar yaşamıştır. Sanayi devriminin oluşturduğu toplum derin bir isyan duygusu içindedir (Barnes&Feldman 1982:43). Hiçbir işçi sosyal örgütlenmesinin olmadığı, yasaların bu konularda henüz şekillenmediği, işverenin yüksek rekabet altında olduğu , asgari ücretlerin belirlenmediği, kadınların erkeklerle aynı işe aynı ücret alamadığı , çocuk işçiliğinin yoğun olduğu, bir dönemde elbette ILO' nun oluşması kaçınılmazdı. Ilo bu dönemden itibaren emek piyasasını yakından takip etmiş , çalışma hakları ve standartları belirlemiş , taraflar arası diyalogu güçlendirerek ortak zemini genişleterek toplumun sosyal adaletine ,barışa ve bu ikisinin sürdürülebilirliğine yardımcı olmuştur / olmaktadır.

ILO misyon bildirgesinde örgütün misyonunu şöyle açıklamıştır : ‘ Temel insan haklarını teşvik etmek, çalışma ve yaşam koşullarını iyileştirmek ve istihdam fırsatlarını geliştirmek için uluslararası politika ve programların oluşturulması. Başvurularını denetlemek için benzersiz bir sistem tarafından desteklenen uluslararası işçilik standartlarının oluşturulması’ (Ilo mission and vision statement) 1999 yılında ILO başkanı Juan Somova tarafından ilk defa kullanılan ‘Decent Work ‘ kavramı bu tarihten sonra Ilo'nun somutlaşmış misyonu, vizyonu ve sloganı haline gelmiştir. Düzgün İş ; eşitlik, özgürlük, insan onuruna yakışma, kadın ve erkeklerin eşit işe eşit ücret alması koşullarını sağlayan fırsatlardır (ILO, Decent Work: Report of the Director General, International Labour Conference 87 ses) . Decent İngilizce bir kelime olup iyi (Good) ile mükemmel (Perfect) arasında ama mükemmele yakın iyi olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda Decent Work kelime anlamı olarak mükemmele yakın iş demektir. (Merriam Webster Dictionary Fairly good). Ilo başkanının Decent Work söylemi İsveç sendikaları ve İskandinav sosyal demokrat partileri tarafından "İyi iş" (Good Work) terimi ile 1980'lerde ve daha sonra diğer Avrupa sendikaları tarafından da kabul edilen GOOD WORK'ün geliştirilmiş son halidir. ILO bu kelimeye pek çok anlam yüklemiş ve 4 ana sütun üzerine ‘Decent Work’ü inşa etmiştir. Bunlar

- 1) İstihdam (Employment) 2) Çalışma Hakları (Rights at work)
 - 3) Sosyal güvenlik (Social Protection) 4) Sosyal diyalog (Social Dialogue)
- (Ghai : International Labour Review , Vol.142 (2003) No2)

Düzgün İş bu 4 temel üzerine hayat bulmuş ve 6 boyut ile şekillenmiştir . Bunlar 1) İstihdam fırsatları 2) İş seçme özgürlüğü 3) Verimli İş 4) Eşitlik 5) Güvenlik 6) İnsan Onuruna Yakışan İş. (Anker, vd; 2002 syf 3).

Düzgün İş çok iyi tanımlanmış detaylıca şekillendirilmiş ve temellendirilmiş , yüzyılın verdiği tecrübeyle doğruluğu sürekli sınanmış ve her değişimden güçlenerek çıkmış bir düşünce olmasına rağmen bu haliyle reel hayatın işçi problemlerine direk etki edememektedir. ILO'nun amacı sadece emek piyasasının problemlerinin tespiti ve problemlere fikrîsel çözümler bulmak değildir. ILO bu fikirlerle iş piyasasını değiştirmek vekamu bu değişimi kontrol etmek isteyen kural koyucu ve denetleyici bir örgüttür . Düzgün iş bu noktada göstergelere ihtiyaç duyar. Göstergeler düzgün iş fikrini bir ileri noktaya taşır ve düzgün işi ölçer. Dharam Ghai' den itibaren , Florence Bonnet, Jose Figueriedo, Guy Standing, David Bescond, Anne Chataignier, Farhad Mehran , Marthes, Kelly , Anker gibi pek çok düşünür bu göstergelerin ne olması gerektiği üzerine fikirler beyan etmiş ve ILO

‘Decent work indicators : guidelines for producers and users of statistical and legal framework indicators: ILO manual: second version / International Labour Office. - Geneva: ILO, 2013 ‘ adlı kitabıyla 10 temel gösterge ve bu temel göstergelerin verilere uygulanırken daha gerçekçi olmasını sağlayan ekonomik ve sosyal konteks göstergesi ile toplam 11 gösterge ortaya koymuştur. Bunlar 1. İstihdam olanakları 2. Kabul edilemez çalışmalar 3. Yeterli kazanç ve üretken iş 4. İyi saatler 5. İstikrar ve iş güvenliği 6. İş ve aile yaşamını birleştirmek 7.

İstihdamda adil muamele 8. Güvenli çalışma ortamı 9. Sosyal koruma 10. Sosyal diyalog ve işyeri ilişkileri 11. İyi işin ekonomik ve sosyal bağlamı(Bustillo, vd.,a.g.e .,2009, s.89).

Bu göstergelerin herbirinin zorunlu , ilave ve gelecek kategorisinde değişik sayılarda alt göstergeleri mevcuttur. Yasal düzenlemeler adı altında bir çerçeve daha vardır. Ölçmek doğru veriye doğru aletlerle yaklaşmakla mümkündür.Bir noktadaki problemi tespit etmek gelişim için elzemdir(ILO, “Decent Work Indicators Concepts and Definitions , Geneva, 2012., s.65).

İlo Düzgün İş Göstergeleri hernekadar makro anlamda ulusal ölçümler için tasarlansada belli bir sektör, belirli şirketler bütünü üzerine de yapılabilir. Menekşe Şahin Çorum Sanayi Sitesinde bir düzgün iş analizi yapmıştır Demet A ise turizm sektörü üzerine daha genel bir düzgün iş analizi yapmıştır.Avm Çalışanları için düzgün iş analizi gibi birkaç analiz yapılmıştır. Türkiyede Düzgün iş alan araştırmaları bir elin parmaklarıyla sayılacak seviyede azdır. Çalışmamın son bölümünde kurabiye üretimi yapan bir firma üzerine düzgün iş göstergeleri ile bir alan çalışmasının sonuçlarını paylaşacağım. Şirketler bir ekonominin en temel parçalarıdır. Bu parçalardaki iyileşme bütün ekonomiyi tabandan tavana doğru geliştirecektir.Düzgün iş hernekadar yukarıdan aşağıya bir müdahaleci bir yapıya sahip olsada ,şirketlerin düzgün iş bilinci kazanması ve bunu uygulaması daha liberal ve güçlü bir yaklaşım olacaktır.

1.Düzgün İş Bileşenleri

Düzgün İş : istihdam, çalışma hakları, sosyal güvenlik ve sosyal diyalogun 4 boyutlu bir hedeftir (ILO , 1999a)Bu dört bileşenin birbirleriyle olan sinerlisi amaçların ulaşılması adına son derece önemlidir(Rodgers, 2007: 25.). Sosyal adalet , barış ve sürdürülebilirlik ancak bu 4 hedefin birlikte gerçekleştirilmesi ile hayat bulacaktır(Somavia, 2008: 1-2).

(Ghai Decent Work Concept and Indicators)

2.İstihdam

Düzgün işten bahsedebilmek için ilkönce iş sahibi olmak gerekir. Bu anlamda Düzgün iş ilk olarak istihdamı kendisine hedef seçmiştir.Üretken istihdam olmadan düzgün işin hedeflerine ulaşması imkansızdır (ILO, 1999a: 21). İstihdam sahibi olmak yeterli olmamakla beraber bu işin kabul edilebilir nitelikli olması gerekmektedir(Fields , 2000:1) İstihdam yeterli gelir sağmalı ve süreklilik arz etmelidir(Kapar, 2004: 187). İstihdamdaki artış ülkenin

zenginleşmesini, işçilerin iş seçimi seçeneklerinin artışı ve dolaylı olarak düzgün işin artışına yolaçacağı aşıkardır. Bu anlamda istihdam fakirliğe ve sosyal olamamaya karşı verilen bir mu'cadelede önemli bir gelişim olarak görülmektedir (ILO, 2000a: 13).

Ilo Düzgün iş'in İstihdam boyutu istihdamı'nın ekonomideki anlamından çok daha geniştir. ILO İş olanaklarının sağlanmasını, sadece bir araç olduğu esas amacın burdan kalkarak Düzgün iş standartlarının şirket kültürüne yerleşmesi Düzgün iş istihdam boyutunu tam anlamıyla açıklamaktadır.

Çalıştığı işini zorunluluktan değil özgürce seçen bireyler , eşit işe eşit ücret alan kadın ve dezavantajlı gruplar, çocuk işçiliğın kesinlikle olmadığı işyerleri Düzgün İş'in temelleridir. Ücretlerin çalışan kişinin ve ailesinin masraflarını karşılaması beklenir . Çalışma saatlerinin haftalık 45 saati geçmemesi yapılan mesailerin ücretli dahi olsa belirli peryodları geçmemesi umulur .İş insanın hayatının kendisi değildir sadece bir parçası olmalıdır. Dolayısıyla insanlar yüksek mesailerle köleleştirilmemelidir. Çalışma şartları , çalışılan yerlerde işyeri güvenliğinin kelimenin tam anlamıyla sağlanmasında şarttır. Ayrıca saygı ile oluşmuş insan onurunu ezmeyen bir ast-üst ilişkisi oluşması ,saygı temelli bir işletme kültürü'de olması gerekir. İşçi tekinin yaptığı işin piyasa değerini tam olarak hesaplayamaması veya zorunluluklardan dolayı emeğini ucuza satmak zorunda kalarak çalıştırılmasına karşı oluşmuş örgütlere veya sendikalara üye olmasına kesinlikle izin verilmeli ve bu kişilere mobing uygulanmaması gerekir. Toplu pazarlık kesinlikle bir haktır ve bu hak işçiye verilmelidir.

3.Çalışma Hakları

Çalışma hakları insan olmakla kazanılan, parçalanamayan , indirgenemeyen temel haklardır diyebiliriz (ILO , 1999a :3) .Bu haklar İlo sözleşmelerinde belirtilmiştir (Fields,2003: 242). 1919 yılından itibaren 189 kesin hüküm ve 202 tavsiye niteliğinde hüküm vermiştir. 8 tane hüküm ise temel hüküm niteliğindedir. Bu hükümler aşağıdaki noktaları kapsamaktadırlar .

- 1) Özgür ve bağımsız işçi ve işveren 1948 No87
- 2) Örgütlenme hakkı ve toplu iş sözleşmesi hakkının etkin bir şekilde tanınması 1949 No 98
- 3-4) Tüm zorunlu ve isteksiz çalıştırma biçimlerinin ortadan kaldırılması 1930 ve 1957 No29 No 105
- 5) Çocuk işçiliğının etkin şekilde kaldırılması 1999 No 182
- 6) Eşit değerde işler için kadınların ve erkeklerin eşit ücretlendirilmesi; 1951 No 100
- 7) İstihdam ve meslek açısından ayrımcılığın ortadan kaldırılması 1958 No 111
- 8) Asgari ücret hükmü 1973 No 38

Bu hükümler ILO'nun anayasası (Core) niteliğindeki hükümlerdir. Çalışma hakları boyutu'nun temelini oluşturur. (Ghai 2003 :126) Hernekadar bu 8 hüküm ilo'ya ait bütün ülkeler tarafından kabul edilmesede yaklaşık 150 ila 175 ülke tarafından kabul edilmiştir ve dünya nüfusunun yüzde 47 ile yüzde 94 ü koruma altına alınmıştır. Maddeler üzerinde ayrı ayrı düşünmemiz gerekirse özellikle 4 maddeye ayrı parantez açma ihtiyacı oluşmaktadır. Bunlar :

- a) Zorla ve Zorunlu Olarak Çalıştırmanın Her Türlü Biçiminin Ortadan Kaldırılması
- b) Çocuk İşçiliğın Ortadan Kaldırılması
- c) İşyerinde Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması
- d) Sendikalaşma Özgürlüğü

4.Sosyal Güvenlik

Sosyal güvenlik çalışanın iyi niyet dahilinde her ne sebep olursa olsun çalışmama durumunda ihtiyaçlarının karşılanması esasına dayanan bir sigorta sistemidir. Çalışanın emeğinin değerinin sadece yaptığı işle sınırlı olmadığı: onun çalıştığı yerlerdeki doğal risklerden , yaşlanmadan, hastalıktan ve benzeri sorunlardan doğacak çalışmama durumunda işverenin

işçisine sosyal güvence sağlaması esasına dayanır. Bir başka ifadeyle sosyal güvenlik tanımlanmış sosyal risklere karşı sağlanan korumayı ifade ederken geniş anlamda ise her ne sebeple olursa olsun muhtaçlık yaratan bu türün sosyal risklere karşı koruma sağlama anlamına gelmektedir. Dar anlamda sosyal güvenlik sosyal sigorta sistemi ile sağlanan yaşlılık, malullük, ölümlü, işsizlik, hastalık ve iş kazalarına karşı koruma sağlayan bir hizmetken geniş anlamı ile sosyal sigorta sisteminin sağladığı korumaya ilave olarak devletin gelir transferi yoluyla yaptığı eğitim, kira ve gıda harcaması gibi konuları kapsar (Arıcı ve Alper, 2012, s. 4).

ILO'nun sosyal güveniğinin minimum standartlarının belirlediğ i 1952 tarihli 102 numaralı Sosyal Güvenlik Sözleşmesi ile dokuz sosyal güvenlik dalından bahsedilmektedir. Bunlar; tıbbi bakım, hastalık, işsizlik, yaşlılık, iş kazası, aile yardımı, analık, malullük ve İnsana Yakışır İş: Türkiye Açısından Bir Değerlendirme 129 ölümlüdür. 2012 yılında kabul edilen 202 numaralı Sosyal Koruma Önerisinde deher bireyin kapsamlı bir sosyal güvenlik sistemine sahip olmasının bir insanlık hakkı olduğunu tekrarlanmakta ve bireyin yaşamı boyunca en az dört kapsam içinde olması gerektiği vurgulanmaktadır. Bunlar; ana sağlık hizmetlerine erişim, küçükler için temel besin, minimum ihtiyaçlarını alabilecek gelir güvencesi, hasta işçiler, işini kaybeden kişiler,hamile kalan bayanlar ve annelik sonrası belli bir dönem ve engelliler gibi çalışanlar için minimum gelir güvencesi ve yaşlı insanlar için minimumi gelir güvencesidir (ILO, 2014c, s. 1).

Sosyal Güvenlik boyutunun oluşabilmesi için en önemli ayak hükümettir.Ama Vietnam ,ve Kolombiya örneklerinde gördüğümüz gibi yasaları uygulayacak olan insanlardır.Bu devletlerin hükümetleri ilgili İlo maddelerini kabul ettikleri halde uygulamada ciddi problemlerle karşılaşmaktadırlar. İnsanları biraz daha özelleştirirsek işverenlerin bilinci ve yapabilme gücü kuralların uygulanmasında etkindir. İlgili ülkelerde sendika başkanları öldürme , kaçırma , tehdit vs pekçok engel oluşmuştur. Yasaların uygulanması yine elbette hükümetlerin görevidir. Fakat işverenler yasalar konusundaki tutumu veya hükümetin caydırıcı gücünde çok önemlidir.

Sosyal güvenliğin kapsama alanı ülkelerin yapısına göre farklılık göstermektedir. Ülkelerin iş hayatına bakışı dahi burda etkindir. Daha liberal devletlerde sosyal güvenlik kapsama alanı daha dar iken ,sosyal demokrat yapıdaki devletlerde kapsama alanı daha geniştir.

Sosyal güvenlik kapsamında olmayanlar kendilerini toplumdaki dışlanmış hissetmekte ve ciddi bir biçimde yoksulluk altında yaşamaktadırlar(Standing, 2001 :2)

5.Sosyal Diyalog

Sosyal diyalog “ekonomik ve sosyal politikalar açısından ortak çıkarları kapsayan konularda devlet, işveren ve işçi temsilcileri arasında iki ya da üç taraflı olarak gerçekleşen her türlü müzakere, danışma ya da basit düzeyde de olsa bilgi alışverişi anlamına gelir. Söz konusu diyalog, devletin resmen bir taraf olarak mevcut olduğu üç taraflı diyalog sürecini ifade edebileceği gibi sadece işçilerle yönetim arasında (veya işçi sendikaları ve işveren örgütleri arasında) devletin dolaylı olarak mevcut olduğu ya da hiç dahil olmadığı iki taraflı ilişkileri de ifade edebilir. Sosyal diyalog süreci gayri resmi ya da kurumsallaşmış olarak gerçekleşebilir ve genellikle bu iki özelliği aynı anda bünyesinde barındırır. Ulusal, bölgesel ya da işletme düzeyinde gerçekleşebilir. Süreci meslekler arası, sektörel ya da her ikisini de kapsayacak şekilde ilerleyebilir” şeklinde tanımlanmaktadır (Carls ve Bridgford, 2014, s. 12)

Başka bir ifadeyle sosyal diyalog üretilen süreçte katılan aktörlere temsil ve söz hakkı tanımının bir yoludur. Özellikle bu sürecin en zayıf tarafını oluşturan işçilere haklarını savunma, düşüncelerini ve önceliklerini açık bir şekilde söyleme, sosyal ve ekonomi politikalarında kamu otoriteleri ile üretilen sistemdeki diğer otoritelerle müzakerelerde bulunma ve tartışma hakkı tanır. Özellikle toplu pazarlık gücünün dengelenmesini sağlar ve ekonomideki daha zayıf tarafların güçlenmesine hizmet eder. Sosyal diyalog katılımcı demokrasinin hayati unsurlarından biridir (Ghai, 2005, s. 12).

Sosyal diyalog esasında çıkar çatışmasının olduğu/olacağı varsayımı ile işçi işveren ve hükümetin irtibatla kalarak arayış bulma çabasıdır denebilir. İşçinin bu süreçte yalnız kalma

durumunda işveren'den mümkün olan en fazla payı alamayacağı veya işverenin karşılıklı anlaşma dahilinde bile olsa işçinin hakkını vermeyeceği varsayımıyla toplu pazarlıklar , sendikalaşma teşvik edilmiş hükümetin ise 2 tarafından da üzerinde anlaşıtı asgari şartların oluşturmasını sağladığı İlo'nun mevcut yapısının en önemli özelliği olan 3 'lü müzakereci bir yapının daha geniş anlamda tahsis etmesidir. Sendikalaşma , toplu pazarlık oranı sosyal diyalogun en önemli göstergelerinden bir tanesidir. İlo sendikalaşma yoksa veya çok azsa sosyal diyalogta yoktur veya düzgün iş'in önemli bir ayağı olan sosyal diyalogun yerleşmediği sonucuna ulaşır.

Sosyal diyalogta bir diğer önemli unsur hükümettir. Hükümet nihai karar merciidir. Fakat kanunlar ;ortak zemin hazırlanmadan , işveren ikna edilmeden veya ondan yapabileceklerinden daha fazlasını istenildiğinde hernekadar kanun olsada uygulamada ciddi fireler verilmektedir. Sendika başkanlarına suikastler , kayıtdışı ekonominin artması , işçi beklentilerinin reel gerçek dışı olması sebebiyle hayalkırıklığına uğraması bu sebeple işlerin beğenilmeyip işsizliğin artması vb pekçok yıkım olabilir. Hükümetler reel ekonomilerini çok iyi anlamalı ve bazen işin hakkının çok daha fazla olmasına rağmen arayı bulmalıdırlar. Tam anlamıyla sosyal diyalog hiçbir zaman ulaşılmayacak bir hayaldir. Ama hedefe ne kadar yaklaşırsa iyidir mantığı pozitiftir ve pragmatiktir.

Ayrıca Sosyal diyalog göstergelerinden sendika katılım oranlarının yüksekliği,sendika üyelerinin yönetime aktif katılmaları,kamu politikaları belirlerken sendikaların aktif halde olmaları düzgün iş hedeflerine ulaşmak için elzemdir²⁸ (Anker, 2003:8).

6.Düzgün İş Göstergeleri

Ghai'nin Düzgün işi ölçmek üzere yazdığı kitapla başlayan süreç İLO'nun 'Düzgün İş Göstergeleri konsept ve tanımlar ' kitabıyla şüanda son halini almıştır. Pekçok düşünürün modelleri,görüşleri ve eleştirileri ile sağlamlaşmıştır. (ILO 2007 :1) İLO'nun Düzgün İş Göstergelerinin ortak yanı İLO'nun 4 hedefinde ölçülmesidir. 4 hedef ölçülmesindeki rasyonellik ve objektivite önemlidir. Hedeflerin hepsini kapsaması diğer modellerin gelişmiş hali olduğunda göstergesidir (Tripartite Meeting of Experts, a.g.e ., s.27.). Birbaşka nokta sadece belli ülkelerde değil bütün ülkelerde uygulanabilir olmasıdır. Ghai modelinde en fazla eleştirilen noktalardan birtanesi bu modelin sadece gelişmiş ülkelerde uygulanabilmesi diğer ülkelerde pek işlevsel olmamasıdır.

Anker vd. modeli İLO'nun modeline taban oluşturmuştur (Şen Topateş a.g.e. ,syf 414). Zaten İLO' nun temel göstergelerini yazarların birkısmı Anker modelinde yazarıdır. Anker modelinden farklı olarak Ortadan Kaldırılması Gereken İşler kısmı vardır. Ayrıca Zorla Çalışma kısmıda getirilmiştir. Ayrıca pekçok gösterge detaylandırılmış ve geliştirilmiştir.

İLO'nun 'Düzgün İş Göstergeleri konsept ve tanımlar ' adlı kitabı bir el kitabıdır. Bu kitapta ölçme amacı ve rasyonellik ,Hesaplama Yöntemi, Konsept ve Tanımlar , Tavsiye Edilen Bilgi Kaynağı ve Bilgileri Okuma Tavsiyeleri tanımları yapılır.(Decent Work İndicators Concept and Definitions, 2013 : 18).İLO Düzgün İş Göstergelerini okurken 3 ana kategori gözünüze çarpar. Bunlar Esas Gösterge (M) , Eger Veriler varsa ve kullanılabilirse İlave göstergeler veya Alt Göstergeler (A) ve şüanda belli şartlardan dolayı kullanılmayan fakat gelecekte kullanılacak olan Gelecek Zamanda Kullanılacak Göstergeler (F). Eğer veri cinsiyet ayrımı yapılarak alınacaksa verinin yanında (S) harfide bulunur.

(L) ile ifade edilen Yasal Düzenlemeler çok önemlidir. Eğer Düzgün İş amacına ulaşacaksa Yasal Düzenlemelerin bununla paralel olması gerekmektedir. Yasal Düzenlemelerin olmadığı yerde bir otorite boşluğu doğacak ve Düzgün İş müeyyidesi ortadan kalkacaktır (See ILO: Reducing the decent work deficit – A global challenge, Report of the Director-General, ILC, 89th Session (Geneva, June 2001). DG report, ILC, 2001, p.59)

Tablo 1: Decent work indicators: concepts and definitions: Labour Office – First edition – Geneva:2012

10 TEMEL GÖSTERGESİ	DÜZGÜN İŞ	ALT GÖSTERGELER	KATEGORİ
1 İSTİHDAM GÖSTERGELERİ		1 İstihdamın Nüfus Oranı 15-64 yaş	1 ESAS
		2 İşsizlik Oranı	2 ESAS
		3 Okulda olmayan ve Çalışmayan Genç Nüfus	3 ESAS
		4 Kayıtdışı İstihdam Oranı	4 ESAS
		5 İşgücüne Katılım Oranı 15-64 yaş arası	5 İLAVE
		6 Genç İşsizlik Oranı 15-24 yaş arası	6 İLAVE
		7 Eğitim Düzeyine göre İşsizlik	7 İLAVE
		8 Yasal statüsüne göre İstihdam	8 İLAVE
		9 Toplam istihdam içinde kendi hesabına ve sözleşmeli aile işçisi	9 İLAVE 10 İLAVE
		olarak çalışanların oranı	11 GELECEK
		10 Tarım dışı istihdamda ücretli olarak çalışanların payı	
	11 Düşük Nitelikli İstihdam		
2 YETERLİ KAZANÇ VE ÜRETKEN İŞ			1 ESAS
		1 Düşük Gelirle Çalışmak	2 ESAS
		2 Düşük Ücret Oranı	3 İLAVE
		3 Seçilen Mesleklerin Saatlik Ücret Oranı	4 İLAVE
		4 Ortalama Reel Ücretler	5 İLAVE
		5 Asgari Ücretin Ortalama Ücrete Oranı	6 İLAVE
		6 Üretim Ücret Endeksi	7 İLAVE
	7 Oryantasyondaki İşçiler		
3 İYİ İŞ SAATLERİ		1 Aşırı Çalışma Saatleri	1 ESAS
		2 Normal Çalışma Saatleri	2 İLAVE
		3 Kişi Başına Yıllık Çalışma Saati	3 İLAVE
		4 Eksik İstihdam	4 İLAVE
		5 Ücretli Yıllık İzin	5 GELECEK
4 İŞ , AİLE VE KİŞİSEL HAYAT DENGESİ		1 Boş Zaman	1 GELECEK
		2 Annelikten Dolayı İşe Ara Verme	2 GELECEK
10 TEMEL GÖSTERGESİ	DÜZGÜN İŞ	ALT GÖSTERGELER	KATEGORİ

(TABLO DEVAMI) 5 KALDIRILMASI GEREKEN İŞLER	1 Çocuk İşçilik Oranı	1 ESAS
	2 Tehlikeli İşlerde Çocuk İşçilik Oranı	2 İLAVE
	3 Diğer Kötü Türden Çocuk İşçiliği	3 GELECEK
	4 Zorla Çalıştırma 1	4 GELECEK
	5 Zorla Çalıştırma 2	
6 SÜREKLİLİK VE İŞ GÜVENLİĞİ	1 İstikrarsız İstihdam Oranı	1 ESAS
	2 İş Süresi	2 İLAVE
	3 Geçici İşlerde Çalışma Oranı	3 İLAVE
	4 Geçici İşlerde Saatlik Çalışma Oranı	4 İLAVE
7 İSTİHDAMDA EŞİT FIRSATLAR VE EŞİT MUAMELE	1 Cinsiyete göre Meslek Ayrımcılığı	
	2 Orta ve Üst Düzey Kadın İstihdam Oranı	1 ESAS
	3 Cinsiyete Göre Ücret Farklılıkları	2 ESAS
	4 Tarımdışı Sektörde Kadın Ücret Oranı	3 İLAVE
	5 İşyerinde Temel İlke ve Haklar	4 İLAVE
	6 Ayrımcılığın ırk / etnik köken / yerli halkın / (yeni) göçmen işçilerin / kırsal kesimdeki işçilerin ulusal düzeyde ilgili ve uygun olduğu yerlerde ölçülmesi	5 İLAVE 6 İLAVE
	7 (Yeni) göçmen işçilerin sektörel / mesleki dağılımı için dağılımın ölçülmesi	7 GELECEK 8 GELECEK
	8 Engellilerin İstihdamını Ölçmek	
8 GÜVENLİ İŞ ORTAMI		1 ESAS
	1 Mesleğe Bağlı Ölümcül Kaza Oranları	2 İLAVE
	2 Mesleğe bağlı Ölümcül Olmayan Kaza Oranları	3 İLAVE
	3 İş Kazaları sebebiyle zaman kayıpları	4 İLAVE
9 SOSYAL GÜVENLİK	4 İş Müfettişi oranı (her 10.000 kişi başına)	
	1 65 yaş üstü Emekliler	1 ESAS
	2 Sosyal Güvenliğe Harcanan Kamu Harcamaları	2 ESAS
	3 Hane Halkının Kendi Cebinden Karşılanmayan Sağlık Harcamaları	3 İLAVE
	4 Temel Sağlık Hizmetlerinin Sağlandığı Nüfusun Yüzdesi	4 İLAVE
	5 Emeklilik Ödemelerine Katkı Sağlayan Nüfusun yüzdesi	
	6 İhtiyaç Temelli Cari Gelir Desteği	5 GELECEK
	7 Cari Gelir Desteğinin Yararlanıcıları	6 GELECEK
	8 Hastalık İzni	7 GELECEK
	9 Düzenli Sosyal Güvenlik İşsizlik Desteği Alanların Payı	8 GELECEK
9 SOSYAL GÜVENLİK (DEVAMI)	10 Emekli Maaşının Asgari Ücrete oranı	9 GELECEK 10 GELECEK
	1 Sendikalaşma Oranı	

	2 İşveren Organizasyonuna Ait Şirketler	1 ESAS
	3 Toplu Pazarlık Kapsama Alanı	2 ESAS
	4 Grev Oranları (Çalışılmamış Gün)	3 ESAS
		4 İLAVE
10 SOSYAL DİYALOG	1 Okullu olmayan çocukların yüzdesi	
	2 Pozitif HIV virüsü taşıyan çalışma çağındaki nüfusun tahmini yüzdesi	
	3 İşgücü verimliliği	
	4 Gelir adaletsizliği	
	5 Enflasyon oranı	(C)
	6 Ekonomik faaliyet koluna göre istihdam	
	7 Yetişkin nüfusun eğitimi	
11 SOSYAL VE EKONOMİK DURUM	8 GSYİH içindeki çalışma payı	
	9 Kişi başına düşen reel GSYİH	
	10 Sanayi tarafından istihdam edilen kadın yüzdesi	
	11 Ücret / kazanç eşitsizliği	

Kaynak: Tablo, Decent work indicators: concepts and definitions: ILO manual/ International Labour Office – First edition – Geneva: ILO, 2012 göstergelerine göre düzenlenmiştir.

Belirli bir ekonomide insana yakışırın ölçülmesi esastır. Bu göstergeler yardımıyla politika hedefleri belirlenir ve hangi alanlarda düzgün işin kritik olduğu ve hangi nüfus gruplarının iyi iş açıları yaşadığı konusunda nicel bir bilgi sağlar (ILO DWI, 2012 :18). Göstergeler belirlenirken uluslararası bir standart oluşturulmaya çalışılmış olup ülkeler eğer ihtiyaç duyarlarsa bu göstergelere ilaveten kendi göstergelerini ilave edebilirler (ILO DWI, 2012 :18). Düzgün iş göstergeleri halen yapım ve gelişim aşamasında olup katkıya açıktır. Uluslararası bir iş standardı belirlemek ve bu standartların hayatın değişen yapısında ve farklı kültürlerden insanlara sunmak elbette bir uyumsuzluk ortaya çıkaracaktır. Fakat insan her yerde insandır ve bu temelden yola çıkarak gelişmeleri takip etmek önemlidir (ILO DWI, 2012 :23).

Göstergeleri ölçmede kullanılacak bilgi kaynaklarına ulaşım çok önemlidir. Burda İşgücü gelir anketleri , Genel kazanç cetvelleri , Devletin resmi belirlediği ücretler, Ülkelerin asgari ücret düzenlemeleri önem arz eder. Ayrıca çalışılan saat ile alınan ücrette karşılaştırılmalıdır. Tüketici Fiyat Endeksi ile paranın değeri hakkında bilgi edinilebilir (ILO, IMF, OECD, Eurostat, UN, and WB: Consumer price index manual. Theory and practice. (Geneva, 2004); and UNECE: Practical guide to producing Consumer Price Indices (Geneva, 2009).

7.İstihdam Fırsatı Göstergesi

İstihdam Fırsatları göstergesi, iş arzının ve işgücü durumunun resmini çeker. İstatistiki göstergelerde 15-64 yaş arası istihdamın toplam nüfusa oranı , işsizlik oranı, genç işsizlik oranı, informal istihdam oranı verileri yer alır. Yasal

çerçeve, işsizlik sigortası, ILO sözleşmelerini ele almaktadır(ILO, “Decent Work...”, a.g.e., s.45). İstihdam fırsatı göstergesi düzgün işin en temel ,bütün göstergeleri etkileyen göstergesidir.

8.Yeterli Kazanç Üretken İş

Bu göstergedeki gaye farklı açılardan ortalama kazanç hesabı yapmaktadır. Araştırmacının niyeti kazanılan parayı tespit etmektir. Düşük gelirle çalışmak, düşük ücret oranı, ortalama reel ücretler, asgari ücretin ortalama ücrete oranı, üretim ücret endeksi, oryantasyondaki işçiler göstergenin alt göstergeleridir (ILO, "Decent Work...", a.g.e., s.69). Düşük Gelirle Çalışma göstergelerinin bir tanesi yüzyılın gelişim amacıdır aynı zamanda (Working Poverty , MDG). Düzgün işte herşey birbirleriyle bağlantılıdır. Bir alandaki düşük performans muhtemelen diğer alanada etki edecektir. Gelişmekte olan ülkelerde burada ciddi bir sorun vardır. Kısıtlı imkanlar düşük ücreti oda düşük verimi sağlamaktadır. Fakat burdaki mesele maddi imkanlardan daha ziyade bir vizyon meselesidir. Herşey bir fikirden başlar. Bu fikir işverenin zihninde anlam kazanmadığı sürece imkanlar daha da kısıtlı olacaktır.

Working Poor çalışan fakir anlamına gelir. Düzgün işi Ölçmede önemli göstergelerden bir tanesidir. Üretken İş kısmındaysa bir işin verimli bir şekilde yapılması esastır buda işletme karlılığı ile doğru orantılıdır. Bu iki noktayı geliştirmek için elbette ilkönce nerede olduğumuzu bilmek yani ölçme işlemini sağlıklı bir şekilde yapmak zorundayız (ILO, "Decent Work...", a.g.e. 2012, s.65).

Aşağıda detaylı bir şekilde göstergeleri , bu göstergelerin hangi kategoride oldukları ve bu göstergelerin hangi verilerle ölçülmesi gerektiğine ilişkin detaylı bir tablo ILO Decent Work Indicators adlı kitabından alıntılanmıştır. Bu tabloda en dikkat çeken nokta Brüt Kazanç noktasıdır. Hemen hemen bütün ölçmeyi bu veriden sağlamaktayız. Brüt Kazanç sadece maaş değil , parasal kıymeti olan herşeyi kapsar. Bu direk veya indirek şekilde gelebilir. Burda ölçüm yaparken sadece kazancı esas almamak gerekir(ILO, "Decent Work...", a.g.e. 2012, s.65).

9. İyi Çalışma Saatleri

İyi Çalışma saatleri biri esas gösterge olmak üzere toplam beş göstergeyle incelenir. Bunlar aşırı çalışma saatleri, normal çalışma saatleri , kişi başına yıllık çalışma saati, eksik istihdam ve ücretli yıllık izindir(ILO, "Decent Work...", a.g.e., s.83).

Çalışma'nın ücretlendirilmesinde Batı ülkelerinde birim olarak saat ölçüsü kullanılır. Bu şekilde asgari ücret belirlenir. ABD'nde asgari ücret arttırılacağı zaman saatlik asgari ücret arttırılır. Örneğin eyalet yasasında minimum asgari ücret 7 dolarken şu tarihten itibaren ödenecek min asgari ücret 7 dolardır denilir. Aylık toplam maaşa tümevarım şeklinde gidilir. Türkiyede ise genelde aylık olarak ödeme yapılır. Tümdengelim yöntemiyle saatlik ücret bulunur. Bu ikisi aynı şey değildir. Batı ülkelerinin saatlik ücretlendirilmesinde fazla çalıştırma ve az ücret ödemesi işçinin gözünden kaçmaz veya mesai yaptığı takdirde bunu bilir. Fakat aylık ücretlendirmede bütün bunların gözden kaçma ihtimali yüksektir.

10. İş , Aile ve Kişisel Hayat Dengesi

Henüz göstergeler F kategorisinde olmasına rağmen Düzgün İşin oluşmasına direk ve indirek ciddi manada etki edecek bir alandır İş, Aile ve Kişisel Hayat Dengesi. Monica Castillo and Nai`ma Page`S tarafından kaleme alınan bu bölümde göstergeler 2 tanedir : Boş Zaman ve Annelikten dolayı korumalı izin. İlk göstergenin fazlalığı Aile ve Hayat ile işin dengesini ve Annelikten dolayı korumalı izin ise de çalışan bayanlar için, Aile kurmakla veya genişletmekle işte çalışmanın uzlaşacağı bir zemin olması açısından önemlidir. Şuanda halen boş zaman için ana ve ilave göstergeler aranmaktadır. Bunun için çeşitli ülkelerde , değişik göstergelerle pilot çalışmalar yapılmıştır.

Annelikten dolayı hamileliğin belli bir döneminden sonra işe ara verme ise 1919 no3 , 1952 No103 , 2000 No 183 ve dolaylı olarak Sosyal Sigorta 1952 No 102 sözleşmelerle korunmuştur (ILO Conventions) Burdaki önemli sorular şunlardır :

Kanunlar hamile kalıp işe ara veren kadınları koruyor mu ? Bu süreçte kesinlikle ödeme alabilecekler mi ? Hangi işçiler koruma altında hangileri koruma altında değiller ?

Ne kadar süre ile bu koruma veriliyor ? , Maaş dışında neler veriliyor ? , Ne kadar yaygın bu koruma ? , Hali hazırda bu korumadan faydalanan var mı ? (ILO, Decent Work Indicators Concepts and Definitions , Geneva, 2012, s.111)

11. Ortadan Kaldırılması Gereken İş

İLO Çalışma Hakları sözleşmeleriyle çocuk işçiliği yasaklamıştır ve onun sözleşmelerine imza atan ülkelerde bu kuralı tanımışlardır. : Yacouba Diallo, Mustafa Hakkı Ozel, Bijoy Raychaudhuri, Michaelle de Cock and Zeynep Orhun-Girard tarafından yazılan 5 nolu göstergede çocuk tanımı ile 5 ila 17 yaş arası kastedilir. Bazı hafif işler ve maksimum belirli zamanlar dışında çocukların çalışması doğru değildir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde bu yaşlarda genelde çocuklar eğitim-öğretim prosesinde olurlar fakat bu imkanın olmadığı yerlerde çocuk işçiliği yaygın olarak görülür.Çocuklar yaşları itibariyle 3 kategoriye ayrılırlar.

5 ila 12 yaş arası çocuklar kesinlikle çalışmamalıdır. Buna Çocuk İşçiliği denilir.12 ila 14 yaş çocuklar haftalık 14 saat normal işlerde çalışabilirler. Tehlikeli olmayan hiçbir şekilde riski olmayan işler olmalıdır. Bu şartlarda çalışan çocuklar normaldir.15 ile 17 yaş çocuklar haftalık 42 saat normal işlerde çalışabilirler. Tehlike arz eden hiçbir işte çalışamazlar.Ayrıca çalışma saatlerinde ödeme alsalar dahi mesai yapmamalıdır. Tehlikeli işler kısmını biraz daha açarsak İş Güvenliği standartlarında işin doğal yapısı gereği tehlike arz eden veya işin yapıldığı yerden dolayı tehlikeli olarak sınıflandırılan hertürlü iş tehlikeli iştir.Bu tarz işlerde 18 yaş altı hiçbir kimse çalışmamalıdır/çalıştırılmamalıdır.İş yapısı tehlikeli olmasa dahi ağır taşıma , çok kısa bir zaman aralığında olsa dahi tehlike arz edecek bir iş yapmak kesinlikle yasaklanmıştır(ILO, Decent Work Indicators Concepts and Definitions , Geneva, 2012, s 101-115)

Zorla Çalıştırma konusunu 2 nokta üzerinden inceleyebiliriz ; Bir işin Zorla Çalıştırma Olması için (i) Gönülsüzlük veya Aldatma (ii) Ceza veya Zorlama olması gerekmektedir (ILO : Hard to see, harder to count: Survey guidelines to estimate forced labour of adults and children (Geneva, 2011).

Gönülsüzlük veya zorlamayı ölçmek için bir method geliştirilmiştir. İşe girerken gönülsüzlük , iş ve yaşam şartları işveren tarafından zorlanıyor mu ? , İşten çıkma durumunda özgürlüğünü engelleyici maddi,manevi birşey var mı (ILO, Decent Work Indicators Concepts and Definitions , Geneva, 2012, s 101-115) ?

12.Süreklilik ve İş Güvenliği

Düzgün İşin oluşması için tabiki ilk önce işin olması gerekir. İşin olmadığı yerde düzgünlükten bahsedilemez. İstihdam fırsatlarından farklı olarak burda istihdamın hem olduğu hemde olmadığı işler araştırılır.Süreklilik ve iş güvenliğinde bir tanesi esas diğer üç tanesi 4 gösterge vardır. İstikrarsız istihdam oranı ölçülürken odaklanan nokta işin süresidir. Burdaki göstergenini yanıtıcı olabilecek tarafı kontratın sürekli yenilenip yenilenmeme durumudur veya kontratın süresi kısa olsada yenilenme şartlarının ne olduğudur.Çünkü bazı işverenler kısa süreli kontratlar yapıp kontratı sürekli uzatabilir.

İş Süresinde ise işçinin bir işte kaldığı süreyi dikkate alır.Burdan sonuçlar çıkarır. Dolayısıyla her iki göstergenin beraber okunması verilerin doğru sonuçlara ulaştırması bakımından önemlidir.

Geçici İşlerde Çalışma Oranı ülke ekonomisi hakkında ciddi bir bilgi vermesi dışında düzgün işin oluşmasındaki engellerden en büyüğü istihdamın ve onun domino etkisi ile etkilediği bütün sosyo-ekonomik yapıyı tanımlar. Bu anlamda bu gösterge hayati derecede önemlidir.

Geçici işlerdeki saatlik çalışma oranı reel ücretlerle geçici işlerin ücretleri arasında kıyaslama şansı verip , geçici işlerde olması mukabil sömürünün niceliği hakkında ciddi bilgi verir(ILO, Decent Work Indicators Concepts and Definitions , Geneva, 2012, s 127).

13.İstihdamda Eşit Fırsatlar ve Eşit Muamele

İLO'nun en fazla göstergesi olan konulardan birtanesi İstihdamda Eşit Fırsatlar ve Eşit Muamele konusudur. Zeynep Orhun-Girard and Malte Luebker tarafından kaleme alınan bu bölüm özellikle kadının erkek karşısında kuvvetlendirilmesini hedeflemektedir. Bunun yanında ırk,din,yaş, engelli gibi farklılıkların aynılaştırılarak eşit muamele görmesi ve ücret alması hedefini taşımaktadır(ILO, Decent Work Indicators Concepts and Definitions , Geneva, 2012, s 141). Toplam 8 adet gösterge vardır bu alanla alakalı. Bunlardan 2 tanesi ana gösterge

4 tanesi ilave gösterge ve 2 tanesi de geliştirilecek gelecek gösterge kategorisindedir. Bu göstergelerin ekseriyesi kadının erkek karşısındaki durumunu bulmaya çalışır. Kadın çalışan oranının erkek karşısında ne kadar olduğu , kadınların genellikle ne tür işler yaptığını , sektörde veya şirkette bunun sebeplerini arar. Burdan yola çıkarak erkek egemen veya kadın egemen işler kanısına varılır. Düzgün İş amacına bu tespitlerden sonra yola devam edebilir. Çünkü kadın-erkek aynı doğum oranlarında olduğu gibi yakın rakamlar eşitliğin iş dünyasındada somutlaşması ve düzgün işin bu boyutunun oturması anlamına gelmektedir.

Benzer işte ücretlendirmede ise kadın ve erkek arasında fark tespit edilmeye çalışılır.(ILO: Resolution concerning an integrated system of wage statistics, adopted by the Twelfth International Conference of Labour Statisticians. (Geneva, October 197) Burda genellikle anketlerle sonuca gidilmeye çalışılır. Doğru kişilerle mülakat yapılırsa doğru veriye ulaşılabilir. Ücretler somut birşey olduklarından burda veriye ulaşıldığı takdirde sorun yoktur.

Tarımdışı sektörlerde kadın ücret oranları göstergesinde ise bu alanda çalışan kadınların toplam istihdama oranı ile kadın çalışanlar bulunur. Bu işgücü anketleri ile rahatlıkla yapılabilir.

İşyerinde Temel İlke ve Haklar İçin Gösterge (İstihdam ve mesleğe ilişkin ayrımcılığın ortadan kaldırılması) bu konuda 1958 (No111) yasal çerçeve içersinde hertürlü ayrımcılığın ortadan kaldırılması hedeflenmektedir.

14. Güvenli İş Ortamı

Güvenli iş ortamı 4 gösterge ile incelenmiştir. Ana gösterge Mesleğere bağlı Ölümcül Kaza Oranları 1 yıl içersinde olan ölümcül kazaları ölçer. Bu kazanın nerede olduğuda önemlidir. Yerin tespit edilmesiyle o alanlarda tedbir alınabilir. Bu orandaki düşme düzgün iş kalitesini arttıracaktır.

Mesleğe bağlı Ölümcül Olmayan Kaza Oranlarını 2 grupta toplayabiliriz. (i)kazadan sonra iyileşme süreci geçtikten sonra işe devam edebiliyor mu (ii) yoksa işi yapamayacak bir durumda mı ? Bu kazalarda yine kazanın sebebi ,yeri araştırılmalı ve birdaha olmaması için önlem alınmalıdır. Bu konuda özellikle gelişmekte olan ülkelerde pekçok kaza olmasına rağmen bu kazalar raporlaştırılmamaktadır. Raporlaştırılmada sıkıntı olduğu için kaza hiç olmamış gibidir bunun için önlem almada yetersizlikte olur. Düzgün işin oturması veya artması için ilk önce hertürlü kazanın raporlaştırılması kültürünün oturması gerekmektedir.

İş kazaları sebebiyle kaybedilen zaman şüphesiz ciddi bir ekonomik kayıptır. Verimliği dolayısıyla karlılığı ve nihayetinde domino taşı etkisiyle Düzgün İş etkilemektedir. İş Kazaları ölçümlerinde genellikle günler baz alınır.

İş denetimi oranı (her 10.000 kişi başına)'da önemli bir göstergedir. Denetimin olmadığı yerde gevşeklik, otorite boşluğu oluşacaktır. Buda kuralların pratiğe geçmesini ciddi anlamda tehlikeye atar. Her 10bin kişi başına kaç tane iş güvenliği müfettişi olduğu üzerinden veri toplanabilir.

Ölçümlerde kurum anketleri, ulusal kaza raporları, genel anketler ve yönetim raporları genellikle kullanılır (ILO, Decent Work Indicators Concepts and Definitions , Geneva, 2012, s 154-169).

15. Sosyal Güvenlik

Sosyal güvenlik ; (i) hastalıktan , hamilelikten , yaşlılıktan veya ölümden, yaralanmadan, engellilik durumunda (ii) sağlık hizmetlerinde (iii) çocuk parası , aileye yardım parası , işsizlik durumlarında işçiye ödeme yaparak sadece işçinin çalıştığı zamandan ziyade çalışmamanın haklı sebebi hallerinde işçiyi destekler. Bu muhteşem bir sistemdir ve mutlaka uygulanabilmesi gerekmekte bunun için yasal altyapının oluşması ve pratiğin ölçülerek eksiklerinin giderilmesi bu şekilde gelişmenin yolu açılmalıdır.

Sosyal Güvenlik (Asgari Standartlar) Sözleşmesi, 1952 (No. 102); Tıbbi Bakım ve Hastalık Yararları Sözleşmesi, 1969 (No. 130); Geçersizlik, Yaşlılık ve Hayatta Kalma Yardımı Sözleşmesi, 1967 (Sayı 128); Annelik Koruma Sözleşmesinin Gözden Geçirilmesi (Revize),

1952 (No. 183); İstihdam Teşviki ve İşsizlik Sözleşmesine Karşı Koruma, 1988 (No. 168) ve: İstihdam Yaralanma Hakkı Sözleşmesi, 1964 (No. 121) sözleşmeleri ile güvence altına alınmıştır(ILO Conventions).Sosyal Güvenlik göstergeleri toplam 10 adettir. 2 tane esas 2 tane ilave ve 6 tane gelecek göstergesi içerir. Konunun gelecekteki önemi ILO'nun gösterge çıkarma gayretilede ölçülebilir. Daha net resimler için 6 tane gelecek göstergesi üzerine çalışmalar sürmektedir.Sosyal sigortayı ILO, insan haklarından bir tanesi olarak görmektedir(ILO ; World Social Security Report 2010 syf 2). 65 yaş üstü emeklilerin devletten aldığı sağlık sigortası ve aylık maaş sosyal güvenlik ana göstergesidir.Burada esas olan emekliliktir. 65 yaşından genç olsada emeklilik maaşı ve sağlık sigortası olan kişiler bu bölüme dahil edilmelidir.Aynı zamanda 65 yaş üzeri çalışmalarına devam eden pekçok insanda vardır bunlar gözümüne alınmalıdır.Devletin kamu bütçesi kapsamında sosyal güvenlik sistemine harcadığı para Sosyal güvenlik göstergesinin ikinci ana göstergesidir.Bu para emeklilere,sağlık hizmetlerine,yoksullara,işsizlik sigortasından yararlananlara,hastalık sigortasına,iş yaralanmalarına, ailelere (evin ekmek kazanan kişisi öldüğünde maaşını eşi alır veya evlenmemiş çocukları) verilir. Bu gösterge için sosyal güvenlik şemasından yararlanılabilir. Yaşlı nüfusun çok olması, olağandışı kaza oranlarının artması, bütçenin artması , enflasyon ,doğal afetler vs gibi sebepler harcamaların çoğalmasına neden olabilir verileri okurken bu noktalara da dikkat edilmelidir.Temel sağlık hizmetlerin sağlandığı nüfusun yüzdeside önemli ilave göstergelerdendir.Buda basit bir hesaplama yöntemiyle bulunabilir.Diğer göstergeler şunda geliştirilmekte olup, kullanılmamaktadır. Sosyal güvenlik alanında verilere ulaşmak genellikle kurumsal anket yolu ile olmaktadır.

16.Sosyal Diyalog, İşçi ve İşveren Temsilcileri

Sosyal Diyalog İlo'nun üzerinde en çok durduğu konuların başında gelmektedir. Gücün adalet önünde dengesi ancak sosyal diyalogla sağlanabilir çünkü. Sosyal diyalogun 2 yanı vardır ; Birtanesi işçi-işveren cephesi veya işçi –işveren ve hükümet cephesi arasında ilişki.İkinci nokta ise işletme içersinde işçi ve işveren cephesi.İşçiyi ilgilendiren konularda işçiye sözhakkı verilmesi gibi pekçok konudaki ilişkiler bütünü kapsamaktadır.İşçi açısından ayrıca kendisi gibi işçi olan bir örgüte üye olabilme hakkı,bunun maddi manevi işveren tarafından desteklenmeside sosyal diyalogun çok önemli göstergelerindendir. Bu konuda 4 ana gösterge vardır. Sendikalaşma oranı , işverenin monopol bir yapıda olup olmadığı , Toplu pazarlıkların neleri kapsadığı ve grev oranları.Bu göstergelerle işçilerin sosyal diyalogun ne boyutta olduğu tespit edilmeye çalışılır(ILO, Decent Work Indicators Concepts and Definitions , Geneva, 2012, s 190-206).

17.Düzgün İşte Ekonomik ve Sosyal Konteks

Düzgün İşin ulusal düzeyde daha iyi anlaşılması için ekonomik ve sosyal yapısında analiz edilmesi gerekmektedir.Düzgün iş ulusal veya belli uluslar için olan bir sistem değildir. Hatta rekabet gücü için uluslararası olmak zorundadır. Kapitalizm sistemi bütün dünyaya tek kültürlülük , teknolojinin yaygınlaşması globalleşme getirmiştir. Fakat bu aynılışmaya rağmen her topluma rengini veren kendi toplumsal dinamikleri vardır.İşte bu dinamikleri anlayarak düzgün iş göstergelerini okumak verileri yorumlamayı daha sahici daha bilimsel hale getirecektir.Bunun için göstergelere ışık tutacak 10 gösterge geliştirilmiştir. Yukarıda bu göstergeler tablo halinde verilmiştir ILO, Decent Work Indicators Concepts and Definitions , Geneva, 2012, s 207).

Sakarya ilinde Gıda Üreticisi Bir Firmanın Düzgün İş Analizi

1. Araştırmanın Tanımlanması

Sakarya ilinde gıda imalatı yapan ve bunları kendi personelleriyle farklı lokasyonlarda satan aynı zamanda toptan satış kanalında çalışan olan çok boyutlu bir firmanın Düzgün İş kriterlerine göre analizi yapılacaktır.

2. Konunun Önemi ve Gerekçesi

ILO, kapitalist sistemin getirdiği sorunlarla beraber ortaya çıkmıştır. Emek piyasasının sorunlarını tespit etme ve bunları çözme görevi üstlenmiş İLO'nun düşünsel serüveninde geldiği son nokta Düzgün iştir.Sorunların çözülmesi için ilk önce sorun'un ne olduğunu tam

olarak tespit etmek gerekmektedir. Bu tespitten hemen sonra çözümün ne olduğu konusunda adım atılmalıdır. ILO bu konuda kendisini sistemin daha sağlıklı devamı için sürekli yenilemektedir. Bu sistemde yaşayan bütün ülkelerin ILO'nun geldiği son nokta olan Düzgün İş anlaması ve bunu hayata geçirmesi işçinin aleyhine olan durumları azaltmasını sağlayacaktır. Tarih boyunca adalet gücün altında ezilmiştir. Özellikle sanayi devriminde çok ciddi problem ortaya çıkmış ve sosyalizm akımı tehdidi başgöstermiştir. Uzun çalışma saatleri, düşük ücretler, işyerinde eşitsizlik, güvenli olmayan iş yerleri, çocuk işçilik, zorla çalıştırma ve pek çok mesele istihdam azlığında etkisiyle işçinin sunulan herşeyi kabul etmek zorunda kalması toplumsal huzursuzluğu had safhaya çıkarmış heran patlamaya hazır bir bomba toplum oluşturmuştur. Gelişmiş ülkeler bu problemleri zenginleşerek , gelişerek attıysada ILO'nun bu dönemde pek çok katkısı olmuştur. Sıkıntılı zamanları yaşamak ciddi bir tecrübe ile sabit bilgi birikimide vermiştir. İşte bu bilgi ve tecrübe ILO'yu bugün 187 ülkenin üyesi olduğu uluslararası bir otorite haline getirmiştir. Bu otoritenin 100 yıllık birikiminin sonucu 'Decent Work' tür. Bu anlamda bizim gibi gelişmekte olan ülkelerin 'Decent Work' ü çok iyi anlayıp onu hayata geçirmemiz şarttır.

3. Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı Düzgün İş ve Göstergelerini detaylı bir şekilde açıklamak ve bünyesinde tam zamanlı ve yarı zamanlı personel, imalat personeli , satış personeli ve ofis personeli bulunduran çok boyutlu bir kobi üzerinden Düzgün İş analizi yapmaktır. Bu analiz sadece bu firma üzerine yapılan bir analiz olmaktan ziyade bünyesinde bulundurduğu departmanlardaki çalışanların farklılıkları gözönüne alındığında pek çok benzer sektördeki işçilerin çalışmasında örnek teşkil etmesi bakımından önemlidir.

4. Çalışmanın Yöntemine Dair Bilgiler

Çalışmada belirlenen evren içersinde biçimsel mülakat yöntemi kullanılmıştır. Mülakat formu hazırlanırken Düzgün İşin ILO tarafından belirlenen göstergelerinden yola çıkılmıştır.. Mülakat hem işverene hemde işçiye yapılmıştır. Bu şekilde hem somut olmayan bazı verilerin doğru okunması sağlanmıştır hem de sonuçların sebepleri üzerine işveren düşünceleri alınmış ve bu görüş öneriler kısmının şekillenmesine yardımcı olmuştur.

5. Evren ve Örneklem

Çalışma evreni Sakarya'da bulunan Gıda üretim firmasıdır. Üretim departmanında 8 tam zamanlı kişi, Yönetim ve Muhasebe departmanında 4 tam zamanlı kişi ; Toptan Pazarlama departmanında 3 tam zamanlı kişi ; Parekende noktalarında 45 yarı zamanlı çalışanı olan bir kobidir. Üretim , Yönetim ve Pazarlama departmanında bulunan toplam 15 kişi ve 45 yarı zamanlı çalışandan 8 kişi ile toplam 23 kişi ile biçimsel mülakat yöntemi ile veri toplanmıştır.

6. Araştırmanın Sınırlılıkları

Çalışma Sakarya ili merkezli bir firma ile sınırlandırılmıştır. Araştırmada şirketin 45 yarı zamanlı çalışanlarından 8 tanesi ile mülakaat yapılmıştır.

7. Firma Analizi

İstihdam Bakımından firmanın 15 tam zamanlı, 45 yarı zamanlı toplam 60 çalışanı vardır. Üretim, yönetim ,toptan pazarlama ve parekende mağazaları vardır. Firma çalışanlarının 48 tanesi satış üzerine çalışmaktadır. Firmanın 1 önceki yıla eleman sayısı olarak yüzde 350 büyümüştür. Çalışanlarının 43 tanesi üniversite mezunu veya öğrencisi, 13 tane lise mezunu, 3 ortaokul mezunu ve 1 tane ilkokul mezunudur. Firmanın satış merkezli üretici olması , çalışan insan kaynaklarının eğitim seviyesinin yüksek olması firmanın istihdam yaratmadaki potansiyelini arttırmaktadır. Firma yarı zamanlı çalışanların ücretleri primler hariç asgari ücretin altında, imalat ,yönetim ve pazarlama departmanları çalışanlarının aldıkları ücret asgari ücret seviyesindedir. Yarı zamanlı çalışanların işçi verimlilikleri çok yüksek olup , imalat çalışanlarının verimlilikleri orta seviyededir. Ayrıca oryantasyon dönemlerinde tam zamanlı imalat işçilerine 30 gün boyunca yarı ücret ödenmektedir yarı zamanlı işçilere 1 gün ödeme yapılmamaktadır. Yarı-Zamanlı işçilerin saatlik ücreti 6.5tl, tam zamanlı işçilerin saatlik ücreti ortalama 9.5 tl dir. Ücret seviyesine bakıldığı zaman firmanın yarı zamanlı

işçilerinde çalışan yoksulluk durumu vardır.İş verimliliği buna rağmen şaşırtıcı bir şekilde yüksektir.Tam zamanlı işçilerde ise ücretler asgari ücret seviyesindedir .İş verimliliği ise orta seviyededir.

İyi iş saatleri bakımından firma incelendiğinde : yarı zamanlı işçilerin haftalık çalışma saati 18 saattir.Aşırı Çalışma saati yoktur . Bazı elemanları için eksik istihdamdan bahsedilebilmektedir.Ücretli yıllık izin verilmemektedir.Tam zamanlı işçilerde ise haftalık 58 saat bir çalışma vardır.Aşırı çalışma saatleri mevcuttur. Eksik istihdam yoktur.Ücretli yıllık izin vardır.Annelikten dolayı işe ara verme ödenekleri bulunmamaktadır. Firmanın iyi iş saatleri performansı yarı zamanlı çalışanlar açısından tatminkardır. Eksik istihdamdan bahsedilebilir fakat firma bu noktada yüksek verimliliğe ulaşmıştır. Tam zamanlı çalışanlarda ise oldukça düşüktür.Özellikle haftalık çalışma saatlerinin fazlalığı aşıkardır. Firma sahibi ile yapılan mülakatta verimlilikteki düşüklüğün çalışma süresini etkilediğini söylemiştir.Yüksek çalışma saatleri tam zamanlı işçilerin aile ve kişisel yaşamlarındaki kaliteyide ciddi anlamda düşürmektedir.

Kaldırılması gereken iş kriterine uygun bir işçilik uygulaması firmada görülmemiştir.Firma çalışanlarında çocuk işçi yoktur , zorla çalışma veya zorunlu çalışma yoktur.

İş istikrarı ve güvenliği konusunda firma özellikle yarı zamanlı işçilerde problem yaşamaktadır. Yarı Zamanlı Çalışan 45 kişinin 36 tanesinin iş süresi 1 yıldan azdır. Tam zamanlı Çalışanlarda ise 15 işçinin sadece 4 tanesi 1 yıldan az bir kıdem sahibidir. Geçici işlerde çalışan yoktur.

İstihdamda Fırsat Eşitliği konusunda firma çok başarılıdır. Yarı zamanlı çalışanlarının %81 , tam zamanlı çalışanlarının %73'ü, bayandır. Orta ve üst düzey kadın istihdam oranı yarı zamanlı çalışanlarda %100, tam zamanlı çalışanlarda ise %73'tür. Cinsiyete göre ücret farklılıkları yoktur. Firmanın toplam 4 tane farklı ırktan çalışanı vardır.Bunlardan 2 tanesi diğerleri ile aynı ücreti almakta , 2 tanesi ise oryantasyon süreci ücretini almaktadır.

Güvenli çalışma ortamı ,iş sağlığı ve güvenliği tedbirleri bu konuda az riskli olarak sınıflandırılmış olan firmada tatminkardır. Ölümcül veya ölümcül olmayan kaza oranları veya iş kazaları sebebiyle zaman kayıpları yoktur. Sadece 2 işçi meslek hastalıklarından müstariptir.

Sosyal güvenlik göstergeleri daha çok makro boyutta olmakla beraber burda sadece sigortalı çalışanlar olarak ele alınmıştır. Firma bu konuda çok yetersizdir özellikle yarı zamanlı işçilerin 45 tanesinden sadece 6 tanesi sigortalıdır. Tam zamanlı işçilerin hepsi sigortalı olarak çalışmaktadır.

Sosyal Diyalog noktasında firmadan çok ilginç bulgular aldık.Sendika üyeliği,Toplu Pazarlık Kapsama Alanı, Grev günleri, İşverene ait başka işyerleri göstergelerinin hepsi olumsuz olmasına rağmen firmanın işçilerle ilgili karar almada işçileri yönetime katması , işçinin firma sahibine büyük ölçüde güvenmesi ,şirket kültürünün saygı çerçevesinde oluşması sosyal diyalogun bu anlamda iyi olduğu göstermiştir.Neden sendikaya üye değilsiniz diye sorulduğunda sol görüşlü olmadıklarını bildirmişlerdir. Buda Türkiyede sendikalaşmanın toplumda yansımalarına bir örnek teşkil etmiştir.

SONUÇ

1919 yılında kurulan ILO günümüze kadar herkesin eşit fırsatlara sahip olduğu, iş yerinde ve dışında güvenlik duygusunu hissettiği,özgürlüğünü kısıtlamayan ,saygınlığını zedelemeyen ve üretkenlik kabiliyetini teşvik eden bir iş için çalışmıştır/çalışmaktadır.Böyle bir işin ülkelere sosyal adalet ,barış ve sürdürülebilir refah getireceğini bunun için bütün herkesin işçi-işveren-hükümet bu amaç doğrultusunda çalışması gerektiğinin altını çizmiştir. 1999 yılında ILO başkanı işte bütün bu amaçları tek bir kelimeye topladı.Bu kelime 'Decent Work ' yani Düzgün İştir. Düzgün iş istihdam, çalışma hakları,sosyal güvenlik,sosyal diyalog temelli 100 yıllık ILO tecrübesiyle gelişmiş/geliştirilmiş/gelişmekte olan bir kavramdır.. Düzgün İş boyutları ve bileşenleriyle hernekadar çok ayrıntılı tanımlansada bu düşünce hayata uygulanabilir bir somutluğa sahip değildir.ILO sadece düşünce ve plan üreten bir organizasyon olmaktan öte emek piyasasını şekillendiren ,standartlar koyan ve bunu denetlemek isteyen bir örgüttür.Bunun için düşünceyi somutlaştırma işlemine ihtiyaç vardır. Bu somutlaştırma işlemini ;Düzgün İş Göstergeleri yapar.Bu göstergelerin herbiri Düzgün işin emek

piyasadaki eli ve ayağı olur. Düzgün iş göstergeleri düzgün işin uluslararası olmasında ve hayatı şekillendiren bir yapıya kavuşması adına oldukça önemlidir. Bu göstergelerin bir kısmı hayati anlamda önemlidir. Bunlar esas göstergelerdir ölçüm yapılırken mutlaka kullanılmalıdırlar. Bunun dışında gerektiği kadar kullanılan daha geniş bir açı sağlayan ilave göstergeler ve halen yapım aşamasında olan , bütünü temsil ettiği test edilmemiş gelecek göstergeleride vardır. Göstergeler ancak verilerin olduğu zamanlarda işe yararlar bunun için ülkelerin veri deposunu genişletmesi ölçüm için önemlidir.

Çalışmanın son bölümünde Sakarya ilinde üretim faaliyeti gösteren bir firma biçimsel mülakat yöntemi ile her bir şirket elemanı ile mülakat yapılarak düzgün iş analizi yapılmıştır. Düzgün iş her ne kadar makro bakış açısı saptamak için tasarlansa da mikro boyutta analizlerde yapılmıştır. Çalışmanın amacı düzgün işin mikro tabandan yayılarak makro ekonomiyi etkilemesini sağlamaktır. Bu anlamda ekonominin en temel taşı bir şirket üzerinden analiz yapılmıştır. Düzgün iş kriterlerini kendine İLO gibi misyon edinen bir firmanın bu anlamda çok önemli farklılıklar yaratacağına şüphe yoktur. Bu bilinci oluşturmak ancak bu kriterlerle firmaları ölçmek ile ivme kazanacaktır. Firma istihdam yaratmada iyi işaretler versede , yeterli gelir işçilerine verememektedir. Üretkenlik çalışma saatlerinin çok yüksek olması sebebiyle imalat alanında düşüktür. Eksik istihdamla işçi motivasyonunu sağlanan firmanın yarı zamanlı elemanlarında ise üretkenlik yüksektir. İmalat işçilerinin çalışma saatlerinin yüksek olması aile ve kişisel yaşamlarında olumsuz etkilemektedir. Firmanın yarı zamanlı işçilerinin yüzde 81'inin kıdem süresi 1 yıldan azdır. Buda işçi sürekliliğini olumsuz etkilemektedir. İmalat işçileri %73 oranında firmada 1 yıldan fazla hizmet vermektedir , bu alanda bir süreklilikten bahsedilebilmektedir. Firmada hükümsüz iş diye nitelenebileceğimiz herhangi bir unsur mevcut değildir. İş güvenliği anlamında da firma az riskli kategoridedir. Firma kadın egemen bir insan kaynakları yapısına sahiptir. Çalışanlarının %81'i kadındır. Aynı zamanda orta ve üst seviye yöneticilerinin %92'si kadındır. İstihdamda fırsat eşitliği konusunda firma düzgün iş standartlarının çok ötesindedir. Firma sahibinin bayan olması bu konudaki bu başarının bir sebebi olabilir. Özellikle yarı zamanlı çalışanların %86'sının sigortası yoktur. İmalat çalışanların hepsi sigortalı çalışmaktadırlar. Bu konuda firma sahibi ile konuştuğumuzda yarı zamanlı sigorta sisteminin işlevsizliğini ve hantallığını sigortasız çalıştırmak zorunda kalmasının sebeplerinden biri olarak göstermiştir. Tam zamanlı olarak çalışan imalat ve yönetim çalışanlarının hepsi sigortalıdır . Firma içerisindeki hiçkimse herhangi bir sendikaya üye değildir. Fakat kendileri ile her karar istişareye yakın bir ilişki içerisinde alınmaktadır. Şirket kültürü insana yakışır bir saygınlık ve özgürlükle bürünmüştür. Bu anlamda sosyal diyalogun gelişmiş olduğunu gözlemledik.

KAYNAKÇA

- ANKER, R., Chernyshev, I., Egger, P., Mehran, F., Ritter, J. A. : 2003, "Measuring Decent Work with Statistical Indicators", International Labour Review, Geneva, 142 (2)
- ANKER, R., Chernyshev, I., Egger, P., Mehran, F., Ritter, J. A. : 2002, Measuring Decent Work with Statistical Indicators, Working Paper No:2, Policy Integration Department Statistical Development and Analysis Group International Labour Office, Geneva
- ANKER, R., Chernyshev, I., Egger, P., Mehran, F., Ritter, J. A. : 2003, "Measuring Decent Work with Statistical Indicators", International Labour Review, Geneva, syf 8
- Bescond, D., Châtaignier, A., Mehran, F. : 2003, "Seven Indicators to Measure Decent Work: An International Comparison", International Labour Review, Geneva, 142 (2), s.179-212
- Carls, K. ve Bridgford, J. (2014). Sosyal Diyalog: İşçi Sendikası Eğitim El Kitabı. Turin: ILO.
- GHAİ, Draham : "Decent Work: Concept And Indicators", International Labour Review, vol 142, no 2, 2003.
- GHAİ, Draham : 2002, "Decent Work: Concepts, Models And Indicators", Discussion Paper, International Institute for Labour Studies, Geneva
- GHAİ, Draham; "Decent Work: Concept And Indicators", International Labour Review, vol

142, no 2, 126 2003

GHAÏ D (2006) Decent work: Objectives and strategies, International Labor Office (ILO) syf 12

FIELDS, Gary S.; Decent Work And Development Policies, Staff Conference-Decent Work Issues and Policies, Working Paper, International Labour Office, 2000 syf 242.

ILO; Employment And Social Protection In The Informal Sector-Employment In The Informal Sector: Challenges And Future Agenda,Governing Body-Committee On Employment And Social Policy (GB277/ESP/1/2), Geneva, 2000a. 20

ILO; İnternational Labor Organization Mission and Vision Statement ILO; “Decent Work”, International Labour Conferance 87th Session 1999,Report Of The Director General, Geneva, 1999a.

ILO, “Decent Work Indicators Concepts and Definitions , Geneva, 2012s.45.

ILO, “Decent Work Indicators Concepts and Definitions , Geneva, 2012., s.69.

ILO, IMF, OECD, Eurostat, UN, and WB: Consumer price index manual. Theory and practice. (Geneva, 2004); and UNECE: Practical guide to producing Consumer Price Indices (Geneva, 2009).

ILO, “Decent Work Indicators Concepts and Definitions , Geneva, 2012., s.83.

ILO, “Decent Work Indicators Concepts and Definitions , Geneva, 2012., s.69.

ILO, “Decent Work Indicators Concepts and Definitions , Geneva, 2012, s 17

ILO, “Decent Work Indicators Concepts and Definitions , Geneva, 2012 s.83).

ILO, Decent Work Indicators Concepts and Definitions , Geneva, 2012, s.111)

ILO, Decent Work Indicators Concepts and Definitions , Geneva, 2012, s 101-115)

ILO : Hard to see, harder to count: Survey guidelines to estimate forced labour of adults and children (Geneva, 2011 ILO, Decent Work Indicators Concepts and Definitions , Geneva, 2012, s 101-115)

ILO, Decent Work Indicators Concepts and Definitions , Geneva, 2012, s 127)

ILO, Decent Work Indicators Concepts and Definitions , Geneva, 2012, s 141).

ILO, Decent Work Indicators Concepts and Definitions , Geneva, 2012, s 18)

ILO; Decent Work Indicators: Concepts And Definitions, ILO, S65 International Labour Office, First Edition, Geneva, ILO, 2012b

ILO: Reducing the decent work deficit – A global challenge, Report of the Director-General, ILC, 89th Session (Geneva, June 2001). DG report, ILC, 2001, p.59

ILO, Decent Work Indicators Concepts and Definitions , Geneva, 2012, s 154-169.

ILO: Resolution concerning an integrated system of wage statistics, adopted by the Twelfth International Conference of Labour Statisticians. (Geneva, October 197)

ILO; Equality At Work: Tackling The Challenges, Global Report Under The Follow Up To The ILO Declaration On Fundamental Principles And Rights At Work, International Labour Conference 96th Session, Report Of The Director General, Geneva, ILO, 2007a.

ILO; “Decent Work”, International Labour Conferance 87th Session 1999, Report Of The Director General, Geneva, 1999a.

ILO, Decent Work Indicators Concepts and Definitions , Geneva, 2012, s 190-206). ILO ; World Social Security Report 2010 syf 2

2009, Indicators of job quality in the European Union, Policy Department Economic and

Scientific Policy European Parliament, Bruxelles

KAPAR. Recep; "Uygun İş Bağlamında Çalışan Yoksullar", İktisat Fakültesi Sosyal Siyaset Konferansları, 48. Kitap, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayın No: 4531, 2004.

Muñoz de Bustillo,R.,Fernandez-Macias, E., Antón, José-Ignacio, Esteve, F.:RODGERS, Gerry; "Decent Work, Social Inclusion, And Development",Indian Journal Of Human Development, vol 1, no 1, 2007.15(Fields, 2000: 1

SOMAVIA, Juan; "Preface", ILO Declaration On Social Justice For A FairGlobalization, 97th Session International Labour Conference, 10 June 2008,Switzerland, 2008.17(ILO, 1999a: 21)

STANDİNG, Guy; "Global Insecurity: Restructuring Social Income", Global Tensions Conference In Honor Of Ester Boserup, 9-10 March 2001, Cornell University, 200124Arıcı ve Alper, 2012, s. 4)..

SENGENBERGER. Werner ; "The international Labour Organization Goals,Functions and Political İmpact ' Barnes & Feldman 1982 : 43 Erişim library.fes.de/pdf/files/iez/10279.pdf

Şen, S., Topateş, H.: 2009, "İnsanca İş ve İş Denetimi Boyutuyla Ölçülebilirliği", 1. Syf 414 Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu Kitabı, Belediye İş Sendikası, Ankara

WEBSTER meriam Dictinary definition ; Fairly good

SİYASET, EKONOMİ ve YÖNETİM ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

RESEARCH JOURNAL OF
POLITICS, ECONOMICS AND MANAGEMENT

April 2019, Vol:7, Issue:3

Nisan 2019, Cilt:7, Sayı:3

P-ISSN: 2147-6071

E-ISSN: 2147-7035

Journal homepage: www.siyasetekonomiyonetim.org

Gençlerin Mobil Cihazlara Bağımlılıkları Üzerine Bir Araştırma *A Research on Dependence of Young People on Mobile Devices*

Dr. Öğr. Üyesi Okan ORAL

Akdeniz Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Mekatronik Mühendisliği Bölümü, okan@akdeniz.edu.tr

MAKALE BİLGİSİ

ÖZET

Makale Geçmişi:

Geliş 15 Aralık 2018
Düzeltilme 18 Ocak 2019
Kabul 20 Şubat 2019

Anahtar Kelimeler:

Mobil Bağımlılık, Teknoloji
Bağımlılığı, Faktör Analizi

© 2019 PESA Tüm hakları saklıdır

Mobil cihazlar, günümüzde her alanda kullanılan teknolojik cihazlar haline gelmiştir. Özellikle son on yılda üretilen mobil cihazlarla, bir bilgisayar ile yapılabilecek tüm işlemler yapılabilmektedir. Bu çalışmada gençlerin mobil cihazlara bağımlılığını etkileyen faktörlerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla online anket metodu ile gençlerin yoğun olduğu üniversite öğrencilerinden veri toplanmıştır. Araştırmada 261 katılımcıdan kolayda örnekleme metodu ile elde edilen veriler amaca uygun istatistik programında analiz edilmiştir. Araştırmada güvenilirlik analizi, doğrulayıcı faktör analizi, betimsel analizlere yer verilmiş ayrıca t testi ve anova testi analizleri yapılmıştır.

ARTICLE INFO

ABSTRACT

Article History:

Received 15 December 2018
Received in revised form 18 January
2019
Accepted 20 February 2019

Keywords:

Mobile Addiction, Technology
Addiction, Factor Analysis

© 2019 PESA All rights reserved

Mobile devices have become the technological devices used in every field today. Especially with the mobile devices produced in the last decade, all operations that can be performed with a computer can be performed. The aim of this study was to determine the factors affecting the dependence of young people on mobile devices. For this purpose, online survey method was used to collect data from university students. In the study, the data obtained from 261 participants by easy sampling method were analyzed in the statistical program suitable for the purpose. Reliability analysis, confirmatory factor analysis, descriptive analysis and t-test and anova test were used.

GİRİŞ

Bilgiye daha hızlı ulaşmanın önemli olduğu çağımız, mobil cihazların hayatımızdaki önemini arttırmaktadır. İş dünyasında yer alan birçok farklı sektörün yanında eğitim sektörü de internet ve mobil teknolojilerinden yararlanmaktadırlar. Nitekim eğitim alanına getireceği katkı düşünüldüğünde önemli bir potansiyele sahip olan mobil cihazlar çoklu ortan becerileri sayesinde verimliliği ve etkinliği her koşulda destekleyebilir niteliktedir (Ağca ve Bağcı, 2013: 296).

Mobil cihazların katkılarının yanında bağımlılık oluşturma gibi bir özelliği de bulunmaktadır. Bağımlılık sadece madde bağımlılığı ile sınırlı olmayan bir kavram olup, davranışsal bağımlılık üzerine yapılan araştırmalar bu tür konuları kapsamaktadır. Bağımlılık, insanda heyecan oluşturulan her şey olarak tanımlanırken, akıllı telefonların da bireylerde heyecan uyandırdığı ölçüde bağımlılığa neden olmakta olduğu belirtilmektedir (Ünal, 2015: 9; Kuyucu, 2017: 326).

Mobil cihazlar arasında yer alan akıllı telefonlar ve mobil ağ teknolojileri birçok alanda olduğu gibi eğitim-öğretimin desteklenmesi için de kullanılmaktadır (Chaisatien ve Akahori, 2007; Wang ve diğ., 2009; Erdem ve diğ., 2016: 925). Söz konusu teknolojinin bu yönü ile öğrenmeyi desteklemesine karşın sosyal yaşamın her boyutunda yoğun olarak kullanılmasından kaynaklanan rahatsızlıklar da bulunmaktadır (Campbell ve Russo, 2003; Campbell, 2004; Erdem ve diğ., 2016: 925). Bilgisayar, internet, çevrimiçi oyun, sosyal medya, mobil telefon gibi bağımlılıklar, davranışsal bağımlılıklar çerçevesinde araştırılan konulardır (Chaisatien ve Akahori, 2007; Wang ve diğ., 2009; Erdem ve diğ., 2016: 925).

İnsani Yardım Vakfı'nın öğrenciler üzerine yapmış olduğu araştırmada gençler arasında akıllı telefon kullanımları konusunun üzerinde durulması gereken bir düzeyde olduğu ifade edilerek, mobil bağımlılığın risk oluşturduğu belirtilmektedir (İHH, 2015). Ancak araştırmalarda mobil telefon ve mobil internet bağımlılıkları üzerine yeterince araştırmaların yapılmadığı da görülmektedir. Gençlerin mobil cihazlara bağımlılıklarını etkileyen faktörlerin belirlenmesi bu çalışmanın amacı olarak belirlenmiştir. Ayrıca mobil cihaz bağımlılığı ile sosyo-demografik değişkenler arasındaki durumu tespit etmek de araştırmanın diğer bir amacıdır.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Mobil Öğrenme ve Mobil Cihaz Kavramı

Mobil öğrenme, belirli bir yere bağlı olmadan eğitim içeriğine erişebilmeyi, dinamik olarak üretilen hizmetlerden yararlanmayı ve başkalarıyla iletişimde bulunmayı sağlayan, kullanıcının bireysel olarak gereksinimine anında cevap vererek üretkenliğini ve iş performansı verimliliğini arttıran, mobil teknolojiler aracılığıyla ve genellikle internet kullanılarak gerçekleşen bir öğrenme yöntemi olarak ifade edilmektedir (Zengin ve diğ., 2018:19).

Hücresel bağlantı ve diğer kablosuz bağlantı elemanlarını kullanarak radyo/uydu sinyalleri üzerinden bağlantı gerçekleştirebilme yeteneğine sahip olan cihazların tümü mobil cihazlar olarak isimlendirilmektedir. Mobil cihazlar herhangi bir kablosuz bağlantı seçeneğini kullanarak iletişim sağlayabilen, gelişmiş işletim sistemlerini içerisinde barındıran, taşınabilir olma özelliğine sahip olan tüm telekomünikasyon cihazlarına verilen genel isimdir. Günümüzde kullanılan akıllı cihazlar, eski tip cep telefonları ve tablet bilgisayarların tümü mobil cihazlar kategorisinde ele alınmaktadır. Mobil cihazların büyük bir kısmı ses yardımıyla iletişime olanak sunduğu gibi kısa mesaj ve multimedya mesajı ve internet gibi yöntemlerle de iletişim sağlayabilmektedir (<https://wmaraci.com/nedir/mobil>).

1.2. Bağımlılık Kavramı

Bir kimseye/nesneye maddi-manevi açıdan düşkün olma durumudur. Türk Dil Kurumu bağımlılığı sigara, alkol, uyuşturucu gibi kötü alışkanlıklara aşırı düşkünlük olarak tanımlamaktadır. Bağımlılık, bağımlılık potansiyeline sahip farklı davranışlarla ilişkilendirilmekte ve sosyal hayatı etkileyen bir hastalık olarak kabul edilmektedir (Griffiths, 1995; Leshner, 1997; Fidan 2016:436). Önceleri alkol, sigara ve uyuşturucu madde çerçevesinde düşünülen bağımlılığın tanımı 1987'den sonra bağımlılık yapan davranışları da

kapsayacak şekilde genişletilmiş ve hastalık riskini yükselten kompulsif alışkanlık deseni olarak sosyal/kişisel bir problem olarak tanımlanmıştır (Bettinardi-Angres ve Angres, 2010, Marlatt ve diğ., 1988; Fidan 2016:436). Yapılan bu tanımlama alkol, sigara, uyuşturucu gibi fiziksel bağımlılık yapan maddelerin yanı sıra, tekrarlıma özelliğine sahip davranışların da bağımlılık oluşturabileceğini belirtmektedir. Bu açıdan madde bağımlılığı (sigara, alkol, esrar, eroin) ve davranışsal bağımlılık (kumar, yeme, egzersiz, teknoloji, internet, mobil telefon) olmak üzere iki tip bağımlılıktan söz edilebilir (Turel ve diğ., 2011; Fidan 2016: 436).

1.3. Davranışsal Bağımlılıklar

1.3.1. Internet, Sosyal Medya, Dijital Oyun ve Teknoloji Bağımlılıkları

Internet Bağımlılığı; internet bir yandan insanların pek çok ihtiyacını karşılarken, diğer yandan da bağımlılığın gelişmesine neden olmaktadır (Goldberg, 2006; Batıgün Durak ve Kılıç, 2011: 2). Konuya ilişkin bir kurama göre, internetin kişiye hoşlandığı türden iletişim deneyimleri sağlaması bazı bireylerin çok fazla internet kullanmasına neden olmakta ve bu fazla kullanım da bağımlılık benzeri davranışları oluşturmaktadır (Stephenson, 1988; Batıgün Durak ve Kılıç, 2011: 2). Yapılan çalışmalarda internet bağımlılığı ile “internet kullanım süresi” ve “internetin etkileşim amaçlı kullanımı” arasında pozitif ve anlamlı ilişkiler olduğu belirtilmektedir (Yang ve Tung, 2004, Batıgün Durak ve Kılıç, 2011: 2).

Sosyal Medya Bağımlılığı; günümüzde internet bağımlılığı olarak bilinen problemli internet kullanımının sosyal paylaşım ağlarının popüleritesinin atmasıyla beraber sosyal medya bağımlılığına dönüşmesi olarak tanımlanmaktadır (Kırık, 2013: 90).

Dijital Oyun Bağımlılığı; çevrimiçi oyunların yaygınlaşmasıyla beraber ortaya çıkan ve oyuncunun oyunu bırakamaması, oyunu gerçek hayatla ilişkilendirmesi, günlük yaşamını ve görevlerini aksatması olarak görülen, internet bağımlılığının “spesifik bir alt tipi” konumunda olan çevrimiçi oyun bağımlılığıdır (Gündüz, 2015: 224; Horzum, 2011; Young, 2009: 356; Eşitti, 2015: 81).

Teknoloji Bağımlılığı; teknolojik cihazlarının aşırı kullanımlarından kaynaklanan mental bir durumdur (Turel ve diğ., 2011:1044; Fidan 2016: 437). Teknolojik büyüme ile artan toplumsal problem olarak kabul edilmektedir (Young, 2007; Fidan 2016: 437).

1.3.2. Mobil Bağımlılık (Akıllı Cihaz Bağımlılığı)

Akıllı cihaz kullanımı genellikle cep telefonu kullanımı içinde değerlendirilmektedir. Ancak cep telefonu ile akıllı telefon tanım olarak birbirinden ayrılmaktadır. Basit cep telefonları sesli iletişim ve kısa mesaj servisinin kullanımına imkan sağlarken, akıllı telefonlar Windows Phone, iOS, Symbian OS, Android, Linux gibi çok farklı işletim sistemiyle çalışarak internete erişim, konum bulma, paylaşma, sosyalleşme gibi faydalar sağlamaktadır (Çakır ve Demir, 2014: 215; Kuyucu, 2017: 332). Akıllı telefonlar bu işletim sistemlerinden birini kullanarak kullanıcılarına hizmet sunmakta, sadece iletişim amaçlı değil, multimedya, bankacılık, oyun, sağlıklı yaşam takibi vb. uygulamalar ile cepte taşınan bilgisayar niteliğinde kabul edilmektedir (De Prato ve diğ., 2014: 20; Kuyucu, 2017: 332-333). Akıllı telefon kullanımı, birçok insan için hayatı daha kolay hale getirmesine rağmen aynı zamanda psikolojik açıdan bazı sorunlara da sebep olabilmektedir. Bu sorunların en önemlisi, akıllı telefon bağımlılığıdır. Akıllı telefon bağımlılığı görece yeni bir olgu olduğu için bu bağımlılık türünün belirtilerini tanımlayan çalışmalara da çok az rastlanılmaktadır (Kim ve diğ., 2014:1, Aktaş ve Yılmaz, 2017: 87).

Internet bağımlılığı, sosyal medya bağımlılığı, dijital oyun bağımlılığı ve akıllı telefon bağımlılığı “aşırı kullanım, kullanma isteğini doyuramama, aşırı kullanımdan dolayı aktivitelerin ihmal edilmesi, aşırı kullanımın sosyal ilişkilere zarar vermesi, negatif duygu ve yaşam stresinden bir kaçış aracı olarak kullanma, kullanımı azaltma ve durdurmada problemler yaşama, kullanımın mümkün olmadığı durumlarda gergin ve sinirli olma, kullanım süresi ve miktarına ilişkin yalan söyleme durumu” olarak tanımlanabilmektedir (Anonymous, 2013; Kwon ve diğ., 2013; Young, 1998; Van Den ve diğ., 2016; Savcı ve Aysan, 2017: 204).

2. Metodoloji

Araştırmada anket tekniğine dayalı bir saha araştırması yapılmıştır. Veriler anket formu ile online yöntemle toplanmıştır. Toplanan veriler, amaca uygun istatistik programında analize tabi tutulmuş, güvenilirlik analizi, doğrulayıcı faktör analizi ve betimsel analizler kullanılmıştır.

2.1. Amaç ve Sorular

Gençlerin mobil bağımlılığını etkileyen faktörleri belirlemek ve mobil bağımlılık düzeylerini farklı değişkenler açısından incelemek araştırmanın amacı olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda 261 üniversite öğrencisinden anket yöntemi ile veri elde edilmiştir. Araştırmada aşağıdaki hipotezler sınanmıştır.

H1:Gençlerin mobil bağımlılığı cinsiyete göre farklılaşmakta mıdır?

H2:Gençlerin mobil bağımlılığı medeni duruma göre farklılaşmakta mıdır?

H3:Gençlerin mobil bağımlılığı yaşa göre farklılaşmakta mıdır?

H4:Gençlerin mobil bağımlılığı okumakta olduğu bölüme göre farklılaşmakta mıdır?

H5:Gençlerin mobil bağımlılığı aile gelir durumuna göre farklılaşmakta mıdır?

H6:Gençlerin mobil bağımlılığı aslen hangi bölgeden oldukları duruma göre farklılaşmakta mıdır?

2.2. Evren ve Örneklem

Akdeniz Üniversitesi'nin Mühendislik Fakültesi'nde 2017-2018 akademik yılında kayıtlı olan öğrenciler araştırma evrenini oluşturmaktadır. Örneklemi ise, ihtimalsiz örnekleme yöntemlerinden kolayca örnekleme yöntemine göre belirlenen ve belirtilen okulda okuyan, çalışmaya gönüllü katılan 261 öğrenci oluşturmaktadır. Örneklemeye dahil edilen öğrencilerden online anket metodu ile veriler elde edilmiştir. Araştırmacının, örnekleme girecek öğeleri yakın çevresinden yararlanarak örnekleme dâhil etmesine kolayca örneklem denir. Kolayca örneklem, diğer örneklem tekniklerine göre daha kolay ve ucuzdur (Nakip ve Yaraş, 2016: 239-240).

2.3. Ölçüm Aracı

Araştırma için iki bölümden oluşan bir anket formu kullanılmıştır. Birinci bölümde, gençlerin sosyo-demografik özelliklerini belirlemeye yönelik sorular, ikinci bölümünde Fidan, (2016) tarafından geliştirilen “Mobil Bağımlılık Ölçeği”ne ait ölçekli sorular kullanılmıştır. Ölçek; “Uzaklaşım Belirtileri”, “Tekrarlama”, “Belirginlik” ve “Tolerans” adı altındaki dört bileşenden ve bireyin mobil bağımlılığını alt boyutlarıyla ölçen ve 5’li Likert türü derecelmeyi (1 Kesinlikle Katılmıyorum, 5 Kesinlikle Katılıyorum) kullanan 10 ifadeden oluşmaktadır. Bu ölçekten elde edilecek puan dağılımı “10-50” puan aralığındadır.

2.4. Ölçeğin Güvenilirliği ve Doğrulayıcı Faktör Analizi

2.4.1. Güvenilirlik Analizi

Tablo 1’de “Mobil Bağımlılık Ölçeği” nin Cronbach Alpha güvenilirlik değerleri verilmiştir. Alpha katsayısı “ $0.00 \leq \alpha < 0.40$ ise ölçek güvenilir değil, $0.40 \leq \alpha < 0.60$ ise ölçeğin güvenilirliği düşük, $0.60 \leq \alpha < 0.80$ ise oldukça güvenilir ve $0.80 \leq \alpha < 1$ ise yüksek derecede güvenilirdir” (Kayış, 2014: 405). Buna göre ölçeğin alt boyutlarını oluşturan Uzaklaşım Belirtileri, Tekrarlama ve Tolerans boyutlarının “oldukça güvenilir”, Belirginlik boyutunun “düşük derecede güvenilir” olduğu söylenebilir. Araştırmada kullanılan ölçeğin Cronbach’s Alpha değeri 0,880 olarak bulunmuştur. Bu değere göre ölçeğin güvenilirlik düzeyi yüksektir.

Tablo 1: Ölçek Bileşenlerine Ait Analiz Sonuçları

Bileşenler	Ortalama	Standart Sapma	İfade Sayısı	Cronbach's Alpha
Uzaklaşım Belirtileri	2,1705	1,10708	2	0,739
Tekrarlama	2,5683	1,13082	3	0,783
Belirginlik	2,2586	0,97821	2	0,519

Tolerans	2,9630	1,14761	3	0,831
Toplam	2,4901	0,87569	10	0,880

2.4.2. Doğrulayıcı Faktör Analizi

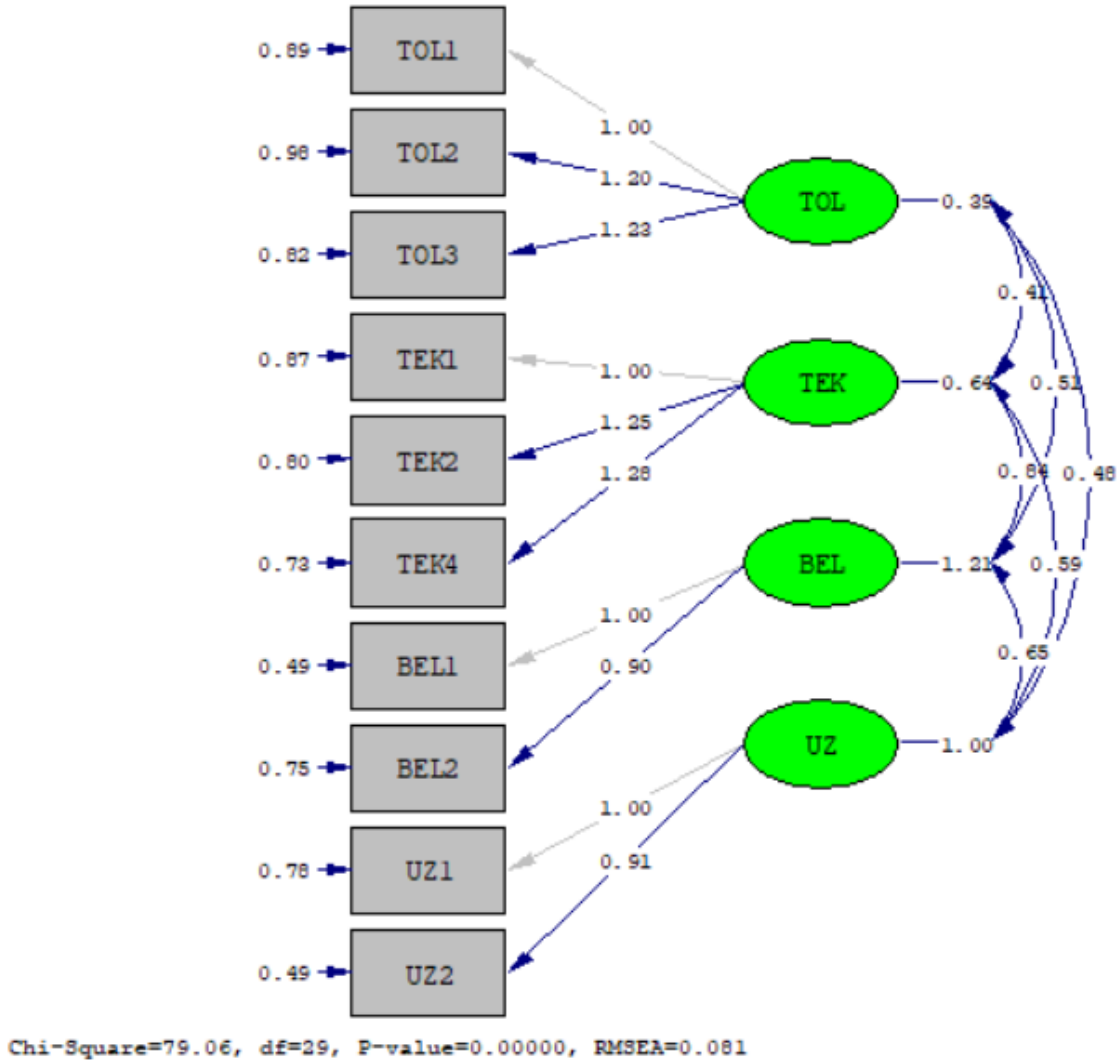
Birbirleriyle ilişkili olan değişkenleri tek bir grup altında toplamak amacıyla veriye Birincil Seviye Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) uygulanmıştır. Burada faktörler gizil değişkenler, ankette yer alan sorular ise gözlenen değişkenler olarak kullanılmıştır.

2.4.3. Birincil Seviye Doğrulayıcı Faktör Analizi

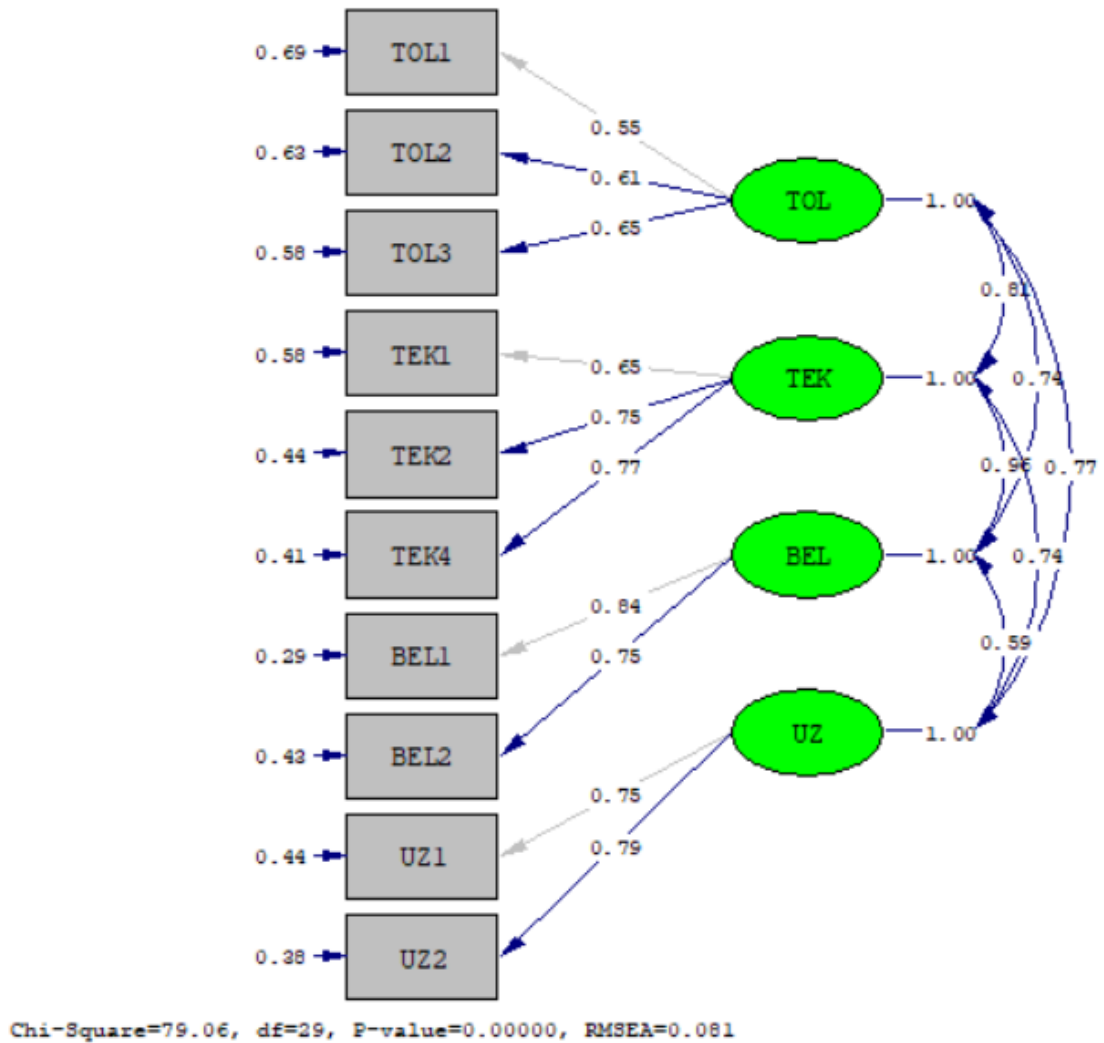
Bu adımda gizil ve gözlenen değişkenleri temsil eden şekillerle yapısal model çizilmiş, değişkenler bu şekillere atanmıştır. Faktör analizi sonuçları göz önünde bulundurularak gruplamalar yapılmış, gizil değişkenlere ilgili gözlenen değişkenler bağlanmıştır.

Birincil seviye doğrulayıcı faktör analizi parametrelerinin parametre tahminleri şekil 1'de, faktör yükleri şekil 2'de gösterilmiştir. Ayrıca birinci düzey doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarının detaylı sunumu Tablo 2'de yapılmıştır.

Şekil 1: Birincil Seviye DFA Modeli Parametrelerinin Tahmini

Şekil 2: Birincil Seviye DFA Modeli Parametrelerinin Faktör Yükleri

Tablo 2: Faktörler ve Faktör Yükleri

Faktör/Madde	Standartlaştırılmış Yükler	t-değeri	R2
Uzlaşım Belirtileri			
Uzlaşım Belirtisi 1	0,44	7,27	0,653
Uzlaşım Belirtisi 2	0,38	6,13	0,538
Tekrarlama			
Tekrarlama 1	0,58	10,28	0,467
Tekrarlama 2	0,44	9,34	0,573
Tekrarlama 4	0,41	8,97	0,607
Tolerans			
Tolerans 1	0,69	9,87	0,519
Tolerans 2	0,63	9,31	0,669
Tolerans 3	0,58	8,72	0,673
Belirginlik			
Belirginlik 1	0,29	7,27	0,361
Belirginlik 2	0,43	6,13	0,343

Elde edilen model, çalışma amacına uygun program ile analiz edilmiş, tahmin sonuçları, uyum indeksleri bulunmuştur. Bulunan uyum indeksleri referans değerleri ile birlikte Tablo 3'tedir.

Tablo 3: Modelin Uyum İndeksleri

Uyuşma İstatistikleri	Ölçeğin Uyum Değerleri	İyi/Mükemmel Uyum	Kabul Edilebilir Uyum
χ^2	78,40	$0 \leq \chi^2 \leq 2sd$	$2sd \leq \chi^2 \leq 3sd$
χ^2/sd	2,70	$0 \leq \chi^2/sd \leq 2$	$2sd \leq \chi^2/sd \leq 5$
RMSEA	0,081	$0 \leq RMSEA \leq 0.05$	$0.05 \leq RMSEA \leq 0.08$
GFI	0,94	$0.90 \leq$	$0.85 \leq$
AGFI	0,89	$0.90 \leq AGFI \leq 1$	$0.85 \leq AGFI \leq 0.90$
RMR	0,079	$0.0 \leq RMR \leq 0.05$	$0.05 \leq RMR \leq 0.08$
IFI	0,98	$0.95 \leq IFI$	$0.90 \leq IFI$
CFI	0,98	$0.95 \leq CFI, 1 = CFI$	$0.90 \leq CFI$
NNFI	0,96	$0.95 \leq NNFI$	$0.90 \leq NNFI$

Tablo 3'e göre birincil seviye doğrulayıcı faktör analizi sonuçları ile ilgili olarak uyum indeksleri χ^2 , χ^2/sd , RMSEA, AGFI ve RMR kabul edilebilir uyum içerisinde yer almakta bunun yanında GFI, CFI, IFI ve NNFI ise iyi/mükemmel uyum içerisinde bulunmaktadır.

2.5. Kısıtlar

Araştırmanın en önemli kısıtı küçük bir örneklem üzerinde ve sınırlı bir zaman diliminde yapılmış olması diğer önemli kısıtı da nitel araştırma yöntemleri ile desteklenmemesidir.

2.6. Analizler ve Bulgular

2.6.1. Demografik Bulgular

Gençlerin demografik özelliklerine ilişkin bulgular Tablo 5'de sunulmuştur. Araştırma bulgularına göre gençlerin yaklaşık %40'ı kadın, %60'ı erkektir. 261 katılımcının yaklaşık %79'u 17-22 yaş aralığında bulunmaktadır. Gençlerin medeni durumuna bakıldığında %96,9'unun bekâr olduğu tespit edilmiştir. Gençlerin %46,4'ü Gıda Mühendisliği, %18,8'i Jeoloji Mühendisliği, %18,0'i İnşaat Mühendisliği, %14,2'si Makine Mühendisliği ve %2,7'si Çevre Mühendisliği Bölümü öğrencisidir. Gençlerin ailelerinin aylık gelir ortalaması 1405-2790 TL aralığındadır. Gençlerin %47,1'i "hangi bölgedensiniz?" sorusuna Akdeniz Bölgesi olarak yanıt vermiştir.

Tablo 5: Ankete Katılan Gençlerin Sosyo-Demografik Özellikleri

Bölümü	n	%	Medeni Durum	n	%
Çevre Mühendisliği	7	2,7	Bekar	253	96,9
Gıda Mühendisliği	121	46,4	Evli	8	3,1
İnşaat Mühendisliği	47	18,0	Toplam	261	100,0
Jeoloji Mühendisliği	49	18,8	Yaş	n	%

Makine Mühendisliği	37	14,2	17-22	207	79,3
Toplam	261	100,0	23-28	49	18,8
Gelir	n	%	29-34	3	1,1
1404 ve altı	46	17,6	35-40	2	,8
1405-2790	87	33,3	Toplam	261	100,0
2791-3340	54	20,7	Bölgesi	n	%
3341-5094	38	14,6	Akdeniz Bölgesi	123	47,1
5095 ve üzeri	36	13,8	Doğu Anadolu Bölgesi	13	5,0
Toplam	261	100,0	Ege Bölgesi	39	14,9
Cinsiyeti	n	%	Güney Doğu Anadolu	9	3,4
Erkek	157	60,2	İç Anadolu Bölgesi	31	11,9
Kadın	104	39,8	Karadeniz Bölge	12	4,6
Toplam	261	100,0	Marmara Bölgesi	34	13,0
			Toplam	261	100,0

2.6.2. Mobil Bağımlılığın Sosyo-Demografik Özelliklere Göre T-Testi ve Anova Testi Sonuçları

Verilerin normal dağılıma uygunluğu Kolmogorov-Smirnov ile test edilmiştir. Bu teste göre verilerin normal dağıldığı hipotezi reddedilmiştir ($p < 0,05$). Diğer normallik analizi olan çarpıklık ve basıklık değerleri incelendiğinde ise, bu değerlerin $-1,50$ ve $+1,50$ aralığında kaldığı belirlenmiş, verilerin normal dağıldığı hipotezi kabul edilmiştir (Tabachnick ve Fidell, 2013: 148).

Tablo 6: Gençlerin Mobil Bağımlılıklarının Cinsiyete Göre T -Testi Sonuçları

Boyutlar	GRUP	N	Ortalama	Standart Sapma	t	p
Uzaklaşım Belirtileri	Erkek	157	2,0892	1,04927	-1,461	0,145
	Kadın	104	2,2933	1,18365		
Tekrarlama	Erkek	157	2,4968	1,13204	-1,257	0,210
	Kadın	104	2,6763	1,12580		
Belirginlik	Erkek	157	2,1911	0,97161	-1,373	0,171
	Kadın	104	2,3606	0,98399		
Tolerans	Erkek	157	2,8195	1,12817	-2,506	0,013
	Kadın	104	3,1795	1,14807		

Tablo 6'da araştırmaya katılan gençlerin uzaklaşım belirtileri, tekrarlama, belirginlik ve tolerans puanları ortalamalarının cinsiyete göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek için yapılan t-testi sonucu bulunmaktadır. Yapılan analize göre; mobil bağımlılık ölçeğinin alt boyutları olan tolerans boyutunda gençlerin cinsiyete göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılığı bulunmakta iken ($p < 0,05$) diğer alt boyutlarda anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır ($p > 0,05$).

Tablo 7: Gençlerin Mobil Bağımlılıklarının Medeni Duruma Göre T -Testi Sonuçları

Boyutlar	GRUP	N	Ortalama	Standart Sapma	t	p
Uzaklaşım Belirtileri	Bekar	253	2,1660	1,09929	-0,368	0,713
	Evli	8	2,3125	1,63299		
Tekrarlama	Bekar	253	2,5837	1,12908	1,233	0,219
	Evli	8	2,0833	1,15126		
Belirginlik	Bekar	253	2,2589	0,97954	0,025	0,980
	Evli	8	2,2500	1,00000		
Tolerans	Bekar	253	2,9802	1,14629	1,370	0,172
	Evli	8	2,4167	1,12335		

Tablo 7'de araştırmaya katılan gençlerin uzaklaşım belirtileri, tekrarlama, belirginlik ve tolerans puanları ortalamalarının medeni duruma göre anlamlı bir farklılık gösterip

göstermediğini tespit etmek için yapılan t-testi sonucu bulunmaktadır. Yapılan analize göre; Mobil Bağımlılık ölçeğinin alt boyutlarında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır ($p>0,05$).

Tablo 8: Gençlerin Mobil Bağımlılıklarının Yaş Grubuna Göre Anova Testi Sonuçları

Boyutlar	GRUP	N	Ortalama	Standart Sapma	F	p
Uzaklaşım Belirtileri	17-22 Yaş	207	2,1618	1,08460	0,202	0,895
	23-28 Yaş	49	2,2041	1,22440		
	29-34 Yaş	3	2,5000	1,32288		
	35-40 Yaş	2	1,7500	0,35355		
Tekrarlama	17-22 Yaş	207	2,6232	1,10493	2,042	0,109
	23-28 Yaş	49	2,2993	1,21000		
	29-34 Yaş	3	3,5556	1,17063		
	35-40 Yaş	2	2,000	0,47140		
Belirginlik	17-22 Yaş	207	2,2826	0,96722	2,459	0,063
	23-28 Yaş	49	2,1122	1,00657		
	29-34 Yaş	3	3,5000	0,5000		
	35-40 Yaş	2	1,5000	0,0000		
Tolerans	17-22 Yaş	207	3,0209	1,15708	1,948	0,122
	23-28 Yaş	49	2,6803	1,07359		
	29-34 Yaş	3	3,8889	1,34715		
	35-40 Yaş	2	2,5000	0,23570		

Tablo 8'de araştırmaya katılan gençlerin uzaklaşım belirtileri, tekrarlama, belirginlik ve tolerans puanları ortalamalarının yaş gruplarına göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek için yapılan Anova testi sonuçları bulunmaktadır. Bu analiz sonuçlarına göre, mobil bağımlılık ölçeğinin tüm alt boyutlarında gençlerin yaş gruplarına göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir ($p>0,05$).

Tablo 9: Gençlerin Mobil Bağımlılıklarının Okunulan Bölüme Göre Anova Testi Sonuçları

Boyutlar	GRUP	N	Ortalama	Standart Sapma	F	p
Uzaklaşım Belirtileri	Jeoloji Mühendisliği	49	2,1837	0,15340	0,436	0,782
	Makine Mühendisliği	37	2,3378	0,19476		
	Çevre Mühendisliği	7	2,000	0,32733		
	İnşaat Mühendisliği	47	2,0319	0,16195		
	Gıda Mühendisliği	121	2,1777	0,10145		
Tekrarlama	Jeoloji Mühendisliği	49	2,2925	1,04224	2,369	0,053
	Makine Mühendisliği	37	2,5045	1,31144		
	Çevre Mühendisliği	7	1,7143	0,65060		
	İnşaat Mühendisliği	47	2,7234	1,23225		
	Gıda Mühendisliği	121	2,6887	1,05737		
Belirginlik	Jeoloji Mühendisliği	49	2,2959	1,03541	0,774	0,543
	Makine Mühendisliği	37	2,0946	1,01268		
	Çevre Mühendisliği	7	1,9286	0,78680		
	İnşaat Mühendisliği	47	2,1809	0,82373		
	Gıda Mühendisliği	121	2,3430	1,01043		
Tolerans	Jeoloji Mühendisliği	49	2,6395	1,10729	2,051	0,088
	Makine Mühendisliği	37	2,8468	1,09881		
	Çevre Mühendisliği	7	2,6190	1,54475		
	İnşaat Mühendisliği	47	2,9645	1,09508		
	Gıda Mühendisliği	121	3,1488	1,15466		

Tablo 9'da araştırmaya katılan gençlerin uzaklaşım belirtileri, tekrarlama, belirginlik ve tolerans puanları ortalamalarının okunulan bölüme göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek için yapılan Anova testi sonuçları bulunmaktadır. Analiz

sonuçlarına göre, mobil bağımlılığın alt boyutlarında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir ($p>0,05$).

Tablo 10: Gençlerin Mobil Bağımlılıklarının Gelir Durumuna Göre Anova Testi Sonuçları

Boyutlar	GRUP	N	Ortalama	Standart Sapma	F	p
Uzaklaşım Belirtileri	1404 TL ve altı	46	2,0543	1,00680	1,079	0,367
	1405-2790 TL	87	2,2241	1,13803		
	2791-3340 TL	54	2,0093	1,01168		
	3341-5094 TL	38	2,1447	1,11445		
	5095 TL ve üstü	36	2,4583	1,26703		
Tekrarlama	1404 TL ve altı	46	2,3841	0,96601	0,855	0,491
	1405-2790 TL	87	2,6360	1,15093		
	2791-3340 TL	54	2,4938	1,12851		
	3341-5094 TL	38	2,5175	1,02139		
	5095 TL ve üstü	36	2,8056	1,37408		
Belirginlik	1404 TL ve altı	46	2,0435	0,89954	0,852	0,494
	1405-2790 TL	87	2,3276	0,96698		
	2791-3340 TL	54	2,3426	1,06321		
	3341-5094 TL	38	2,1842	0,79203		
	5095 TL ve üstü	36	2,3194	1,14113		
Tolerans	1404 TL ve altı	46	2,7899	1,17664	0,601	0,662
	1405-2790 TL	87	2,9732	1,06290		
	2791-3340 TL	54	2,9444	1,17584		
	3341-5094 TL	38	2,9649	1,17989		
	5095 TL ve üstü	36	3,1852	1,25343		

Tablo 10'da araştırmaya katılan gençlerin uzaklaşım belirtileri, tekrarlama, belirginlik ve tolerans puanları ortalamalarının aile gelir durumuna göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek için yapılan Anova testi sonuçları bulunmaktadır. Analiz sonuçlarına göre, mobil bağımlılığın alt boyutlarında aile gelir durumuna göre anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir ($p>0,05$).

Tablo 11: Gençlerin Mobil Bağımlılıklarının Bölge Durumuna Göre Anova Testi Sonuçları

Boyutlar	GRUP	N	Ortalama	Standart Sapma	F	p
Uzaklaşım Belirtileri	Akdeniz Bölgesi	123	2,2520	1,20002	0,593	0,736
	Güneydoğu Anadolu Bölgesi	9	2,0000	1,17260		
	İç Anadolu Bölgesi	31	2,3065	1,09299		
	Marmara Bölgesi	34	2,0294	1,05845		
	Ege Bölgesi	39	2,0769	0,88510		
	Karadeniz Bölgesi	12	2,2083	1,11719		
	Doğu Anadolu Bölgesi	13	1,8077	0,96907		
Tekrarlama	Akdeniz Bölgesi	123	2,5230	1,17973	1,947	0,074
	Güneydoğu Anadolu Bölgesi	9	2,3704	1,08582		
	İç Anadolu Bölgesi	31	2,9677	1,09326		
	Marmara Bölgesi	34	2,3529	1,04750		
	Ege Bölgesi	39	2,3846	0,94138		
	Karadeniz Bölgesi	12	2,6111	1,27789		
	Doğu Anadolu Bölgesi	13	3,2564	1,11516		
Belirginlik	Akdeniz Bölgesi	123	2,2683	1,05055	0,747	0,613
	Güneydoğu Anadolu Bölgesi	9	2,4444	0,98249		
	İç Anadolu Bölgesi	31	2,4194	0,99244		
	Marmara Bölgesi	34	2,2794	1,00145		
	Ege Bölgesi	39	1,9872	0,76509		
	Karadeniz Bölgesi	12	2,4167	0,70173		
	Doğu Anadolu Bölgesi	13	2,2692	0,99195		

Tolerans	Akdeniz Bölgesi	123	2,9593	1,14725	0,423	0,864
	Güneydoğu Anadolu Bölgesi	9	3,2593	1,34141		
	İç Anadolu Bölgesi	31	3,1505	1,06402		
	Marmara Bölgesi	34	2,9118	1,17008		
	Ege Bölgesi	39	2,8291	1,20154		
	Karadeniz Bölgesi	12	2,7500	0,95479		
	Doğu Anadolu Bölgesi	13	3,0769	1,29210		

Tablo 11’de araştırmaya katılan gençlerin uzaklaşım belirtileri, tekrarlar, belirginlik ve tolerans puanları ortalamalarının bölge durumuna göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek için yapılan Anova testi sonuçları bulunmaktadır. Analiz sonuçlarına göre, mobil bağımlılığın alt boyutlarında bölge durumuna göre anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir ($p > 0,05$).

SONUÇ

Mobil teknolojik araçların bilinçli olarak kullanıldığında kullanıcıya birçok kolaylıklar sağladığı görülmektedir. Bunun yanı sıra, mobil teknolojik araçların amacı dışında aşırı derecede kullanımı kullanıcının biyolojik, fizyolojik, psikolojik ve sosyal gelişimini olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Soni ve diğ., 2017: 515-519; Pearson ve diğ., 2016: 193-207).

Bu araştırmada genç kullanıcıların mobil bağımlılığını etkileyen faktörler ve bu faktörler ile sosyo-demografik özellikleri arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre gençlerin mobil bağımlılık düzeyini belirleyen faktörler uzaklaşım belirtileri, tekrarlar, belirginlik ve tolerans olarak belirlenmiştir. Bu sonuç Fidan tarafından geliştirilen “Mobil Bağımlılık Ölçeği” nin sonucu ile örtüşmektedir.

Araştırmada mobil bağımlılık düzeyi tüm öğrenciler için ortalama 25,15 olarak bulunmuştur. Türkiye’de yapılan benzer bir araştırmada öğrencilerin akıllı telefon bağımlılık düzeyleri ortalama 90,25 olarak daha yüksek bulunmuştur (Minaz ve diğ., 2017: 282). Ayrıca Güney Kore’de yapılan araştırma sonucuna göre öğrencilerin akıllı telefon bağımlılık düzeylerinin daha yüksek olduğu (ortalama 110) tespit edilmiştir (Kwon ve diğ., 2013: 56-93).

Gençlerin mobil teknoloji bağımlılığını önlemek için ailelere ve öğrenciler için ayrı ayrı olarak bağımlılık hakkında bilinçlendirilme faaliyetleri düzenlenebilir.

Konuyla ilgili olarak toplumun diğer kesimlerinden farklı veri toplama araçlarıyla yapılacak çalışmalarda daha farklı sonuçlar elde edilebilir.

KAYNAKÇA

- Ağca, Kağan Rıdvan ve Bağcı Hakkı (2013), “Eğitimde Mobil Araçların Kullanımına İlişkin Öğrenci Görüşleri”, *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, Cilt:2 Sayı:4.
- Aktaş, Hasret ve Yılmaz Nurcan (2017), “Üniversite gençlerinin yalnızlık ve utangaçlık unsurları açısından akıllı telefon bağımlılığı”, *International Journal of Social Sciences and Education Research*, Issue:3, p.85-100.
- Anonymous, (2013), “American Psychiatric Association. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-5)”, *Arlington: American Psychiatric Publishing*.
- Batıgün Durak Ayşegül ve Kılıç Nevin (2011), “İnternet Bağımlılığı ile Kişilik Özellikleri, Sosyal Destek, Psikolojik Belirtiler ve Bazı Sosyo-Demografik Değişkenler Arasındaki İlişkiler”, *Türk Psikoloji Dergisi*, Sayı: 26, p.1-10.
- Bettinardi, Angres and Kathy Angres Daniel (2010), “Understanding the disease of addiction”, *Journal of Nursing Regulation*, Issue:2, p.31-37.
- Campbell, Scott (2004), “Normative Mobile Phone Use in Public Settings, Paper Presented At The Annual Meeting of the National Communication Association”, *Chicago*.
- Campbell, Scott and Russo Tracy (2003), “The Social Construction of Mobile Telephony: an Application of the Social Influence Model to Perceptions and Uses of Mobile Phones

- within Personal Communication Networks”, *Communication Monographs*, Issue:70, p.317-334.
- Chaisatien, Prach and Akahori Kanji (2007), “A Pilot Study on 3G Mobile Phone and Two Dimension Barcode in Classroom Communication and Support System”, *In Advanced Learning Technologies, 2007, ICALT 2007, Seventh IEEE International Conference on*, p.111-113, IEEE.
- Çakır, Fatma ve Demi Neslihan (2014), “Üniversite Öğrencilerinin Akıllı Telefon Satın Alma Tercihlerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 29 Sayı:1, s.213-243.
- De Prato, Giuditla Feijoo, Claiduo and Simon Jean Paul (2014), “Innovations in the video game industry: changing global markets”, *Digiworld Economic Journal*, Issue:2nd Q., p.17-38.
- Erdem, Haluk, Türen Ufuk, Kalkın Gökdeniz ve Deniz Mehmet (2016), “Üniversite Öğrencilerinde Mobil Telefon Yoksunluğu Korkusunun (Nomofobi) Akademik Başarıya Etkisi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Dergisi*, Sayı:21, p.923-936.
- Eşitti, Şakir (2015), “Bilgi Çağında Problemlerli İnternet Kullanımı ve Enformasyon Obezitesi: Problemlerli İnternet Kullanımı Ölçeğinin Üniversite Öğrencilerine Uygulanması”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, Sayı:49, p.75-97.
- Fidan, Hüseyin (2016), "Mobil bağımlılık ölçeği'nin geliştirilmesi ve geçerliliği: Bileşenler modeli yaklaşımı." *Addicta: The Turkish Journal on Addictions* Sayı:3, s.433-469.
- Goldberg, İnternet addiction disorder: Diagnostik criteria. <http://www.Psychom.net/iadcriteria.html>, 17.07.2018.
- Griffiths, Mark (1995), “*Technological addictions*”, *Clinical Psychology Forum*, Issue:76, p.14-19.
- Gündüz, Uğur, Çetinkaya Ahmet, Kırık Ali Murat ve Şahin Özgür Erkut (2015), *Yeni Medyada Değişen Oyun Kültürü: Çevrimiçi Oyunun Yükselişi, Bilişim ve...*, p.221-235, Hiperlink Yayınları, İstanbul.
- Horzum, Mehmet Barış (2011), “İlköğretim Öğrencilerinin Bilgisayar Oyunu Bağımlılık Düzeylerinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi”, *Education and Science*, Issue:36, p.56-68.
- İHH, Teknoloji kullanımı ve bağımlılığı açısından Türkiye gençliğinin fotoğrafı. İnsani Sosyal Araştırmalar Merkezi, <http://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/>, 08.08.2018.
- Kayış, Aliye ve Kalaycı Şeref (2014), “*Güvenilirlik Analizi, SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*”, Asil Yayın Dağıtım, s. 404-409, Ankara.
- Kırık, Ali Murat (2013), “*Gelişen Web Teknolojileri ve Sosyal Medya Bağımlılığı*”, *Sosyal Medya Araştırmaları 1: “Sosyalleşen Birey”* p.77-101. Çizgi Yayınevi, İstanbul.
- Kim, Dongil, Lee Yunhee, Lee Juyoung, Nam Jee and Chung Yeoju (2014), “Development of Korean Smartphone Addiction Proneness Scale for Youth”, *Plos One*, Volume 9, Issue 5.
- Kuyucu, Mihalis (2017), “Gençlerde Akıllı Telefon Kullanımı ve Akıllı Telefon Bağımlılığı Sorunsalı: “Akıllı Telefon (Kolik)” Üniversite Gençliği”, *Global Media Journal TR Edition*, Baskı:7.
- Kwon, Min, JoonYeop, Lee, Wang-Youn Won, Jae Woo Park, Jung Ah Min, Changtae Hahn, Xinyu Gu, Ji Hye Choi and Dai Jin Kim (2013), “Development and Validation of a Smartphone Addiction Scale (SAS)”, *PloS One*, Volume:2, Issue:8, p.56-93.
- Leshner, Alan (1997), “Addiction is a brain disease, and it matters”, *Science*, Issue:278, p.807-808.

- Marlatt, Alan, Baer John and Donovan Kıvlahan (1988), "Addictive Behaviors: Etiology and Treatment", *Annual Review of Psychology*, Issue:39, p.223-252.
- Minaz, Ali ve Çetinkaya Bozkurt Özlem (2017), "Üniversite Öğrencilerinin Akıllı Telefon Bağımlılık Düzeylerinin ve Kullanım Amaçlarının Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:9, s.268-286.
- Mobil Nedir?, <https://wmaraci.com/nedir/mobil>, 18.08.2018
- Nakip, Mahir ve Yaraş Eyyup (2016), "SPSS Uygulamalı Pazarlama Araştırmalarına Giriş", *Genişletilmiş ve Yenilenmiş 5. Baskı, Eylül, Seçkin Yayınevi*, s.463, Ankara.
- Pearson, Claire and Hussain, Zaheer (2016), "Smartphone Addiction and Associated Psychological Factors, *Addicta: The Turkish Journal of Addictions*" *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, Issue:3, p.193-207.
- Savcı, Mustafa ve Aysan Ferda (2017), "Teknolojik Bağımlılıklar ve Sosyal Bağlılık: İnternet Bağımlılığı, Sosyal Medya Bağımlılığı, Dijital Oyun Bağımlılığı ve Akıllı Telefon Bağımlılığının Sosyal Bağlılığı Yordayıcı Etkisi. Dusunen Adam" *The Journal of Psychiatry and Neurological Sciences*, Issue:30, p.202-216.
- Soni, Ruchi, Ritesh Upadhyay, and Mahendra Jain (2017), "Prevalence of smart phone addiction, sleep quality and associated behaviour problems in adolescents." *International Journal of Research in Medical Sciences* Volume:5 Issue:2, p.515-519.
- Stephenson, William (1988), *The play theory of mass communication*, NJ: Transaction Books.
- Tabachnick, Barbara and Fidell Linda (2013), *Using Multivariate Statistics*, (sixth ed.) Allyn & Bacon/Pearson Education, Boston.
- Turel, Ofir, Serenko Alexander and Giles Paul (2011), "Integrating Technology Addiction and Use: An Empirical Investigation of Online Auction Users", *MIS Quarterly*, Issue:35, p.1043-1061.
- Ünal, Ali Tutkun (2015). *Sosyal Medya Bağımlılığı Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma*, Yayımlanmış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı, İstanbul.
- Van Den Eijnden Regina, Jeroen Lemmens, Jeroen and Valkenburg Patti (2016), "The Social Media Disorder Scale", *Comput Human Behavior*, Issue:61, p.478-487.
- Wang, Minijuan, Shen Ruimin, Novak Daniel and Pan Xioyan (2009), "The Impact Of Mobile Learning On Students' Learning Behaviours And Performance: Report From A Large Blended Classroom", *British Journal of Educational Technology*, Issue:40, p.673-695.
- Yang, Shu Ching and Tung Chieh Ju (2004), "Comparison of internet addicts and non-addicts in Taiwanese high school", *Computers in Human Behavior*, Issue:23, p.79-96.
- Young, Kimberly (1998), *Caught in the Net: How to Recognize the Signs of Internet Addiction and a Winning Strategy for Recovery* John Wiley & Sons, New York.
- Young, Kimberly (2007), "Cognitive Behavior Therapy with Internet Addicts: Treatment Outcomes and Implications", *Cyberpsychology & Behavior*, Issue:10, p.671-679.
- Young, Kimberly (2009), "Understanding Online Gaming Addiction and Treatment Issues for Adolescents", *The American Journal of Family Therapy*, Issue:37, p.355-372.
- Zengin, Mahmut, Şengel, Erhan, Özdemir, Mehmet Ali (2018), "Eğitimde Mobil Öğrenme Üzerine Araştırma Eğilimleri: Türkiye Örneği", *Journal of Instructional Technologies & Teacher Education*, Vol 7 No 1 (2018), s.18-35.

SİYASET, EKONOMİ ve YÖNETİM ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

RESEARCH JOURNAL OF
POLITICS, ECONOMICS AND MANAGEMENT

July 2019, Vol:7, Issue:3

Temmuz 2019, Cilt:7, Sayı:3

P-ISSN: 2147-6071

E-ISSN: 2147-7035

Journal homepage: www.siyasetekonomiyonetim.org

G7 Ülkelerinde Sağlık Harcamaları Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Panel Nedensellik Analizi The Relationship Between Healthcare Expenditures and Economic Growth in The G7 Countries: Panel Analysis

Tuba İSPİR

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Doktora Öğrencisi, tubakara0203@gmail.com

Arş. Gör. Sena TÜRKMEN

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, sena_dgn01@hotmail.com

MAKALE BİLGİSİ

Article History:

Received 15 March 2019

Received in revised form 18 May 2019

Accepted 20 June 2019

Anahtar Kelimeler:

Sağlık Harcamaları, Ekonomik Büyüme, G7 Ülkeleri, Panel Nedensellik Testi

© 2019 PESA Tüm hakları saklıdır

ÖZET

Sağlık insanlar için sadece vücudunda herhangi bir hastalık ya da sakatlığın olmaması değil, kişinin bedenen, ruhen ve sosyal yönden tam bir iyilik halinde olmasını ifade etmektedir. Sağlık hizmetleri bireylerin fiziksel ya da ruhsal sorunlarının giderilmesi açısından önemli olduğu kadar iş gücü verimliliğinin artırılabilmesi, çıktı düzeyinde artış sağlanması ve toplumun yaşama kalitesinin iyileştirilmesi açısından önem arz etmektedir. Ülkelerin sağlık harcamaları ile ekonomik gelişmişlik düzeyleri paralellik göstermekte olup gelişmiş ülkelerde sağlık harcamalarına ayrılan payın gelişmekte olan ülkelere göre nispeten daha yüksek düzeyde olduğu sağlıkla ilgili istatistiksel verilerden anlaşılmaktadır. Bu çalışma, dünya ekonomisinin güçlü ülkelerinden olan yedi ülkenin (G7, Group of Seven) 1988 – 2017 verileriyle sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki yeni ekonometrik yöntemlerle Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) panel nedensellik testleri kullanılarak oluşturulmuştur. Analizlerde ekonomik büyüme göstergesi gayri safi yurt içi hasıla değişkeni ve sağlık harcaması göstergesi olarak toplam sağlık harcaması kullanılmıştır. Dinamik panel veri analizinin yapıldığı çalışmada elde edilen sonuçlara göre G7 ülkeleri için sağlık harcamalarından ekonomik büyümeye ve ekonomik büyümeden sağlık harcamalarına doğru nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received 15 Mart 2019

Received in revised form 18 Mayıs 2019

Accepted 20 Haziran 2019

Keywords:

Healthcare Expenditures, Economic Growth, G7 Countries, Panel Causality Test Cointegration

© 2019 PESA All rights reserved

ABSTRACT

Healthiness means not only being free of any disease or disability of people, but also being physically, spirituality and soically in good condition. Healthcare services play a very important role to increase labor productivity, output and living standarts, in addition to health physical or spiritual problems. According to healthcare statistics, healthcare expenditures and economic development levels of countries move parallel, indicating that the share of healthcare expenditures in developed countries are higher than those in developing countries. This study analyzes the relationship between healthcare expenditures and economic growth among the G7 countries forth eperiod of 1988-2017 by using newly developed econometric methods, Emirmahmutoğlu and Köse (2011) panel causality tests. This study uses the change in gross domestic product to calculate economic growth, and total healthcare expenditures for healthcare expenditures. Dynamic panel data analysis results show that there is not a causality relation from healthcare expenditures to economic growth, and from economic growth to healthcare expenditures.

GİRİŞ

Ekonomik büyüme iktisat bilimi içerisinde güncelliğini koruyan özellikle ülkeler arasındaki gelişmişlik farklarını ortaya koyan ve gelişmekte olan ülkeler açısından oldukça önemli bir makroekonomik göstergedir. İçsel büyüme modelinin temel belirleyicilerine bakıldığında ülkelerin uyguladıkları sağlık politikaları büyümenin temel unsurları arasında yer aldığı görülmektedir (Taban, 2016: 142). Sağlık ekonomik büyümeyi doğrudan ya da dolaylı olarak etkilerken ekonomik büyümenin de sağlığı etkilediği bir gerçektir. Bir ülkede sağlığa yönelik yapılan etkin harcamalar çalışanların üretkenliğini arttırarak ekonomide çıktı düzeyinde artış sağlanmasına katkı sağlayacaktır.

Ekonomik gelişmişlik seviyesinin yüksek olduğu ülkelerde sağlık düzeyinin de yüksek olduğu bilinmektedir. Sağlık hizmetlerinin artması toplumun yaşam kalitesinin artması ve ekonomik büyüme açısından önem taşımaktadır. Özellikle gelişmiş ülkelerde sağlık harcamalarına ayrılan pay gelişmekte olan ülkelere kıyasla daha fazladır. Ülkelerin sağlık harcamaları arttıkça beraberinde bebek ve çocuk ölüm oranlarının azaldığı, doğum ve ölüm oranlarının düştüğü, nüfus artış hızının yavaşladığı, ortalama yaşam süresinin arttığı, bireylerin daha beslenebilme imkanı bulduğu ve iş gücü verimliliğinin arttığı anlaşılmaktadır (Ağır ve Tıraş, 2018: 14).

Sağlık harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği “sağlığa dayalı büyüme hipotezi” ile açıklanmaktadır. Sağlığa dayalı büyüme hipotezine göre sağlık harcamaları üretken sermaye niteliği taşımaktadır (Akar, 2014: 311-312). Başka bir deyişle sağlık hizmetlerine yapılan yatırımlar toplam ekonomik büyümeye olumlu yönde katkı sağlamaktadır. Baro (1996)’ ya göre sağlık, ekonominin lokomotifi ve sermaye artışı sağlayan bir varlık niteliği taşımaktadır.

Literatür kısmında da belirtileceği üzere sağlık harcamalarıyla ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz eden birçok ekonometrik çalışma bulunmakla birlikte bu çalışmaların bir kısmı değişkenler arası eşbütünleşme ilişki ve nedensellik ilişkisi üzerine yoğunlaşmaktadır. Eş bütünleşme analizi sonuçları genel olarak, sağlıkla ilgili göstergelerin ekonomik büyüme değişkeni ile pozitif ilişkili olduğu sonuçları rapor ederken (Kar ve Ağır, 2003; Wang vd., 2007; Ecevit ve Çetin, 2010; Sülkü ve Caner, 2011; Wang, 2011; Yardımcıoğlu, 2012; Ay vd., 2013; Penas vd., 2013; Selim vd., 2014; Fedeli, 2015; Alor vd., 2018; Kesbiç ve Salman, 2018) çok az sayıda da olsa bir kısım çalışmalarda ise sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde etkisinin olmadığı ya da negatif etkilediği sonuçlarına ulaşılmıştır (Yumuşak ve Yıldırım, 2009; Akar, 2014).

Bunun yanı sıra yapılan çalışmalarda kullanılan değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin olup olmadığını tespit edebilmek için gerek zaman serisi analizinde gerekse panel analizinde nedensellik testleri uygulandığı görülmektedir. Çalışmaların bazıları değişkenler arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi, bazıları değişkenler arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin varlığını tespit ederken bazıları da değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi olmadığı sonucunu ortaya koymaktadır. Kar ve Ağır (2003), seçilen beşeri sermaye ölçütüyle ekonomik büyüme arasında tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir. Yardımcıoğlu (2012), sağlık ve ekonomik büyüme değişkenleri arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu ortaya koymuştur. Akıncı ve Tuncer (2016), seçilmiş sağlık göstergeleri ile ekonomik büyüme değişkeni arasında çift yönlü nedensellik olduğu rapor edilmektedir. Ağır ve Tıraş (2018), OECD ülkelerini kapsayan çalışmada ülkelerinin %77,8’inde gelir ile sağlık harcama türleri arasında nedensellik ilişkisine ulaşırlarken %22,2’sinde gelir ile ele alınan sağlık harcama türleri arasında nedensellik ilişkisinin olmadığını tespit etmişlerdir.

Bu çalışmanın amacı sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmaktır. Bu bağlamda dünya ekonomisinde lider konumundaki yedi ülke (Almanya, ABD, Fransa, İtalya, Birleşik Krallık, Kanada ve Japonya) için 1988-2017 yılları verileri kullanılarak dinamik panel veri analizinden yararlanılmıştır. Literatür taraması sonucunda bu ülke örneklerini kullanan başka bir çalışmanın olmadığı yazarlar tarafından tespit edilmiş ve örneklem ülke grubu verileriyle çalışılmıştır. Bu çalışmanın literatürden farklı diğer bir yanı da yeni nesil panel ekonometrik testlerin kullanılmasıdır. Bu iki farklılıkla çalışma diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Çalışma yalın bir ekonometrik model kurarak, temel

değişkenlerle tahminler yapmayı amaçladığından, başkaca bir kontrol değişkeni eklemek ihmal edilmiştir.

Literatür taraması ortaya konulduktan sonra bu çalışma yeni nesil panel ekonometrik testleri kullanarak, sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi test etmektedir. Sonuçlar, panele giren G7 Ülkelerinde, Panel Fisher istatistiğiyle elde edilen katsayılarla, sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasından bir nedenselliğin olmadığını ortaya koymaktadır.

1. Literatür Araştırması

Sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi birçok çalışmaya konu olmuş ve yapılan ekonometrik testler sonucunda farklı sonuçlara ulaşılmakla birlikte bu konuda tam bir fikir birliği sağlanamamıştır. Uluslararası literatür incelendiğinde sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisini panel veri analiz yöntemiyle sınavan çalışma sayısının fazla olduğu dikkat çekmektedir. Tablo 1.'de sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen önceki çalışmalar yer almaktadır.

Tablo 1: Sağlık Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisini İnceleyen Çalışmalar

Yazarlar	Ülke	Dönem	Değişkenler	Yöntem	Sonuç
Kar ve Ağır (2003)	Türkiye	1926-1994	Kişi başına gelir, Sağlık harcamaları Eğitim harcamaları	Johansen Eşbütünleşme testi Nedensellik testi	Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi seçilen beşeri sermaye göstergesine duyarlıdır.
Wang vd., (2007)	50 ABD Eyaleti	1980-2000	Eyalet geliri ve sağlık harcaması	Panel Eşbütünleşme Analizi	Uzun dönemde pozitif ilişki tespit edilmiştir.
Akram vd., (2008)	Pakistan	1960-2006	Kişi başına gelir, ve bazı sağlık göstergeleri	Johansen Eşbütünleşme Analizi Granger Nedensellik Analizi	Sağlık değişkenleri ve ekonomik büyüme arasında kısa ve uzun dönemde ilişki yok.
Erdil ve Yetkiner (2009)	Farklı gelir grubunda n 75 ülke	1990-2000	Kişi başına reel gelir, Kişi başına reel sağlık harcaması	Panel Veri Analizi	Düşük ve orta gelirli ülkeler için gelirden sağlık harcamalarına tek yönlü nedensellik varken yüksek gelirli ülkeler için tersi durum söz konusudur.
Yumuşak ve Yıldırım (2009)	Türkiye	1980-2005	Reel milli gelir, sağlık harcamaları ve doğuştan yaşam beklentisi	Johansen Eşbütünleşme testi Nedensellik testi	Sağlık harcamalarının gelire etkisi negatif ve küçük, doğuştan yaşam beklentisinin ise gelire etkisi yüksek.
Çetin ve Ecevit (2010)	15 OECD Ülkesi	1990-2006	Reel GSYİH, ihracat, İşgücü verimliliği, İstihdam, İthalat ve kamu sağlık harcamaları	Panel Regresyon Analizi	Sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında zayıf pozitif bir ilişki tespit edilmiştir.
Sülkü ve Caner (2011)	Türkiye	1984-2006	Kişi başına gelir, özel sağlık harcaması, kamu sağlık harcaması ve nüfus artış oranı	Johansen Eşbütünleşme testi	Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki söz konusudur.
Wang (2011)	31 OECD Ülkesi	1986-2007	Milli gelir, toplam sağlık harcaması, sağlık personeli harcama toplamı, toplam sağlık harcaması	Panel Regresyon Analizi	Sağlık harcamalarının ekonomik büyümeye etkisi pozitif olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

			sının personel başına sağlık harcamasına oranı		
Yardımcı -oğlu (2012)	25 OECD Ülkesi	1975-2008	İşçi başına düşen milli gelir ve doğuştan yaşam beklentisi	Panel Veri Analizi	Sağlık ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemde çift yönlü bir nedensellik ilişkisi söz konusudur.
Ay vd., (2013)	Türkiye	1968-2006	Reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, Yataklı kurum sayısı, Sağlık memuru başına düşen kişi sayısı ve Yataksız sağlık kurumu sayısı	Johansen Eşbütünlük testi	Sağlık ve ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişkinin olduğu gözlemlenmiştir.
Meharar a vd., (2012)	Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkeleri	1995-2005	Kişi başına gelir, toplam sağlık harcaması, özel sağlık harcaması	Panel Eşbütünlük Analizi	Uzun dönemde sağlık harcamaları gelire duyarlıdır.
Penas vd., (2013)	31 OECD Ülkesi	1970-2009	Kişi başına milli gelir, kişi başına toplam sağlık harcaması ve özel sağlık harcamaları*	Panel Veri Analizi	Kişi başına gelir sağlık harcaması üzerinde pozitif etkiye sahiptir.
Akar (2014)	Türkiye	Ocak 2004-Mart 2013	Gayri safi yurt içi hasıla, Sağlık harcamaları, Sağlık harcamalarının nispi fiyatı	Johansen Eşbütünlük analizi	Uzun dönemde sağlık harcamaları, sağlık harcamalarının nispi fiyatı ve ekonomik büyüme arasında ilişki var.
Selim vd., (2014)	27 AB Ülkesi ve Türkiye	2001-2011	Gayri safi yurtiçi hasıla, kişi başına sağlık harcaması	Panel Veri Analizi	Kişi başına sağlık harcaması ve ekonomik büyüme arasında uzun ve kısa dönemde pozitif bir ilişki bulunmuştur.
Boussale m vd., (2014)	Cezayir	1974-2014	Kişi başına gelir ve sağlık harcaması	Johansen Eşbütünlük analizi Nedensellik analizi	Kişi başına düşen gelirden sağlık harcamasına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi vardır.
Fedeli (2015)	İtalya	1982-2009	Kişi başına gelir ve kişi başına sağlık harcaması	Panel Eşbütünlük Analizi	Kişi başına gelir ile sağlık harcaması arasında pozitif ilişki bulunmuştur.
Akıncı ve Tuncer (2016)	Türkiye	2006:Q1-2016:Q2	Gayri safi yurtiçi hasıla ve sağlık harcamaları	Johansen Eşbütünlük testi ve Nedensellik analizi	Ekonomik büyüme ve sağlık harcamaları arasında uzun dönemde çift yönlü bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır.
Alor vd., (2018)	Nijerya	1980-2016	Reel gayri safi yurtiçi hasıla, sağlık harcamaları ve eğitim harcamaları	Zaman serisi analizi	Sağlık harcamaları ve eğitim harcamaları ekonomik büyüme üzerinde etkisi pozitifdir.
Kesbiç ve Salman (2018)	Türkiye	1980-2014	Kişi başına gayri safi yurtiçi hasıla, kişi başına kamu sağlık harcaması ve kişi başına özel sağlık harcaması	VAR Analizi	Kamu sağlık harcaması ve özel sağlık harcaması ekonomik büyümeye pozitif katkı sağlamaktadır.

Ağır ve Tıraş (2018)	172 Ülke	1995-2014	Kişi başına gelir, Toplam sağlık harcamaları, özel sağlık harcamaları ve kamu sağlık harcamaları	Panel Nedensellik Analizi	Değişkenler arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Bedir (2016)	Gelişmekte Olan Ülkeler	1995-2013	Kişi başına gelir, kişi başına sağlık harcamaları	Panel Nedensellik Analizi	Avrupa, Orta Doğu Afrika ve Asya ülkelerinde değişkenler arasında nedensellik ilişkisi yok, Çek Cumhuriyeti ve Rusya için çift yönlü nedensellik var, Macaristan, Yunanistan, Polonya, Birleşik Arap Emirlikleri ve Güney Afrika'da tek yönlü nedensellik vardır.
Ağır ve Tıraş (2018)	36 OECD Ülkesi	1995-2014	Kişi başına gayri safi yurt içi hasıla, kişi başına sağlık harcaması, özel sağlık harcaması, kamu sağlık harcaması ve toplam sağlık harcaması	Emirmahmutoğlu ve Köse Panel Nedensellik Testi	OECD ülkelerinin %77,8 inde gelir ile sağlık harcaması türleri arasında ilişki var, %22,2'sinde gelir ile ele alınan sağlık harcaması türleri arasında nedensellik ilişkisi yok.

Tablo 1.'de verilen literatür taraması, değişik ülke grubu örnekleri için çok çeşitli ekonometrik yöntemlerin kullanıldığını göstermektedir. Bununla birlikte, ekonomik büyüme göstergesi olarak kullanılan değişkenin etkilediği varsayılan çeşitli sağlık göstergelerinin de modellere dahil edildiği anlaşılmaktadır. Literatür incelendiğinde, sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisinin ortak bir sonuca evrilmediği de aşikardır. Değişkenler arasındaki ilişki ülkeden ülkeye ya da kullanılan değişkene göre çeşitlilik arz etmektedir.

2. Ampirik Analiz

Bu çalışmada dünya ekonomisinin en büyük yedi ülkesinin (G7 ülkelerinin) 1988-2017 yılı verileriyle sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi dinamik panel veri yöntemleriyle analizi edilmiştir. Araştırmanın amacı seçilen bu yedi ülke için sağlık harcamalarının ekonomik büyümeyi nasıl etkilediğini ortaya koymaktır.

Sağlık harcaması ve büyüme ilişkisinin test edildiği çalışmada kullanılan değişkenler 'World Development Indicators' ve 'OECD Statistical Profiles' veri tabanlarından elde edilmiş ve kullanılan değişkenler Tablo 2.'de tanımlanmaktadır.

Tablo 2: Değişkenlerin Tanımlanması

Değişkenler	Açıklama	Kaynak
LG	Logaritmik kişi başına gelir	Dünya Bankası, WDI
LSH	Logaritmik kişi başına sağlık harcaması	OECD Statistical Profiles

Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini tahmin etmeden önce uygun nedensellik testi seçiminde iki konu önemli rol oynamaktadır. İlk olarak panel üyeleri arasında yatay kesit bağımlılığının varlığı kontrol edilmelidir. Çünkü bu yedi ülkeden herhangi birini etkileyen bir şok yüksek düzeyde küreselleşme, uluslar arası ticaret ve finansal bütünleşme kanalıyla diğer ülkeleri de etkileyebilir. Bir diğer önemli husus, verilerin ülkeler arasında toplanıp toplanmayacağını ya da panel tahminlerinin ülkeye has özellikleri hesaba katıp katmadığını değerlendirmektedir (Peseran ve Smith, 1995; Luintel ve Khan, 2004).

2.1.Yöntem

Bu çalışmada, yeni ekonometrik yöntemlerle dinamik panel veri analizi kullanılmıştır. Panel veri analizinde ele alınan incelemeler, yatay kesit birimlerine zaman boyutunun eklenmesiyle değişkenler arasındaki ilişkinin ortaya konulmasını sağlamaktadır. Ekonomik büyüme – sağlık harcamaları arasındaki nedensellik ilişkisini incelemeye önce ön testler uygulanmaktadır. Eğim katsayısının homojenliği; Peseran ve Yagamata (2008) tarafından geliştirilen delta testi yardımıyla incelenmektedir. Modelde kesitler arası bağımlılık olup olmadığına karar vermek için Peseran CDLM testi yapılmıştır (Kar, vd., 2018: 7; Dilber ve Sönmez, 2016: 143). Bu analizler sonucunda birim kök ve eşbütünleşme testlerinin yapılması zorunluluğu olmadan değişkenlerin düzey değerleri ile Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) panel nedensellik testi yapılarak değişkenler arasındaki ilişkinin yönü belirlenmektedir.

Emirmahmutoğlu ve Köse (2011), panel veri setleri için zaman serisi verilerinde daha yalın bir halde Granger nedenselliğine Toda- Yamamoto yaklaşımını genişletmiştir. Panel nedenselliğine olan bu yeni yaklaşım, ilgi değişkenlerin durağan ya da birlikte hareket edip etmemesinden bağımsız olarak, ülkeler arası heterojenliğin olup olmadığını açıklamaktadır. Bu katsayı esnekliğine ilave olarak panel istatistikleri için kritik değerler önyükleme dağıtımlarından türetildiğinden kesit bağımlılığını da dikkate almaktadır.

2.2. Bulgular

Panel nedensellik testlerinden hangisinin yapılacağına karar vermeden önce serilerin homojen mi yoksa heterojen mi olduğuna karar verilmeli ve kesitler arası bağımlılık olup olmadığı test edilmelidir. Tablo 3.'de yatay kesit bağımlılığı ve homojenite test sonuçları yer almaktadır. Yatay kesit bağımlılığı test sonuçlarına göre %1 anlamlılık düzeyinde yatay kesit bağımlılığın olmadığını ifade eden boş hipotez reddedilerek değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığı olduğu bulgusu elde edilmiştir. Bu sonuçlara göre bir ülkede çıkan şoklar diğer ülkeleri etkilemektedir. Delta testlerinde modelin homojen olduğu üzerine kurulu boş hipotezine karşılık alternatif hipotezi sınamaktadır. %1 anlamlılık düzeyinde H_0 boş hipotezi reddedilmekte ve eğim katsayısının heterojen olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Tablo 3: Yatay Kesit Bağımlılığı ve Homojenlik Testleri

Yatay Kesit Bağımlılığı			
	Test	İstatistik	p-Değeri
Breusch and Pagan (1980)	LM	112.886***	0.000
Pesaran (2004)	CD _{LM}	14.178***	0.000
Pesaran (2004)	CD	-3.294***	0.000
Pesaran vd., (2008)	LM _{adj}	15.711***	0.000
Eğim Homojenliği			
Pesaran and Yamagata (2008)	Δ	3.166***	0.001
	Δ_{adj}	3.338***	0.000

“***” %1 anlamlılık seviyesini ifade etmektedir.

Tablo 4.'de yer alan panel Fisher istatistiği sonuçları, “sağlık harcamaları ekonomik büyümenin nedeni değildir” ve “ekonomik büyüme sağlık harcamalarının nedeni değildir” şeklinde kurulan boş hipotezleri kabul etmektedir. Buna göre, panelin tamamında değişkenler arasında karşılıklı bir nedensel ilişki söz konusu değildir. Yani, G7 ülkeleri için sağlık harcamalarından ekonomik büyümeye ve ekonomik büyümeden sağlık harcamalarına doğru nedensellik ilişkisi yoktur.

Tablo 4: Emirmahmutoğlu ve Köse (2011), Panel Nedensellik Test Sonuçları

Ülke	Lag (p)	LG→LSH		LSH→LG	
		Wald İstatistiği	Olasılık Değeri	Wald İstatistiği	Olasılık Değeri
Kanada	2	0.863	0.650	3.488	0.175
Fransa	1	0.386	0.534	0.003	0.956
Almanya	1	7.854*	0.055	0.676	0.411
İtalya	1	0.056	0.813	0.795	0.373

Japonya	1	9.549**	0.023	1.259	0.262
İngiltere	1	0.015	0.903	1.462	0.227
ABD	2	5.032*	0.081	1.225	0.542
Panel Fisher		12.924	0.304	14.205	0.929

“***” ve “*” işareti sırasıyla %5 ve %10 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

Panel nedensellik test sonuçları ülke bazında incelendiğinde; Almanya, Japonya ve ABD’de ekonomik büyümeden sağlık harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Ancak G7 ülkelerinin hiçbirinde sağlık harcamalarından ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi olduğu bulgusuna rastlanılmamıştır. Tablo 4.’de panel nedensellik test sonuçlarına yer verilmektedir.

SONUÇ

Dünya Sağlık Örgütünün tanıma göre; sağlık, sadece hastalık ve sakatlığın olmayışı değil, beden, ruhen ve sosyal yönden tam bir iyilik halini ifade etmektedir. Ekonomi açısından bakıldığında sağlık, üretimin etkin bir şekilde devam ettirilmesi ve ekonomik gelişmişlik düzeyinin artırılması için de önem arz etmektedir. Ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeyi ile sağlık harcamaları paralel seyretmektedir. Gelişmiş ülkelerin sağlık hizmetleri için yaptıkları harcama geliştirmekte olan ülkelere göre daha fazla olduğu bilinmektedir.

Dünyanın en güçlü yedi ekonomisi konumunda yer alan G7 ülkelerinin 1988-2017 yıllarını kapsayan bu çalışmada sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi yeni nesil panel ekonometrik yöntemlerle test edilmiştir. Yatay kesit bağımlılığı ve homojenite test sonuçları doğrultusunda değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığı olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca delta testi sonucunda eğim katsayısının heterojen olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuca göre, herhangi bir ülkede meydana gelen bir şok (örneğin bir ekonomik kriz) bu grup içerisinde yer alan diğer ülkeleri de etkilemektedir.

Emirmahmutoglu ve Köse (2011), panel nedensellik sonuçlarına göre G7 ülkeleri için sağlık harcamaları ve ekonomik büyümeye ilişkisinde, değişkenler arasında bir nedensel ilişki tespit edilememiştir. Ancak panel nedensellik test sonuçları ülkeler bazında incelendiğinde; Almanya, Japonya ve ABD’de ekonomik büyümeden sağlık harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu bulgusu elde edilmiştir. Analize dahil edilen ülkelerin ekonomik büyüme hızları, sağlık harcamaları ve hükümetlerin izledikleri gerek ekonomik politikalar gerekse sağlık politikaları birbirinden farklı olabildiğinden, ülkeler birbirinden farklı sonuçlar ortaya koyabilirler. Bedir (2016), panel nedensellik analiz sonucunda Avrupa, Orta Doğu Afrika ve Asya örneklem ülkeleri için kişi başına gelir ile kişi başına sağlık harcamaları arasında nedensellik ilişkisi olmadığını kanıtlamıştır. Ampirik literatür incelendiğinde sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde direkt olarak bir etkisinin olup olmadığı konusunda bir fikir birliği sağlanamamaktadır. Fakat etkin sağlık harcamalarının verimliliği artırarak ülkenin gelişimini dolaylı olarak ta olsa pozitif etkilediği bir gerçektir. Bu sebeplerdir ki gelişen ve geliştirmekte olan ülkeler sağlıkta izlemiş oldukları politikaları gözden geçirmeli ve bunlarda iyileştirmeye gidilmelidir. Sağlık hizmetlerinde etkinliğin sağlanmasıyla, kaynak israfı önlenecek, çalışanların verimliliği artacak böylece ekonomik büyümeye ve toplumsal refahın artmasına katkı sağlanacaktır.

KAYNAKÇA

- Ağır, H. ve Tıraş, H., (2018). “OECD Ülkelerinde Sağlık Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Nedensellik Analizleri” , Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 6(4), ss. 13-29
- Ağır, H. ve Tıraş, H., (2018). “ Sağlık Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Nedensellik Analizi” , Gaziantep University Journal of Social Sciences, 17(4), ss. 1558-1573

- Akar, S., (2014). “Türkiye’de Sağlık Harcamaları, Sağlık Harcamalarının Nisbi Fiyatı ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi” , Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 21(1), ss. 311-322
- Akıncı, A. ve Tuncer, G., (2016). “Türkiye’de Sağlık Harcamaları ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki” , Sayıştay Dergisi, (102), Temmuz-Eylül, ss. 47-61
- Akram, N., Padda, I. ve Khan, M., (2008). “The Long Impact of Health on Economic Growth in Pakistan” , The Pakistan Development Review, 47(4), ss. 487-500
- Alor, S., Bidemi, J. ve Okey, O., (2018). “Health Care Expenditure and Economic Growth in Nigeria” , International Journal of Research and Innovation in Social Science (IJRISS) (2) ,Mart, ss.33-36
- Ay, A., Kızılkaya, O. ve Koçak, E., (2013). “Sağlık Göstergeleri ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği” , Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi, 6(1), ss. 163-172
- Bedir, S., (2016). “Healthcare Expenditure and Economic Growth in Developing Countries” , Advances in Economics and Business, 4(2), ss. 76-86
- Boussaleem, F., Boussaleem, Z. ve Taiba, A., (2014). “The Relationship Between Public on Health and Economic Growth in Algeria: Testing for Co-Integration and Causality” ,International Journal of Business and Management, 2(3), ss. 25-39
- Çetin, M. ve Ecevit, E., (2010). “Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Panel Regresyon Analizi” , Doğu Üniversitesi Dergisi, 11(2), ss. 166-182
- Erdil, E. ve Yetkiner, H.I., (2009). “The Granger-Causality between Health Care Expenditure and Output: A Panel Data Approach” , Applied Economics, 41, ss. 511-518
- Fedeli, S.,(2015). “The Impact of GDP ON Health Care Expenditure: The Case of Italy (1982-2009)” , Social Indicate Resarch, (2015), 122, ss. 347-370
- Kar, M. ve Ağır, H., (2006). “Türkiye’de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Eşbütünleşme Yaklaşımı İle Nedensellik Testi:1926-1994” , SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, ss. 51-68
- Kesbiç, Y.C. ve Salman, G., (2018). “Türkiye’de Sağlık Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Tespiti: 1980-2014 VAR Model Analizi” , Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar (639), Mayıs, ss. 163-180
- Mehrara, M., Fazaeli, A.A., Fazaeli, A.A. ve Fazaeli, A.R., (2012). “The Relationship between Health Expenditure and Economic Growth in Middle East & North Africa (MENA) Countries” , International Journal Business Management Economic Resarch, 3(1), ss. 425-428
- Penas, S.L., Prieto, D.C. ve Fernandez, C.B., (2013). “On The Relationship between GDP and Health Care Expenditure: A New Look” , Economic Modelling, 32, ss. 124-129
- Selim, S., Uysal, D. ve Eryiğit, P., (2014). “Türkiye’de Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisinin Ekonometrik Analizi” , Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 7(3) , Ekim, ss. 13-24
- Sülkü, N.S. ve Caner, A., (2011). “Health Care Expenditures and Gross Domestic Product: Turkish Case” , The European Journal of Health Economist, 12(1), Şubat, ss. 29-38
- Yardımcıoğlu, F., (2012). “OECD Ülkelerinde Sağlık ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Ekonometrik İncelenmesi” , Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 13(2), Aralık, ss. 27-47
- Yumuşak, İ.G. ve Yıldırım, D.Ç., (2009). “Sağlık Harcamaları İktisadi Büyüme Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme” , The Journal of Knowledge Economy and Management, (4)
- Wang, K., (2011). “Health Care Expenditure and Economic Growth: Quantile Panel-Type Analysis” , Economic Modelling, 28, ss. 1536-1549
- Wang, Z. ve Rettenmaier, A.J., (2007). “ A Note on Cointegration of Health Expenditures and Income” , Health Economics, 16, ss. 559-578

SİYASET, EKONOMİ ve YÖNETİM ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

RESEARCH JOURNAL OF POLITICS, ECONOMICS AND MANAGEMENT

July 2019, Vol:7, Issue:3

Temmuz 2019, Cilt:7, Sayı:3

P-ISSN: 2147-6071

E-ISSN: 2147-7035

Journal homepage: www.siyasetekonomiyonetim.org

Akhism in the Context of Social Policy

Assoc. Prof. Dr. Faruk Taşcı

Istanbul University, Faculty of Economics, Labor Economics and Industrial Relations, ftasci@istanbul.edu.tr

ARTICLE INFO

Article History:

Received 15 April 2019

Received in revised form 18 May 2019

Accepted 20 June 2019

Keywords:

Akhism, social policy, Ottoman period, working life, akhi middle chests

© 2019 PESA All rights reserved

ABSTRACT

Akhism is a structure that dates back to the pre-Ottoman period. In the Ottoman period, akhism had many important functions. One of these functions is related to the social and economic area. On the other hand, social policy has social and economic aspects, too. Social policy is for the working life, on the other hand it is related to the non-working life. With these aspects social policy corresponds to both social and economic areas. As such, the ground for dealing with social policy and akhism has emerged. Within this scope, the article focuses on the issue of akhism in the context of social policy. The article is not based on archive documents, only the social policy dimension of the akhi community is analyzed through the current Turkish literature review. The analysis is bi-directional. One aspect of analysis is in the form of akhism over the working life of social policy; another aspect of the analysis is about the non-working life of social policy. The main conclusion from the analysis is that akhism is not only one organization of craft; but is also a union of craftman with social policy functions. For this reason, on the one hand akhism regulates the working life of its members, on the other hand it tries to solve the problems of both its members and the society.

INTRODUCTION

As one of the four pillars of the foundation in the Ottoman Empire (Tabakoğlu, 1995: 56) akhism is an important institution with its many functions. Due to this importance, it is possible to find a lot of work about the akhism. The first works belong to such names as Ahmed Tevhid Ulusoy, Bereketzade Ismail Hakki, Halil Edhem Eldem, Mehmed Muhsin, Ahmed Refik Altınay, Muallim Cevdet Inancalp, Köprülüzade Mehmed Fuad, Hasan Fehmi Turgal and Şinasi İlhan Tarus. In these early studies, futuwwa [rules and regulations of Turkish-Islamic guild] and contents were given importance. The origin of the word of “akhi” is another area of interest for researchers. In addition, the role of the akhies in the first period of the Ottoman Empire is also a curiosity. Again, akhism is discussed in the context of janissaries, bektashism and mevleviyeh (Günaydın, 2015: 222-223).

Looking at the recent works of akhism, the majority of the work on akhism is generally about akhism.¹ Some of the studies on akhism are related to their economic aspects.² Some studies also deal with the relationship between akhism and work ethics.³ The educational aspect of the akhism is also among the studies.⁴ In this sense, the relationship between the sufism and the akhism were examined.⁵ However, there are very few studies on the direct relationship between akhism and social policy in contemporary literature.⁶

Considering this absence, this study deals directly with the akhism in the context of social policy. Social policy is directed towards working life in its narrow sense, and it aims to solve the problems of all non-working social sectors in the broadest sense. In this manner, it is aimed to reveal akhies' conditions of the working life and non-working life by taking the akhism in the context of social policy. Thus, it is aimed to identify certain points of inspiration for today's social policies.

At the point of reaching the target, the question of how the akhies have a ground in the context of working life, how the working relations are, how the social security mechanism works between them and the nature of the control-punishment procedures are scrutinized as important questions. This examination is not through archival documents, it is mostly about academic literature in Turkish, is depictive, and is in the form of interpretation. For this reason, the study is limited to non-archive Turkish sources and due to this limitation, the results are just giving an idea and inspiration about akhism in the context of social policy.

In this context, the study primarily focuses on akhism in general sense. It then briefly mentions the moral and intellectual backgrounds of akhism. Finally, akhism in the context of social policy is examined from the aspect of working life and non-working life.

1. Akhism in the General Sense

The first issue with regard to akhism is about the origin of the word “akhi”. There are two different views on this issue. According to one view, the word akhi is based on “akhi” meaning “brother” in Arabic. According to the other one, the word akhi comes from the word “akı” in the sense of “generous hand” in old Turkish (Akgündüz, 2014: 10; Çakmak, 2014: 145). Whether the origin of the word akhi comes from Arabic or from the old Turkish, the word akhi has a blood-bond brotherhood and a fraternity which means making any sacrifice (Şeker, 2012: 446).

Another issue related to the akhism is its formation and development. The beginning period of akhies who first emerged as tanner and then spread to many branches of profession/art (Erarı, 1999: 121) are dated back to the first Muslim-Turkish state, Karakhanids (Kazıcı, 1978: 252).⁷

¹ For one, see. Çağatay, 1981.

² For one, see. Tabakoğlu, 1995.

³ For one, see. Özden, 2011.

⁴ For one, see. İkinci, 1985.

⁵ For one, see. Demirci, 1992.

⁶ For one, see. Uçma, 2017.

⁷ The similar entity to akhism can be seen as “chivalry” in the West, “bravery” in the Iranians, “samurai” in the Japanese, and “alps” in the ancient Turks. See. Tabakoğlu, 2007: 413.

However, according to some, the origin of the akhies should be sought in Anatolia. In this respect, akhism emerged in the 13th century (Çakmak, 2014: 146). According to this, there were migrations to Anatolia after the conquest by the Turks. With this migration, many craftsmen and merchants came to Anatolia. They were organized under the name of “akhism” in order to survive alongside the local Byzantine colleagues (Akıncı, 1985: 30). The organizer is Akhi Evran, but by looking at the emphasis that the akhies were in Anatolia before Akhi Evran (Dögüş, 2011: 229), some people claim that Sheikh Evhadüddin Kirmani organized akhies (Özköse, 2011a: 9).

Another issue related to akhism is in the context of relations with the state. When the state has conquered a place in the Ottoman Empire, it is known that one of the two sections consulted about the organization of that place is akhies (İnalçık, 2016: 45). In addition, it is understood that akhies were effective in periods when the authority was weakened. For example, due to the weakening of the authority of the Seljuk sultans at the time of the Mongol invasion, it is noted that in some cities of Anatolia, especially in the case of security affairs, the functions of the state were undertaken by “akhi baba” who are the head of the akhies (İnalçık, 1999: 191). Even according to some, “akhi government” was established in Ankara at that time (Tevhid, 2015: 117).⁸ However, it is known that after the establishment of the Ottoman state authority, the function of the akhies continued in the form of tradesmen (Tabakoğlu, 1995: 57). Therefore, with the strengthening of the state authority in the Ottoman Empire, there was no need for political or security (military) functions of the akhies; akhies abandoned their political functions (Ekinci, 2008: 133).

As a fourth issue related to this, it was not long time for akhies to take the form of craftsmen in the Ottoman Empire. With the 14th century, akhies began to be organized in the form of guilds. Thus, the structure of the akhies returned to putting the economic activity at the center (Kazıcı, 2006: 61). In this context, workplaces with the names of “bedesten” (covered Turkish bazaar), “arasta” (Ottoman bazaar) or “long bazaar” of each akhi group have emerged. There was a backdrop in which the akhies of the same profession worked together (Ekinci, 1989: 25). The influences of the akhies in a wide social field have been seen by means of akhi zawayah (lodges). In these lodges, wide range of economic, social and cultural structures have been established through the two groups, one is “internals” including helper (*yamak*), apprentices (*çırak*), assistant masters (*kalfa*), and masters those who are actively working, the other is “external” including retirees, powerless, disabled and patients (Özköse, 2011a: 11). With this kind of structure, akhism continued its effectiveness in the Ottoman Empire until the transition to the *gedik* system in 1727. Nevertheless, it is noted that traditions and systems of akhies continued in Anatolia until the 19th century (Dögüş, 2011: 226).⁹

2. Moral and Intellectual Background: Sufism, Futuwwa-Akhism

An important issue related to the structure of the akhies is the morality and mentality background of which they are based. The akhies are not a sufi institution, but this does not preclude the fact that the akhies have a “sufistic” mode of functioning. Köprülü also states that the akhies contain many *kadis* and *mudarrises* are not ordinary craftsmen; akhism is a sect-like structure (Köprülü, 1981: 213). As it is understood, the akhism is not a sufistic union, but it cannot be distinguished from sufism as an inseparable part.

Sufi morality is centrally located in akhies. This reality can be understood by the the fact that futuwwa charters (*fütüvvetname*) -as the codes of akhies- and definitions and advices of sufism were cast in the same mold. In this respect, in order to better understand the central place of sufi morality in akhi system, it is necessary to take a brief look at the nature of relationships between “sufism-futuwwa”, “futuwwa-akhism” and “sufism-akhism”. The reason for this is that the futuwwa charters are considered within the sources of sufism, and also seen as the source of the principles of akhism (Özköse, 2011a: 9).

⁸ There is no consensus on this issue. See. Günaydın, 2015: 221.

⁹ For example, the specific terms of akhism were found to be used in in the archival document dated 1824 relating to Thessaloniki and another document referring again to Ahi Evran. See. Kazıcı, 2013: 390.

The first issue here is the relation of sufism and futuwwa. Sufism is defined as the way of thinking, hearing, behaving and living which is improving techniques and seeking remedies for the realization of the “good human” type for developing the world by addressing the mystical, moral and spiritual worlds of individuals. However, since sufism is a state of “mood” (*hâl*), it is possible to define not only by the number of people, but also by the number of moods (Kara, 2005: 202, 203).

A document of such a sufistic thought that plays a very important role especially in the formation and spread of the moral understanding of the Ottoman society is futuwwa charters that have also active in economic sense.¹⁰ It can be said that the perception of the futuwwa is fed from the same root as sufism. For example, in some of the futuwwa genealogy of the old age, the majority of the futuwwa leaders who are based on the Ali bin Abu Talib are also sufistic persons (Çağatay, 1981: 17). Again, according to the words of Abu Hafs Omar al-Suhreverdi that the futuwwa is a part of sufism (Çağatay, 1981: 17), it can be concluded that the origin of futuwwa is closely related to sufism. Therefore, futuwwa is expressed as a sufistic concept (Tabakoğlu, 2007: 413). For example, sufism is explained separately as ten maqam in the work of Eşref bin Ahmed (1992), the oldest known verse of Turkish futuwwa charter, together with the other Gates (Sarıkaya, 2002: 7). The rules here and sufi Suhreverdi’s rules in the his sufi books seem almost the same (Demirci, 1992: 84). Again, according to Cüneyd-î Bağdadî, futuwwa is that the servant does not consider himself superior and valuable to others (Çağatay, 1981: 5). For Jafar Sadiq, the futuwwa means “to distribute acquired one and to be thankful if it does not acquired” (Tabakoğlu, 1985: 51). The result that can be understood and deduced from all these is that the definitions of sufism and futuwwa signify the same thing, and they are one and unitary that cannot be separated from each other. Therefore, it would not be wrong to say that the futuwwa charters are also a kind of charter of the sufi passengers.

The second issue is about the relationship between the futuwwa and the akhism. First, it is understood that words of “feta” and “akhi” are used interchangeably without any hardship in the futuwwa charters (Yılmaz, 1995: 4; Şeker, 2012: 445). Akhism is seen as a sort of Anatolian futuwwa (Taeschner, 1953). Further, futuwwa charters are shown as the main determinant of the forward-looking work of the akhies. In order to understand the vision of akhism it is necessary to read and understand the futuwwa charters (Sancaklı, 2010: 5). Futuwwa charters contain opinions for akhies not only for prospective vision but also for maintaining their daily lives (Özköse, 2011a: 10).¹¹ In fact, according to some, the futuwwa charters are the catechism (*ilmihâl*) of the akhies (Günay, 2007: 173), that is, the guide texts explaining what and how they should do in the most detail of life flows. These guide texts explain rules and conventions of the akhies more didactically (Sarıkaya, 2008: 146).

As it can be seen, futuwwa charters, which are the directives of the sufi passengers, are also directives of the akhies. In this sense, it is necessary to look at the relationship between sufism and akhism as *a third issue*. The aspects of the relationship between sufism and futuwwa, and the relationship between futuwwa and akhism, which is mentioned briefly above, reveal the relationship between sufism and akhism. Thus, futuwwa charters can be seen as a “common charter” of both akhies and passengers of sufism. In fact, the ceremonies to be followed by the akhies and the terms used in the edicts issued to the akhies are evidence that akhies have relations with sufism. For example, in order to better understand the relationship between sufies and akhies, the similarities between the rituals and methods of sufies and the practices of akhies that are used when going from one city to another city are remarkable (Çağatay, 1981: 32). In addition, akhies who are showing progress in their work are roped with *shed* as in sufism (Günaydın, 2015: 89). Likewise, Akhi Baba’s deputies are noted to be from sufies in some cities such as Bursa (Tabakoğlu, 2005: 324). Again, in akhism it is not possible to become a craftsman without connecting to a “ahki baba” as it is not possible to progress in the sufism

¹⁰ “Futuwwa” is an Arabic word. It is used as the singular form of “feta” in the dictionary, meaning a young, brave, hand-open, eye-hard, benign person. See. Çağatay, 1981: 4. The basis of the futuwwa is that the person is always in the service of other people. See. Cevdet, 2008.

¹¹ It is also pointed out that there are points where the akhism is different from the futuwwa. See. Özköse, 2011a: 20; Döğüş, 2011: 225.

without connecting (*intisab*) to a sheikh (Bayram, 2005: 143). Ahi Evran regulated the functioning of “the master, assistant master (*kalfa*), the apprentice (*çırak*) and the helper (*yamak*)” relationship in a manner similar to “the sheikh, caliph, follower (*mürid*), lover (*muhip*)” relations in sufism; it is also noted that the training and development of the employees are also made in the method and discipline in the sufi relationship (Özköse, 2005: 740). Thus, it can be said that akhism has an important function in transferring the mentality, universe and human model to the economic and social areas that is carried by sufism (Bayraktar, 2007: 84).

3. Akhism in the Context of Social Policy

Social policy, as one of today’s conceptualizations, comes to the agenda when akhism is associated with economic and social life, because social policy not only has a (narrow) aspect about working life; but also is associated with the issues of non-working (broad) social sectors.

3.1. Akhism in the Context of Working Life of Social Policy

In the case of akhism, four main issues arise in the context of the working life of social policy; “the necessity of working”, “working relations”, “social security in working life” and “intervention and control in working life”.

3.1.1. The Necessity of Working

The requirement of being one of akhies is to be one of the employees (Kara, 1999: 105). The characteristic of the akhi in the futuwwa charters is defined as “the work of movement and treatment, not just of speaking”. In this sense, a door facing laziness is kept closed. In some futuwwa chartes, unemployment is seen as “superstitious”, and there is an emphasis on “the lack of reason” for the unemployed person (Ekinci, 2008: 23). Everyone should have a job, and this job should be in the profession where the person is most talented (Ekinci, 1985: 34). Hence, unemployment is not accepted, and random work is not allowed. What is happening is to determine that the person works in a job where his mind and his hand are most prone (Özden, 2011: 159).

On the other hand, working for akhies is not to work in vain, but for Allah’s approval. An indication of the work of the akhies for the sake of Allah is to use being towards the public in the sense of “being towards the truth/Allah” (Anadol, 1991: 63). Accordingly, they believe that as long as they are beneficial to the people by working, they will be able to win Allah’s approval, go to heaven, and get close to Allah. In this sense, working for the akhies is regarded as an “internalized” worship. Otherwise, work is not seen only as a daily routine for the benefit of the akhi. “When you need it, give it to someone else on your hand”, one of the main principles of the akhies, should be the most obvious example of this situation (Cunbur, 1975: 26). Therefore, working for akhies is not only about making money for their own subsistence but also thinking about others (Sancaklı, 2010: 8). In this respect, a manuscript of 1524, written by Kadi of Bursa, draws attention:

“The person who collects the characteristics of the futuwwa must have embraced the idea that craft is for the needy servants of Allah. He has the opinion that he will fulfill the needs of the needy, perform the services and earn the halal in return for this service. The reason of this is that there is no more halal bite than a person’s own handicraft.” (Çağatay, 1981: 16)

Thus, on the one hand necessary materials for the life of the world is provided by working on the halal way in akhism; on the other hand a work is done that takes into account the needs of others in accordance with Allah’s approval. So, the life of the hereafter is not forgotten. In this sense, the existence of the balance of the world and the hereafter is obvious (Tekin, 2006: 221).

3.1.2. Work Relationship: Obedience Chain within Hierarchy

In order to be one of the akhies, it is imperative to be one who works for the sake of Allah, and in working relations there is a chain of obedience that is appropriate to Allah’s sake, and this chain has a hierarchical structure.

First of all, the head of the akhies is the “akhi *baba*” (father). Akhi father is both the spiritual leader and the person who fulfills his profession. There is a akhi father for every field of profession (Cevdet, 2008: 149). Akhi father has a working team consisting of helper (*yamak*), apprentice (*çırak*), assistant master (*kalfa*) and master. There is a stratification among them based on professional skills and seniority (Tabakoğlu, 1995: 59-60).

Being part of working life, that is, being part of working relationships, is not something that happens immediately; there is an acceptance process based on a systematic hierarchy. First, the person who wants to work has to apply to the master. The master begins to look for certain features of the applicant. After the examinations, the person who is positive in morality and ability enters into a job, that is being a member of akhies with a ceremony (Özköse, 2011a: 11). Thus, the candidate person is started to work as an helper (*yamak*) among the akhies. However, there are some conditions for the *yamak*: i) be under the age of 10 years, ii) continuity of work is necessary and must be provided by the parent. Being *yamak* as free and uninterruptedly for two (2) years is necessary to rise to the level of apprenticeship (Şimşek, 2002: 40). For the training of apprentices, two (2) assistant masters (*kalfa*) are designated as path brothers (*yiğit başı*), and this is seen as a lifelong brotherhood (Kılavuz, 2005: 623). In order for the continuation of this brotherhood and the right to do its job, some characteristics are being sought in the apprentice. Timely speaking, being loyal, generosity, smiling, soft words, not to be gossip and avoid arrogance are among the most important ones (Şanal & Güçlü, 2007: 386). In the apprenticeship period, 124 rules and conventions have to be learned (Kaya, 2013: 49). Apprenticeship is generally 1001 days, although it is different according to their profession, but twenty (20) years is required in jewelry making very skillful (Ekinçi, 1985: 35-36). Therefore, those who fill these periods can be assistant master (*kalfa*). Assistant master is a candidate to be a master but is an employee who has not yet own capital (Şimşek, 2002: 41). The process of assistant master takes three (3) years in all professions. Three years later the assistant master takes an exam, and he presents his art to the masters’ council chaired by the sheik or the akhi father (Ekinçi, 1985: 36). But before that, assistant master has to train at least three (3) apprentices (Şimşek, 2002: 42). Technical requirements for mastery are thus completed. However, these technical requirements are not sufficient, no complaints about assistant master should be (Akgündüz, 2014: 16).

In this respect, there is a hierarchical system between akhi father and akhies, or a person with a high level of duty (like kethuda) and akhies. Köprülü also likens the situation between the akhi and the akhi elders with the relationship between the sheik and the follower (*murid*) (Köprülü, 1991: 63). According to this, the “head” person (akhi father) is protecting all members of the institution with a father’s affection; thus, he becomes the head of his members in terms of profession, politics, morality and religion (Ekinçi, 1989: 28). This ensures that there are intimate relationships among employees at all levels, similar to that of father-son. In other words, establishing a helper (*yamak*)- apprentice (*çırak*) - assistant master (*kalfa*) hierarchy that matured by staying a level in a certain period of time and keeping the people in these levels together with cordial bonds such as father-child relationship reinforce the professional foundations of craft ethics (Çağatay, 1981: 101). Thus, the apprentice who started to work at a young age, learns the subtleties of the craft transferred from generation to generation under the supervision and discipline of the masters (Pamuk, 2003: 71). The apprentice who starts out with small services until he learns his workplace, other apprentices and assistant masters (*kalfa*) can start working in the shop after this process of learning (Tabakoğlu, 2005: 320). There is some kind of vocational training, in-service training and special on-the-job training (Eken, 1998: 82; Özköse, 2011a: 12).

The most important aspect of such a relationship is *obedience to the master*. Obedience to the master appears in practice just like in sufism. Like a follower’s (*murid*) devotion to the sheikh, the helpers (*yamak*), apprentices and assistant masters (*kalfa*) must rest upon their masters. There is an unwavering loyalty and hierarchy (Bayram, 2005: 143). The main reason for this situation is based on “the cult of the first master”. The first master cult prevails in akhies of the Ottoman period. According to this, each craft branch has a master chain and it is called “pîr” (*founder of an order*) who is the beginning of this chain. In this sense, the first pîr of craft is the Prophet Adam, and then every prophet is taught a craft. As such, the beginning of many

arts is somehow taken back to a Prophet (Özbilgen, 2014: 350), and some arts are based on the Companions (*Sahabe*) and Islamic scholars (Günay, 2007: 165).¹² This obedience, which has a spiritual base, is applicable to shop opening and every other work, as is the case in raising the levels of akhies. For example, according to an edict of 1559, for an akhi student to be able to work on his own, he should be able to show the work he has prepared for akhie father, who is a good master in all respects, after “obtaining maturity” (*tekml-i sanat*) in his craft and then must receive the authorization (*icazet*) by akhi father. This is called being transplant (*başka çıkmak*). Those who do work without completing this process are banned from the profession. For example, in Bursa such a case was experienced in akhies dealing with heel iron (*nalçacı*) in 1594, and as a result of this it was decided to dismiss the employees (Yeniylıdız, 2003: 39). Therefore, the way to raise a level or open a shop between the akhies passes through “competent” and “qualified” marks of the master.¹³ Here, the issue is not about that an akhie student educates himself, but is about that he is trained by the master and learns the secrets of his work from his master (İnanır, 2014: 117).¹⁴ In other words, the person who enters the akhism cannot ascend unless he specializes in his profession by the patronage of his master and until the time comes; thereby cannot open a separate shop (Tabakoğlu, 1985: 59). For this reason, it is forbidden to open a shop without *icazet*. Parallel to this, it is essential not to change jobs and professions, unless necessary. The master who made changes for any reason, if he returns to his former job, can be forced to work like a assistant master (*kalfa*) for a while (Solak, 1997: 72). In this sense, it is clear that there is a sanction according to the hierarchy in any changes in the profession. Ultimately, the existence of this type of obedience and hierarchy is regarded as a respect for craft and expertise (Tabakoğlu, 2015: 471).

3.1.3. Social Solidarity and Security

As an extension of the hierarchical chain of obedience, the solidarity and assurance mechanism among the akhies are another important social policy context. The solidarity and cooperative nature of the akhies are unique. The structure of the akhies are not confrontational, they have a spiritual structure based on solidarity (Ekinci, 1989: 22). Akhies are far from the view of an interest-centered world (Sancaklı, 2010: 8). In this sense, an indicator of the solidarity structure is that the akhies do not exist for themselves, but for the benefit of others (society) (Tabakoğlu, 1985: 50). One of the “others” is their colleagues and there is no separation of interests between colleagues (Gökbel, 2007: 156). What exists is horizontal solidarity among colleagues (Toker, 2010: 60).

These cases also show that there is no jealousy among the akhies. Jealousy means there is no solidarity spirit because giving it to someone else requires loving someone else. Rûmî saying “as water grows beans the love of goods and wealth nourishes and nurtures dissension (*nifak*)” (Rumî, 1983: 81) expresses that the love of goods, which is one of the reasons of jealousy, nurtures the dissension. Naturally, separation is an obstacle to solidarity. The existence of a solidarity based on love, rather than jealousy, can be understood from the ceremonies of assistant master’s (*kalfa*) transition to mastery. “I don’t have a right at my master. My master has a lot of rights to me.” assistant master says. Then the master strokes the back of his assistant master, and the master prays long for his assistant master (Ekinci, 1989: 42).

The most concrete indicator of this kind of solidarity among the akhies is the presence of akhi middle chests (*ahi orta sandıkları*). Social security is provided to the akhies in the most general sense by means of akhi middle chests (Ekinci, 1989: 27) which are accepted as the prototype of social policy (Gökbel, 2007: 156). Therefore, there is a compensation mechanism against the social risks that the akhi may experience (Toker, 2010: 60). The sources of income of the akhi

¹² For example, every Prophet is considered to be the pîr of one craft; “Prophet Adam as farmer, Prophet Shit as hallac, Prophet Idris as tailor, Prophet Noah as merchant and sailor, Prophet Abraham as carpenter, Prophet İsmail as hunter, Prophet Isaac and Prophet Moses as the shepherd, Prophet David as armor, Prophet Suleiman as knitter, Prophet Lokman as physician, Prophet Yunus as fisherman, Prophet Jesus as pilgrim, Prophet Muhammad as gardener and pîr of merchants.” See. İnanır, 2014: 117.

¹³ The example of “key point” is given as an indicator of the lack of obedience to the master. See. Özden, 2011: 159.

¹⁴ In certain periods of the Ottoman era, the fatwas were asked whether the products of the craftsmen who do not have masters were halal. For an example, see. İnanır, 2014: 118.

middle chests are: i) membership fees, ii) promotion fees given by the workplace owner in case of level changes of akhi (like from apprentice to assistant master, from assistant master to master), iii) the income of properties of the akhi communities, iv) supports collected for wife and children of assistant master or master who have served military services, and v) other donations (Demir, 2000: 392). These resources are spent within a certain procedure.

One of the spending items is the support for the akhi members who opened a new shop. The requirement is to have worked as a master in a workplace for at least three years and to have permission to open a new shop. In this case, interest-free loans are granted by the akhi middle chests, some of which are non-repayable. A second form of support to the akhies is for emergencies. It is an example to give akhies a debit without a guarantor for sudden and small cash needs. The capital needs of the akhies are also within the scope of the support. However, this need should be medium and long term. The decision whether or not to support belongs to the akhi administration. Two vouchers are required within the member of akhi middle chests to have a support decision (Demir, 2010: 392). A fourth form of support from the akhi middle chest to akhies is the provision of wholesale raw materials (Ekinçi, 1989: 27). The support priority is the senior master who is old in his art, and has trained the most masters.¹⁵ The goal is to reduce prices by reducing production costs (Demir, 2010: 392). A fifth support is directed at the relatives of the akhies (Solak, 1997: 74). Here, support begins after the death of a akhi member. Then, there is support for a widow and an orphaned child. Thus, it is ensured that the family of the akhi member can lead a chaste life without opening a hand to anyone else. If the husband (akhi) did not die but went to the military, the family was given support from the chest. During military mobilization, the family of the akhi member is assisted without closing the shop. If the shop is closed, there is an amount supported from the chest that can continue the life of the family (Çalışkan & İkiz, 1993: 34-35). A sixth type of support is aimed at saving the akhi member with financially troubled situation. In this sense, the loan is given interest-free credit to akhi member for a certain period of time, thereby saving the akhi member who is under economic risk (Özden, 2011: 163). The chests are also interested in the problems of the akhi member, outside their working life; troubles are tried to be overcome together (Solak, 1997: 74). The last form of spending from the akhi middle chests is in the form of mutual shares or aids. In this sense, chests lend to each other. As a result, the cooperation between the akhies is not only for their own professional groups, but also for all the professional groups, and thus the solidarity of all the akhies come to exist (Ekinçi, 1989: 27).

3.1.4. Control and Intervention in Working Life: *Ihtisab* and Penalties

A final issue for the akhies is the controls and interventions during the working life. There are two types of audits.

The first is the autocontrol mechanism, which can be expressed as internal audit. This means that there is no external influence (state, etc.), and therefore on the basis of volunteerism, the akhies do not enter into a struggle with each other (Ekinçi, 2008: 20). For this reason, the phrase “those who have no enemy, no hostile” is used for akhies (Demirci, 1992: 87). As such, there is no ground for competition based on conflict in such a structure. Instead, a “race” based on cooperation and solidarity can be mentioned. For example, it is indicated that the akhies in this structure give great importance to the understanding of *siftah* (first sale of the day). The statement of “I haven’t *siftah* yet. That’s why I’m giving cheap.” is famous. The famous rumor is narrated as follows (Ergin, 1995: 589):

“A man enters the Egyptian Bazaar to buy something. Apply to the first shop. And he wants to get what he’s looking for. The shopkeeper says, ‘I have *siftah*, go to the shop next to me.’ He goes to the next shop. He is also exposed to the same answer. After wandering around a lot of shops, he finds a person who hasn’t *siftah* and gets it from him.”¹⁶

¹⁵ In the event of any dispute in distribution, it is acted according to the customs of the akhies. See. Tekin, 2006: 224.

¹⁶ There are other rumors about *siftah*. One of these is related to Ottman Ghazi. See. Özden 2011: 161.

The other (external) audit related to the akhi working life is about the institution of *ihtisab*. The origin of the *ihtisab* institution is based on the time of Prophet Muhammad (as) in the early years of Islam. Omar bin Khattab was appointed for Medina and Sad bin al-As for Mecca by the Prophet Muhammad (as) in charge of *ihtisab* (Ergin, 1995: 300). *Ihtisab* that is also known as “hisbe” has become fully equipped in the time of the Second Caliph Omar. The general aim of the *ihtisab* institution is to defeat the evils and make the goodness prevail (Kazıcı, 2013: 215).

Hence, the source is from Islam and the responsibility of regulating all relations between the akhies in the Ottoman Empire and solving possible conflicts that will arise belongs to the *muhtesib* (*ihtisab* staff), who is doing business in the name of kadi and also has names like “*ihtisab agha*” and “*ihtisab controller*”. If there is a kadi in a settlement, *muhtesib* is also presented as an assistant to kadi (Yılmaz, 2013: 343). In this respect, the *muhtesib* who supervises the akhies has many tasks as the government representative (Tabakoğlu, 2015: 469). These are in three main categories; i) judicial life, ii) religious life, and iii) economic and social life (Kazıcı, 2013: 219-220). The part that is directed towards the akhies is the tasks of the *muhtesib* related to economic and social life.

The first thing that comes to mind is the audit of production. To İnalçık’s statement, according to an approach developed by the classical Muslim jurists, a distinction must be made between real necessities and luxury goods. Accordingly, in practice, while the luxury commodity imported by most traders does not fall within the scope of the state’s price control, the needs and local products sold in the daily market must be under the strict control of the *muhtesib* appointed by the state (İnalçık, 2004: 83). Therefore, in the audit, attention is paid to the concept of “production according to needs”. In order not to have the unemployed and to prevent similar deprivation (Tabakoğlu, 1995: 59), surplus production is not allowed. For this reason, excessive production was prevented by subjecting shops to a certain rule. In this sense, being a master is not seen enough to open a shop (Özden, 2011: 160).

On the other hand, *muhtesib* audits do not only focus on production according to the needs, but also make inspections for the production of “high quality”. In this sense, the brand, which is the trademark of the products, is hit on the durable high quality ones. This brand means a product quality certificate on the one hand, and on the other hand it declares the akhi master and akhi unity that can be applied if there is a problem in the product (Özden, 2011: 162). For example, in terms of quality products, bread should be cooked according to the size; the butcher must cut the groomed animal and must sell clean meat; the additive should not be added to milk (Özbilgen, 2014: 402). An *ihtisab* rule in the period of Fatih Sultan Mehmet puts a similar measure on the leather (Akman, 2004: 142).

However, the quality of the product is still not enough, *muhtesib* also has to prevent fraudulent sales. To prevent fraudulent sales is the requirement of the principle of accuracy and is important to protect consumer rights (Özden, 2011: 163). Therefore, as an extension of the understanding of “customer is do-gooder”, it is important to have the *ihtisab*’s inspections in order to avoid faulty or fraudulent sales (Toker, 2010: 62).

In addition to the duties of regulating the working life of the akhies, *muhtesib* also has duties related to prices and taxes. In this sense, one of the most important of the *muhtesib*’s supervision is “*narh*” (Özbilgen, 2014: 403, 404). In general, *narh* refers to regulations on prices (Pamuk, 2033: 77). The aim here is to prevent the emergence of imbalances that will shake the social and economic order by collecting wealth in certain hands within the normal course of economic activity (Genç, 2003: 302). It should be said that due to the nature of man and the emergence of differences in society, the fact that some people are rich and some of them are poor are not wanted by the akhies, but they are considered normal. The objection of the akhies is that the strong one oppresses the weaker one or the unjust gain (Ekinçi, 1989: 23). Thus, while trying to achieve price stability with *narh*, monopolistic tendencies are also wanted to be prevented (Tabakoğlu, 2015: 476). Instead of monopolistic tendencies, the main issue is to ensure price change determined by changing the conditions. In the supply of production, *narh* prices are increased when there are drought, difficulties in transportation,

war, blockade and similar reasons; in case of expansion of production supply, narh prices are reduced. Change in prices also means re-price determination (Tabakoğlu, 2007: 430).

In fact, the situation in practice shows that the target which is desired to be reached with narh actually exists. For example, as a result of the application of narh, the prices have increased very little in the 16th and 17th centuries (Özbilgen, 2014: 403). In addition, for example, the richest master in the akhies can establish a superiority ranging from 50 % to 100 % from the middle-income master; the poorest may also be under the same proportions of the average. The absolute level of income, whose relative differentiation is so limited, mostly does not exceed the amount that in modest measures an akhi can keep up himself and his family and pay taxes (Genç, 2003: 302). In this sense, profits have a certain limit. For example, shoemakers can sell their products with 10 % profit after their capital and labor are deducted from the cost. In some cases, profit margins of up to 20 % and in some cases up to 40 % have also been accepted (Özbilgen, 2014: 402, 403). Thus, it is desired to prevent the accumulation of wealth in certain hands by balancing excessive earnings (Gülerman & Taşketil, 1993: 50).

On the other hand, it is known that *penalties* are given after external audits due to insufficiency of akhi internal audit. In fact, the small problems that have arisen are eliminated in the dinner party at the akhi zaviye (lodge); bigger problems are solved during the banquets in which all akhies participate; the larger problems are solved in the meetings of the akhi fathers (Tekin, 2006: 224). For this reason, problems generally appear to be solved in the akhi internal mechanism of control; court proceedings are rarely experienced (İnanır, 2014: 106). However, on the one hand it can be seen from the point of view of Evliya Çelebi that the akhies maintained their lives with a tradition connected with the rules and customs, it is also to be noted that, by looking at Evliya Çelebi, there were also attitudes of the akhi who did not consider the basic principles of akhies in the 16th century (Sarıkaya, 2002: 40). For example, it was found that many akhies acted against the law in Bursa in early 1571 (Yeniöldüz, 2003: 33). Similarly, the cheats of the crier and akhi in the bedesten; alliance of several Muslim and non-Muslims to make a slight increase in the amount of coin has been recorded in 1573 (Refik, 1935: 110).

The method of taking measures against this and similar negatives is to introduce penalties. The punishment has two types; internal punishment and state penalties (Tabakoğlu, 2015: 472).

The first of the internal (spiritual) punishment is in the form of serving. For example, the smallest service is to make coffee to the masters (Günaydın, 2015: 91). The second is to give advice. Here, those who behave contrary to moral ethics of akhi are advised (Özbilgen, 2014: 353). A third form of internal punishment is interruption of relations or embargo. To cut the salute (Şimşek, 2002: 39), silence blockade (Tabakoğlu, 2005: 323) or to stop shopping with him (Özköse, 2011b: 197) are of this type. Here, there are people who are referred to as "corrupt" and who cannot be provided with any aid (Ekinçi, 1985: 37). The relationship between those whose shoes are thrown on the roof (*pabucu dama atılanlar*) and the akhies is cut. Their situation is announced to all akhies of the same profession. Thus, they are prevented from doing work nationwide through the embargo (Demir, 2000: 396). Such examples are practiced as a kind of social exclusion, and are the heaviest method towards non-reclamated ones (Özbilgen, 2014: 353). Another internal punishment of the akhies is punishment for exposing them in akhies and public. For example, those who add water to the milk sold is pressed into the wellhole; in the case of the person selling sour molasses, molasses are headed to pass; akhi who uses a damaged scale is circulated to the bazaar-market that it may serve as a lesson to all (Özden, 2011: 162). The last form of internal punishment is curse. Those who reject the righteous way of the akhi, that is who do not recognize the authority of the akhi pîr, take the curse of the pîr (Asceric-Todd, 2018: 157).

The akhi punishment system is not limited to such internal punishments; secondly, it is observed that the penalties were given by the state. One of them is in the form of law fine (*cereme*). This is a kind of financial compensation. For example, the goods must be returned to sellers of defective goods. The second type of punishment is closing the shop. Those who insist on acting against the rules, or who consciously sell the defective goods again, are sentenced to close the shop, but the closure penalty usually does not exceed three days

(Özbilgen, 2014: 353). Such punishments are also found for those who cheat on the scale (Anadol, 1991: 84). A third species is beaten. This type of punishment is mentioned in the futuwwa charters (Anadol, 1991: 66), but there is no certainty about the existence of the application (Özbilgen, 2014: 353). Nevertheless, it is possible to find some examples that start with “if a leatherman desire for being a butcher, let him be beaten.” (Günaydın, 2015: 91). A fourth form of punishment is downgrade of guilty. Levels of akhies are reduced. For example, if masters of the 30-year-old craftsmen shake their hands and enter into a dispute within akhies, their mastership are taken and given back to the apprenticeship position (Günaydın, 2015: 91). Another form of punishment is dismissing from profession. Heavy crimes such as fraud, theft, the honor of the murder or the murder (Özbilgen, 2014: 353), alcoholic drinks, adultery, gossip, lies (Kazıcı, 2006: 68) result in complete removal from the akhi union. One last penalty is to put in jail. For example, if the deviation from narh reaches high rates and recurs, the offender is imprisoned (Genç, 2003: 299).

On the other hand, there is no punishment without warning, and the most important factor determining the duration of the sentence is repetition. Even if there is no repetition, even serious crimes can be forgiven after a short punishment (Genç, 2003: 299). In this sense, it is understood that there was no random punishment.

3.2. Akhism in the Context of Non-Working Life of Social Policy

Social policy also has a non-working (broad) meaning. For non-working life of akhies support for all disadvantaged people in the society comes to the agenda in addition to education in the akhi lodges.

3.2.1. Education in the Akhi Lodges

In the system of akhies, man (akhi) is considered as a whole and therefore social, religious and professional knowledge is required to be given to akhies at the same time (Kılavuz, 2005: 617). As such, there are vocational training on the one hand, and lifelong education on the other in order for the akhi to perform their work in a more moral and quality way and to lead a peaceful life. The name of the place where these are fulfilled are akhi lodges.¹⁷

Vocational education in the akhi lodges is important and operates around a certain procedure and rule (Özköse, 2011b: 193). First of all, those who do not have a master or those whose master is not certain cannot be a part of vocational education since they are not allowed to enter the lodges (Ekinçi, 2008: 84). Young apprentices who are part of vocational education participate to akhi lodges after their daily routine in the workplaces of the akhi, and thus have completed their vocational education by taking moral education in the akhi lodges (Köksal, 2006: 86). In this way, the vocational education they receive at workplace and the additional moral education in non-workpalce (akhi lodge) are integrated; character, mentality and physical education are presented as a whole (Kaya, 2013: 46).

For those who do not belong to a workplace, there are job placement efforts through vocational rehabilitation in akhi lodges. In this respect, it is understood that the offenders were trained and thus brought into society (Kılavuz, 2005: 618). In this sense, for whatever reason, those who enter into the bandits are cleaned (İbn Battûta, 2018: 404), after being rehabilitated by the methods of akhi, they are provided to have a profession (Köksal, 2006: 73).

Another step for those who are or are not belonging to the akhi lodges is through lifelong education. It is effective that the akhies do not see age as a measure in providing education services. According to them, education from cradle to grave is important (Özköse, 2011b: 12). In addition to that the age is not important in this training in the akhi lodges, besides the akhi members there are also experts, virtuous, esteemed and pioneer people (Döğüş, 2011: 227) such as professor, kadi, preacher, preacher and ruler (Çağatay, 1981: 102). In these trainings,

¹⁷ There are many functions of the akhi lodges. One of them is to facilitate conquests. *See*. İnalçık, 1999: 191. At the same time, akhi lodges are also important ground for the conciliation policy of indigenous people. *See*. Keskin, 1999: 205. In addition, military trainees were also instructed to the students who took courses in the akhi lodges. *See*. Köksal, 2007: 191.

conversations are held on religious, literary, administrative, social and economic issues (Köksal, 2007: 191). Apart from the conversations, there is also information about the subjects such as literacy, Quran knowledge, sufism, grammar, music as well as the rules of living in society, attitudes and behaviors to be avoided (Özköse, 2011b: 193).

As a result, the existence of moral functions in both vocational education and lifelong education leads to the consideration of the akhi lodges as “a moral school” (Gülerman & Taştekil, 1993: 55). Ultimately, the whole goal is to gain the morals of Islam (Eken, 1998: 49).

3.2.2. Outright Support for All Needy

As an extension of these trainings, akhies have functioned on a wide range of grounds such as providing unpaid support for all segments of society. An important feature of the akhies is that they take their environment or others into the center for fulfilling their needs (Kazıcı, 2006: 73). While doing this, it is in the foreground to look after a human being as the basic mission. For this, steps are being taken to cooperate in goodness and to avoid evil (Kıyak, 2012: 773).

The first concrete indicator of the mission of doing outright goodness is the hospitality of the akhies as individually or their akhi lodges as a whole. Catering to guests in the akhi lodges comes usually from akhi middle chests (Akgündüz, 2014: 13). Regardless of whether people are good and bad (Demirci, 1992: 86), that is regardless of who he/she is and where he/she comes from, akhies has a universal principle of leaving no person hungry and protecting them (L. Bayraktar, 2007: 91). At this point, hospitality is important. Guest hospitality is so important that it is recorded by Ibn Battuta, where the akhies are arguing for a fight with each other in order to entertain the guests (Ibn Battûta, 2018: 409). The guest reception period is not less than three days, because the reputation of the akhies is not accepted for less than three days (Ibn Battûta, 2018: 418). Almost no limit to generosity against the guest seems to be (Demirci, 1992: 86).

The second ground of the akhi’s mission to do outright goodness is applied over the akhi middle chests. Here, a second group, known as the “outsiders”, comes into play as well as the insiders that use the akhi middle chests. One of the outsiders who benefited from the akhi middle chests is retirees. The retirees are old masters who cannot go to their workplaces and cannot work. Their workplaces are not closed (Demir, 2000: 394) and are operated by one of the masters they have trained. However, the capital of the workplace is their own (Ekinci, 1989: 26). Pensioners pay the chest fees, and do not have any monetary support from the chest (Köksal, 2007: 189). The second group who benefited from the akhi middle chests are the needy. These are older masters who cannot work, but they do not have workplaces or revenues. For this reason, periodically (Demir, 2000: 394) in cash and kind assistance is provided to them from the chest (Köksal, 2007: 190). A recent group benefiting from the akhi middle chests is disabled people or patients. They are those who lost their ability to work as a result of an accident when they are members of a akhi union and are unable to do work as a result of any illness. They are paid from the chests (Demir, 2000: 394).

The third pillar of the akhi’s outright support mission is the personal support of the akhies or the institutional supports from the akhi middle chests for all. One of them is poor. For example, if a poor girl is to marry, it is important for the akhies to complete the trousseau and to cover the costs (Çalışkan & İkiz, 1993: 34). Secondly, after the death of the poor members of the akhies or of one of their family members, he/she was given the support for a proper funeral (Gülerman & Taştekil, 1993: 53). Thirdly, the money of sherbet which are distributed in the blessed days and nights of Islam for the martyrs etc are given by the akhies (Çalışkan & İkiz, 1993: 34). In addition to this, the expenses for the public during the Ramadan months and the water (*sebil*) expenses during the summer periods are covered by the outright support of the akhies (Eken, 1998: 70). With all these supports, akhies have achieved a social and economic balance in society (Şanal & Güçlü, 2007: 384).

CONCLUSION

The root of akhism was based on the pre-Ottoman period, but it became a systematic and original structure during the Ottoman period. As a structure of craftsmen who became systematic in the Ottoman period, they have many functions. One of these functions is on the social and economic area. Social policy also coincides with the social and economic area, and on the one hand, it has a dimension that looks at the economic sphere in the context of work life, and on the other hand it has the aspect facing the social life with its non-working life. In this context, the issue of akhies in the context of social policy can be discussed, which is what is done in this study.

According to this, there are certain points about akhies for the working life of social policy.

- i) The first and indispensable condition of being an akhi is to be in the working life. For this reason, the direction of social policy in relation to working life is already a fundamental condition for akhies.
- ii) The working relationships in akhies are based on the relationship between akhi father and his master/assistant master/apprentice/helper. This relationship is a obedience relationship based on hierarchy. Thus, on the one hand there is a commitment on the father-child level, on the other hand there is a professional hierarchical stratification. In akhism, there is a unique and distinctive relationship from the worker-employer relationship in the working life of modern social policy.
- iii) At the same time, there is a cooperative solidarity in the working relations of the akhies. The institutional reflection of this is the akhi middle chests. The needs of the akhies during their working life are met from these chests. In this respect, there is a feature that resembles the modern social insurance system, which is an instrument of social policy.
- iv) Audit of of working life is also important. In this regard, the akhi internal audit mechanisms and then the external audit (through the hands of the muhtesib) are under surveillance. The resulting problematic actions are also eliminated through penalties.

Social policy has also non-working life aspects, and there are some points that stand out for the akhies.

- i) Education is important in the akhi lodges. On the one hand moral trainings are given alongside vocational education of the akhies, and on the other hand those who are not the member of akhism and are from different part of the society are given training through the lifelong education process. There are also occupation and job-making activities for “former convicts” through vocational rehabilitation in akhi lodges.
- ii) Akhi middle chests serve not only for the akhies at working life (the insiders), but also for those who are retired, the needy, disabled and sick (outsiders). However, apart from the outsiders, the poor and other kind of needy people are also benefiting from the akhi middle chests.

With all these aspects, akhism fulfills the functions of social policy in modern sense besides many functions. However, in order to determine the exact dimensions of these functions, it is necessary to scan archive documents in a very intensive way, which is a waiting area for those who want to do new studies.

REFERENCES

- Akgündüz, M. (2014). Ticarî hayatta kardeşliği esas alan ahîlik teşkilatı, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 31, 9-18.
- Akman, M. (2004). *Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması*. İstanbul: Eren Yayınları.
- Anadol, C. (1991). *Türk-İslam Medeniyetlerinde Ahilik Kültürü ve Fütüvvetnâmeler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Asceric-Todd, I. (2018). *Bosna'da Dervişler ve İslam: Müslüman Bosna Toplumunun Oluşumunda Tasavvufî Boyutlar*. (Çev. H. Macic & Ö. Kobak). İstanbul: KTB Yayınları.
- Bayraktar, F. (2007). Ahîliğe Felsefî Bir Bakış, (Ed. M. F. Köksal) *II. Ahî Evran-ı Velî ve Ahîlik Araştırmaları Sempozyumu (Bildiriler-13 Ekim 2006)*. (ss. 83-87), Ankara: Ahî Evran Üniversitesi Ahîlik Kültürünü Araştırma Merkezi Yayınları.
- Bayraktar, L. (2007). Ahîlik ve Ahlâk. (Ed. M. F. Köksal) *II. Ahî Evran-ı Velî ve Ahîlik Araştırmaları Sempozyumu (Bildiriler-13 Ekim 2006)*. (ss. 89-94), Ankara: Ahî Evran Üniversitesi Ahîlik Kültürünü Araştırma Merkezi Yayınları.
- Bayram, M. (2005). Bir Eğitim ve Öğretim Aracı Olarak Ahî Teşkilatı. (Ed. İ. Canan), *İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi (II)*. (ss. 139-145), İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Cevdet, M. (2008). *İslam Fütüvveti ve Türk Ahîliği (İbn-i Battuta'ya Zeyl)*. (Çev. C. Yazar). İstanbul: İşaret Yayınları.
- Cunbur, M. (1975). *Anadolu Tarihinde Ahîlerin Seyfi Kolu*. Türk Kültürü, 153-155.
- Çağatay, N. (1981). *Bir Türk Kurumu Olan Ahîlik* (2. bs.). Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Çakmak, M. (2014). Ahîliğin Tasavvufî Temelleri ve Ahîlik-Fütüvvet İlişkisi. *Hikmet Yurdu: Düşünce – Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 13, 143-158.
- Çalışkan, Y. & M. L. İkiz (1993). *Kültür, San'at ve Medeniyetimizde Ahîlik*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Demir, G. (2000). *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu ve Ahîlik*. İstanbul: Ahi Kültürünü Araştırma ve Eğitim Vakfı.
- Demirci, M. (1992). Ahîlik'te Tasavvufî Boyut: Fütüvvet. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7, 83-90.
- Döğüş, S. (2011). Anadolu'da Sosyal Örgütlenme Sürecinde Ahîliğin Rolü. *Ahîlik Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı* (ss. 219-243).
- Eken, V. (1998). *Bir Sivil Örgütlenme Modeli: Ahîlik*. Ankara: Seba Yayınları.
- Ekinci, Y. (2008). *Ahîlik* (10. bs.). Ankara: Özgün Matbaacılık.
- (1989). *Ahîlik ve Meslek Eğitimi*. İstanbul: MEB Yayınları.
- (1985). *Eğitim Kurumu Yönleriyle Ahî Birlikleri*. Diyanet Dergisi, 21 (1), 30-38.
- Erarı, F. (1999). Ahîlik ve Ahîlik Kültürünün İktisadi Hayatımızdaki Anlamı ve Önemi. *II. Uluslararası Ahîlik Kültürü Sempozyumu Bildirileri*. (ss. 117-124), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ergin, O. N. (1995). *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye (C. I-II)*. İstanbul: İBB Kültür A.Ş. Yayınları.
- Genç, M. (2003). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi* (3. bs.). İstanbul: Ötügen Yayınları.
- Gökbel, A. (2007). Ahîliğin Sosyo-Ekonomik İşlevleri. (Ed. M. F. Köksal). *II. Ahi Evran-ı Velî Ahîlik Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*. (ss. 149-161), Ankara: Valilik ve Ahi Evran Üniversitesi Ahîlik Kültürünü Araştırma Merkezi.
- Gülerman, A. & S. Taştekil (1993). *Ahi Teşkilatının Türk Toplumunun Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerindeki Etkileri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Günay, Ü. (2007). Ahîliğin Dinî ve Sosyal Yönleri (Ed. M. F. Köksal). *II. Ahi Evran-ı Velî Ahîlik Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*. (ss. 163-189), Ankara: Valilik ve Ahi Evran Üniversitesi Ahîlik Kültürünü Araştırma Merkezi.
- Günaydın, Y. T. (2015). *Ahîlik Araştırmaları (1913-1932)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İbn Battûta Tancî, Ebû Abdullah Muhammed (2018). *İbn Battûta Seyahatnâmesi I* (5. bs.), (Ed. A. S. Aykut). İstanbul: YKY Yayınları.
- İnanır, A. (2014). *XVI. Yüzyıl Osmanlı Fetvalarında Ahîlik*. Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 36, 103-138.
- İnalçık, H. (2016). *Seçme Eserleri – IX: Osmanlı Tarihinde İslâmiyet ve Devlet*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- (2004). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600) (C. I)* (2. bs.). İstanbul: Eren Yayınları.
- (1999). Ahîlik, Toplum ve Devlet. *II. Uluslararası Ahîlik Kültürü Sempozyumu Bildirileri* (ss. 189-200), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kara, M. (2005). *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

- (1999). *Din Hayat ve Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler* (4. bs.). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kaya, U. (2013). Değerler Eğitiminde Bir Meslek Teşkilatı: Ahilik. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 11 (26), 41-69.
- Kazıcı, Z. (2013). *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi* (11. bs.). İstanbul: İFAV Yayınları.
- (2006). Ahilik ve Yetişkinlik Dönemi Eğitimindeki Yeri. (Ed. M. F. Bayraktar). *Yetişkinlik Dönemi Eğitimi ve Problemleri* (ss. 57-75). İstanbul: Ensar Neşriyat.
- (1978). Esnaf Teşkilatı (Ahilik). *Diyanet Dergisi*, 17 (3), 250-255.
- Keskin, M. (1999). Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Hayatının Tanziminde Ahiliğin Oynadığı Rol. *II. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri* (ss. 203-213). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kılavuz, M. A. (2005). Ahilik Kurumunda Din ve Ahlak Eğitimi Anlayışı. (Ed. M. F. Köksal). *I. Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri – II* (ss. 615-628). Kırşehir: Kırşehir Valiliği & G.Ü Ahilik Kültürü Araştırmaları Merkezi.
- Kıyak, A. (2012). İslam'ın Yardımlaşma ve Dayanışma Prensiplerinin Sosyal Hayata Aksettirilmesinde Ahiliğin Rolü (Fütüvvetnameler Ekseninde). (Ed. K. Ceylan). *2. Uluslararası Ahilik Sempozyumu Bildirileri-II* (ss. 767-786), Kırşehir, Ahi Evran Üniversitesi Yayınları.
- Köksal, M. F. (2006). *Ahi Evran ve Ahilik*. Kırşehir: Kırşehir Valiliği
- Köksal, M. (2007). *Ahilik Kültürünün Dünü ve Bugünü* (3. bs.). Ankara: Kırşehir Belediyesi Yayınları.
- Köprülü, F. (1991). *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- (1981). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: DİB Yayınları.
- Özbilgen, E. (2014). *Bütün Yönleriyle Osmanlı*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Özden, H. Ö. (2011). Ahilik ve İş Ahlakı. *Ahilik Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Kayseri, 152-168.
- Özköse, K. (2011a). Ahilikte Ahlak ve Mesleki Eğitim. *CÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15 (2), 5-19.
- (2011b). Tasavvufi Öğretiler Bağlamında Ahilikte Şahsiyet Eğitimi. *Ahilik Uluslararası Sempozyum: "Kalite Merkezli Bir Yaşam" Bildiri Kitabı*, Kayseri, 193-199.
- (2005). Ahiliğin Tasavvufi Boyutu. (Ed. M. F. Köksal). *I. Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri – II* (ss. 739-749). Kırşehir: Kırşehir Valiliği & G.Ü Ahilik Kültürü Araştırmaları Merkezi.
- Pamuk, Ş. (2003). *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisat Tarihi: 1500-1914*. İstanbul: K Kitaplığı.
- Refik, A. (1935). *XVI. Asırda İstanbul Hayatı (1553-1591)* (2. bs.). İstanbul: İstanbul Devlet Basımevi.
- Rûmî, E. (1983). *Müzekkin-Nüfus*. İstanbul: Salah Bilici Kitabevi Yayınları.
- Sancaklı, S. (2010). Ahilik Ahlakının Oluşumunda Hadislerin Etkisi. *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (1), 1-28.
- Sarıkaya, M. S. (2008). Ahiliğin Dünya Görüşü ve Bunu Oluşturan Dinî Ahlâkî Değerler. *İslam ve Çalışma Hayatı Ulusal Sempozyumu* (ss. 145-157), İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- (2002). *XII.-XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnameler Göre Dinî İnanç Motifleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Solak, F. (1997). Ahilik (Ed. M. Özel). *İktisat ve Din* (2. bs.) (ss. 81-96), İstanbul: İz Yayıncılık.
- Şanal, M. & M. Güçlü (2007). Bir Toplumsallaştırma Aracı Olarak Ahilik. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23, 379-390.
- Şeker, M. (2012). Türk-İslam Medeniyetinde Bir Kardeşlik Müessesesi Olarak Ahilik. *Kutlu Doğum Haftası "Hz. Peygamber Kardeşlik Ahlakı ve Kardeşlik Hukuku" Sempozyumu* (ss. 442-449), Ankara: DİB Yayınları.
- Şeyh Eşref b. Ahmed (1992). *Fütüvvet-Nâme*. (Haz. Orhan Bilgin). İstanbul: Yıldızlar Matbaası.
- Şimşek, M. (2002). *TKY ve Tarihteki Bir Uygulaması Ahilik*. İstanbul: Hayat Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (2015). *Türkiye İktisat Tarihi* (13. bs.). İstanbul: Dergâh Yayınları.

- (2005). *Türk İktisat Tarihi* (7.bs.). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- (2007). Ahiliğin Türk Esnaf Ahlakına Tesirleri (Ed. M. F. Köksal). *II. Ahi Evran-ı Veli Ahilik Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri* (ss. 411-443), Ankara: Valilik ve Ahi Evran Üniversitesi Ahilik Kültürünü Araştırma Merkezi.
- (1995). Sosyal ve İktisadi Yönleriyle Ahilik. *Türk Kültürü ve Ahilik: XXI. Ahilik Bayramı Sempozyumu Tebliğleri* (ss. 49-72), İstanbul: Yaylacık Matbaası.
- Taeschner, F. (1953/1954). İslam Ortaçağında Fütüvva Teşkilatı (Çev. Fikret Işıltan). *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, XV/1-4, 3-32.
- Tekin, M. (2006). Bir Sosyal Kontrol Aracı Olarak Ahilik ve Toplumsal Dinamikleri. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21, 219-235.
- Tevhid, A. (2015). Ankara'da Ahiler Hükümeti (Der. Y. T. Günaydın). Ahilik Araştırmaları (1913-1932) (ss. 115-118). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Toker, Ö. (2010). Bütüncül Bir Model Olarak Ahiliğin Girişimcilik Boyutunun Zihniyet Temelleri. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Uçma, İ. (2017). *Bir Sosyal Siyaset Kurumu Olarak Ahilik* (2. bs.). İstanbul: İşaret Yayınları.
- Yılmaz, A. (1995). Ahilikte Din ve Ahlâk Eğitimi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir: 9 Eylül Üniversitesi.
- Yılmaz, M. (2013). Hisbe Teşkilatı (Ed. E. Baş). *İslam Kurumları Tarihi* (ss. 339-350). Ankara: Grafiker Yayınları.

SİYASET, EKONOMİ ve YÖNETİM ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

RESEARCH JOURNAL OF
POLITICS, ECONOMICS AND MANAGEMENT

July 2019, Vol:7, Issue:3

Temmuz 2019, Cilt:7, Sayı:3

P-ISSN: 2147-6071

E-ISSN: 2147-7035

Journal homepage: www.siyasetekonomiyonetim.org

Kamu Yatırımlarının Bölgesel Dengesizlik Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği¹

Impact of Public Investments on Regional Imbalance: The Case of Turkey

Prof. Dr. Metin TOPRAK

İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü, metin.toprak@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. Yüksel BAYRAKTAR

İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü, ybayraktar@istanbul.edu.tr

Arş. Gör. Dr. Ayfer Özyılmaz

Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, ozyilmazayfer@gmail.com

MAKALE BİLGİSİ

ÖZET

Makale Geçmişi:

Geliş tarihi: 15 Nisan 2019
Revize tarihi: 18 Mayıs 2019
Kabul tarihi: 20 Haziran 2019

Anahtar Kelimeler:

Kamu Yatırımları, Bölgesel Kamu Yatırım Harcamaları, Bölgesel Dengesizlik

© 2019 PESA Tüm hakları saklıdır

Bölgeler arası gelişmişlik farklarını ifade eden bölgesel dengesizliklerin oluşumunda, farklı coğrafi ve iktisadi koşulların yanı sıra kamu politikaları önemli bir rol oynamaktadır. Bu çerçevede, altyapı, eğitim, sağlık, ulaşım gibi kamu yatırımları, az gelişmiş bölgelere sağladığı avantaj ile bölgesel kalkınmayı pozitif etkilemekte; söz konusu yatırımların olduğu bölgeler ile diğer bölgeler arasındaki gelişmişlik farkının açıklanmasında belirleyici olmaktadır. Çalışmada Türkiye’de Düzey-2 bazında 2008-2017 döneminde kamu yatırımlarının bölgesel dengesizlik üzerindeki etkisi Sabit Etkiler Modeli Driscoll-Kraay Tahmincisi ile test edilmektedir. Elde edilen bulgulara göre, kamu yatırım harcamaları Türkiye’de bölgesel dengesizlikleri azaltmaktadır.

ARTICLE INFO

ABSTRACT

Article History:

Received 15 April 2019
Received in revised form 18 May 2019
Accepted 20 June 2019

Keywords:

Public Investments, Regional Public Investment Expenditures, Regional Disparities.

© 2019 PESA All rights reserved

In addition to different geographical and economic conditions, public policies play an important role in regional imbalances that expressing the inter-regional development differences. In this context, public investments such as infrastructure, education, health, transportation have a positive effect on regional development by providing advantages to underdeveloped regions; It is important to explain the difference in development between regions where these investments are made and other regions. In this study, the effect of public investments on regional disparities is tested with the Driscoll-Kraay Estimator during the period of 2008-2017 for NUTS-2 in Turkey. According to the findings, public investment expenditures reduce regional disparities in Turkey.

¹ Bu çalışma, 9-11 Kasım 2017 tarihlerinde Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi’nde gerçekleştirilen Uluslararası Politik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Kongresi’nde sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

GİRİŞ

Bölgesel dengesizlikler, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde önemli bir sosyo-iktisadi sorun olarak ön plana çıkmakta; Çin, ABD ve Güney Afrika gibi farklı ekonomileri de kapsayan dengesizliklerin oluşumunda başta kamu politikaları olmak üzere küreselleşme, teknolojik gelişme (Faguet ve Shami, 2008), bölgelerin farklı büyüme ivmesi göstermesi (Tirtosuharto, 2013), sanayileşme (Cheong ve Yanriu, 2014), doğrudan yabancı yatırımlar (Zhang ve Zhang, 2003), sosyal transferler (Crudu, 2015) ve göç (Xu ve Shantong, 2008; Bayraktar ve Özyılmaz, 2017) belirleyici unsurların başında gelmektedir.

Ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkiye sahip olan kamu yatırımlarının (Easterly ve Rebelo, 1993; Fedderke v.d., 2006) belirli bölgelerde yoğunlaşması, kamu harcamalarından yüksek pay alan bölgelerin yüksek bir büyüme ivmesi yakalamasına yol açarken, düşük pay alan bölgeler için tersi bir durum ortaya çıkmakta; bu durum bölgesel dengesizlikleri beraberinde getirmektedir. Bu çerçevede bölgesel farklılıkların minimize edilebilmesi için, yatırımların azgelişmiş-gelişmiş bölge ayırımına gidilerek yapılması, azgelişmiş bölgelerin yapısal farklılıklarının göz önüne alınması ve bu bölgelere ağırlık verilmesi önem arz etmektedir (Hong vd. 2011: 750; Öztürk, 2012: 487).

Kamu yatırımları, bir yandan söz konusu bölgelere istihdam olanağı sağlamakta (Topal, 2017); özel sektör yatırımlarını pozitif etkileyerek (Günaydın, 2006; Yamano ve Ohkawara, 2000; Makgatho, 2017) toplam yatırımların bölgesel dağılımında belirleyici olmaktadır (Bozdoğan, 2006). Bunun yanı sıra özellikle alt yapı yatırımları ile sanayi sektöründe kümelenmeye yol açarak ekonomik faaliyetlerin belirli bölgelerde yoğunlaşmasına neden olan kamu yatırımları (Martin 1999), bölgesel gelişmişlik farklarının açıklanmasında belirleyici olmaktadır.

Kamu yatırımlarında meydana gelen bir artış, doğrudan ve dolaylı olarak ekonomik faaliyetleri teşvik etmekte; bu nedenle durgunluk dönemlerinde hükümetler, kamu yatırımlarını artırmak suretiyle ekonomiye müdahale etme olanağı elde edebilmektedirler. (Yamano ve Ohkawara, 2000). Kamu yatırımlarının önemli bir bileşeni olan alt yapı yatırımları ile artan verimlilik, özel yatırımlarının da etkisiyle sektörel kalkınmayı hızlandırmakta; üretimde doğrudan bir girdi işlevi gören alt yapı yatırımları, üretim maliyetlerini azaltarak bölgesel çıktıyı artırmaktadır. Öte yandan bu yatırımlar, iktisadi anlamda olduğu kadar sosyal boyutta da toplumsal hayatı etkilemektedir. Örneğin iyi bir ulaşım alt yapısı, ekonomik verimliliğin yanı sıra zamandan tasarruf sağlamakta ve bireylere daha geniş sosyal olanaklara erişim olanağı sunmaktadır (Guild, 2000: 276-278).

Kamu yatırımları ve eşitsizlik ilişkisinde göz ardı edilmemesi gereken unsurlardan biri de sektörel ve bölgesel koşullardır. Üretken alanlarda yapılan kamu yatırımları, sektörel ve bölgesel faydayı maksimize etmektedir. Kamu yatırımlarında etkinliğin sağlanması, bölgeler arasında kişi başına düşen gelir farklılıklarının azaltılmasında ve toplam faktör verimliliğinde önemli bir rol oynamaktadır (Alonso-Carrera vd. 2009: 563). Bu çerçevede, kamu yatırımlarının bölgelerin mevcut potansiyellerini güçlendirecek politikalarla koordine edilmesi, kendi kendini besleyen bölgesel kalkınmanın itici gücü olacaktır. Öte yandan kamu yatırımlarının, geleneksel alt yapı yatırımlarının yanı sıra bilgi ve teknolojiyi geliştirmeye yönelik yatırımları da içermesi ve söz konusu yatırımların bölgelerin sosyal kapasitelerini geliştirecek ve bölge refahını olumlu yönde etkileyecek politikalarla oluşması, etkinliğin sağlanması açısından önemlidir (Pirili, 2011: 316).

1.Literatür

Kamu yatırımların bölgesel dengesizlik üzerindeki etkisine yönelik literatür incelendiğinde, dengesizliklerin azaltılmasında kamu yatırım çeşidinin ve yatırım yapılan bölgelerin sosyo-ekonomik koşullarının belirleyici olduğu görülmektedir. Özellikle az gelişmiş bölgelere yönelik etkin kamu yatırımları bölgesel dengesizlikleri azaltırken, gelişmiş bölgelere yönelik yatırımlar, dengesizlikleri artırabilmektedir (Zhang ve Fan, 2004). Yatırım türü açısından değerlendirildiğinde, özellikle eğitim, alt yapı ve tarımsal desteklemeye yönelik kamu yatırımlarının bölgesel dengesizlik üzerinde daha güçlü bir etkiye sahip olduğu görülmektedir (Makgatho, 2017).

Kamu yatırımlarının bölgesel dengesizlik üzerindeki etkisinde ön plana çıkan görüş, yatırımların yapıldığı bölgelerin gelişmişlik düzeyleri ile doğrudan ilişkilidir. Örneğin Zhang ve Fan'a (2004) göre, Çin'de 1978-1995 döneminde az gelişmiş bölgelere yapılan kamu yatırımları dengesizlikleri azaltırken, görece gelişmiş bölgelere yapılan yatırımlar dengesizlikleri artırmakta; Öztürk'e (2012) göre, 1975-2001 döneminde Türkiye'de kamu yatırımlarının adil dağılım göstermesi durumunda dengesizlikler azalma; belirli bölgelerde yoğunlaşması durumunda artma eğilimi göstermektedir.

Makgatho (2017) 1995-2013 döneminde Güney Afrika'da, Köse vd. (2012) 2004-2008 yılları arasında Türkiye'de, Pirili ve Lenger (2011) 1987-2001 döneminde Türkiye'de, Önder vd. (2010) 1980-2001 yılları arasında Türkiye'de, Yamanoglu (2008) 1990-2001 döneminde Türkiye'de, Kataoka (2005) 1955-2000 yılları arasında Japonya'da, Martin (1999), Avrupa ekonomilerinde, kamu yatırımlarının bölgesel dengesizlikleri azalttığı bulgusuna ulaşmıştır.

Drezgic (2011) 2000-2007 yılları arasında Hırvatistan'da kamu yatırımlarının bölgesel dengesizlikleri artırdığını öne sürmüştü; buna gerekçe olarak planlama eksikliği, maliyet fayda analizi, yolsuzluk ve finansman etkinsizliği gösterilmiştir. Öte yandan Akdede ve Erdal (2004) Türkiye'de iller arası dengesizliklerin azaltılmasında etkili olan kamu yatırımlarının bölgesel düzeyde etkisiz olduğunu öne sürerken, Gündem (2017) 2004-2011 döneminde kamu yatırımlarının istatistiksel olarak anlamsız olduğunu belirlemiştir.

2. Veri Seti ve Yöntem

Çalışmada, Türkiye'de 2008-2017 yılları arasında Düzey-2 bölgelerinde kamu yatırımlarının bölgesel dengesizlik üzerindeki etkisi sabit etkiler yöntemi ile test edilmektedir. Bölgeler, Türkiye'de ortalama kişi başına düşen gelir baz alınarak gelişmiş ve az gelişmiş olarak iki gruba ayrılmış; analiz sonuçları he iki bölge için ortaya konmuştur. Modelde bağımlı değişken olarak kişi başına reel GSYİH'ya, bağımsız değişken olarak kamu yatırım harcamalarına, dış ticaret hacmi, kişi başına düşen toplam elektrik tüketimi ve okullaşma oranlarına yer verilmiştir. Kamu yatırımları kalkınma bakanlığından, diğer değişkenler TÜİK bölgesel istatistiklerden elde edilmiştir. Söz konusu model aşağıdaki gibidir:

$$LGSYİH_{it} = \alpha_i + \beta_1 KYO_{it} + \beta_2 LTİC_{it} + \beta_3 LTET_{it} + \beta_4 EGT_{it} + u_{it}$$

$LGSYİH_{it}$ = Kişi başına düşen reel GSYİH

KYO_{it} = Kamu yatırım oranları

$LTİC_{it}$ = Dış ticaret hacmi

$LTET_{it}$ = Kişi başına düşen toplam elektrik tüketimi

EGT_{it} = Okullaşma oranı

LGSYİH: Cari fiyatlarla TL bazında kişi başına düşen GSYİH öncelikle GSYİH deflatörü ile reelleştirilmiş; sonrasında logaritmik dönüşümü kullanılmıştır.

KYO: Söz konusu değişken, kamu yatırımlarının toplam kamu yatırımı içerisindeki payını göstermektedir.

LTİC: Dış ticaret hacmini ifade eden değişken, ABD doları cinsinden kişi başına düşen ihracat ve ithalat verileri toplamından oluşmakta; verinin logaritmik dönüşümü kullanılmaktadır.

LTET: Modelde, kişi başına düşen toplam elektrik tüketimini gösteren verinin logaritmik dönüşümü yer almaktadır.

EGT: Eğitim göstergesi olarak kullanılan değişken, ortaöğretimde okullaşma oranını ifade etmektedir.

Çalışmada, gruplandırılan bölgelerin benzer gelir düzeyine sahip olmasına bağlı olarak sabit etkiler modeli tercih edilmiş; bunun yanı sıra model tercihinin yönelik Hausman testine de yer verilmiş ve bunun sonucunda ve sabit etkiler modelini destekler bulgular elde edilmiştir. Birimler arası farklılıkların sabit olduğu koşullarda tercih edilen sabit etkili modellerde,

gözlemlenemeyen birim etkinin modelde yer alan açıklayıcı değişkenler ile ilişkili olduğu varsayılmaktadır. Söz konusu model aşağıda yer almaktadır (Ün, 2015; 7):

$$Y_{it} = \alpha_{it} + \beta_{2it}X_{2it} + \beta_{kit}X_{kit} + U_{it} \quad (3.1)$$

$$\alpha_{it} = \alpha_i \quad \text{tüm } t\text{'ler için,}$$

$$\beta_{kit} = \beta_k \quad \text{tüm } i \text{ ve } t\text{'ler için } (k=2,3,\dots,K) \quad (3.2)$$

Model belirlendikten sonra değişen varyans, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon testlerine yer verilmiş; her iki modelde de birimler arası korelasyona rastlanmış ve bu durumda etkin sonuçlar veren Driscoll ve Kraay Tahmincisi ile model tahmini yapılmıştır. Söz konudu modelde bulgular, Driscoll Kraay standart hataları dirençli kovaryans matrisinin diagonal elemanlarının karekökleri yardımı ile elde edilmektedir.

$$V(\tilde{\theta}) = (X'X)^{-1} \tilde{S}_T (X'X)^{-1} \quad (3.3)$$

\tilde{S}_T ise,

$$\tilde{S}_T = \tilde{D}_0 + \sum_{j=1}^{m(T)} w(j,m) [\tilde{D}_j + \tilde{D}_j'] \quad (3.4)$$

şeklinde tanımlanmaktadır (Hoechle, 2007; Tatoğlu, 2017).

3. Ampirik Bulgular

Bölgelerin Türkiye'de ortalama kişi başına düşen GSYİH verileri baz alınarak gelişmiş ve az gelişmiş olarak ayrıştığı çalışmada, Model-I gelişmiş bölgeleri, Model-II az gelişmiş bölgeleri kapsamaktadır. Bu çerçevede ilk olarak rassal veya sabit etkiler modellerinden hangisinin kullanılacağını test etmek için Hausman Testine yer verilmiş; sonuçlar Tablo 3.1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Hausman Test İstatistiği Sonuçları

$H_0 = \text{Tesadüfi etkiler mevcuttur}$ $H_1 = \text{Tesadüfi etkiler yoktur}$		
	Model-I	Model-II
Chi2	125.07	473.98
Olasılık Değeri	0.0000	0.0000

Tablo 3'teki Hausman test sonuçları incelendiğinde, her iki modele ait olasılık değerlerinin $p \leq 0.05$ olduğu görülmekte; H_0 hipotezi %1 anlamlılık düzeyinde reddedilerek, sabit etkiler yönteminin kullanılması gerektiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Model belirlendikten sonra değişen varyansın saptanmasına yönelik olarak Levene, Brown ve Forsythe (LBF) testine yer verilmiştir.

Tablo 2: Birimlere Göre Heteroskedastinin Değiştirilmiş Wald Testi

$H_0: \sigma_i^2 = \sigma^2$ (varyanslar birimlere göre homoskedastiktir)		
	Model-I	Model-II
Chi2	10.18	65.82
Prob>chi2	0.2526	0.00

Model-I'de 0,05'den büyük olan olasılık değerlerinin Model-II'de 0,05'den küçük olduğu görülmekte; buna bağlı olarak Model-I'de değişen varyans bulunmazken Model-II'de birimlere göre değişen varyansın olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Otokorelasyon için Bhargava, Franzini ve Narendranathan'ın Durbin Watson (DW) ve Baltagi-Wu'nun (LBI) yerel en iyi değişmez testine yer verilmiş; sonuçlar Tablo-3.3.'de gösterilmiştir.

Tablo 3: Bhargava, Fransizini ve Narendranathan'ın Durbin-Watson ve Baltagi-Wu'nun Yerel En İyi Değişmez Testi

Test İstatistiği	Model-I	Model-II
DW	0.74387921	1.2322871
LBI	1.0410618	1.4792983

Değiştirilmiş Bhargava et al. Durbin-Watson test istatistiği ve Baltagi-Wu LBI test istatistiği için elde edilen değerler, her iki modelde kritik değer olan 2'den küçük olduğundan dolayı modelde otokorelasyon sorunu bulunmaktadır. Son olarak birimler arası korelasyona yönelik Pesaran, Friedman ve Frees test sonuçları aşağıdaki gibidir:

Tablo 4: Yatay Kesit Bağımlılığı Testleri

H_0 =Yatay kesit bağımlılığı yoktur		
	Model-I	Model-II
Pesaran'ın Testi	0.0915	0.0000
Friedman'ın Testi	0.0340	0.0002
Frees Testi	Frees test istatistiği 1.728 Q dağılımı kritik değerler 0.10 için 0.2559 0.05 için 0.3429 0.01 için 0.5198	Frees test istatistiği 1.137 Q dağılımı kritik değerler 0.10 için 0.2559 0.05 için 0.3429 0.01 için 0.5198

Hem Model-I hem Model-II'de yer alan birimler arası korelasyon testi sonuçlarına göre, her iki modelde yatay kesit bağımlılığının olmadığını gösteren H_0 hipotezi reddedilmekte; yani modellerde birimler arası korelasyon bulunmaktadır.

Model-I'de değişen varyans sorunu bulunmazken otokorelasyon ve birimlerarası korelasyona rastlanmıştır; Model-II'de değişen varyans, otokorelasyon ve birimlerarası korelasyon olduğu görülmüş; bu durumda etkin sonuçlar veren Driscoll-Kraay Tahmincisi kullanılmıştır. Bulgular Tablo-3.5'de gösterilmektedir.

Tablo 5: Model Sonuçları

	Model-I	Model-II
Seçilen Yöntem	Sabit Etkiler Modeli Driscoll-Kraay Tahmincisi	Sabit Etkiler Modeli Driscoll-Kraay Tahmincisi
Sabit Terim	5.182752* (0.6750671)	1.600452* (0.233848)
KYO (%)	0.4293971 (0.3162903)	0.8419182*** (0.4592463)
LTİC	0.1098758*** (0.0512799)	0.0096322 (0.0220034)
LTET	1.345006* (0.0560938)	0.7847452* (0.0419133)
EGT (%)	0.0315834* (0.0012016)	0.026214* (0.000717)
Gözlem sayısı	80	180
Grup Sayısı	8	18
Olasılık	0.000	0.000
R² Within	0.95	0.96

Not: (*) ilgili katsayının %1'de, (**) %5'de, (***) %10'da istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermekte; parantez içindeki değerler standart hataları ifade etmektedir.

Gelişmiş bölgelere yönelik Model-1 tahmin sonuçlarına göre, kamu yatırımları ile kişi başına reel GSYİH arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamsızdır. Dış ticaret hacmi ile GSYİH arasında %10 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif ilişki bulunmaktadır. Dış ticaret hacmindeki %1'lik artış kişi başına GSYİH'yı ortalama %0.10 artırmaktadır. Kişi

başına düşen elektrik tüketimi ve eğitim değişkenleri ile kişi başına GSYİH arasındaki ilişki %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitifdir.

Az gelişmiş bölgeleri kapsayan Model-II analiz bulgularına göre kamu yatırımları ile kişi başına GSYİH arasında % 10 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif ilişki bulunmaktadır; kamu yatırımlarındaki %1 puanlık artış, diğer değişkenler sabit iken kişi başına GSYİH'yı % 84,1 artırmaktadır. Dış ticaret hacmi ile kişi başına GSYİH arasında ilişki istatistiksel olarak anlamsızdır. Kişi başına düşen elektrik tüketimi ve eğitim değişkenleri ile kişi başına GSYİH arasında %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif ilişki bulunmaktadır.

Gelişmiş bölgelerde istatistiksel olarak anlamsız olan kamu yatırımları, gelişmiş bölgelerde kişi başına GSYİH'yı artırmaktadır. Bunun yanı sıra az gelişmiş bölgelerde anlamsız olan dış ticaret hacmi, gelişmiş bölgelerde kişi başına GSYİH'yı artırmaktadır. Kişi başına düşen toplam elektrik tüketimi ve eğitim ise her iki bölgede GSYİH üzerinde olumlu etkiye sahiptir.

SONUÇ

Hem iktisadi kalkınmayı hem de hem toplumsal yaşamı etkileyen bölgesel dengesizliklerin oluşmasında, doğal koşulların yanı sıra kamu politikaları belirleyici bir rol oynamaktadır. Hükümetlerin göç politikaları, yatırım kararları, teşvik ve vergi uygulamaları başta olmak üzere alınan birçok iktisadi karar, bu farklılıkları derinleştirebilmektedir. Bu kapsamda, bölgesel ve sektörel koşulları göz önüne alan bölgesel kalkınma politikaları, bölgesel dengesizliklerin azaltılmasında önem arz etmekte; özellikle az gelişmiş bölgelere yönelik eğitim, alt yapı, ulaşım gibi etkin kamu yatırım harcamaları, bu bölgelerde yaşam koşullarını yükseltmekte; özel sektör yatırımlarını özendirerek suretiyle bölgesel kalkınmaya pozitif katkı sağlamaktadır.

Çalışmada 2008-2017 döneminde Düzey-2 bölgelerinde kamu yatırım harcamalarının bölgesel dengesizlik üzerindeki etkisi sabit etkiler modeli Driscoll-Kraay Tahmincisi ile ortaya konmuştur. Hem gelişmiş hem az gelişmiş bölgelere yönelik uygulanan model bulgularına göre, kamu yatırım harcamaları gelişmiş bölgelerde anlamsız iken, az gelişmiş bölgelerde kişi başına GSYİH'yı artırmakta; bu durum kamu yatırım harcamalarının bölgesel dengesizlikleri azalttığı sonucunu ortaya koymaktadır.

Türkiye'de doğu ve iç kesimler ile batı ve kıyı bölgeler arasındaki gelişmişlik farkları göz önüne alındığında, kamu politikalarının önemi daha da artmaktadır. Ulaşım, lojistik, alt yapı eksikliği, yığılma ekonomisi ve güvenlik başta olmak üzere bir çok faktöre bağlı olarak özel sektör yatırımları kıyı ve gelişmiş bölgelerde yoğunlaşmakta; bu durum var olan dengesizlikleri derinleştirmektedir. Özel sektör yatırımlarının bu bölgelere yönlendirilmesine yönelik teşvik ve alt yapı yatırımları, bölgesel dengesizliklerin azaltılmasında ön plana çıkan kamu politikaları arasındadır. Öte yandan kamu yatırım harcamalarına rağmen özel sektör yatırımlarının yetersizliği göz önüne alındığında, özellikle az gelişmiş bölgelere yönelik özel ve kamu ortaklığı şeklinde yatırımlar, istihdam yaratmanın yanı sıra bölgesel kalkınmanın sağlanmasında alınacak önlemler arasında yer almaktadır.

KAYNAKÇA

- Akdede, S. H., Erdal, F. (2004): "Bölgesel Yakınsamada Kamu Yatırımları: Türkiye Örneği", Devlet Planlama Teşkilatı Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu
- Alonso-Carrera, J., Freire-Serén, M. J., Manzano, B. (2009): "Macroeconomic Effects of the Regional Allocation of Public Capital Formation", **Regional Science and Urban Economics**, 39(5), 563-574.
- Bayraktar, Y. Özyılmaz, A. (2017): "The Role of Internal Migration on Regional Inequality: Turkey Example", **Turkish Journal of Middle Eastern Studies**, Special Issue.
- Bozdoğan, M. N., (2006): Bölgesel Kalkınmanın Sağlanmasına Yönelik Vergi Özendirme Önlemlerinin Türkiye Açısından İncelenmesi ve Etkinliğinin Analizi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

- Costa-i-Font, J., Rodriguez-Oreggia, E. (2005): "Is the Impact of Public Investment Neutral Across the Regional Income Distribution? Evidence from Mexico", **Economic Geography**, 81(3), 305-322.
- Crudu, R. (2015): "The Influence of Fiscal Policy on Income Inequality in European Union's Member States", **Verslo Sistemai ir Ekonomika**, 5(1), 2015,
- Darius, T. (2013): "Regional Inequality in Indonesia: did Convergence Occur Following the 1997 Financial Crisis?", **MPRA Paper**, No. 70797, 2013, p. 3
- Drezgić, S. (2011): "Public Investments and Regional Income Convergence: Empirical Analysis of Croatian Regions", **Social research**, 3(24), 43-55.
- Easterly, W., Rebelo, S. (1993), "Fiscal Policy and Economic Growth", **Journal of Monetary Economics**, 32(3), 417-458.
- Faguet, J. P., Shami, M. (2008): "Fiscal Policy and Spatial Inequality in Latin America and Beyond", Policy Research Working Paper
- Fedderke, J. W., Perkins, P., Luiz, J. M. (2006), "Infrastructural Investment in Long-run Economic Growth: South Africa 1875-2001", **World Development** 34(6), 1037-1059.
- Guild, R. L. (2000): "Infrastructure Investment and Interregional Development: Theory, Evidence, and Implications for Planning", **Public Works Management & Policy**, 4(4), 274-285.
- Günaydın, İ. (2006): Türkiye'de Kamu ve Özel Yatırımlar Arasındaki İlişki: Ampirik Bir Analiz", **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 20(1), 177-195.
- Gündem, F. (2017): "Türkiye'de İBBS 2 Bölgeleri Arasında Gelir Yakınsaması Var mıdır? Mekânsal Ekonometrik Bir Katkı", **Sosyoekonomi**, 25(34), 145-160.
- Hoechle, D. (2007): "Robust Standard Errors for Panel Regressions with Cross-sectional Dependence", **The Stata Journal**, 7(3).
- Hong, J., Chu, Z., Wang, Q. (2011): "Transport Infrastructure and Regional Economic Growth: Evidence from China", **Transportation**, 38(5), 737-752.
- Kataoka, M. (2005): "Effect of Public Investment on the Regional Economies in Postwar Japan", **Review of Urban & Regional Development Studies**, 17(2), 115-139.
- Köse, S., Eser, U., Konur, F. (2012): "Türkiye'de Bölgesel Gelişmişlik Farkları: Bir Veri Zarflama Analizi (Düzey-2 Bölgeleri)", **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 10(2), 77-97.
- Makgatho, M. (2017): "Public Investment and Inequality: Panel Evidence for South Africa", file:///C:/Users/User/Downloads/essa_3593%20(1).pdf
- Martin, P. (1999): "Public Policies, Regional Inequalities and Growth", **Journal of Public Economics**, 73(1), 85-105.
- Önder, A. Ö., Deliktaş, E., Karadağ, M. (2010): "The Impact of Public Capital Stock on Regional Convergence in Turkey", **European Planning Studies**, 18(7), 1041-1055.
- Öztürk, L. (2012): "Kamu Yatırımları ve Bölgesel Eşitsizlik: Bir Nedensellik Analizi 1975-2001", **Ege Academic Review**, 12(4), ss. 487-495.
- Pirili, M. U. (2011): "Bölgesel Kalkınmada Kamu Yatırımlarının Rolü: Kuramsal Bir Değerlendirme" **Ege Akademik Bakış Dergisi**, 11(2)
- Pirili, M. U., Lenger, A. (2012): "Bölgesel Kalkınmada Kamu Sermayesi ve Sosyal Altyapı: Türkiye Üzerine Bir Uygulama", **İktisat İşletme ve Finans**, 27(312), 9-37.
- Tatoğlu, F. Y. (2016): **Panel Veri Ekonometrisi**, İstanbul, Beta Yayınevi, 3. Basım.
- Tesun S. C., Wu Y., 'Globalization and Regional Inequality in China", **University of Western Australia, Discussion Paper**, No. 13, 2013.
- Topal, M. H. (2017): "Türkiye'de Kamu Yatırımlarının İstihdam Üzerindeki Etkisi: Bölgesel bir Analiz (2004-2016)", **Global Journal of Economics and Business Studies**, 6(12), 186-204.
- Xiaobo Z., Zhang K. H. (2003): "How Does Globalisation Affect Regional Inequality Within a Developing Country? Evidence from China", **Journal of Development Studies**, 39(4), 47-67

- Ün, T. (2015): Stata ile Panel Veri, **ed.** Selahattin Güriş, Stata ile Panel Veri Modelleri, İstanbul, Der Yayınları.
- Yamano, N., Ohkawara, T. (2000): “The Regional Allocation of Public Investment: Efficiency or Equity?”, **Journal of Regional Science**, 40(2), 205-229.
- Yamanoğlu, K. B. (2008): “Türkiye’de Sosyo-Ekonomik Faktörlerin İller Arası Yakınsama Üzerine Etkileri”, **İstatistikçiler Dergisi**, 1(2008), 33-49.
- Zhang, X., Fan, S. (2004): “Public Investment and Regional Inequality in Rural China”, **Agricultural Economics**, 30(2), 89-100.
- Zhaoyuan X., Li S., (2008): “The Impact of Inter-regional Labor Migration on Economic Growth and Regional Disparity”, (Çevrimiçi), <https://www.gtap.agecon.purdue.edu/resources/download/3795.pdf>